

निर्णय नं. ८०६८

जेठ, २०६६

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
रिट नं. - २०६३-WS-००४२
आदेश मिति: २०६५।११।२९।५
विषय : उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १६
बालाजु बस्ने अधिवक्ता नारायण श्रेष्ठ
विरुद्ध

विपक्षी: महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय समेत

- लागू औषधको परिभाषा र लागू औषध नियन्त्रणको विषयलाई समय सापेक्ष रूपमा पुनरावलोकन गर्दै नजाने हो र एकपटक औषधीका रूपमा मान्यता दिइएको पदार्थलाई सदैव सोही रूपमा छाडिदिने हो भने त्यसले लागू औषधको उत्पादन, निर्माण, खरीद-बिक्री, सञ्चय, ओसार पसार, सेवन तथा निकासी पैठारी समेतमा नियन्त्रण होइन, प्रोत्साहन मिल्न जाने ।
- मनोद्विपक पदार्थ (psychotropics substances) अन्तर्गत पार्नुपर्ने पदार्थलाई लागू औषधको सूचीमा समावेश गरिएको वा औषधी ऐन, २०३५ को सट्टामा लागू औषध

(नियन्त्रण) ऐन, २०३३ लागू हुने भन्ने कुराले कसैको मौलिक अधिकारमा अनुचित बन्देज लाग्ने अवस्था नहुने र संविधान प्रतिकूल पनि नहुने ।

(प्रकरण नं. ३)

निवेदकतर्फबाट:

विपक्षीतर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ (१)
- लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ३(क)(७), २३(क)

आदेश

न्या.अनूपराज शर्मा:- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७ अन्तर्गत दायरभई इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७ ले संविधानसँग बाभिएको कानून बाभिएको हदसम्म अमान्य र बदर घोषित गर्ने असाधारण अधिकारक्षेत्र सर्वोच्च अदालतलाई भएको र निवेदक नेपाली नागरिक भएको हुनाले लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा २३(क) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको व्यवस्था संविधान तथा नेपालले हस्ताक्षर गरेको Convention on psychotropics substances - 1971 सन्धिको समेत प्रावधान विपरीत रहेकोले बदर गराउने सम्बन्धमा निवेदन दिने हकद्वैया रहेको छ ।

लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ३(क)(७) अनुसार लागू औषध भन्नाले नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशितगरी तोकिदिएका प्राकृतिक वा कृत्रिम लागू औषध तथा मनोद्विपक पदार्थ र तिनको लवणहरू तथा अन्य पदार्थसमेत सम्भन्धनु पर्छ भन्ने उल्लेख भएको छ । त्यस्तै औषधी सम्बन्धी ग्रन्थ (फर्माकोपिया) हरूमा तोकिएको नाम र परिमाणका ट्याब्लेट, क्याप्सुल, इन्जेक्सन जस्ता फार्मास्यूटिकल बनोटका औषधीको उत्पादन, वितरण, निकासी पैठारी, सञ्चय र सेवन औषधी ऐन, २०३५ बमोजिम हुनेछ । तर त्यस्ता लागू औषध र मनोद्विपक पदार्थहरूका कच्चा पदार्थ (कोरा रसायन) हरूको उत्पादन, बिक्री वितरण, निकासी पैठारी, सञ्चय र सेवनको सम्बन्धमा यसै ऐन बमोजिम हुनेछ, भनी उल्लेख भएको छ ।

नेपालले Convention on psychotropic substances - 1971 मा हस्ताक्षर गरिसकेको अवस्थामा मिति २०५१।२।२२ को राजपत्रमा Lysergide, methaqualone, Buprenorphine आदिलाई लागू औषधको सूचीमा राखिएको छ । तर सो Convention ले ती वस्तुहरूलाई psychotropic substances अन्तर्गत राखेको छ । यस्तो अवस्थामा राजपत्रको उक्त सूचना बदरभागी रहेको छ । साथै सोही सूचनाको आधारमा लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा २३क. को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लिखित “तर त्यस्ता लागू औषध र मनोद्विपक पदार्थहरूका कच्चा पदार्थ (कोरा रसायन) हरूको उत्पादन, बिक्री वितरण, निकासी पैठारी, सञ्चय र सेवनको सम्बन्धमा यसै ऐन बमोजिम हुनेछ” भन्ने प्रावधान समेत स्वतः खारेज हुने स्पष्ट नै छ । औषधी ऐन, २०३५ लाई नजरअन्दाज गरी प्रायः सबै यस्ता

प्रकृतिको मुद्दामा लागू नै नहुने लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ अन्तर्गत अनुसन्धान अभियोजन हुने र सोही अनुसार पूर्पक्ष भइरहेको हुँदा संविधानको धारा १५६, सन्धि ऐन, २०४७ को धारा ९ समेतको प्रतिकूल रहेको लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा २३(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश संविधानको धारा १०७(२) समेतको प्रतिकूल हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा उक्त व्यवस्था खारेज गरिपाउँ । साथै प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म Convention on psychotropic substances 1971 मा उल्लेख भएका औषधीको सम्बन्धमा लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ बमोजिम कारवाही नचलाई औषधी ऐन, २०३५ अन्तर्गत कारवाही चलाउनु भनी प्रत्यर्थीको नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरी पेशीमा अग्राधिकार समेत दिलाइपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन । यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? विपक्षीहरूसँग लिखित जवाफ मगाई पेश गर्नु भनी यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६४।२।१० मा भएको आदेश ।

लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ३ को खण्ड (क) को उपखण्ड (७) मा भएको प्रावधान बमोजिम नेपाल राजपत्रमा मिति २०५१।२।२२ मा सूचना प्रकाशित गरी नेपाल सरकारले मनोद्विपक पदार्थ र तिनीहरूको लवणहरूको सम्बन्धमा उत्पादन, बिक्री वितरण, निकासी, पैठारी, सञ्चय र सेवनको सम्बन्धमा गरेको कानूनी व्यवस्था संविधान र कानून अनुकूल नै रहेको हुँदा निवेदन खारेज हुनुपर्ने हो । साथै प्रस्तुत कानूनी व्यवस्थाले निवेदकको संवैधानिक र कानूनी हकअधिकारमा के कसरी आघात परेको हो भन्ने खुलाउन नसकेको समेतबाट प्रस्तुत रिट निवेदन

खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको महान्यायाधिवक्ता यज्ञमूर्ति वज्राडेको लिखित जवाफ ।

कानून सरह लागू हुने अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि अभिसन्धिका विपरीत लागू औषधका अनुसन्धानकर्ताले कारवाही गर्ने, मुद्दा चलाउने कार्यहरू सम्मानीत अदालतकै आदेशबाट रोक्ने भन्ने कुरा छ । त्यसका लागि सम्मानीत अदालतको छुट्टै आदेशको आवश्यकता नै पर्ने विषय होइन । पहिले त अभियोजन पक्षले यस्तो अभियोग नै लगाउँदैन भने लगाईहालेको खण्डमा पनि साधिकार अदालतले इन्साफको रोहमा त्यस्तो अवस्थामा सुनुवाई नै गर्दैन । अभियोजन पक्ष वा सम्बन्धित अदालत प्रचलित कानूनका सम्बन्धमा अनभिज्ञ रहन्छन् भनेर अनुमान गर्ने र अनुमानित आधारमा रिट निवेदन दिने हकद्वया निवेदकलाई छैन । त्यस्तो अनुमानको आधारमा गरिएको यो निवेदन माग दावी तथ्यमा आधारित नरहेकोले खारेज गरीपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको व्यवस्थापिका संसद सचिवालयकोतर्फबाट ऐ.का सह-सचिव टेकप्रसाद ढुङ्गानाको लिखित जवाफ ।

प्रचलित कानूनबमोजिम भएका काम कारवाहीलाई गैरकानूनी भन्नसक्ने कुनै कानूनी आधार नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन औचित्यहीन छ । खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयका सचिव उमेशप्रसाद मैनालीको लिखित जवाफ ।

लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ३(क)(७) मा भएको प्रावधान बमोजिम नेपाल सरकारले मिति २०५१।२।२ को राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिएको वर्गिकरण अनुसार सम्बन्धित क्षेत्राधिकार रहेको अधिकारीले ऐ. ऐन बमोजिम अनुसन्धान तहकिकात गरी अभियोगपत्र दायर हुने

विषयवस्तुलाई मौजूदा कानून विपरीत भएको भनी भन्न मिल्ने होइन र प्रहरी प्रधान कार्यालयबाट मैजूदा कानून विपरीत हुने गरी काम कारवाही भएको भनी रिट निवेदकको जिकिर भएको समेत नहुँदा यस कार्यालय समेतलाई विपक्षी बनाई दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरी प्रधान कार्यालयकोतर्फबाट ऐ.का प्रहरी निरीक्षक अर्जुनप्रसाद तिमिल्सिनाको लिखित जवाफ ।

लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३ को खण्ड (क) को उपखण्ड (७) मा भएको व्यवस्था अनुसार नेपाल सरकारले मिति २०५१।२।२ को नेपाल राजपत्रमा लागू औषध भनी तोकिएको सूचना प्रकाशन गरिएको हो । सो व्यवस्थाबाट औषधी ऐन, २०३५ बमोजिम फर्माकोपियामा तोकिएका मनोद्विपक पदार्थ सम्बन्धी औषधीहरू औषधी ऐन अन्तर्गत नै पर्ने र त्यस्तो मनोद्विपक पदार्थको कच्चा पदार्थ, जुन औषधीको रूपमा तयार भै सकेको हुँदैन, लाई लागू औषध अन्तर्गत लिनुपर्ने देखिन्छ । कच्चा पदार्थलाई औषधीको रूपमा लिन सकिने नहुँदा त्यस्ता कच्चा पदार्थको प्रयोग औषधीको रूपमा नभई लागू औषधको रूपमा भएकोमा सो कार्यलाई लागू औषध ऐन अन्तर्गतको कसूर मानी दण्डनीय बनाउने गरी भएको कानूनी व्यवस्था र सोही ऐनका आधारमा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचना नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि संभौता समेत विपरीत नहुँदा विपक्षीको निवेदन दावी औचित्यपूर्ण र कानूनसम्मत नहुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कानून न्याय तथा संविधानसभा मन्त्रालयकोतर्फबाट ऐ.का सचिव डा. कुलरत्न भूतेलको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशीसुचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको सुनुवाइ हुँदा निवेदक अधिवक्ता इजलास समक्ष अनुपस्थित रहनु भएको र विपक्षी नेपाल सरकारकातर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान सह-न्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले प्रस्तुत निवेदन सार्वजनिक सरोकारको विवाद नरहेको हुँदा निवेदकको हकद्वैया नै रहेको छैन र यसले कसैको मौलिक हकमा आघात पुऱ्याएको अवस्था पनि छैन भनी बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो । निवेदकले मुलतः नेपालले अनुमोदन गरेको Convention on psychotropics substances-1971 मा Lysergide, methaqualone, Buprenorphine लाई pschycotropics substances अन्तर्गत राखेको अवस्थामा सो Convention को प्रतिकूल हुने गरी लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा २३क को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशमा अन्यथा व्यवस्था गरिएको हुँदा सो व्यवस्था सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम खारेज गरिपाऊँ भन्ने माग गरेकोमा लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ३(क)(७) मा भएको प्रावधान बमोजिम नेपाल सरकारले मिति २०५१।२।२ को राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिएको वर्गिकरण अनुसार सम्बन्धित क्षेत्राधिकार रहेको अधिकारीले ऐ. ऐन बमोजिम अनुसन्धान तहकिकात गरी अभियोगपत्र दायर हुने विषयवस्तुलाई मौजुदा कानून विपरीत भएको भनी परेको प्रस्तुत निवेदन खारेजयोग्य रहेको छ भन्ने समेतको जिकिर लिँदै लिखित जवाफ प्रस्तुत हुन आएको देखिन्छ ।

२. उल्लिखित परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत विवादमा मिति २०५१।२।२ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचना, लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३

को दफा ३(क)(७), ऐ. को दफा २३क र औषधी ऐन, २०३५ समेतलाई दृष्टिगत गरी निवेदकले उल्लेख गरेको मिति २०५१।२।२ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनामा Lysergide, methaqualone, Buprenorphine लाई लागू औषधमा राख्ने गरी गरेको व्यवस्था र लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा २३(क) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांश संविधानसँग बाभिएको अवस्था छ वा छैन ? भन्ने प्रश्नको निरूपण हुनु पर्ने देखिन्छ । प्रथमतः नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनालाई हेर्दा सो सूचना लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३ को खण्ड (क) को उपखण्ड (७) को प्रयोजनका लागि प्रकाशित भएको भन्ने देखिन्छ । सो सूचनाले लागू औषधी, मनोद्विपक औषधीहरूको विवरण प्रस्तुत गरी निवेदकले उल्लेख गरेका Lysergide, methaqualone, Buprenorphine समेतलाई लागू औषधी अन्तर्गत समावेश गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३ को खण्ड (क) को उपखण्ड (७) ले गरेको कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा “नेपाल सरकारले समय समयमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिएका प्राकृतिक वा कृत्रिम लागू औषध तथा मनोद्विपक पदार्थ (साइकोट्रिपिक सब्स्टान्स) र तिनका लवणहरू तथा अन्य पदार्थ समेत सम्भन्नु पर्दछ” भन्ने उल्लेख गरी लागू औषधको परिभाषा प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ । ऐनको दफा ३ ले विभिन्न शब्दहरूलाई परिभाषित गरेको र त्यसमा गाँजा, औषधोपयोगी गाँजा, अफिम, तैयारी अफिम, औषधोपयोगी अफिम कोकाको भार र पात र अफिम तथा कोकाको सारतत्व, मिश्रण वा लवण समेत मिसाई तयार गरिने कुनै पदार्थसँगै नेपाल सरकारले तोकिएका प्राकृतिक वा कृत्रिम लागू औषध तथा

मनोद्विपक पदार्थ र तिनको लवणहरू तथा अन्य पदार्थलाई समेत समावेश गरेको देखिन्छ। यसरी ऐनले pschycotropics substances स्वयंलाई नै लागू औषधको परिभाषाभित्र समावेश गरेको र त्यस्ता पदार्थहरू निश्चित गर्ने अधिकार कानूनद्वारा नेपाल सरकारलाई प्रदान गरिएको देखिन्छ। जुन कानूनले नेपाल सरकारलाई सो अधिकार प्रदान गरेको हो, त्यसलाई निवेदकले अन्यथा भन्न सकेको अवस्था पनि छैन। मिति २०५१।२।२ मा नेपाल सरकारले प्रकाशन गरेको सूचना (नेपाल राजपत्र, खण्ड ४४, संख्या ५, भाग ३) ले Lysergide, methaqualone, Buprenorphine समेतलाई pschycotropics substances अन्तर्गत नराखी लागू औषधी अन्तर्गत राखेको कारणले सो सूचना संविधानसँग बाझिएको भन्ने निवेदन दावीलाई निवेदक स्वयंले आधार बनाएको लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३ को खण्ड (क) को उपखण्ड (७) ले नै खण्डित गरेको अवस्था एकातिर रहेको छ भने अर्कोतर्फ लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा २३क ले प्रचलित कानूनबमोजिम हुने भन्ने शीर्षक अन्तर्गत ऐनको दफा ३ को खण्ड (क) को उपखण्ड (७) बमोजिम तोकिएका प्राकृतिक वा कृत्रिम लागू औषध तथा मनोद्विपक पदार्थ र तिनका लवणहरूका सम्बन्धमा औषधी ऐन, २०३५ लागू हुने र त्यस्ता लागू औषध र मनोद्विपक पदार्थहरूका कच्चा पदार्थ (कोरा रसायन) हरूका सम्बन्धमा लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ नै लागू हुने भनी गरेको व्यवस्था मध्ये पछिल्लो अर्थात् लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ नै लागू हुने भनी गरेको व्यवस्था के कुन आधारमा संविधानको के कुन प्रावधानसँग बाझिएको हो भन्ने सम्बन्धमा स्पष्टसँग दावी लिन सकेको

पाईंदैन। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) अन्तर्गत परेको प्रस्तुत निवेदनमा सो धारामा गरिएको व्यवस्था अनुसार संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हक उपर अनुचित बन्देज लगाइएकोले वा अन्य कुनै कारणले कुनै कानून यो संविधानसँग बाझिएको हुँदा सो कानून वा त्यसको कुनै भाग बदर घोषित गरिपाऊँ भनी स्पष्ट रूपमा दावी लिन सक्नुपर्ने हुन्छ। तर प्रस्तुत विवादमा नेपाल राजपत्रमा मिति २०५१।२।२ मा प्रकाशित सूचना र लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा २३क को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांश संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम खारेज गरिपाऊँ भन्ने बाहेक अन्य कुनै कुराको उल्लेख गरेको पाईंदैन। संविधानको धारा १०७(१) अन्तर्गत निवेदन दायर गर्ने पक्षले कुनै कानून संविधानसँग बाझिएको भन्ने दावी लिन मात्र पर्याप्त हुँदैन, संविधानको के कुन प्रावधानसँग बाझिएको हो वा संविधान प्रदत्त के कुन मौलिक हक उपर अनुचित बन्देज लाग्न गएको हो भन्ने समेत खुलाउनु पर्दछ।

३. सर्वसाधारण जनताको सदाचार, स्वास्थ्य, सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्नको लागि लागू औषधको खेती, उत्पादन, निर्माण, खरीद-बिक्री, सञ्चय, ओसार पसार, सेवन तथा निकासी पैठारी समेतमा नियन्त्रण गर्ने उद्देश्य राखी बनेको लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ का समग्र प्रावधानहरू त्यही उद्देश्य परिपूर्तिर्तर्फ परिलक्षित रहेको देखिन्छ। यतिखेर लागू औषधको उत्पादन, निर्माण, खरीद-बिक्री, सञ्चय, ओसार पसार, सेवन तथा निकासी पैठारी जस्ता विषयहरू एउटा देशको मात्र समस्याका रूपमा नभै विश्वव्यापी प्रभाव र चुनौतीका विषय बन्न पुगेका छन्। यस्ता क्रियाहरू

सामान्य अपराधका रूपमा भन्दा पनि गंभीर सँगठित अपराधका रूपमा चिनिन थालेका छन्। यो समस्या मानव सभ्यता र मानव जीवनकै लागि खतराका रूपमा उभिएको छ। स्वास्थ्यरक्षाका लागि सेवन गर्नु पर्ने जीवनरक्षक औषधीको दुरुपयोग गरी त्यसलाई लागू औषधका रूपमा प्रयोग गर्न थालिएको छ, विश्वका धेरै मानिसहरू र विशेष गरी युवा वर्गलाई त्यस्तो कुलतको शिकार बनाइएको छ। त्यसरी मानिसहरूलाई कुलत र दुर्व्यसनमा फसाउँदै जाने र त्यसैका आडमा मानव जीवनलाई नै विकृत तुल्याउने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्दै लगी एउटा सुन्दर, सदाचारयुक्त, सुसभ्य, स्वस्थ समाजको निर्माणका लागि पनि लागू औषध नियन्त्रणको प्रभावकारी व्यवस्था हुनु पर्दछ। प्रभावकारी कानूनको निर्माण र त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन भन्नेकुरा जहिले पनि सापेक्षित हुने गर्दछ, समय र परिस्थितिको सापेक्षतामा त्यसलाई परिमार्जन गर्दै लैजानु पर्ने हुन्छ। त्यसैले के कस्ता पदार्थलाई लागू औषध अन्तर्गत राख्ने, के कस्ता पदार्थलाई मनोद्विपक पदार्थ अन्तर्गत राख्ने र के कस्ता पदार्थलाई विशुद्ध औषधीका रूपमा राख्ने भन्ने कुराको निर्धारण पनि त्यस्ता पदार्थहरूको प्रयोग वा दुरुपयोगको अवस्था र तिनीहरूको प्रभाव समेतलाई विचार गरी गर्नुपर्ने हुन्छ। केही वर्ष अघिसम्म विशुद्ध रूपमा स्वास्थ्य रक्षाका लागि प्रयोग हुँदै आएको औषधी पछिल्लो समयमा लागू औषधका रूपमा प्रयोग गरिँदै थालेको अवस्था पनि देखिएको छ। त्यसरी लागू औषधको परिभाषा र लागू औषधको नियन्त्रणको विषयलाई समय सापेक्ष रूपमा पुनरावलोकन गर्दै नजाने हो र एकपटक औषधीका रूपमा मान्यता दिइएको पदार्थलाई सदैव सोही रूपमा छाडिदिने हो भने त्यसले लागू औषधको उत्पादन, निर्माण, खरीद-बिक्री, सञ्चय,

ओसार पसार, सेवन तथा निकासी पैठारी समेतमा नियन्त्रण होइन, प्रोत्साहन मिल्न जान्छ। तसर्थ कुनै विरामीका लागि स्वास्थ्य रक्षाको औषधी बन्न सक्ने पदार्थ दूर्व्यसनीकालागि लागू औषध बन्न नजाओस् भन्नेतर्फको सतर्कता र संवेदनशीलता समेतलाई दृष्टिगत गरी लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३(क)(७) ले नेपाल सरकारले समय समयमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिदिएका प्राकृतिक वा कृत्रिम लागू औषध तथा मनोद्विपक पदार्थ (साइकोट्रपिक सब्स्टान्स) र तिनको लवणहरू तथा अन्य पदार्थ समेतलाई लागू औषधका रूपमा परिभाषित गरिएको मान्न सकिन्छ। तसर्थ मनोद्विपक पदार्थ (psychotropics substances) अन्तर्गत पार्नुपर्ने पदार्थलाई लागू औषधको सूचीमा समावेश गरिएको वा औषधी ऐन, २०३५ को सट्टामा लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ लागू हुने भन्ने कुराले कसैको मौलिक अधिकारमा अनुचित बन्देज लाग्ने अवस्था हुँदैन, न त त्यस्तो विषय संविधान प्रतिकूल नै हुन जान्छ। त्यस्ता विषयलाई अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको प्रावधानसँग बाझिएको रूपमा बुझ्न र अर्थ गर्न मिल्ने अवस्था पनि देखिँदैन।

४. निवेदक आफू स्वयं वा आफ्ना कानून व्यवसायी मार्फत विवादको विषयमा इजलासलाई स्पष्ट गर्ने कर्तव्यको निर्वाह पनि गरिएको छैन। निवेदन आफैँमा अस्पष्ट रहेको, राजपत्रमा प्रकाशित सूचना र लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को के कुन प्रावधान संविधानको कुन प्रावधानसँग कसरी बाझिएको हो भन्ने उल्लेख नै नगरिएको र सुनुवाइका क्रममा पनि आफ्नो निवेदन व्यहोराको समर्थनका बुँदाहरू प्रस्तुत गर्नेसम्मको जिम्मेवारी वहन नगरी आफूबाट उठाइएको विषयलाई

तार्किक निष्कर्षमा पुऱ्याउने प्रक्रियाबाट निवेदक स्वयं नै विमुख भई अदालतको अमूल्य समयको सदुपयोगमा सहयोग नगरेको अवस्थालाई पनि यहाँ विर्सन मिल्दैन ।

५. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा लागू औषध (नियन्त्रण) ऐनले लागू औषधको परिभाषा प्रस्तुत गरेको अवस्थामा त्यस्तो लागू औषधको खेती, उत्पादन, निर्माण, खरीद-बिक्री, सञ्चय, ओसार पसार, सेवन तथा निकासी पैठारी समेतमा नियन्त्रण गर्ने उद्देश्य सहित लागू औषध र मनोद्विपक पदार्थहरूका कच्चा पदार्थ (कोरा रसायन) हरूका सम्बन्धमा लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ लागू हुने गरी गरिएको व्यवस्थालाई संविधान विपरीतको संज्ञा दिन मिल्ने अवस्था हुँदैन । त्यसमा पनि लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को परिभाषा खण्ड (दफा ३) मा नै मनोद्विपक पदार्थ (साइकोट्रपिक सब्स्टान्स) लाई लागू औषधको परिभाषाभित्र राखिएको अवस्थामा मिति २०५१।२।२ मा नेपाल सरकारले प्रकाशन गरेको सूचना (नेपाल राजपत्र, खण्ड ४४, संख्या ५, भाग ३) ले Lysergide, methaqualone, Buprenorphine समेतलाई pschycotropics substances अन्तर्गत नराखी लागू औषधी अन्तर्गत राखेको भन्ने मात्रै आधारमा त्यसलाई समेत संविधानसँग बाफिएको भनी परेको प्रस्तुत निवेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिलहरू नियमानुसार गरी बुझाईदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.गौरी ढकाल

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६५ फागुन २९ गते रोज ५ शुभम् ..

इजलास अधिकृत: उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८०६९ जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
फौ.पु.इ.नं.. २१

फैसला मिति: २०६५।११।२२।५

मुद्दा: कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक वादी: पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार
स्थापितको जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध

विपक्षी प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका चिकमुंगल बस्ने पुष्परत्न
भन्ने आश्विनकुमार स्थापित समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री विष्णुप्रसाद पौडेल

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री कोमलनाथ शर्मा

मा.न्या.श्री खेमराज शर्मा

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास

मा.न्या.दीलिपकुमार पौडेल

मा.न्या. श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारी

- घटनाको कारणका रूपमा प्रस्तुत गरिएको तथ्य अन्य स्वतन्त्र प्रमाणहरूबाट पनि प्रमाणित भएबाट सो वयान स्वेच्छा प्रतिकूलको भनी अदालत समक्ष दावी लिँदैमा त्यस्तो

वयानको प्रामाणिक मूल्यमा प्रश्न उठाउन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

- लाश प्रकृति मुचुल्काले बाहिरबाट देखिने लाशको अवस्थाको सामान्य चित्रण मात्रै गर्ने र त्यसरी मुचुल्का तयार गर्दा विशेषज्ञको उपस्थिति नरहने यथार्थतालाई पनि विर्सन नमिल्ने ।
- सामान्य अवस्थामा बाहिरबाट हेर्दा नदेखिने कतिपय घाउ, चोट, दाग वा चिन्ह शव परीक्षणका क्रममा देखिनुलाई अन्यथा मान्न नसकिने, किनभने शव परीक्षण भनेको शवको बाहिरी तथा भित्री सम्पूर्ण अवस्थाका सम्बन्धमा विशेषज्ञद्वारा गरिने विशेष अध्ययन, अनुसन्धानयुक्त परीक्षण भएकाले त्यस्तो परीक्षणबाट शवमा रहेका मृत्युअघि (ante-mortem) र मृत्युपछि (post-mortem) का सबै लक्षणहरूको पहिचान गरिने हुँदा त्यस्तो परीक्षणबाट देखिएको चिन्ह लाश प्रकृति मुचुल्कामा नदेखिएको अवस्थालाई ती दुई प्रमाणका बीचमा तादात्म्यता नरहेको भनी संज्ञा दिन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटी
विपक्षी प्रतिवादीतर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधर र श्री हरिहर दाहाल

तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री लभ मैनाली, श्री गीता पाठक, संग्रौला, श्री विश्वप्रकाश भण्डारी, श्री हिरा रेग्मी र श्री सन्तकुमार बाँस्कोटा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२)(क), १८
- ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३)

फैसला

न्या.खिलराज रेग्मी: पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको मिति २०५४।३।२५ को फैसला उपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम वादी/प्रतिवादी दुवैतर्फको पुनरावेदन परी पेश हुँदा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूका बीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

मिति २०४९।१।२४ गतेदेखि म आफ्नो घरमा काजक्रियामा रहेकोले सानीआमा (नानीशोभा उदास) लाई भेटघाट गर्न सकेको थिइन । उनी नै म कहाँ वेला वेलामा आउँदथिन् । मिति २०४९।१।२७ का दिन म आफ्नो अफीसमा गएको अवस्थामा काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२ का वडा सदस्य माणिकरत्न स्थापितले तिम्रो सानीमा दूध लिन पनि आएकी छैनन्, ३ दिन देखि कतै देखिएकी छैनन् । ढोका बन्द छ भनी निजले भने पछि निज वडा सदस्य र म गै हेर्दा ढोका बन्द थियो । निज वडा सदस्यकै सल्लाह अनुसार पुलिसलाई खबर गरी पुलिस लिई उक्त स्थानमा गै चुकुल नलागेको

ढोका खोली हेर्दा निज सानीआमालाई खुट्टामा बाँधी कर्तव्य गरी मारेको र सम्पत्ति चोरी लगेको हुँदा अनुसन्धान गरी कानूनी कारवाही गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको आश्विनकुमार स्थापितको मिति २०४९।१।२७ को जाहेरी दर्खास्त ।

दक्षिणतर्फ संकटा मन्दिरको कम्पाउण्ड, उत्तरतर्फ मृतकको घर, पूर्वतर्फ कमल चित्रकारको घर, पश्चिमतर्फ चतुररत्नको घर यति ४ किल्ला भित्र पर्ने काठमाडौं जिल्ला टेवहाल स्थित नानीशोभा उदासको घर रहेको, उक्त घरको भुईँ तल्लाको पश्चिमतर्फको कोठाको पूर्व पट्टीको गाह्रोमा २ फिट परिधिको प्वाल पारेको र माथिल्लो तल्लामा आई हेर्दा भ्याल खुला रहेको, ओछ्यान लथालिङ्ग भएको, सो स्थानमा नानीशोभा मृतक अवस्थामा रहेको, टिनको वाक्सा खुला अवस्थामा रहेको, पूजा गर्ने ठाउँमा मूर्ति नभएको, दुवै गोडाको पिँडौलामा सेतो कपडाले बाँधेको, सोही कपडाले दुवै हात पछाडि लगी बाँधिएको, लास घोप्टो रहेको भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०४९।१।२७ को घटनास्थल तथा लाश जाँच प्रकृति मुचुल्का ।

मिति २०४९।१।२७ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा मृतकका सम्बन्धमा माणिकरत्न स्थापित तथा पुरुषोत्तम सिक्राकारले घटना सम्बन्धमा गरिदिएको कागज ।

नानीशोभा र मेरो घरको दूरी १ मिनेट मात्र पर्छ । निजको पिताको मृत्यु ७ वर्ष जति अगाडि भएको थियो । निज पतिसँग छोडपत्र गरी पितसँगै बस्थिन् । निजलाई दूध दिने काम मैले गर्दथे । मिति २०४९।१।१८ गते तिर कालो वर्णको मान्छे आई नेवारी भाषामा निजसँग मोही जग्गाको किनवेच सम्बन्धमा कुराकानी गर्दा निजको मनस्थिति ठिक

नभएकोले आश्विनी कुमारसँग कुरा गर भनेको थिएँ । यसै क्रममा ३,४ दिन हुँदा पनि निज दूध लिन नआएकोले हामीहरू निजको घरमा गयौं, घरमा ढोका जोडिएको तर चुकुल नलागेकोले सोबाट भित्र प्रवेश गरी हेर्दा छिँडीको साँचो समेत खुला अवस्था रहेछ । कोठाको साँचो म सँगै भएपनि कोठा खुला, गारो फोरेको अवस्था देखि निजको मृत्युको शंका लागी सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयमा जाहेर गर्नु । प्रहरी कर्मचारी समेत भै उक्त स्थानमा जाँदा वाक्साभाडा वर्तन लथालिङ्ग परेको, मूर्ति समेत नभएको अन्य कागजहरू लथालिङ्ग अवस्थामा रहेको, निज मृतकको दुवै गोडा तथा हात सेतो कपडाले बाँधी उत्तानो अवस्थामा रहेको भन्ने समेत व्यहोराको मचाभाई महर्जनले गरेको कागज ।

मेरो श्रीमतीको नाता पर्ने भएकोले र निज मृतकको कोही नभएकोले मैले समय समयमा हेरविचार गर्ने, कहिले काहीं केही खर्च दिने गर्दथे । मिति २०४९।१।२७ गते निज नानीशोभालाई कर्तव्य गरी मारेछन् भन्ने पुरुषोत्तमले भनेकाले थाहा पाएको हुं भन्ने समेत व्यहोराको दीर्घमान श्रेष्ठको कागज ।

मृतक नानीशोभा मेरी सानीआमा हुन् । निजको पिताको ७/८ वर्ष अगाडि मृत्यु भएको र निजको पतिसँग पनि सम्बन्ध विच्छेद भएकोले मैले हेरचाह गरी आएको थिएँ । हिराकाजी सिक्राकारको नाउँमा दर्ता रहेको काठमाडौं जिल्ला धापासीको ६ रोपनी जग्गा मेरो नाउँमा नामसारी गर्ने कार्य भइरहेको थियो । सो जग्गाको सम्बन्धमा नक्कली हिराकाजी सिक्राकार (उदास) खडा गरी हिराकाजी, रामकृष्ण पाठक, नानीवावु बुढाथोकी समेतले नक्कली हिराकाजी बनी लालपूर्जाको प्रतिलिपि निकाल्ने काम

गरेका छन् भन्ने थाहा पाई निजहरूसँग सोधपुछ गर्दा यो जग्गा हिराकाजीको हो तिमिले पाउँदैनौ भनी रामकृष्ण पाठक समेतले भनेका र नानीवावुले मिलापत्र गरौं रु.३,००,०००।- (तीन लाख रुपैया) दिन्छु भनेकोले सो रकम लिई जग्गाको दावी छाडिदिएको हुँ। पछि उक्त कीर्ते काम गरेको कुरा थाहा पाएमा नानीशोभा उदासबाट हामी सबै कारवाहीमा परिन्छ भनी हत्या गर्ने षडयन्त्र गरेका हौं। सो बमोजिम मचाभाई महर्जन, रामकृष्ण पाठक, हरिबहादुर राउत समेत भई नानीशोभाको घरमा गयौं र निज भएको कोठामा भित्ता फोडी पसी हिराकाजीले निज मृतकको मुखमा रुमाल कोची घाँटी अठ्याई मारी घरतिर गयौं भन्ने समेत व्यहोराको पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमारको वयान कागज।

कुनै भौतिक चिजबाट घाँटीमा कम्प्रेसन हुन गै उत्पन्न एफेक्सीयाले मृत्यु भएको हो भन्ने मिति २०४९।१।२९ को पोष्टमार्टम रिपोर्ट।

म र नानीवावु बुढाथोकी भै काठमाडौं जिल्ला डिल्लीवजारमा लेखापढी सेन्टर खोली काम गर्दथ्यौं। पछि नानीवावु बुढाथोकी र रामकृष्ण पाठकले छुट्टै फर्म खोली वसे। काठमाडौं जिल्ला धापासी गा.वि.स. वडा नं. ८ स्थित मेरो जग्गा नजिकै हिराकाजी सिक्राकारको ६ रोपनी जग्गा भएकोले निजको हकवाला को रहेछ भनी बुझ्दै जाँदा उक्त जग्गाको हकवाला नानीशोभा र पुष्परत्न रहेछन् भन्ने मचाभाई मार्फत थाहा हुन आई निजले मेरो फर्मबाट जग्गाको नामसारी कार्य गर्न मालपोत कार्यालय जाँदा उक्त जग्गाको जग्गाधनी हिराकाजी सिक्राकारले प्रतिलिपि उतारका लागि निवेदन दिएको छ भनेबाट सो जग्गाको कारवाही कीर्ते रहेछ भन्ने थाहा पाई नानीवावु बुढाथोकी, रामकृष्ण पाठक, हिराकाजी

सिक्राकार, ज्ञानकाजी सिक्राकार समेतसँग कुरा हुँदा उक्त जग्गा बिक्री गरौं, सो वापतको रकम मिली लिन भन्ने कुरा भई पुष्परत्नले आफ्नो हकदावी छाडिदिए। जग्गाको सम्बन्धमा उक्त कारवाही भएको हो, तर मृतक नानीशोभालाई मार्न म गएको छैन भन्ने समेत व्यहोराको हरिबहादुर राउतको वयान।

२०४२ सालमा हिराकाजी सिक्राकारको मृत्यु भएपछि निजको नामको धापासी गा.वि.स.को ६ रोपनी जग्गामा नक्कली हिराकाजी खडा गरी वेचविखन गरौं भनी रामकृष्ण पाठकले भनेकाले टेवहाल घर हुने हिराकाजी सिक्राकार तथा निजको नागरिकताको प्रमाणपत्र लिई रामकृष्ण पाठक र नानीवावु बुढाथोकीलाई दिई काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२ बाट सिफारिस समेत बनाई रामकृष्ण पाठकलाई दिए। उक्त कार्य हरिबहादुर राउतको ल फर्मबाट भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको ज्ञानकाजी सिक्राकारको वयान कागज।

मृतक नानीशोभाको पिता हिराकाजी सिक्राकारको मिति २०४२ सालमा मृत्यु भएको हो। ज्ञानकाजी सिक्राकारले मेरो घरमा आई तिम्रो र मृतक हिराकाजी सिक्राकारको नाम मिल्ने भएको हुँदा निज मृतक हिराकाजी सिक्राकारको नामको जग्गा कीर्ते गरी वेच विखन गरौं भनी रामकृष्ण पाठक र नानीवावु बुढाथोकी समेत भई हामीहरूकै मिलोमतोबाट उक्त जग्गाको लालपूर्जा पाऊँ भनी निवेदन दिएको र हरिबहादुर राउतको ल फर्मबाट पुष्परत्न स्थापितले उक्त जग्गा आफ्नो नाउँमा नामसारी गर्ने कार्य गरेको हुँदा उक्त कार्य कीर्ते गरेको रहेछ भन्ने थाहा भयो। दुवै पक्ष मिलोमतो गरी उक्त जग्गाको जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा प्रतिलिपि

प्राप्त गरी मिति २०४९।१।२९ मा छुनुमाया पाठक समेतलाई वकस गरी दिएको हो । रामकृष्ण पाठकले रु.२०,०००।- दिए, म नक्कली हिराकाजी सिक्राकार बनी उक्त कार्य गरेको हुँ । नानीशोभा उदासलाई कर्तव्य गरी मार्न म गएको होइन, मारेको पनि होइन भन्ने समेत व्यहोराको हिराकाजीको वयान कागज ।

काठमाडौं जिल्ला चारखालमा लेखापढी सेन्टरमा आज भन्दा २ वर्ष पहिला देखि वसी लेखापढी गर्दै आएको छु । नक्कली हिराकाजी सिक्राकार बनाई काठमाडौं जिल्ला धापासी वडा नं. ८ को जग्गा मिलोमतोबाट बिक्री गर्ने कार्यमा म समेत सहभागी रहेको छु । तर निज मृतक नानीशोभालाई कर्तव्य गरी मार्ने कार्यमा म गएको थिईन भन्ने समेत व्यहोराको रामकृष्ण पाठकको वयान कागज ।

२०४३ सालमा अभिकर्ताको प्रमाण पत्र लिई परिचित ल फर्म खोली सञ्चालन गरी आएको हुँ । हिराकाजी सिक्राकारको जग्गा सम्बन्धमा कीर्ते गरी नक्कली हिराकाजी खडा गरी जग्गा नामसारी गर्न निवेदन लेखाई मालपोत कार्यालयमा नामसारी सम्बन्धी कारवाही भएको र हरिबहादुरको ल फर्मबाट पुष्परत्नले नामसारी गर्ने कार्य गरेबाट हामीहरूका बीच मिलोमतो भै रु.३ लाख पुष्परत्नलाई दिई उक्त जग्गा मिति २०४९।१।२९ गते मेरो श्रमिती नानीमैया वुढाथोकीलाई संयुक्त रूपमा बिक्री गरी दिएको हो । नानीशोभालाई मार्ने कार्यमा कुनै षडयन्त्र गरेको छैन भन्ने समेत व्यहोराको नानीवावु वुढाथोकीको वयान कागज ।

काठमाडौं जिल्ला चारखालमा किराना पसल भएको कारण मेरो हरिबहादुरसँग चिनजान भएको हो । नानीशोभा उदासको घरको छिडी तला मैले

उपभोग गरेको थिएँ । समय समयमा मैले उनलाई दूध पनि दिन्थेँ । उक्त कोठाको साँचो मसँगै हुन्छ । साँचो कसैलाई दिएको छैन । नानीशोभालाई मार्ने कार्यमा म गएको होइन भन्ने मचाभाई महर्जनको वयान कागज ।

मचाभाई महर्जन, नानीवावु वुढाथोकी, हरिबहादुर राउत, हिराकाजी सिक्राकार र आश्विनकुमार स्थापित समेतले नानीशोभा उदासको पिताको नाममा दर्ता रहेको काठमाडौं जिल्ला धापासी वडा नं. ८ (ख) को जग्गा कीर्ते गरी बिक्री गरेकोमा उक्त अपराध नानीशोभाले थाहा पाई अड्डा अदालतमा उजूर गर्छिन् भन्ने डर, त्रासले नानीशोभालाई कर्तव्य गरी मारेका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको सर्जमिन मुचुल्का ।

प्रस्तुत मुद्दामा संलग्न भएका कागजात अध्ययनवाट प्रतिवादी मध्येका पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापित, हिराकाजी सिक्राकारले नानीशोभालाई कर्तव्य गरी मारेकोले निजहरूलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम तथा ज्ञानकाजी सिक्राकार, हरिबहादुर राउत, रामकृष्ण पाठक, मचाभाई महर्जन र नानीवावु वुढाथोकीले हिराकाजी सिक्राकार (उदास) को जग्गा कीर्ते गरी गराई सुक्री बिक्री गराएको कुरा थाहापाई उजूर गर्लिन् भन्ने डरले निज मृतक नानी शोभालाई हत्या गर्ने षडयन्त्र गरेको देखिएकोले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १६ नं. अनुसारको कसूर गरेको देखिँदा सो अनुसार नै सजाय हुनु पर्ने भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौंको राय ।

अनुसन्धानबाट संकलित कागजात एवं प्रमाणका आधारमा मृतक नानीशोभा (उदास) को

हत्या गरेको देखिएको हत्या गर्ने कार्यमा संलग्न आश्विनकुमार स्थापित, हिराकाजी सिक्राकार उपर ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम तथा निज नानीशोभालाई मार्ने योजना तथा षडयन्त्र गर्ने नानीवावु वुढाथोकी, हरिवहादुर राउत, रामकृष्ण पाठक, ज्ञानकाजी सिक्राकार, मचाभाई महर्जन उपर सोही महलको १६ नं. अनुसारको सजाय हुनु पर्ने माग दावी सहित जना ७ लाई यसै साथ प्रस्तुत गरिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग-पत्र ।

जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय तथा प्रहरी समक्ष गरेको वयान मेरो खुसीराजीबाट भएको होइन । निजको डरत्रासमा परी कागजमा सहिछाप गरेको हुँ । उक्त कार्य गर्दा मलाई शारिरीक तथा मानसिक यातना समेत दिइएको हो । मृतक नानीशोभालाई कर्तव्य गरी हत्या गरे गराएको छैन भन्ने समेत व्यहोराको आश्विनकुमारको काठमाडौं जिल्ला अदालतमा भएको वयान ।

धापासीको जग्गा नामसारी गर्न भनी आश्विनकुमार स्थापित मेरो फर्ममा आएकोले सो सम्बन्धी निवेदन सम्म लेखि दिएको हुँ । नानीशोभाको मृत्यु सम्बन्धमा कुनै कुरा थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको हरिवहादुरको अदालतमा भएको वयान ।

चिनजानको नाताले डिल्लीवजार स्थित रामकृष्ण पाठकको फर्ममा हिराकाजी सिक्राकारलाई पुऱ्याइदिएकोसम्म हो । जग्गा नामसारी गर्ने गराउने सम्बन्धमा कुनै कार्य गरेको होइन, नानीशोभाको मृत्यु सम्बन्धमा कुनै कुरा थाहा छैन, अभियोग अनुसारको कसूर मैले गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको ज्ञानकाजी सिक्राकारको वयान ।

मैले कुनै कीर्ते कार्य गरेको छैन । मुद्दामा साक्षी वस्न भनी म गएको र विभिन्न कागजमा

सहिछाप गराइएको हो । नामसारी सम्बन्धमा कुनै काम गरेको छैन । नानीशोभाको मृत्यु सम्बन्धमा कुनै कुरा थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको हिराकाजी सिक्राकारको र मचाभाई महर्जनको एकै मिलानको वयान ।

मैले कुनै किसिमको ज्यान मार्ने तथा मान लगाउने कार्य गरे गराएको छैन, अभियोग दावी बमोजिम मलाई सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नानीवावु वुढाथोकीको वयान ।

प्रतिवादीका साक्षीहरू तथा सर्जमिनका मानिसहरूको घटना भएको हो, को बाट हत्या भयो किटानी भन्न सकिँदैन, कागजपत्र कीर्ते गरेको भन्ने सुनेका हौं भन्ने समेत एकै मिलानको अदालतमा भएको वयान ।

नानीशोभा उदासको मृत्यु कुनै भौतिक चिजबाट घाँटी कम्प्रेसन हुन गई मृत्यु भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको पोष्टमार्टम गर्ने डा. विजयलाल श्रेष्ठको अदालतमा भएको वकपत्र ।

नानी शोभालाई कर्तव्य गरी ज्यान मारेको अभियोग प्रमाणित भएका प्रतिवादी आश्विनकुमारलाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. अनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैद र अन्य प्रतिवादी उपर अभियोग प्रमाणित हुन नसकेकोले सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५१।१।१३ को काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला ।

वरामदी मुचुल्कालाई फैसलाले महत्वपूर्ण प्रमाण लिएको, उक्त मुचुल्का प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ अनुसारको नभई दफा २७ बमोजिम मेरो निर्दोषिता प्रमाणित गर्न पर्याप्त र सक्षम छ, तसर्थ प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२) २५, ५४ एवं मुलुकी ऐन अ.व. १८४ (क) को विपरित फौजदारी

न्यायका सर्वमान्य सिद्धान्त र सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकूल भएकोले उक्त फैसला बदर गरी पूर्ण सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमारको पुनरावेदन पत्र ।

नानीवावु बुढाथोकी, हरिवहादुर राउत, ज्ञानकाजी सिक्राकार, मचाभाई महर्जन र रामकृष्ण पाठक समेतले निज मृतक नानीशोभालाई माने कार्यमा योजना बनाएको, षडयन्त्र गरेको प्रष्ट हुँदाहुँदै सफाई पाउने गरी गरेको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी ज्यानसम्बन्धीको १६ नं. बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको श्री ५ को सरकारकोतर्फबाट परेको पुनरावेदन पत्र ।

शुरु फैसलामा प्रत्यक्ष कानूनी त्रुटि भएको र फैसला समेत फरक पर्ने हुँदा अ.व. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी भिकाउनु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५१।८।१३ को आदेश ।

घटनास्थल लाश प्रकृति मुचुल्कामा प्रतिवादी आश्विनकुमारको वयानसँग मेल खान नआई फरक फरक रहेको अवस्था समेतमा अश्विनकुमारलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गर्ने गरेको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला नमिली उल्टी हुने ठहर्छ । प्रतिवादी रामकृष्ण पाठक समेतको हकमा सरकारी पक्षबाट परेको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन, निजहरूले सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५४।३।२५ को फैसला ।

घटनास्थल लाश प्रकृति मुचुल्का र प्रतिवादी आश्विनकुमारको वयान मेल खान नआई फरक फरक रहेको भन्ने आत्मनिष्ठ तवरबाट हचुवाको भरमा भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर

भागी हुँदा बदर गरिपाऊँ साथै अन्य प्रतिवादीहरूका हकमा सरकारी पक्षबाट परेको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्ने समेत उल्लेख भएको फैसलामा न्यायिक मनको सर्वथा अभाव छ । यो यति कारणले प्रतिवादीहरूलाई सजाय हुनु पर्ने भनी सविस्तार गरिएको पुनरावेदन जिकिर के कति कारणले पुग्न नसक्ने हो त्यसको सविस्तार वयान नगरी गरिएको फैसला बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकारकातर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मौकाको घटनास्थल तथा लाश प्रकृति मुचुल्का एवं लाश जाँचको प्रतिवेदन समेतका मिसिल संलग्न प्रमाणबाट मृतकको मृत्यु स्वाभाविक नभै कर्तव्यबाटै भएको भन्ने देखिइरहेको स्थितिमा शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतले प्रतिवादीहरूलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गर्ने गरेको फैसला उल्टी हुने गरी गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला नमिली फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.व. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६०।८।२९ को आदेश ।

काठमाडौँ जिल्ला धापासी गा.वि.स.को कि.नं. ३४ समेतका गरी जम्मा ६ रोपनी जग्गा नानीशोभालाई थाहा नदिई यी प्रतिवादी आश्विनकुमारले अन्य प्रतिवादी रामकृष्ण पाठक समेतसँगबाट रु.३ लाख लिई आफूले हकदावी छुडेको, मृतक नानीशोभा वाहेक उक्त जग्गाको हकवाला अरु कोही नभएको, नानीशोभाले थाहा पाएमा आफूलाई कीर्तेमा कारवाही हुने र रुपैया समेत फिर्ता गर्नु पर्ने डरले आफ्नी सानीआमा नानीशोभा उदासलाई यी प्रतिवादी पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार

स्थापितले कर्तव्य गरी मारेको देखिन्छ। अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको निजको सावित्री वयानलाई अन्यथा प्रमाणले पुष्टि गरेको अदालतमा भएको निजको इन्कारी वयानलाई अन्य कुनै प्रमाणले पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा निजको अदालतमा भएको इन्कारी वयानलाई विश्वास गर्न सकिने भएन। अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष आफुलाई कुटपिट गरी सावित्री गराइएको भन्ने निजको भनाई रहेको र प्रहरीमा कुटपिट गरेको भनी सँगै थुनामा रहेका भनेका श्याम वलामीले तीन तला माथि कुटेको आवाज सुनेको भनेपनि निजलाई घाउ जाँच गर्ने डा. अनिल श्रेष्ठले अदालतमा आई वकपत्र गर्दा विमारीले दुवै पैताला दुख्छ भन्थ्यो। मैले जाँच गर्दा त्यस ठाउँमा कुनै प्रकारको सुनिएको तथा घाउहरू देखिन भनी वकपत्र गरेको देखिँदा प्रहरीमा आफुलाई कुटपिट गरेको भन्ने प्रतिवादी आश्विनकुमार स्थापितको भनाई घाउ केश फारम र केस फारम गर्दा जाँच गर्ने डाक्टरको वकपत्रबाट खण्डित भएको देखिँदा निजको अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष भएको वयानलाई कुटपिट गरी गराइएको सावित्री भन्न सकिँदैन। तसर्थ उपर्युक्त प्रमाण आधारबाट प्रतिवादी पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापितले आफ्नी सानीआमा नानीशोभा उदासलाई कर्तव्य गरी मारेको ठहर्छ। त्यसो हुँदा निजलाई अभियोग माग दावीबमोजिम मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय हुन्छ। यी प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबाट सफाई दिने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५४।३।२५ को फैसला उल्टी हुन्छ। शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५१।१।२२ को फैसला सदर हुन्छ।

अब, अन्य प्रतिवादीहरू हरिबहादुर राउत, ज्ञानकाजी सिक्राकार, हिराकाजी सिक्राकार, रामकृष्ण पाठक, मचाभाई महर्जन र नानीवावु वुढाथोकीको हकमा विचार गर्दा, उपर्युक्त ६ जना प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष वयान गर्दा कसूरमा इन्कार रही वयान गरेको, साथै अदालतमा आई वयान गर्दा पनि अभियोगमा इन्कार रही वयान गरेको देखिन्छ। निजहरूबाट वारदातमा प्रयोग गरिएको भन्ने कुनै दशी प्रमाण प्राप्त हुन सकेको पाइँदैन। प्रत्यक्ष देखे कुनै साक्षी प्रमाण पनि देखिँदैन। केवल प्रतिवादी आश्विनकुमारले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष वयान गर्दा यी प्रतिवादीहरू समेत भै आफूले नानीशोभा उदासलाई मारेको भनी पोल गरेको भए पनि निज सह-अभियुक्तको पोललाई समर्थन हुने अन्य कुनै प्रमाण आउन सकेको छैन। अन्य कुनै प्रमाणले समर्थन नगरेको अवस्थामा केवल सह-अभियुक्तको पोलको आधारमा मात्र ज्यान जस्तो गम्भिर अपराधमा शंकाको भरमा यी प्रतिवादीहरूलाई सजाय गर्न मिल्ने देखिएन। साथै शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउँछ भन्ने फौजदारी कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्त समेतले पनि कसूरदार ठहर्नुपर्ने भएन। तसर्थ यी प्रतिवादीहरू हिराकाजी सिक्राकार, ज्ञानकाजी सिक्राकार, मचाभाई महर्जन, हरिबहादुर राउत, रामकृष्ण पाठक, नानीवावु वुढाथोकीले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५१।२।२२ को फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५४।३।२५ को फैसला सो हदसम्म सदर हुन्छ। प्रतिवादी पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापितलाई पनि अभियोग दावीबाट सफाई हुनुपर्छ भन्ने सहयोगी माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारीको

रायसँग सहमत हुन नसकिएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम निर्णयार्थ पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेलको राय ।

यी प्रतिवादी आश्विनकुमारले कर्तव्य गरी नानीशोभालाई मारेको भन्ने पुष्टि हुँदैन । केवल अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष भएको निजको वयानलाई अन्य प्रमाणले समर्थन नगरेको अवस्थामा मात्र शंकाको भरमा ज्यान जस्तो अपराधमा कसूरदार घोषित गरी सजाय गर्न मिल्दैन । फौजदारी मुद्दामा शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउँछ, भन्ने सर्वमान्य सिद्धान्त समेतबाट ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी श्री ५ को सरकारको अभियोग दावी पुग्न सक्दैन, सफाई पाउने ठहर्छ । त्यसोहुँदा निजलाई अभियोग दावी बमोजिम सजाय गर्ने गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५१।१२।२२ को फैसला उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाई दिने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५४।३।२५ को फैसला सदर हुन्छ ।

अन्य प्रतिवादीहरूको हकमा विचार गर्दा, यी प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष र अदालतमा वयान गर्दा कसूरमा इन्कार रही वयान गरेको देखिन्छ । यी प्रतिवादीबाट कुनै दशी प्रमाण फेला परेको देखिँदैन । मृतकसँग यी प्रतिवादीहरूको कुनै पूर्व रिसइवि रहेको पनि देखिँदैन । साथै नानीशोभालाई मारेको भन्ने ठोस सबूद प्रमाण पनि पाईँदैन । प्रतिवादी मध्येका नानीवावु वुढाथोकीलाई प्रतिवादी आश्विनकुमारले पोल गर्दा पनि नानीशोभालाई मार्ने षडयन्त्रको वारेमा नानीवावु वुढाथोकीलाई पनि थाहा हुनु पर्छ भनी शंकासम्म

देखाई वयान गरेको पाइन्छ । प्रतिवादी पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमारले अन्य प्रतिवादीहरूले पनि मृतकलाई मार्नमा सहयोग गरेका हुन् भनी अधिकारप्राप्त अधिकारसमक्ष वयान गर्दा पोल गरेको पाइन्छ । निजको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको सावित्री वयानलाई अन्य प्रमाणले समर्थन नगरेको भनी निजले समेत अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर भएको अवस्थामा निजले पोल गरेका यी प्रतिवादीहरूलाई निजकै भनाईकै आधारमा कसूरदार ठहर गर्न मिल्दैन ।

तसर्थ मृतकको कोठामा रहेको मूर्ति समेतका धनमाल हराएको अवस्थामा धनमाल चोर्नकै लागि घरमा सुतेकी एकल महिला यी प्रतिवादी वाहेकका व्यक्तिले पनि मार्न सक्ने शंकाको अवस्था घटनास्थल प्रकृति मुचुल्काबाट देखिएको र यी प्रतिवादीले यसरी मारे वा मार्नमा सहयोग गरे भन्ने कुनै प्रत्यक्ष प्रमाण नआई शंकासम्म देखाइएको अवस्थामा शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउने भन्ने फौजदारी कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्त रहेको हुँदा सह-अभियुक्तको पोललाई अन्य प्रमाणले समर्थन गरेको नदेखिँदा प्रतिवादीहरू हिराकाजी सिक्राकार, ज्ञानकाजी सिक्राकार, रामकृष्ण पाठक, हरिबहादुर राउत, मचाभाई महर्जनले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने देखिन्छ । तसर्थ यी प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५४।३।२५।४ को फैसला सदर हुन्छ । प्रतिवादी आश्विनकुमार स्थापितलाई सम्म कसूरदार ठहर गरेको सहयोगी माननीय न्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेलको रायसँग सहमत हुन नसकिएको हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलास समक्ष पेश गर्नु

भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारीको राय सहितको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६२।२।२० को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशीसूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निर्णयतर्फ विचार गर्दा, पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापित (यसपछि आश्विनकुमार भनिएको) स्वयंले आफ्नी सानीआमा नानीशोभालाई खुट्टामा बाँधी कर्तव्य गरी मारेकोले आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भनी दिएको जाहेरीबाट प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको देखिन्छ । अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको वयानका क्रममा निज जाहेरवाला आश्विनकुमार आफू समेत भै नानीशोभाको कर्तव्य गरी मारेको कुरामा सावित भएको देखिन्छ, भने अन्य प्रतिवादीहरूले इन्कारी वयान दिएको देखिन्छ । प्रतिवादी आश्विनकुमारको उक्त वयान व्यहोरा तथा सो वयानमा उल्लेख भए बमोजिमका अन्य तथ्यहरूलाई आधार बनाएर निज प्रतिवादी आश्विनकुमार र अर्का प्रतिवादी हिराकाजी सिक्राकार उपर ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम र अन्य प्रतिवादीहरू नानीबाबु बुढाथोकी, हरिबहादुर राउत, रामकृष्ण पाठक, ज्ञानकाजी सिक्राकार, मचाभाई महर्जन उपर ऐ. १६ नं. बमोजिम सजायको मागदावी लिई अभियोगपत्र दायर भएकोमा अदालतसमक्षको वयानमा भने सबै प्रतिवादीहरूले इन्कारी वयान दिएको अवस्था छ । शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी मध्येका आश्विनकुमारलाई अभियोग दावी बमोजिम सजाय हुने र अन्य प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने ठहरी फैसला भए उपर प्रतिवादी आश्विनकुमारको र वादी नेपाल सरकारकातर्फबाट छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट प्रतिवादी आश्विनकुमार

स्थापितलाई समेत सफाइ दिने ठहर्‍याई फैसला भएको देखिन्छ । सो फैसला उपर वादी नेपाल सरकारकातर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेकोमा यस अदालतको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूका बीच प्रतिवादी आश्विनकुमारलाई कसूरदार ठहर्‍याउने वा सफाइ दिने भन्ने कुरामा मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावलीको नियम ३(१)(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको अवस्था छ ।

इजलास समक्ष पेश भै सुनुवाइ हुँदा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारतर्फबाट उपस्थित विद्वान सह-न्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटीले मृतक नानीशोभाको पिता हिराकाजी सिक्राकारको नाममा रहेको काठमाडौं जिल्ला धापासी वडा नं. ८(ख) कि.नं. ३४ समेतका जग्गाहरूमा प्रतिवादी आश्विनकुमारको पूर्ण हक अधिकार स्थापित नभएको कारणबाट ती जग्गाहरूमा पूर्ण हक प्राप्तिका लागि नै यी प्रतिवादीहरू मिली नक्कली हिराकाजी खडा गरी वकसपत्र पारीत गरिलिएको र सो कुरा वास्तविक हकवाला नानीशोभालाई थाहा भएको अवस्थामा आफूहरूलाई सजाय हुने देखी प्रतिवादी आश्विनकुमार समेत भै नानीशोभाको घाँटी थिची कपडाले घाँटी बाँधी मारेको भन्ने कुरा निज प्रतिवादीको अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको वयानबाट पुष्टि भैरहेको छ । अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष वयान हुँदा निजलाई कुनै किसिमको दवाव दिइएको थिएन भन्ने कुरा विशेषज्ञको वकसपत्रबाट देखिएको छ । निज प्रतिवादीको अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको वयान र वस्तुस्थिति मुचुल्काबीचमा सामञ्जस्यता देखिएको र कीर्ते कार्यलाई लुकाउन र त्यसबाट बच्नका लागि हत्या गरिएको भन्ने स्पष्ट भएको अवस्थामा

घटनास्थलबाट मृतकका के कुन कागजात लगियो र के कस्ता कागजात छाडियो भन्ने कुराले घटनालाई अन्यथा ठहर्‍याउन सकिने हुँदैन, तसर्थ संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेलको राय सदर हुनु पर्छ भनी वहस जिकिर प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । प्रतिवादीहरूतर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधर र श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री लभ मैनाली, श्री गिता पाठक संग्रौला, श्री विश्वप्रकाश भण्डारी, श्री हिरा रेग्मी र श्री सन्तकुमार वास्कोटाले घटनास्थल, लाश प्रकृति मुचुल्का र अभियुक्तको वयानलाई तुलना गरेर अध्ययन गर्ने हो भने सबै तथ्य छर्लंग हुन्छ, नानीशोभाको घरबाट चोरी भएको भन्ने कुरा घटनास्थल मुचुल्काबाट नै देखिन्छ । विशेषज्ञको वकपत्रबाट हातले घाँटीमा अँठ्याएर मारेको होइन भन्ने देखिन्छ, तर अभियुक्तको अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष भएको वयानमा हातले घाँटी थिची मारेको भन्ने उल्लेख छ । त्यसरी वयानलाई अन्य प्रमाणले समर्थन नगरेको अवस्थामा अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको सावित्री वयानलाई आधार बनाएर कसूरदार ठहर्‍याउन मिल्दैन, यातना दिएर वयान गराइएको भन्ने कुरा पनि साक्षीको वकपत्रबाट देखिएको छ, प्रतिवादीहरूले नानीशोभालाई मारेको भन्ने कुरा कतैबाट देखिँदैन, घटनाका बारेमा देख्ने कुनै प्रत्यक्षदर्शी साक्षी छैनन् । प्रतिवादी नानीवावु वुढाथोकीलाई पोल गर्दा प्रतिवादी आश्विनकुमारको वयान सकिएपछि अन्तमा नानीशोभालाई मार्ने षडयन्त्रको बारेमा नानीवावु वुढाथोकीलाई पनि थाहा हुनु पर्छ भन्ने वाक्य थपी नानीवावुलाई पनि मुद्दा चलाउने उद्देश्य राखिएको भन्ने स्पष्ट रूपमा देखिन्छ । यसरी आश्विनकुमारको अधिकारप्राप्त अधिकारी

समक्ष भएको वयान स्वेच्छाले नभएको र अन्य कुनै प्रमाणबाट प्रमाणित नभएको अवस्थामा प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबाट सफाई दिने ठहर्‍याएको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारीको राय सदर हुनुपर्दछ भनी वहस जिकिर प्रस्तुत गर्नु भएको थियो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको उल्लिखित वहस जिकिर सुनी समयभावाका कारणबाट निर्णय सुनाउनका लागि आजको तारेख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा विद्यमान रहेको तथ्य, सो सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र संयुक्त इजलासमा मतैक्य हुन नसकेका विषयहरू समेतका सन्दर्भमा विचार गर्दा यस इजलासबाट मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गरिनु पर्ने अवस्था देखिन्छ :

१. मृतक नानीशोभाको मृत्युको कारण तथा घटनास्थल र लाशको प्रकृति अनुरूपको घटनाको कारण विद्यमान देखिन्छ वा देखिँदैन ?
२. घटनाको कारण र प्रतिवादीहरूको कार्यका बीचमा कुनै तादात्म्यता छ या छैन ? यदि छ भने प्रतिवादी मध्ये को कसको के कुन कार्य घटनासँग सम्बन्धित देखिन्छ ? र संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूको राय मध्ये कुन राय मनासिव ठहर्ने हो?
२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नमा विचार गर्दा मृतक नानीशोभाको मृत्युको कारण कुनै भौतिक चिजबाट घाँटीमा कम्प्रेसन हुन गई भएको स्फेक्सीया (Death is due to Asphyxia Because of Physical Compression in neck) रहेको भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिन्छ । विशेषज्ञको उल्लिखित रायलाई समर्थन गर्ने अन्य प्रमाणहरूको विद्यमानतातर्फ विचार गर्दा मृतक लाशको प्रकृतिमा दुबै गोडाको पिँडौलामा सेतो कपडाले बाँधेको, सोही कपडाले दुबै हात पछाडि

लगी बाँधिएको, लास घोप्टो रहेको, मुखमा रुमाल कोचिएको र सो रुमालमा रगत समेत लागेको भन्ने कुरा लाश प्रकृति मुचुल्काबाट देखिएको छ। त्यसैगरी घटनास्थल प्रकृति मुचुल्कामा नानीशोभा उदासको घरको भुईँ तल्लाको पश्चिमतर्फको कोठाको पूर्व पट्टीको गाह्रोमा २ फिट परिधिको प्वाल पारेको र माथिल्लो तल्लामा हेर्दा भ्याल खुला रहेको, ओछ्यान लथालिङ्ग भएको, सो स्थानमा नानीशोभा मृतक अवस्थामा रहेको, टिनको बाक्सा खुला अवस्थामा रहेको, पूजा गर्ने ठाउँमा मूर्ति नभएको भनी घटनास्थलको चित्रण गरिएको अवस्था छ। लाश र घटनास्थलको अवस्था दर्शाउने उल्लिखित तथ्यमा विवाद नरहेको र ती तथ्यहरूले नानीशोभा उदासलाई हात गोडामा कपडाले बाँधी हलचल गर्न नसक्ने अवस्थामा पुऱ्याई मुखमा रुमाल कोची घाँटी थिची श्वास प्रश्वास अवरुद्ध तुल्याई अर्थात् Asphyxia को अवस्था सिर्जना गरी गरिएको भन्ने कुरा निर्विवाद रूपमा पुष्टि हुन गएको छ।

३. एकातिर मृतकलाई हात गोडामा कपडाले बाँधी घोप्टो पारी घाँटी थिची हत्या गरिएको भन्ने देखिन्छ भने अर्कोतर्फ घरको गारो (पर्खाल) मा मानिस छिर्न मिल्ने प्वाल पारिएको, मृतकको सुत्ने कोठामा विच्छ्रयौना लथालिङ्ग अवस्थामा रहेको, टिनको बाक्सा खुल्ला रहेको, कागजातहरू यत्रतत्र छरिएको अवस्था पनि देखिएको छ। घटनास्थलको प्रकृतिबाटै मृतकको कोठामा रहेका महत्वपूर्ण कागजपत्रहरू पत्ता लगाउने कोशिस गरिएको भन्ने तथ्य पनि स्थापित भएको छ। यी स्थापित तथ्यहरूको सापेक्षतामा घटनाको कारणका रूपमा प्रतिवादी आश्विनकुमारले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको वयानलाई हेर्नु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ। निजले अधिकारप्राप्त

अधिकारी समक्ष गरेको वयानमा हिराकाजी सिक्राकारको नाउँमा दर्ता रहेको काठमाडौँ जिल्ला धापासी स्थित ६ रोपनी जग्गा आफ्ना नाउँमा नामसारी गर्ने कार्य भई रहेको, सो जग्गाको सम्बन्धमा नक्कली हिराकाजी सिक्राकार (उदास) खडा गरी हिराकाजी, रामकृष्ण पाठक, नानीवावु वुढाथोकी समेतले नक्कली हिराकाजी बनी लालपूर्जाको प्रतिलिपि निकाल्ने काम गरेका छन् भन्ने थाहा पाई निजहरूसँग सोधपुछ गर्दा यो जग्गा हिराकाजीको हो, तिमीले पाउँदैनौ भनी रामकृष्ण पाठक समेतले भनेका र नानीवावुले मिलापत्र गरौँ रु.३,००,०००/- (तीन लाख रुपैया) दिन्छु भनेकोले सो रकम लिई जग्गाको दावी छाडी दिएको हुँ, पछि उक्त कीर्ते काम गरेको कुरा थाहा पाएमा नानीशोभा उदासबाट कारवाहीमा परिन्छ भनी हत्या गर्ने षडयन्त्र गरेका हौं, सो बमोजिम मचाभाई महर्जन, रामकृष्ण पाठक, हरिबहादुर राउत समेत भई नानीशोभाको घरमा गयौँ र निज भएको कोठामा भित्ता फोडी पसी निज मृतकको मुखमा रुमाल कोची घाँटी अट्याई मारी घरतिर गयौँ भनेका छन्। यसबाट घटनाको मुख्य कारणका रूपमा प्रस्तुत गरिएको नानीशोभा उदासको हक लाग्ने काठमाडौँ जिल्ला धापासी ८ (ख) स्थित कित्ता नं. ३४ समेतका जग्गाबाट नानीशोभालाई वेदखल गरी सो जग्गा अन्य व्यक्तिहरूका नाममा दर्ता गरेको र सो क्रियाका सम्बन्धमा नानीशोभाले थाहा पाएमा आफूलाई कारवाही हुने भै त्यसबाट बच्न नानीशोभालाई कर्तव्य गरी मारेको अवस्था देखिन्छ। अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष घटनाको कारणको रूपमा प्रस्तुत गरिएको उक्त साविती वयानको प्रामाणिक महत्वका सम्बन्धमा हेर्दा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२)(क) ले फौजदारी मुद्दामा कुनै अभियुक्तले निजलाई लगाइएको

अभियोगको सम्बन्धमा अदालत बाहेक अन्यत्र व्यक्त गरेको कुरा अदालतले देहाय बमोजिम ठहराएमा प्रमाणमा लिन हुन्छ भनिएको पाइन्छ :

१. सो कुरा व्यक्त गर्दा अभियुक्त सचेत अवस्थामा र आफूले भनेको र गरेको कुरा बुझ्न सक्ने अवस्थामा थियो ।
२. निजलाई बाध्य गरी वा निज वा अरु कसैलाई यातना दिई वा यातना दिने धम्की दिई वा निजलाई आफ्नो इच्छा विरुद्ध सो कुरा व्यक्त गर्ने स्थितिमा पारी सो कुरा व्यक्त गरेको होइन ।
३. सो अभियोगबारे कुनै सार्वजनिक अधिकारीले गर्ने कारवाइको सम्बन्धमा यस्तो धम्की वा विश्वास पर्ने आश्वासन दिएको थिएन, जसबाट निजले सो कुरा असत्य रूपमा व्यक्त गर्ने संभावना थियो र जुन धम्की वा आश्वासन कार्यान्वित गर्न सक्ने अधिकार र शक्ति सो अधिकारीलाई थियो भन्ने कुरा निजले युक्तिसंगत रूपमा विश्वास गरेको थियो ।

४. उल्लिखित कानूनी व्यवस्था र प्रस्तुत घटनामा देखिएको अवस्थालाई एक आपसमा भिडाएर हेर्दा अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष वयान दिने क्रममा निज आश्विनकुमार सचेत अवस्थामा नै रहेको भन्ने कुरामा विवाद देखिँदैन । निजले आफूलाई स्वेच्छा विरुद्ध वयान दिन बाध्य बनाइएको भनी अदालत समक्ष दिएको वयानका सन्दर्भमा हेर्दा घाउ जाँच गर्ने चिकीतसक डा. अनिल श्रेष्ठले अदालत समक्ष वकपत्रका क्रममा प्रतिवादी आश्विनकुमारले दुखेको भनी बताएको शरीरको कुनै पनि भागमा कुनै घाउ, खत वा सुन्निएको अवस्था नरहेको भनी उल्लेख गरिदिएबाट पनि निजलाई कुटपिट गरी स्वेच्छा विपरित अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष सावित्री वयान

गराइएको भन्ने पुष्टि हुन सक्ने अवस्था रहेन । त्यसैले पनि सो वयानलाई प्रामाणिक मूल्यका दृष्टिले शून्यमा राख्नु पर्ने अवस्था छैन । त्यति मात्र नभएर अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको वयानमा व्यक्त भएका जग्गा सम्बन्धी कुरा अन्य प्रमाणबाट पनि पुष्टि भएको अवस्था छ । विवादित कित्ता नं. ३४ समेतका जग्गा नानीशोभाका बाबु हिराकाजी सिक्राकारको मृत्यु भैसकेको अवस्थामा पनि नक्कली हिराकाजी खडा भै निजको नामबाट अन्य विभिन्न व्यक्तिहरूको नाममा दर्ता गरी निजहरूबाट पुनः तेस्रो व्यक्तिको नाममा हस्तान्तरण भैसकेको र त्यस प्रकृत्यामा प्रतिवादी आश्विनकुमार पनि संलग्न रहेको भन्ने तथ्य मालपोत कार्यालय चावहिलबाट प्राप्त फाइलबाट देखिएको छ । वयानमा उल्लिखित घटनाको कारणका रूपमा प्रस्तुत गरिएको तथ्य अन्य स्वतन्त्र प्रमाणहरूबाट पनि प्रमाणित भएबाट सो वयान स्वेच्छा प्रतिकूलको भनी अदालत समक्ष दावी लिँदैन त्यस्तो वयानको प्रामाणिक मूल्यमा प्रश्न उठाउन मिल्ने अवस्था हुँदैन । यसरी मृतक नानीशोभाको मृत्युको कारणका रूपमा विशेषज्ञद्वारा व्यक्त राय र मृतक लाशको प्रकृति एवं घटनास्थल प्रकृतिका बीचमा सामञ्जस्यता देखिएको, त्यसलाई सम्बन्धित विशेषज्ञद्वारा अदालत समक्ष उपस्थित भई पुनर्पुष्टी गरिएको, घटनाको कारणका रूपमा प्रतिवादी आश्विनकुमारले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष व्यक्त गरेको कथनलाई अन्य प्रमाणहरूले समेत पुष्टि गरेको समेतको आधार कारणबाट मृत्युको कारण तथा घटनास्थल र लाशको प्रकृति अनुरूप नै घटनाको कारणको विद्यमानता स्थापित हुन पुगेको छ ।

५. अब, दोस्रो अर्थात् घटनाको कारण र प्रतिवादीहरूको कार्यका बिचमा कुनै तादात्म्यता

देखिन्छ, या देखिंदैन ? भन्ने प्रश्नमा विचार गर्दा मृत्युको कारणका रूपमा स्थापित भएको तथ्य अर्थात् काठमाडौं जिल्ला धापासी ८(ख) स्थित कित्ता नं. ३४ समेतका जग्गामा मृतक नानीशोभाको हक मेटाउने कार्यले पूर्णता पाएको देखिन्छ। त्यस कार्यमा प्रतिवादीहरूको संलग्नता पनि पुष्टि भएकै छ। तर प्रस्तुत मुद्दा कर्तव्य ज्यान मुद्दा भएको हुँदा घटनाको कारणका रूपमा देखिएको तथ्यलाई निरपेक्ष रूपमा प्रस्तुत मुद्दाको विषयवस्तु बनाउन मिल्ने अवस्था नहुँदा मृतक नानीशोभा उदासको हत्या र निजको हत्यामा संलग्न रहेका व्यक्तिलाई नै प्रस्तुत मुद्दामा विचार गर्नु पर्ने विषयका रूपमा लिई सो सम्बन्धी तथ्य र त्यसलाई पुष्टि गर्ने आधार प्रमाणको मूल्यांकन एवं विश्लेषण गरिनु पर्ने भएको छ। मृतक नानीशोभाको मृत्युका सम्बन्धमा अधिल्लो प्रश्नमा नै पर्याप्त विश्लेषण गरिएको हुँदा त्यसको पुनरावृत्ति नगरी प्रतिवादीहरू मध्ये को कसको के कुन कार्य प्रस्तुत घटनासँग सम्बन्धित देखिन्छ ? भन्ने सम्बन्धमा विवेचना गर्नु यहाँ सान्दर्भिक हुने देखिन्छ।

६. प्रतिवादीहरूमध्ये आश्विनकुमार अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष कसूर गरेको कुरामा सावित भै वयान गरेको अवस्था छ, भने निजको सो वयान अन्य प्रमाणहरूबाट पनि पुष्टि भएबाट यस घटनामा निजको संलग्नता रहेको देखिएको छ। अभियोग शंकाहीन तवरले पुष्टि गर्नुपर्ने भन्ने फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्त रहेको परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा निजले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष व्यक्त गरेका कथनहरू घटनास्थलको प्रकृति, लाशको प्रकृति, घटनामा प्रयोग भएका भनिएका चिजवस्तु र वरामदी मुचुल्का, मृत्युको कारणका रूपमा व्यक्त विशेषज्ञको राय र विशेषज्ञको वकपत्र समेतका प्रमाणहरूबाट

पुष्टि भएका छन्। सो सँगै घटनाको कारणका रूपमा व्यक्त भएको निजको कथन अनुरूप विवादित कित्ता नं. ३४ समेतका जग्गाहरू समेत अन्य व्यक्तिको नाममा हक हस्तान्तरण भएको र त्यसमा निजको प्रत्यक्ष संलग्नता रहेको समेतका परिस्थितिजन्य प्रमाणले पनि प्रतिवादी आश्विनकुमार अभियोग दावी बमोजिमको कसूरमा संलग्न भएको पुष्टि भएको पाइन्छ।

७. जहाँसम्म घाँटीमा physical compression को कारणले उत्पन्न भएको Asphyxia को अवस्थालाई मृत्युको कारणका रूपमा उल्लेख भएको र शव परीक्षणका क्रममा घाँटीमा २ वटा ligature mark रहेको भनी उल्लेख भएको कुरासँग लाश प्रकृति मुचुल्काको तादात्म्यता नरहेको भन्ने सन्दर्भ छ, शव परीक्षण गर्ने विशेषज्ञ डा. विजयलाल श्रेष्ठले डोरी जस्तै बाहिरबाट बाँधिने वा थिचिने चिजको दवाव परेर त्यस्तो चिन्ह हुन सक्ने भनी वकपत्रबाट स्पष्ट गरेको अवस्था देखिन्छ। asphyxia र ligature का बीचको सम्बन्धका बारेमा रहेको विधिशास्त्रीय मान्यतालाई हेर्दा "In most cases, asphyxia is the most common cause of death. The ligature is usually situated above the thyroid cartilage, and the effect of its pressing the neck in that situation is to force up the epiglottis and the root of the tongue against the posterior wall of the pharynx. Hence, the floor of the mouth is jammed against its roof, and occludes the air passage, also the uvula and soft palate are pushed upwards and the laryngeal opening is blocked by the depressed epiglottis." भन्ने देखिन्छ (Modi's Medical Jurisprudence and Toxicology, Twenty-

third Edition, p. 566). यसबाट पनि मुखमा कुनै चिज वस्तु कोचिएको कारणबाट श्वास प्रश्वासको मार्ग अवरुद्ध भई asphyxia को स्थिति उत्पन्न हुने र asphyxia को अवस्थामा सामान्यतया ligature mark को विद्यमानता रहने भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ। लाश प्रकृति मुचुल्कामा मृतकको घाँटीमा ligature mark नदेखिएको भन्ने जिकिरका सम्बन्धमा विचार गर्दा लाश प्रकृति मुचुल्काले बाहिरबाट देखिने लाशको अवस्थाको सामान्य चित्रण मात्रै गर्ने र त्यसरी मुचुल्का तयार गर्दा विशेषज्ञको उपस्थिति नरहने यथार्थतालाई पनि विर्सन मिल्दैन। त्यसैले सामान्य अवस्थामा बाहिरबाट हेर्दा नदेखिने कतिपय घाउ, चोट, दाग वा चिन्ह शव परीक्षणका क्रममा देखिनुलाई अन्यथा मान्न सकिँदैन, किनभने शव परीक्षण भनेको शवको बाहिरी तथा भित्री सम्पूर्ण अवस्थाका सम्बन्धमा विशेषज्ञद्वारा गरिने विशेष अध्ययन, अनुसन्धानयुक्त परीक्षण भएकाले त्यस्तो परीक्षणबाट शवमा रहेका मृत्यु अघि (ante-mortem) र मृत्यु पछि (post-mortem) का सबै लक्षणहरूको पहिचान गरिन्छ। त्यसैले त्यस्तो परीक्षणबाट देखिएको चिन्ह लाश प्रकृति मुचुल्कामा नदेखिएको अवस्थालाई ती दुई प्रमाणका बीचमा तादात्म्यता नरहेको भनी संज्ञा दिन मिल्ने हुँदैन।

८. विशेषज्ञको भनाईको प्रामाणिक महत्वका सम्बन्धमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ मा भनिएको छ: कुनै काम, घटना वा अवस्थाका सम्बन्धमा भएको तहकिकात वा जाँचबुझको सिलसिलामा प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम तयार भएको कुनै लिखतमा उल्लेख भएको कुनै कुरा सो कुरा व्यक्त गर्ने व्यक्ति साक्षीको रूपमा अदालतमा उपस्थित भै वयान गरेमा प्रमाणमा लिन हुन्छ। शव परीक्षण गर्ने विशेषज्ञ डा. विजयलाल श्रेष्ठले अदालत

समक्ष उपस्थित भई गरेको वकपत्रमा मृतक नानीशोभाको मृत्यु कुनै भौतिक चिजबाट घाँटीमा कम्प्रेसन हुन गई उत्पन्न एस्फेक्सियाले भएको भनी उल्लेख गर्नुका साथै घाँटीमा अगाडिपट्टि रहेका दुई वटा ligature mark थिचिने चिजको दबाव परेर पनि हुन सक्ने भनी उल्लेख गरेको अवस्थाले लाश प्रकृति मुचुल्कामा गरिएको लाश र घटनास्थलको चित्रणका साथै प्रतिवादी आश्विनकुमार स्थापितले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको वयानको सान्दर्भिकता पुष्टि हुनुका साथै घटनास्थल तथा लाश प्रकृति मुचुल्का, प्रतिवादीको अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको वयान, शव परीक्षण प्रतिवेदन र त्यस्तो परीक्षण गर्ने विशेषज्ञले अदालत समक्ष गरेको वकपत्रका बीचमा सामञ्जस्यता स्थापित हुन पुगेको देखिएको छ। प्रस्तुत मुद्दामा विद्यमान रहेको तथ्यलाई चिकीतसा विधिशास्त्रको सापेक्षतामा हेर्दा त्यसबाट पनि प्रतिवादी आश्विनकुमार स्थापितले आफ्नी सानीआमा नानीशोभा उदासलाई मुखमा रुमाल कोची घाँटी अठ्याई मारी कर्तव्य गरी मारेको भन्ने अभियोग दावी समर्थित हुन पुगेको छ।

९. अन्य प्रतिवादीहरूको संलग्नताको सन्दर्भमा विचार गर्दा मृतक नानीशोभाको हत्यामा अन्य प्रतिवादीहरू समेत संलग्न रहेको भनी प्रतिवादी आश्विनकुमारले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको वयानमा बाहेक अन्य कुनै स्रोतबाट त्यो तथ्य उजागर भएको देखिँदैन। अन्य प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतमा समेत अभियोग दावीमा इन्कार रही वयान गरेका छन्। निजहरू उपर लगाइएको अभियोग दावीको पुष्ट्याईमा कुनै प्रमाणहरू पेश भएको पनि पाइँदैन। घटनाको मुख्य कारणका रूपमा रहेको जग्गा सम्बन्धी विवादको

विषय मात्रैले ज्यान जस्तो गंभीर अपराधमा संलग्न रहेको भन्ने तथ्यलाई स्थापित गर्न सक्दैन र कसूर कायम गर्न पनि सक्दैन । कसूर हुनका लागि आवश्यक तत्वका रूपमा रहने अपराधिक कार्य (Actus reus) र अपराधिक मत्तिष्क (Mens rea) मध्ये अन्य प्रतिवादीहरूमा प्रस्तुत घटनासँग सम्बन्धित कुनै पनि तत्वको विद्यमानता रहेको देखिदैन । त्यसैगरी अपराधका चरणहरू अर्थात् मनसाय (intention), तयारी (preparation), उद्योग (attempt) र अपराधले पूर्णता पाउने अवस्था (commission) मध्ये मृतक नानीशोभाको कर्तव्य गरी हत्या गर्ने कार्यमा अन्य प्रतिवादीहरू कुनै पनि चरणमा संलग्न थिए भनी न त अभियोगपत्रमा स्पष्ट रूपले खुलाउन नै सकिएको छ, न त त्यसलाई पुष्टि गर्ने आधार प्रमाण पेश गर्न नै सकिएको छ । तसर्थ मृतक नानीशोभाको हत्यामा प्रतिवादी आश्विनकुमार बाहेकका अन्य प्रतिवादीहरूको संलग्नता रहेको भन्ने कुरालाई शंकाहीन तवरले पुष्टि गर्न सक्ने आधार प्रमाणको अभावमा केवल अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष अभियुक्तले लगाएको पोल र अभियोग दावीमा अभियोजनपक्षले लिएको जिकिरकै भरमा कसूरदार ठहर्‍याउन मिल्ने अवस्था देखिएन ।

१०. तसर्थ माथि विभिन्न प्रश्नहरूको निरूपण गर्ने सन्दर्भमा गरिएको विश्लेषण समेतबाट प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी आश्विनकुमारले आफ्नै सानीआमा नानीशोभालाई कर्तव्य गरी मारेको ठहर्‍छ । सो ठहर्‍नाले निजलाई अभियोग दावी बमोजिम मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने र अन्य प्रतिवादीहरू हरिबहादुर राउत, ज्ञानकाजी सिक्राकार, हिराकाजी सिक्राकार, रामकृष्ण पाठक, मचाभाई महर्जन र नानीबाबु बुढाथोकीलाई अभियोग दावीबाट सफाई

पाउने ठहर्‍याएको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेलको राय मनासिव ठहर्‍छ । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापितलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहरी फैसला भएकाले निज मिति २०४९/१०/१४ गते देखि मिति २०५४/३/२५ सम्म प्रहरी हिरासत तथा थुनामा रहेको देखिएको हुँदा हिरासतमा रहेको अबधि कट्टा गरी कैद ठेक्नु र निजको अंश समेत सर्वस्व गरी कानूनबमोजिम असूल उपर गर्न काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लगत दिनु. १ यो फैसलाको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिनु..... २

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टागरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइ दिनु .. ३

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या. बलराम के.सी.

न्या. तपबहादुर मगर

इति संवत् २०६५ फागुन २२ गते रोज ५ शुभम् ..

इजलास अधिकृत: उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८०७०, जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
फौ.पु.इ.नं. -२२, २३, २४, २५ र २६
फैसला मिति: २०६५/११/२२/५

- मुद्दा : कीर्ते जालसाजी ।
पुनरावेदक प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २० बस्ने पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापित विरुद्ध
प्रत्यर्थी वादी: पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापितको जाहेरीले नेपाल सरकार
- पुनरावेदक प्रतिवादी: ओखलढुंगा जिल्ला सिंहदेवी गा.वि.स.वडा नं. ९ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३४ वानेश्वर बस्ने वर्ष ३५ को नानीबाबु बुढाथोकी विरुद्ध
प्रत्यर्थी/वादी: पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापितको जाहेरीले नेपाल सरकार
- पुनरावेदक/प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३ महाराजगञ्ज बस्ने रामकृष्ण पाठक विरुद्ध
प्रत्यर्थी/वादी: पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापितको जाहेरीले नेपाल सरकार
- पुनरावेदक/प्रतिवादी: उदयपुर जिल्ला आँपटार गा.वि.स.वडा नं. ८ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ९ रातोपुल बस्ने हरिबहादुर राउत विरुद्ध
प्रत्यर्थी/वादी: पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापितको जाहेरीले नेपाल सरकार
- पुनरावेदक/वादी: पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापितको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध
प्रत्यर्थी/प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका चिकमूंगल बस्ने पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापित समेत
- शुरु फैसला गर्ने:
मा.जि.न्या.श्री एकराज आचार्य
पुनरावेदन फैसला गर्ने:
मा.न्या.श्री कोमलनाथ शर्मा
मा.न्या.श्री खेमराज शर्मा
संयुक्त इजलास:
मा.न्या.श्री दीलिपकुमार पौडेल,
मा.न्या.श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारी
- अन्य मुद्दासँग नजोडिएको अवस्थामा जालसाजी मुद्दालाई जहिले पनि व्यक्तिवादी फौजदारी मुद्दाका रुपमा मान्यता दिइएको अवस्था हुँदा त्यस्तो जालसाजी मुद्दालाई सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐनको अनुसूची- १ का आधारमा भनी सरकार वादी भै चलाउन सक्ने अवस्था नदेखिने ।
(प्रकरण नं.४)
  - अ.बं ८२ नं. ले सरकार वादी हुने मुद्दा र घूस खाने, माग्ने सरकारी कर्मचारीकै हस्ताक्षरको लिखितको सबूद लिई नालिस गरेको घूस मुद्दामा जोसुकैले नालिस गरे पनि हुने र अन्य मुद्दामा हकदैयाविहीन व्यक्तिले

दिएको नालिस लाग्न नसक्ने कानूनी व्यवस्थाले हकदैयाविहीन नालिसले मुद्दाको स्वरूप नै ग्रहण गर्न नसक्ने भन्ने देखिन्छ। हकदैया भनेको कुनै पनि विवादको न्यायिक निरूपणका लागि अदालतमा प्रवेश गराउने आधार हो। हकदैया सम्बन्धी सिद्धान्तले एकाको हकमा अर्काले नालिस वा उजूर गर्न अनुमति प्रदान नगर्ने।

- जसको हक पुग्ने हो उसले बाहेक अन्य व्यक्ति वा निकायले मुद्दा दायर गर्न सक्ने अवस्था नहुने हुदाँ त्यसरी हक पुग्ने बाहेक अन्य व्यक्ति वा निकायले दायर गरेको मुद्दा अ.बं. ८२ नं. का आधारमा खारेज हुने।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक वादीतर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटी

पुनरावेदक प्रतिवादीकातर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधर र श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री लभकुमार मैनाली, श्री गीता पाठक, सँगौला, श्री विश्वप्रकाश भण्डारी, श्री हिरा रेग्मी र श्री सन्तकुमार वास्कोटा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन, अ.बं. ८२ नं.२ ९ नं.
- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १, २, अनुसूची १ को देहाय ३, अनुसूची १ को देहाय १९

- कीर्ते कागजको महलको १ नं., ७ नं. र ११ नं.

फैसला

न्या.खिलराज रेग्मी: पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको मिति २०५४।३।२५ को फैसला उपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम वादी/प्रतिवादी दुवैतर्फको पुनरावेदन परी पेश हुँदा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूका बीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) बमोजिम यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

मेरी सानीआमा नानीशोभाको कोही नभएको र निज एकली भएका कारण मैले हेरचाह गरी आएकोमा काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२ का वडा अध्यक्ष मणिरत्न स्थापितले मिति २०४९।१।२७ गतेका दिन तिम्री सानीआमा २,३ दिनदेखि देखिएको छैनन् र हराइछन् भनी भनेकीले निज बस्ने टेबहाल स्थित निजको घरमा गै हेर्दा घरको छिडिको कोठामा प्वाल पारिएको, दोश्रो तल्लाको कोठामा कागजपत्रहरू लथालिङ्ग भएको, तेश्रो तल्लाको कोठामा सानीआमाको मुखमा रुमाल कोचिएको, हात खुट्टा बाँधिएको र मृत अवस्थामा रहेको, बाकस खुला रहेको हुँदा निज नानी शोभालाई कर्तव्य गरी मारेछन्, कानूनबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको आश्विनकुमारको जाहेरी।

दक्षिणतर्फ संकटा मन्दिरको कम्पाउण्ड, उत्तरतर्फ मृतकको घर, पूर्वतर्फ कमल चित्रकारको घर, पश्चिमतर्फ चतुररत्नको घर यति ४ किल्ला भित्र पर्ने काठमाडौं जिल्ला टेबहाल स्थित नानीशोभा उदासको घर रहेको। उक्त घरको भुईँ तल्लाको

पश्चिमतर्फको कोठाको पूर्वपट्टीको गाह्रोमा २ फिट परिधिको प्याल पारेको र माथिल्लो तल्लामा आई हेर्दा भ्याल खुला रहेको, ओछ्यान लथालिङ्ग भएको, सो स्थानमा नानीशोभा मृतक अवस्थामा रहेको, टिनको वाक्सा खुला अवस्थामा रहेको, पूजा गर्ने ठाउँमा मूर्ति नभएको, दुवै गोडाको पिँडौलामा सेतो कपडाले बाँधेको, सोही कपडाले दुवै हात पछाडि लगी बाँधिएको, लास घोप्टो रहेको भन्ने समेत व्यहोराको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

नानीशोभालाई कर्तव्य गरी मारेको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा जाहेरवाला आश्विन कुमार स्थापितलाई पक्राउ गरी दाखिल गरेको भन्ने प्रहरी प्रतिवेदन ।

मेरो सानीआमा नानीशोभा उदासको पिता हिराकाजी सिक्राकारको ७ वर्ष पहिले नै मृत्यु भएको र निज आफ्नो पतिसँग सम्बन्ध विच्छेद गरी एकलै भएकीले मैले बेला बेलामा हेरचाह गरी आएको थिएँ । निजका हकदार अन्य कोही नभएकोले हरिबहादुर राउतको फर्मबाट काठमाडौँ जिल्ला धापासी वडा नं. ८ (ख) कि.नं. ३४ समेतको करिव ६ रोपनी जग्गा मेरो नाउँमा नामसारी गर्न काम गर्दै थिएँ । यता सोही जग्गाको सम्बन्धमा नक्कली हिराकाजी सिक्राकार खडा गरी हिराकाजी सिक्राकार, रामकृष्ण पाठक, नानीबाबु बुढाथोकी समेतले सोही जग्गाको लालपूर्जाको प्रतिलिपि निकाल्ने काम मालपोत कार्यालयबाट भएको रहेछ । सो कुरा थाहा पाई सो सम्बन्धमा सोधपुछ गर्दा सो जग्गा हिराकाजी सिक्राकार (नक्कली हिराकाजी) को हो, तिमीले पाउनका लागि अड्डाबाट निर्णय हुनुपर्छ भनी रामकृष्ण पाठक समेतले भनेका र नानीबाबुले सो जग्गाको हकदावी छाडी देउ, मिलापत्र गरौँ सो बापत तिमीलाई ३,००,०००।- (तीनलाख) दिन्छु भनेकाले मृतक

हिराकाजीका नामको उक्त जग्गा नक्कली हिराकाजी कै हो भनी हकदावी छाडी दिएँ । सो बापत राजन वास्तोलाबाट रु.१,००,०००।- (एकलाख), हरिबहादुर राउतबाट रु.४७,५००।-, नानीबाबु बुढाथोकी र रामकृष्ण पाठकबाट रु.१,००,०००।- (एकलाख) लिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको आश्विन कुमार स्थापितले मौकामा गरेको बयान ।

२०४२ सालमा परिचय लेखापढी सेन्टर खोली बसेकोमा नानीबाबु बुढाथोकीले समेत सोही सेन्टरमा काम गर्दै आएका थिए । पछि नानीबाबु बुढाथोकी र रामकृष्ण पाठकले छुट्टै संयुक्त फर्म खोलेर बसे । २ वर्ष अगाडि काठमाडौँ जिल्ला धापासीको करिव ६ रोपनी जग्गा हिराकाजी सिक्राकारको नामबाट आश्विनकुमारको नाउँमा नामसारी गर्ने कार्य सोही फर्मबाट गर्नलाग्दा सोही जग्गाको सम्बन्धमा नक्कली हिराकाजी खडा गरी मालपोत कार्यालयबाट लालपूर्जा लिने कार्य भएको भन्ने थाहापाई बुझ्दा सो जग्गामा कीर्ते कार्य गर्ने काम नानीबाबु बुढाथोकी लगायतका मानिसबाट भएकोले सबै मिली सो जग्गामा आश्विनकुमारले हक दावी छाड्ने, सो बाट आएको रकम बाँडफाँड गरी लिने कुरा भएपछि उक्त जग्गा हिराकाजी सिक्राकारले मेरो मानिस राजन कुमार वास्तोलालाई बक्सपत्र गरी दिएका हुन्, सो बापत आश्विनकुमारलाई रु.४७,५००।- दिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको हरिबहादुर राउतको मौकामा भएको बयान ।

नक्कली हिराकाजी खडागरी जग्गा नामसारी गर्ने कार्यमा मैले सहयोग गरे बापत रु.१२,०००।- रामकृष्ण पाठकबाट लिएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको ज्ञानकाजी सिक्राकारको मौकामा भएको बयान ।

मिति २०४२।५।८ मा हिराकाजी सिक्राकार (उदास) को मृत्यु भएपछि ज्ञानकाजी मेरो घरमा आई मृतक हिराकाजी र तिम्रो नाम ठेगाना मिल्ने भएकोले मृतक हिराकाजीको नाममा रहेको काठमाडौं जिल्ला धापासीको करिव ६ रोपनी जग्गा कीर्ते गरी तपाईंको नाउँमा लालपूर्जा उतारगरी बिक्री गरौं भनेकोले सो कार्यमा रामकृष्ण पाठक समेत भै मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिई मेरो नाउँमा आएको उक्त जग्गा छुनुमैया, राजन कुमार, नानीमैया बुढाथोकी, राधिका ठकुरी समेतलाई संयुक्त रूपमा बकस गरी दिएको छु, सो बापत रामकृष्ण पाठकले मलाई रु. २०,०००।- (वीस हजार) दिएका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको हिराकाजीको मौकामा भएको बयान ।

नक्कली हिराकाजी सिक्राकार खडा गरी मृतक हिराकाजीको नाउँको जग्गा नानी मैया बुढाथोकी समेतलाई बकसपत्र गरी दिने कार्य म समेतबाट भएको हो र सो बापत ज्ञानकाजी र हिराकाजीलाई क्रमशः रु. १२,०००।- र रु. २०,०००।- दिएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको रामकृष्ण पाठको प्रहरीमा भएको बयान ।

अभिकर्ताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरी डिल्ली बजारमा परिचित ल फर्म सञ्चालन गरी आएकोमा करिव ३ वर्ष अगाडि रामकृष्ण पाठकले हिराकाजीलाई फर्ममा ल्याई उक्त धापासीको जग्गा कीर्ते गर्ने कार्य लेखिएको र सोही जग्गाको सम्बन्धमा हरिवहादुर राउतले आश्विन कुमारको नाउँमा नामसारीको लागि कार्य गरेको थाहा भै सो कार्य रोकी निज आश्विन कुमारसँग मिलापत्र गरी सो बापत एकमुष्ट रु. ३,००,०००।- (तीनलाख) निजलाई दिई सो जग्गा मेरो श्रीमती नानीमैया बुढाथोकीका नाउँमा नामसारी

गरी दिएका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको नानीबाबु बुढाथोकीको मौकाको कागज ।

पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापित, रामकृष्ण पाठक समेतले नानीशोभाको मृतक पिताको नामको जग्गा कीर्ते गरी नामसारी भएको कार्य नानी शोभाले थाहा पाई उजूर गर्लिन भन्ने डरले निजलाई मिति २०४१।१।२५ गते राती कर्तव्य गरी मारेको हो भन्ने सम्बन्धमा आश्विन कुमार स्थापित समेत जना ७ लाई पक्राउ गरेको भन्ने समेतको सर्जमिन मुचुल्का ।

काठमाडौं जिल्ला धापासी गा.वि.स. वडा नं. ८(ख) को हिराकाजी सिक्राकारको नाउँमा रहेको जग्गाको प्रति रोपनी रु., २,००,०००।- (दुईलाख) र जम्मा उक्त जग्गाको रु. १२,७५,०००।- पर्ने भन्ने व्यहोराको मालपोत कार्यालयको पत्र ।

मृतक हिराकाजी सिक्राकारको नाममा रहेको उक्त जग्गा आश्विन कुमार स्थापितले हरिवहादुर, नानीबाबु, रामकृष्ण पाठक समेतसँग रु. ३,००,०००।- लिई आफ्नो हक दावी छाडी नक्कली हिराकाजीबाट श्रीमती नानी मैया बुढाथोकी समेतका नाउँमा कीर्ते नामसारी गरेको भनी प्रष्ट हुन आएको र सो कार्यमा बालकृष्ण मल्लले पनि सिफारिस दिई सहयोग गरेकोले उक्त कार्य कीर्ते कागजको महलको १ नं. विपरीत ७ नं. र ११ नं.को कसूर अपराधगर्ने आश्विनकुमार स्थापित, हरिवहादुर राउत, रामकृष्ण पाठक, नानीबाबु बुढाथोकी, हिराकाजी सिक्राकार, ज्ञानकाजी सिक्राकार र बालकृष्ण मल्ललाई सोही महलको ७ नं. र ११ नं. अनुसार सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोगपत्र ।

सानाआमाको हकदार कोही नभएकोले निजका पिता हिराकाजीको नाउँबाट मैले मेरो नाउँमा

उक्त जग्गा नामसारी गर्ने कार्य गर्दा नक्कली हिराकाजी खडागरी उक्त जग्गा नक्कली हिराकाजीको हो । सो जग्गा तिम्रो सानीआमा वा हिराकाजीको होइन । त्यसैले तिमिले आफ्नो हक दावी छाडीदेऊ भनी रामकृष्ण पाठकले भनेकाले मैले सो जग्गाको हकदावी छाडी दिएको हुँ । सो बापत कुनै रकम लिएको छैन भन्ने समेत व्यहोराको आश्विनकुमारको अदालतमा भएको बयान ।

हिराकाजीको जग्गाको लालपूर्जा हरायो भनेकाले नानीबाबु बुढाथोकीको फर्ममा सो को प्रतिलिपि लिन भनी पठाएको हुँ । सो जग्गा कसरी नामसारी गरे थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको रामकृष्ण पाठकले अदालतमा गरेको बयान ।

उक्त जग्गा हिराकाजीको नाउँबाट मेरो नाउँमा नामसारी गर्नु पऱ्यो भनी आश्विनकुमार मेरो परिचित लेखापढी सेन्टरमा आएकाले सो जग्गाको नामसारी गर्न निवेदनसम्म गरेको हुँ । कीर्ते जालसाज हुने वा कुनै लाभ उठाउने कार्य गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको हरिबहादुर राउतको अदालतमा भएको बयान ।

कुनै जालसाजी कीर्ते गरेको होइन । हिराकाजी र ज्ञानकाजी भै उक्त जग्गाको लालपूर्जा हरायो भनेकाले सो जग्गाको लालपूर्जाको प्रतिलिपि लिन निवेदनसम्म मेरो फर्मबाट लेखिएको हो र उक्त जग्गा मेरो श्रीमती नानीमैया बुढाथोकी समेतका नाममा पास गरी दिएकोसम्म हो । सो बापत रु.१,२५,०००/- हिराकाजी सिक्राकारलाई मेरो श्रीमतीले दिएको हुन् भन्ने समेत व्यहोराको नानीबाबु बुढाथोकीको अदालतमा भएको बयान ।

उक्त जग्गाको सम्बन्धमा कुनै कीर्ते कार्य गरेको छैन । कसैलाई हालैको बकसपत्र गरी कुनै जग्गा

दिएको पनि थाहा छैन । प्रहरीमा भएको कागज पनि स्वेच्छाले भएको होइन भन्ने समेत व्यहोराको हिराकाजी, ज्ञानकाजी सिक्राकारले अदालतमा गरेको बयान ।

सर्जमिन मुचुल्का र फिल्डबुकको फोटोकपीको आधारमा उक्त धापासीको जग्गा हिराकाजी सिक्राकारको हो भनी सिफारिस दिएको हो । हिराकाजी मरेको नमरेको थाहा भएन र मैले कुनै कीर्ते कार्य गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको बालकृष्ण मल्लले अदालतमा गरेको बयान ।

निजहरूले कीर्ते जालसाज गरेको थाहा छैन । यस्तो गर्ने मानिस पनि होइनन् भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूका साक्षीले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०४८।४।३० र मिति २०४८।५।२५ मा मालपोत कार्यालयमा दिएको निवेदनमा भएको सहिछाप ल्याप्चे मेरो हो, दाजु ज्ञानकाजीले मुद्दा हाल्नु पऱ्यो भनेकाले विश्वासमा परी सो कार्य गरेको हुँ । मेरो कुनै जग्गा छैन । सो जग्गा सम्बन्धमा पनि कुनै थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको हिराकाजी सिक्राकारले र मेरो दाजुसँगै यसै अदालतमा अंश मुद्दा दायर छ, उक्त मुद्दाको काममा रामकृष्ण पाठकलाई जिम्मा लगाएको थिए । सोही मुद्दामा साक्षी बस्नु पऱ्यो भनी सही गराएको हो । अरु थाहा भएन भन्ने समेत व्यहोराको ज्ञानकाजी सिक्राकारले अ.व. ७८ नं. बमोजिम गरेको सनाखत ।

प्रहरीमा भएको कागज स्वेच्छाले गरेको होइन । धापासीको जग्गा पास गरी लिएको हो भन्ने नानीमैया बुढाथोकी, हिराकाजी सिक्राकारबाट जग्गा पासगरी लिएको हो भन्ने राधिका ठकुरी, मेरो राजीखुसिले उक्त जग्गा हालैको बकसपत्र गरी लिएको हो भन्ने व्यहोराको राजन कुमार वास्तोलाको अदालतमा भएको बकपत्र ।

मृतक नानीशोभाका पिता हिराकाजी सिक्राकारको नामको काठमाडौं जिल्ला धापासी गा.वि.स.वडा नं. ८ को जग्गालाई नक्कली हिराकाजी बनी बनाई मालपोत कार्यालयमा गैहकानूनी रूपमा दर्ता गरेको कुरामा संकलित सबूद प्रमाणबाट प्रमाणित हुन आयो । उक्त जग्गाको हकवालालाई कर्तव्य गरी मारेको र उक्त जग्गा श्रीमती छुनुमैया पाठक, नानीमैया बुढाथोकी, राजन कुमार वास्तोला र राधिका ठकुरीलाई संयुक्त रूपमा बकसपत्र समेत गरे गराएको देखिँदा प्रतिवादीहरूले अभियोग-पत्र बमोजिमको कसूर गरेको देखिन आयो । अतः प्रतिवादीहरू आश्विनकुमार स्थापित, हरिबहादुर राउत, ज्ञानकाजी सिक्राकार, हिराकाजी सिक्राकार, रामकृष्ण पाठक, नानीबाबु बुढाथोकीले कीर्ते कागजको १० नं. को कसूर गरी उक्त जग्गा कीर्ते दर्ता गरी कीर्ते मानिसबाट बिक्री बकसपत्र समेत गरेको ठहर्छ । प्रतिवादी बालकृष्ण मल्लको हकमा निजले गा.वि.स.को सचिवको हैसियतले सिफारिससम्म गरेको देखिँदा निजले सफाई पाउने ठहर्छ । अन्य प्रतिवादीका हकमा कीर्ते कागजको ७ नं. बमोजिम जनही रु.१२,७५,०००/- का दरले जरीवाना हुने ठहरी उक्त जग्गाको कीर्ते दर्ता समेत बदर भै निज मृतकको अपुताली खाने हकवाला कोही नहुँदा अपुतालीको १७ नं. बमोजिम सरकारको हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५१।११।२२ को फैसला ।

अभियोग-पत्रको उठानदेखि फैसलासम्मको अध्ययन गर्दा कीर्ते जालसाजीको जरियाबाट कर्तव्य ज्यान उठान भएको देखिन्छ । तर अभियोग-पत्रमा ज्यान मुद्दालाई आधार मानी नानीशोभाको मृत्यु भएकोमा विवाद नभएको भन्ने आधार लिएको देखिन्छ । अतः कुनको जरियाबाट मुद्दाको उठान

भएको भन्ने प्रष्ट नभै वादी दावी उठान भएको हुँदा श्री ५ को सरकार वादी भै चलाउन सकिने मुद्दा होइन । अतः फैसला बदरभागी छ । धापासी गा.वि.स.को कि.नं. ३४ समेतको जग्गा गैरकानूनी रूपमा दर्ता गरेको कुरा सबूद प्रमाणबाट समर्थित हुन आएको, तर उक्त जग्गाको हकदैया ममा भएकोले आफ्नो हक दावी छाडी छोडपत्र गर्नसक्ने अधिकार म मा नै सुरक्षित हुँदा ममाथि लगाइएको अभियोग कानून विपरीत छ । प्रस्तुत मुद्दा फैसला गर्दा नानीशोभाको कर्तव्य गरी मारेको भन्ने किटान छ । यसै मुद्दाको जरियाबाट कर्तव्य गरी ज्यान मारेको सत्य नै भए तापनि मलाई सजाय के का लागि भन्ने प्रष्ट छैन । अतः काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी न्यायपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको थुनुवा आश्विनकुमारको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

कर्तव्य ज्यान मुद्दाको लगाउको रूपमा जन्मिएको यो कीर्ते जालसाजी मुद्दामा उक्त जग्गाको नामसारी गर्ने कार्यमा मिलेमतो गरेको भनी आरोपित कसूरमा इन्कारी रहँदारहँदै अपुष्ट, अप्रमाणिक एवं सदिग्ध प्रमाणलाई आधार मानी निर्णयविन्दूमा पुगेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी इन्साफपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी हरिबहादुर राउतको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

कीर्ते जालसाज मुद्दा स्वयंमा सरकार वादी हुनसक्ने अवस्था नै हुँदैन, तर वादी पक्षले मुद्दा दायर गर्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची अन्तर्गत दायर गरिएको र उक्त फैसलामा म समेतको सहयोगबाट उक्त विवादित जग्गा कीर्ते गरे गराएको भन्ने अभियोग प्रमाणित हुन नसकी त्रुटिपूर्ण हुँदा

न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रामकृष्ण पाठकको पुनरावेदन पत्र ।

माग दावीअनुसार हदैसम्म सजाय गर्ने गरी फैसला गरिँदा के कुन आधार प्रमाण र कारणबाट कसूर गरेको ठहर भएको हो ? विवेचना नै नगरी फैसला भएको कीर्ते जालसाजमा मेरो कुनै संलग्नता तथा सम्बद्धता छैन । फैसलामा मेरो श्रीमती नानीमैया बुढाथोकी समेतका नाउँमा संयुक्त डोरपास गरेको भनिएको छ, तर उक्त कार्य मालपोत कार्यालय समेत निर्णयमा पुगी त्यस कार्यालयबाट मिति २०४९।१।१८ को निर्णय भएको तथा गा.वि.स.को कार्यालयबाट सिफारिस तथा वडा नं. २२ बाट मुचुल्का समेत भै आएकोमा उक्त कार्य गरेको हो । मबाट भएको कुनै कार्य कीर्तेसँग गरेको छैन । अतः तथ्यहिन किसिमबाट भएको फैसला बदर गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नानीवावु बुढाथोकीको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मिति २०४७।१।१५ मा पुष्परत्न र नानीशोभा उदासको नाममा संयुक्त दर्तागर्न मालपोत कार्यालयलाई सिफारिस दिएकोमा पुनः मिति २०४८।१।१४ मा हिराकाजी र हिराकाजी सिक्राकार एकै व्यक्ति हुन् भनी अर्को सिफारिस गरेको देखिन्छ । यसरी दोहोरो सिफारिस दिने बालकृष्ण मल्ललाई सफाईदिने गरी गरेको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले मागदावी बमोजिम नै कारवाही गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको श्री ५ को सरकारकोतर्फबाट पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा दोहोरो सिफारिसगरी मरेको व्यक्ति हिराकाजीलाई मिति २०४८।१।१४ मा जग्गा दर्ताको सिफारिस गर्ने बालकृष्ण मल्ललाई सफाई दिने गरी

गरेको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला नमिली फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.वं. २०२ नं. बमोजिम छलफलको लागि भगडिया भिकाउने भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश ।

यसमा जग्गा नामसारी गर्नु र नानी शोभाको मृत्यु हुनु अलग अलग तथ्य भएपनि वारदातको सूत्र सो ज्यानसम्बन्धी मुद्दाको अनुसन्धानको सन्दर्भमा जानकारीमा आएको हुँदा र ज्यानसम्बन्धी मुद्दामा सम्बद्ध भनिएको प्रतिवादीहरू नै यस वारदातमा सम्बद्ध भएको यस अवस्थामा प्रस्तुत कीर्ते मुद्दा सो ज्यान मुद्दाको वारदातको विषय भन्दा पृथक हो भन्न मिल्दैन । प्रस्तुत मुद्दा सो ऐनको अनुसूची १ अन्तर्गत उल्लिखित व्यवस्थाको अधिनमा रही दायर भएको कुरालाई अन्यथा गर्नु पर्ने अवस्था पनि रहदैन ।

मृत्यु भै सकेको हिराकाजी सिक्राकारको नाममा रहेको जग्गामा प्रतिवादी हिराकाजी सिक्राकारको नाममा नामसारी दर्ता गरेको क्रियालाई निज प्रतिवादीले विधिवत व्यवहार नभएको भनेपछि त्यसबाट लाभान्वित हुने जग्गा वकसपत्र लिने व्यक्तिबाट समेत सो जग्गाको सम्बन्धमा आफूलाई यथार्थ जानकारी नभै प्रतिवादीहरूलाई जानकारी राख्ने व्यक्तिको रूपमा चित्रीत गरेको यस अवस्थामा सो जग्गा नामसारी गराउने क्रियामा प्रतिवादीहरूको सक्रिय सहभागिता रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ । मृतक हिराकाजी सिक्राकारको नामको जग्गा प्रतिवादी हिराकाजी सिक्राकारको नाममा समानता भएको कारणबाट मात्र नामसारी दर्ता हुने भएकोले सो कार्यलाई सद्दे व्यवहारको भनी मान्न सकिँदैन । तसर्थ सो नामसारी गर्ने क्रिया सत्य र तथ्यपरक नभएपछि सो क्रियालाई कीर्ते मान्नुपर्ने हुँदा कीर्तेको वारदात भएको रहेछ भनी मान्नुपर्ने हुन आउँछ ।

प्रतिवादी सबैको सो कीर्तेको वारदातमा प्रत्यक्ष संलग्न रहेको भन्ने कुरा सो जग्गा प्राप्त हुन आएको भन्ने कुरा देखिन आएबाट सो कसूरमा प्रतिवादीहरूको संलग्नता रहेको पुष्ट्याई हुन आएकोले सो प्रतिवादीहरूको क्रियालाई कीर्ते ठहर गरी प्रतिवादीहरू आश्विनकुमार भन्ने पुष्परत्न स्थापित, हरिवहादुर राउत, ज्ञानकाजी सिक्राकार, हिराकाजी सिक्राकार, रामकृष्ण पाठक, नानीबाबु बुढाथोकीलाई सजाय भागी बनाई गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला कानूनसंगत नै देखिन्छ ।

मिति २०४९।१।२१ को हालैको वकसपत्रमा सो जग्गाको मोल रु.३,००,०००।- भनी पारीत भएको देखिएपछि त्यतिनै सजायको प्रयोजनको लागि पर्याप्त हुनेमा त्यसलाई नमानिएको र सम्पूर्ण बिगोलाई नै जनही सजाय गर्ने गरी भएको फैसला अदालतले कीर्ते जालसाजी मुद्दामा अनुशरण गर्दै आएको सजायको उल्लंघन भएको हुँदा सो हदसम्म जिल्ला अदालतले निश्चित गरेको सजाय नमिलेकोले सो हदसम्म सुधार हुनु पर्ने हुन्छ ।

सो जग्गाको दर्ता बदर सम्बन्धी विषय प्रस्तुत अभियोगपत्रबाट नहुने भएकोले सो सम्बन्धी कार्य गर्ने वादी पक्षलाई सूचना दिन आवश्यक हो । तर सो जग्गाको दर्ता बदर गर्ने भनी भएको फैसला सो हदसम्म मिलेको देखिँदैन ।

साथै प्रतिवादी बालकृष्ण मल्ललाई गाउँ विकास समितिको सचिवको हैसियतले सिफारिस गरेको कुरालाई कसूर गरेको भनी दावी लिएपनि सिफारिस गर्दा अवलम्बन गर्नु पर्ने क्रियालाई हेर्दा सो क्रिया कीर्ते गर्ने आशयबाट भएको देखिन नआएकोले निजलाई सो अभियोगबाट मुक्त गर्ने गरी

भएको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सो हदसम्म मिलेकै देखिन्छ ।

अतः माथि लेखिए बमोजिम सो जग्गा नामसारी गर्ने क्रियालाई कीर्ते ठहर्‍याएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५१।१।२।१२ को फैसला सो हदसम्म मिलेकै र सजायको हकमा बढी गरी नमिलेको देखिँदा सो हदसम्म उल्टी हुने ठहर्छ । वादी श्री ५ को सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुन नसक्ने ठहर्छ । काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५४।३।२५ को फैसला ।

हकवालाको हैसियतले मैले जग्गा दर्ता गर्न हकदावी छाड्न पाउने अधिकार अनुसार नै गरेको कार्यलाई कीर्ते जालासजी गरेको भनी दोषी प्रमाणित गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला बदरभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी आश्विनकुमारको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

कीर्ते जालसाजी भनेको लिखत मिति २०४९।१।२१ मा भएको र कीर्ते जालसाजीलाई सरकार वादी बनाइएको मिति २०४९।१।२१ गतेबाट मात्र भएको हो । अतः कुनै पनि व्यक्तिलाई कसूर गर्दाको अवस्थामा प्रचलित कानूनमा तोकिएभन्दा बढी सजाय दिईने छैन भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको हुँदा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला नमिली बदरभागी छ । मेरो कीर्ते जालासजीमा कुनै संलग्नता नै नभएको हुँदा उक्त फैसला बदरभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नानीबाबु बुढाथोकीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मेरो कीर्ते जालसाजमा कुनै संलग्नता रहेको ठोस प्रमाण दिन नसकेको, केवल मेरा आफन्तको नाममा मात्र जग्गा पास गराएको आधारलाई अपराध

ठहर गरी सजाय गर्ने गरी गरेको फैसला बदरभागी छ भन्ने प्रतिवादी हरिबहादुर राउतको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

म पुनरावेदकले कीर्ते भन्ने कुनै आधारभूत प्रमाण स्थापित नै नगरी मैले नगरेको कीर्ते जालसाज गरेको ठहर्‍याई गरेको सजाय नमिलेको हुँदा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रामकृष्ण पाठकको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

एकै व्यक्तिको फरक फरक सिफारिस दिने बालकृष्ण र सह-अभियुक्तको पोल समेतलाई न्यायकर्ताले विचारै नगरी गरिएको फैसला र प्रतिवादी रामकृष्ण पाठक समेतका प्रतिवादीहरूले कुनै वारदातमा गलत मानिसलाई सिफारिस गराउन सफल भएको भन्ने सह- अभियुक्तको पोल समेतलाई विचारै नगरी गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा अधिकतम जरीवाना कायम हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारकातर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा यिनै पक्ष विपक्ष भएको फौ.पु.नं.१६२५ को कर्तव्य ज्यान मुद्दामा छलफलको लागि विपक्षी भिकाउने आदेश भएको र प्रस्तुत मुद्दा पनि सोही मुद्दासँग सम्बद्ध देखिँदा साथै हेर्नु पर्ने हुँदा छलफलको निमित्त अ.वं.२०२ नं. बमोजिम विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासको आदेश ।

प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष कसूरमा सावित रही वयान गरेको, मौकामा कागज गर्ने नानीमैया बुढाथोकी, राजन वास्तोला, राधिका ठकुरी र छुनुमैया पाठकको मौकाको कागज बमोजिम नै जग्गा बकसपत्र गरेको, रामकृष्ण पाठक

समेतका प्रतिवादीहरूको सल्लाह बमोजिम नानीशोभाको पिता हिराकाजी सिक्राकारको नाउँको जग्गा कीर्ते गरी गराई बकसपत्र दिएको हो भनी स्वीकार गरी वयान गरेको, प्रतिवादीहरूको वयान बमोजिम नै नानीशोभाको पिता हिराकाजीको नाउँको धापासी गा.वि.स.वडा नं. ८(क), कि.नं.३४,१०२,१०३ र १९४ का जग्गा कीर्ते गरी बकसपत्र गरि दिएको भन्ने कुरा मिसिल संलग्न मालपोत कार्यालयको मिसिलबाट देखिँदा यी प्रतिवादीहरू मिली कीर्ते गरेको पुष्टि हुन्छ ।

कीर्ते वा जालसाजीमा सजायको लागि बिगो कायम गर्दा लिखतमा उल्लिखित मूल्यलाई नै आधार लिई सोही बमोजिम जरीवाना हुने हो । कीर्ते भएको भनेको मिति २०४९,११,२९ को लिखतमा कि.नं. ३४,१०२,१०३ र १९४ समेतको जग्गाको मूल्य रु.३,००,०००/- (तीनलाख) उल्लेख गरेको अवस्थामा सोही लिखतमा उल्लिखित मूल्य अनुसार नै प्रतिवादीहरू नानीवावु बुढाथोकी, पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापित, हरिबहादुर राउत, हिराकाजी सिक्राकार, ज्ञानकाजी सिक्राकार र रामकृष्ण पाठकलाई कीर्ते गरेको ठहर गरी जनही रु.३,००,०००/- (तीनलाख रुपैया) जरीवाना गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५४,३,२५ को फैसला मिलेको देखिँदा सो हदसम्म सदर हुन्छ ।

अब अर्का प्रतिवादी बालकृष्ण मल्ललाई अभियोग दावीबाट सफाई दिने गरेको हदसम्म विचार गर्दा विना आधार दोहोरो सिफारिस दिई सोही सिफारिस समेतको आधारमा कीर्ते गरी जग्गा बकसपत्र नामसारी भएको देखिँदा उक्त कीर्ते कार्यमा यी प्रतिवादी बालकृष्ण मल्लको सहभागिता छैन, निज निर्दोष हुन् भन्न मिल्ने देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा

अभियोग माग दावी बमोजिमको कसूर गरेको ठहर नगरी सफाई दिने गरेको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५४।३।२५ को फैसला सो हदसम्म नमिली उल्टी हुन्छ। प्रतिवादी बालकृष्ण मल्ललाई कीर्ते कागजको ७ नं. बमोजिम रु.३,००,०००।- (तीनलाख) जरीवाना हुन्छ। यी प्रतिवादीहरू उपर सरकारवादी भै मुद्दा नै चलन सक्दैन, प्रस्तुत मुद्दा खारेज हुनुपर्छ भन्ने सहयोगी माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारीको रायसँग सहमत हुन सकिएन, सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ (१)(क) बमोजिम निर्णयार्थ पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेलको राय।

प्रस्तुत मुद्दा श्री ५ को सरकार वादी भै चलाईने हो, होइन? भन्नेतर्फ विचार गर्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ को देहाय १९ मा भएको व्यवस्थालाई हेर्नुपर्ने देखिन्छ। उक्त अनुसूचीको देहाय १९ मा यस ऐनको अनुसूची १ वा २ अन्तर्गतका मुद्दाको जरियावाट उठेको कीर्ते वा जालसाजी मुद्दा भन्ने देखिन्छ। जालसाजी मुद्दा श्री ५ को सरकार वादी भै चलाउनको लागि यस्तो मुद्दाको जरियावाट उठान भएको हुनु पर्ने पूर्वशर्त रहेको पाइन्छ। कानूनी बनावट र शब्दकोषहरूको अर्थवाट प्रस्तुत विवादका सम्बन्धमा जरिया भन्नाले अनुसूची १ वा २ मा उल्लिखित मुद्दाको कारणवाट कीर्ते कार्य भएको भन्ने वादी श्री ५ को सरकारको भनाई रहेको अवस्थामा प्रस्तुत कीर्ते मुद्दा ज्यान मुद्दाको जरिया वा कारणवाट उठेको हो, होइन? हेर्नुपर्ने हुन्छ। ज्यान मुद्दाको जरियावाट प्रस्तुत कीर्ते मुद्दा उठेको हुनको लागि ज्यान मारि सकेपछि कीर्ते वा जालसाजी कार्य भएको देखिनुपर्छ।

हक पुग्ने व्यक्ति पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापितले नै मालपोत कार्यालयमा आफ्नो दावी छाडेको, हक पुग्ने व्यक्तिले दावी लिई कीर्ते गर्ने व्यक्तिलाई सजाय गरी कीर्ते गरेको जग्गा आफ्नो नाउँमा हक कायम गरिपाउँ भन्ने दावी नै नभएको, जग्गाको हक स्वामित्व आफ्नो नाममा गराउने नानीमैया बुढाथोकी, छुनुमैया पाठक, राजन वास्तोला र राधिका ठकुरीलाई प्रतिवादी नै नबनाई उनीहरूले गरेको कार्यका विषयमा उनीहरूका नाताका व्यक्ति नानीबाबु बुढाथोकी, रामकृष्ण पाठक र हरिबहादुर राउतलाई प्रतिवादी बनाइएको, प्रतिवादी हिराकाजी सिक्राकारको नाउँको मिति २०४९।१।२९ को निर्णय बदरतर्फ दावी नै नभएको देखिई मुख्यतः श्री ५ को सरकार वादी भै चलाउने हकद्वैया नै वादी पक्षलाई नभएको देखिँदा अभियोग दावी बमोजिम इन्साफमा प्रवेश गरी प्रतिवादी हिराकाजी सिक्राकार, ज्ञानकाजी सिक्राकार, रामकृष्ण पाठक, हरिबहादुर राउत, नानीबाबु बुढाथोकीलाई कीर्ते गरेको ठहर गरी अर्का प्रतिवादी बालकृष्ण मल्ललाई सफाई दिने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको देखिँदैन। अ.वं. ८२ नं. बमोजिम हकद्वैयाको अभावमा प्रस्तुत मुद्दा खारेज हुन्छ। खारेज नगरी प्रस्तुत मुद्दा श्री ५ को सरकार वादी भै चलन सक्ने र प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावी बमोजिम सजाय हुने ठहर गरेको माननीय न्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेलको रायसँग सहमत हुन सकिएन। सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ (१)(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलास समक्ष पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारीको राय

सहितको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६२।२।२० को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशीसूचीमा चठी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा हिराकाजी सिक्राकार (उदास) को नामको काठमाडौं जिल्ला धापासी गा.वि.स. वडा नं. ८ (क) कि.नं. ३४,१०२,१०३ र १९४ को मूल्य रु.१२,७५,०००/- पर्ने जग्गालाई नानीशोभाका पिता हिराकाजी सिक्राकारको मृत्युपछि निजको हकखाने नानीशोभालाई जानकारी नदिएँ प्रतिवादीहरू सातै जनाको मिलोमतोबाट प्रतिवादी हिराकाजी नै सक्कली हिराकाजी सिक्राकार हो भनी धापासी गा.वि.स.का तत्कालिन सचिव बालकृष्ण मल्लले हिराकाजी सिक्राकार भन्ने नै हिराकाजी हो, निजको नाममा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा गरिदिएँ हुन्छ भन्ने सिफारिस दिई लिई हकवाला नानीशोभालाई थाहा नदिएँ कीर्तेगरी गराई लिएको प्रष्ट हुँदा कीर्ते कागजको १ नं. विपरीत ७ नं. र ११ नं. को कसूरअपराध गर्ने पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापित, हरिबहादुर राउत, रामकृष्ण पाठक, नानीबाबु वुढाथोकी, हिराकाजी सिक्राकार, ज्ञानकाजी सिक्राकार र बालकृष्ण मल्ल उपर सोही महलको ७ नं. र ११ नं. बमोजिमको सजायको मागदावी लिएकोमा शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी बालकृष्ण मल्ललाई सफाई दिई बाँकी अन्य ६ जना प्रतिवादीहरूलाई कीर्ते कागजको ७ नं. बमोजिम कीर्ते भएको भनेको जग्गाको मालपोतको मुल्याङ्कन बमोजिम रु.१२,७५,०००/- जरीवाना हुने ठहर गरेकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट अभियोग दावी बमोजिमको कसूर कायमगरी जरीवानाको हकमा लिखतमा उल्लिखित विगोलाई आधार मानी

रु.३,००,०००/- (तीन लाख) का दरले जनही जरीवाना हुने ठहर गरी प्रतिवादी बालकृष्ण मल्लको हकमा निजलाई सफाई दिई गरेको शुरु फैसलालाई सदर गरेको देखिन्छ ।

पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसलामा प्रतिवादी बालकृष्ण मल्ललाई सफाई दिएको मिलेन, निजलाई अभियोग माग दावी बमोजिम सजाय हुनुपर्छ र अन्य प्रतिवादीहरूलाई रु.१२,७५,०००/- जरीवाना हुनुपर्छ भनी वादी श्री ५ को सरकारकोतर्फबाट र आफूहरूले अभियोग दावीबाट सफाई पाउनुपर्छ भनी प्रतिवादीहरू मध्येका ज्ञानकाजी सिक्राकार बाहेकका सजाय भएका अन्य ५ जना प्रतिवादीहरूको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखिन्छ । प्रतिवादी ज्ञानकाजी सिक्राकारले शुरु जिल्ला अदालतको फैसलालाई स्वीकार गरी पुनरावेदन अदालत र यस अदालतमा पनि पुनरावेदन नगरी बसेको अवस्था छ ।

यस अदालतको संयुक्त इजलासमा प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावी बमोजिम सजाय हुने वा हकदैयाको अभावमा मुद्दा नै खारेज हुने भन्ने सम्बन्धमा माननीय न्यायाधीशहरूका बीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारकातर्फबाट उपस्थित विद्वान सह-न्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटीले विवादित जग्गाका सम्बन्धमा भएको काम कारवाही कीर्ते हो भन्ने कुरामा विवाद छैन, कीर्ते काम कारवाहीलाई लुकाउन ज्यान लिनेसम्मको काम भएको छ, कीर्ते र कर्तव्य ज्यानलाई छुट्याएँ हेर्नु भन्दा पनि ती दुई क्रियाबीचको सम्बन्ध छ, छैन भन्ने कुरालाई हेर्नु पर्छ, कीर्ते जालसाजी मुद्दा ज्यान मुद्दासँगै सम्बन्धित

हो भन्ने कुरामा विवाद नभएकाले कीर्ते जालसाजी मुद्दा दायर गर्ने हकद्वैया वादीमा निहित छ । ऐनले अधि पछिको कुरा गरेको छैन, दुई छुट्टाछुट्टै घटनाबीचको सम्बन्ध छ, छैन भन्ने कुरा महत्वपूर्ण हुन्छ । तथ्यहरूले ती दुई घटनाबीचको सम्बन्ध स्थापित हुन पुगेको हुँदा हकद्वैया नरहने भन्न मिल्दैन । त्यसैले संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेलको राय सदर हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । पुनरावेदक प्रतिवादीहरूकातर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधर र श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री लभकुमार मैनाली, श्री गिता पाठक, सँगौला, श्री विश्वप्रकाश भण्डारी, श्री हिरा रेग्मी र श्री सन्तकुमार वास्कोटाले प्रस्तुत मुद्दा सरकार वादी भै चलाइएको छ । सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ को देहाय १९ मा अनुसूची १ र २ अन्तर्गतका मुद्दाको जरियाबाट उठेको कीर्ते मुद्दा श्री ५ को सरकार वादी भै चलाइने भन्ने छ । प्रस्तुत मुद्दा ज्यान मुद्दाको जरियाबाट उठेको होइन । कीर्ते भएको भनिएको लिखतको मिति २०४९।१।२९ को छ भने ज्यानको वारदातको मिति २०४९।१।२७ रहेको छ । पहिला कीर्तेको कार्य भएको र सो पछि मात्र ज्यानको वारदात भएको अवस्थामा ज्यानको जरियाबाट उठेको कीर्ते भन्न मिल्ने नहुँदा श्री ५ को सरकार वादी भै मुद्दा चलाउन मिल्ने नै हुँदैन । तसर्थ सरकार वादी भै चलाएको प्रस्तुत मुद्दा खारेज हुने ठहर्‍याएको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारीको राय सदर हुनु पर्छ भन्ने व्यहोराको बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नु भएको थियो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको उल्लिखित बहस जिकिर सुनी समयभावका कारणबाट निर्णय सुनाउनका लागि आजको तारेख तोकिएको हुँदा मुद्दामा विद्यमान रहेको तथ्य, सो सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र संयुक्त इजलासमा मतैक्य हुन नसकेका विषयहरू समेतका सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दा सरकार वादी भै चल्ने प्रकृतिको मुद्दा हो वा होइन ? भन्ने प्रश्नको निरूपण पछि मात्र पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन ? र वादी प्रतिवादीतर्फबाट लिइएको पुनरावेदन जिकिर पुग्छ वा पुग्दैन ? भन्ने प्रश्नमा प्रवेश गरी निर्णय दिनुपर्ने देखिन्छ ।

२. अब, प्रस्तुत मुद्दा सरकार वादी भै चल्ने प्रकृतिको मुद्दा हो वा होइन ? भन्ने प्रश्नमा विचार गर्दा मिति २०४९।१।२७ गते नानीशोभाको मृत्यु भएको भनी पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापितले जाहेरी दरखास्त दिएपछि उक्त कर्तव्य ज्यान मुद्दाको अनुसन्धान हुँदै जाँदा प्रतिवादी आश्विनकुमारको वयानबाट नानीशोभाका बाबु हिराकाजी सिक्राकारको नाममा काठमाडौँ जिल्ला धापासी गा.वि.स.वडा नं.८(ख) स्थित कि.नं. ३४,१०२,१०३ र १९४ का जग्गाहरू रहेको र हिराकाजी सिक्राकारको मृत्युपछि ती जग्गाको हकवाला नानीशोभा भएकोमा निजलाई जानकारी नदिई अर्कै नक्कली हिराकाजी सिक्राकार खडाभई निज प्रतिवादी हिराकाजी सिक्राकारको नाउँमा मिति २०४९।१।२९ मा नामसारी गरी लिएपछि प्रतिवादी नानीवावु बुढाथोकीको श्रीमती नानीमैया बुढाथोकी, हरिवहादुर राउतको भानिज राजन बास्तोला, रामकृष्ण पाठकको श्रीमती छुनुमैया पाठक र राधिका ठकुरीका नाममा प्रतिवादीहरूको सल्लाहले वकसपत्र गरी दिएकोले

त्यसरी प्रतिवादीहरूबाट कीर्ते जालसाजीको कार्य भएको खुल्न आएको भन्ने समेतका आधारमा कीर्ते कागजको महलको १ नं. विपरीत ७ नं. र ११ नं.को कसूर अपराध गर्ने आश्विनकुमार स्थापित, हरिबहादुर राउत, रामकृष्ण पाठक, नानीबाबु बुढाथोकी, हिराकाजी सिक्राकार, ज्ञानकाजी सिक्राकार र बालकृष्ण मल्ललाई सोही महलको ७ नं. र ११ नं. अनुसार सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दावी रहेबाट उक्त जग्गा कीर्ते गरेको कुरा ज्यान मुद्दाको अनुसन्धानबाट मात्र थाहा भएको, नक्कली हिराकाजी सिक्राकारले जग्गा दर्तागरी विभिन्न व्यक्तिका नाममा बकसपत्र दिएपनि वास्तविक हकवाला नानीशोभा उदास जीउँदै रहेको अवस्थामा भएको कीर्ते कार्यमा व्यवधान आउन सक्नेदेखी निज नानीशोभालाई नै हत्या गरेपछि ज्यान मुद्दाको उठान भएको देखिन्छ। यसै लगाउको उक्त कर्तव्य ज्यान मुद्दामा गरिएको विश्लेषणबाट पनि प्रतिवादी पुष्परत्न भन्ने आश्विनकुमार स्थापितले मृतक नानीशोभालाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने तथ्य पुष्टि हुनुका साथै विवादका कि.नं. ३४,१०२,१०३ र १९४ समेतका जग्गाहरू नक्कली व्यक्ति खडागरी हक हस्तान्तरण गरेको र सो कार्यमा निज आश्विनकुमार स्थापित समेत संलग्न रहेको तथ्य समेत खुल्न आएको छ। त्यसरी प्रतिवादी आश्विनकुमार समेत संलग्न भै गरिएको कीर्ते कार्यका बारेमा उक्त जग्गाका वास्तविक हकवाला नानीशोभालाई जानकारी भै त्यसमा व्यवधान आउन सक्ने संभावनाका आधारमा निजको कर्तव्य गरी हत्या गरिएको भन्ने कुरा लगाउको कर्तव्य ज्यान मुद्दाबाट पुष्टि भैरहेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा पहिले कीर्तेको क्रिया भैसकेको र त्यसलाई लुकाउनका लागि ज्यानमाने क्रिया गरिएको भन्ने कुरामा विवाद देखिँदैन।

३. यसरी कीर्ते जालसाजीको क्रिया भएपछि त्यसलाई लुकाउनकालागि कर्तव्य ज्यानको वारदात घटाइएको भन्ने तथ्यगत स्पष्टता पछि अब, त्यस प्रकृतिको मुद्दा दायर गर्ने हकद्वैया कसमा निहित रहन्छ भन्ने सम्बन्धमा विद्यमान कानूनी व्यवस्थालाई हेर्नुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची- १ बमोजिम दायर भएको भन्ने कुरा अभियोगपत्रबाट खुल्न आएको छ। उक्त ऐनको अनुसूची- १ को देहाय १९ मा रहेको प्रावधानलाई हेर्दा ऐनको अनुसूची १ वा २ अन्तर्गतका मुद्दाको जरियाबाट उठेको कीर्ते वा जालसाजी मुद्दा सरकार वादी भै चल्ने भन्ने देखिन्छ। प्रस्तुत कीर्ते कार्य ज्यान मुद्दाको अनुसन्धान गर्दा खुलेको र सोही कीर्ते कार्यलाई ढाकछोप गर्नकालागि नै ज्यान मार्नु परेको भन्ने देखिएको अवस्था हुँदा नानीशोभालाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने ज्यान मुद्दा र प्रस्तुत मुद्दा लगाउको भै चलेको अवस्था छ। यसरी प्रस्तुत कीर्ते मुद्दा सम्बन्धी क्रिया अर्थात् जग्गा कीर्ते गरिएको कार्य सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची- १ को देहाय ३ अन्तर्गत पर्ने ज्यानसम्बन्धी घटना अधि नै सम्पन्न भैसकेको भन्ने कुरामा विवाद देखिँदैन। त्यसरी अनुसूची- १ को देहाय १९ ले भने जस्तो ज्यान मुद्दाको जरिया अर्थात् कारणबाट कीर्ते भएको भन्ने नभै कीर्तेको क्रिया भै सोबाट बच्न ज्यान मारेको अवस्था देखिएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दालाई उक्त अनुसूची- १ को देहाय १९ सँग सम्बन्धित मान्न मिल्ने अवस्था देखिएन। अब कीर्ते जालसाजी मुद्दा कुन प्रकृतिको मुद्दा हो भन्नेतर्फ विचार गर्दा यो फौजदारी मुद्दा हो भन्ने कुरा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको ९ नं. बाट पनि देखिन्छ। तर सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐनको अनुसूची- १ वा २ अन्तर्गत

समावेश नभएको हुँदा सो मुद्दा व्यक्तिवादी फौजदारी मुद्दाका रूपमा रहेको छ ।

४. यसरी सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐनको अनुसूची-१ अन्तर्गतको मुद्दाको जरियाबाट उठेको जालसाजी मुद्दाको संज्ञा दिइएको प्रस्तुत मुद्दा सम्बन्धी घटना अर्थात् विवादको कित्ता नं. ३४ समेतका जग्गाहरू जालसाजीपूर्वक हक हस्तान्तरण गरिएको कार्य कर्तव्य ज्यानको वारदात हुनुभन्दा ७ महिना अगाडि नै भैसकेको देखिन्छ । त्यसरी ७ महिना अगाडि सम्पन्न भैसकेको आपराधिक कार्यलाई ७ महिना पछि भएको आपराधिक कार्यको कारणबाट भएको भनी मान्न कुनै पनि दृष्टिले उचित र तर्कसंगत देखिँदैन । तसर्थ प्रस्तुत मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐनको अनुसूची- १ वा २ अन्तर्गतका मुद्दाको जरियाबाट उठेको कीर्ते वा जालसाजी मुद्दाका रूपमा पनि नरहेको र अन्य मुद्दासँग नजोडिएको अवस्थामा जालसाजी मुद्दालाई जहिले पनि व्यक्तिवादी फौजदारी मुद्दाका रूपमा मान्यता दिइएको अवस्था हुँदा त्यस्तो जालसाजी मुद्दालाई सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐनको अनुसूची- १ का आधारमा भनी सरकार वादी भै चलाउन सक्ने अवस्था देखिएन ।

५. कस्तो मुद्दा कसले दायर गर्ने भन्ने सम्बन्धमा विद्यमान हकद्वैया सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा अ.वं ८२ नं. ले सरकार वादी हुने मुद्दा र घूस खाने माग्ने सरकारी कर्मचारीकै हस्ताक्षरको लिखितको सबूद लिई नालिस गरेको घूस मुद्दामा जोसुकैले नालिस गरे पनि हुन्छ । सो बाहेक अरु गैह्र मुद्दामा जसको जुन कुरामा हक पुग्छ, उसले सो कुरामा दावी गरी नालिस दिए मात्र लाग्छ भन्ने व्यवस्था गरेको छ । यसरी हकद्वैया विहीन व्यक्तिले दिएको नालिस लाग्न नसक्ने कानूनी

व्यवस्थाले हकद्वैया विहीन नालिसले मुद्दाको स्वरूप नै ग्रहण गर्न नसक्ने भन्ने देखिन्छ । हकद्वैया भनेको कुनै पनि विवादको न्यायिक निरूपणका लागि अदालतमा प्रवेश गराउने आधार हो । हकद्वैया सम्बन्धी सिद्धान्तले एकाको हकमा अर्काले नालिस वा उजूर गर्न अनुमति प्रदान गर्दैन । सार्वजनिक सरोकारको मुद्दा, सरकारवादी भै चल्ने मुद्दा, असमर्थ पक्षकातर्फबाट अरुले नालिस उजूर गर्न पाउने व्यवस्थाहरू हकद्वैया सम्बन्धी सामान्य सिद्धान्तको अपवादात्मक व्यवस्थाहरू हुन् । प्रस्तुत विवादमा त्यस्ता अपवादात्मक अवस्थाको विद्यमानता रहेको छैन भने वादी भै मुद्दा दायर गर्ने सरकारले त्यस्तो दावी लिएको अवस्था पनि छैन । तसर्थ प्रस्तुत मुद्दा अ.वं ८२ नं. बमोजिमको सरकार वादी हुने मुद्दा होइन भन्ने कुरा माथि गरिएको विवेचनाबाट नै पुष्टि भैरहेको सन्दर्भमा जसको हक पुग्ने हो उसले बाहेक अन्य व्यक्ति वा निकायले मुद्दा दायर गर्न सक्ने अवस्था हुँदैन । त्यसरी हक पुग्ने बाहेक अन्य व्यक्ति वा निकायले दायर गरेको मुद्दा अ.वं. ८२ नं. का आधारमा खारेज हुन्छ ।

६. अतः माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा नेपाल सरकार वादी भै मुद्दा दायर गर्ने हकद्वैया नै नरहेको अवस्थामा सरकार वादी भै दायर गरिएको प्रस्तुत मुद्दा अ.वं. ८२ नं. बमोजिम हकद्वैयाको अभावमा खारेज हुने ठहर्‍याएको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारीको राय मनासिव ठहर्‍छ । अरुमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

यसमा माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम नेपाल सरकार वादी भै चलेको प्रस्तुत मुद्दा हकद्वैयाको

- अभावमा खारेज हुने ठहरेको हुँदा देहाय बमोजिम गर्नु भनी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लेखी पठाईदिनु . १
१. प्रतिवादी हिराकाजी सिक्राकार र ज्ञानकाजी सिक्राकारको हकमा शुरु जिल्ला अदालतमा मिति २०५१।२।४ मा जेथा जमानत दिएको श्रीमती रेशमा सिक्राकार नाउँ दर्ताको जिल्ला काठमाडौं काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० स्थिती कित्ता नं. १८५ को क्षेत्रफल ०-४-०-० जग्गा अन्य मुद्दामा रोक्का नभएको भए यस मुद्दाको प्रयोजनका लागि फुकुवा गरिदिनु ।
  २. प्रतिवादी हरिबहादुर राउतले मिति २०५२।२।२२ मा पुनरावेदन गर्दा जरीवाना बापत जेथा जमानत राखेको उदयपुर जिल्ला भुमरसुवा गा.वि.स. वडा नं. ४(क) स्थित कित्ता नं. ६ को क्षेत्रफल ०-१४-१४ जग्गा अन्य मुद्दामा रोक्का नभएको भए यस मुद्दाको प्रयोजनका लागि फुकुवा गरिदिनु ।
  ३. प्रतिवादी रामकृष्ण पाठकले पुनरावेदन गर्दा मिति २०५२।२।२२ मा जरीवानाबापत जेथा जमानत राखेको श्रीमती छुनुमैया पाठक नाउँ दर्ताको काठमाडौं जिल्ला गोंगबु गा.वि.स. वडा नं. २ स्थित कित्ता नं. ४०८ को क्षेत्रफल १-७-०-० जग्गा र निज प्रतिवादीकै नाउँ दर्ताको काठमाडौं जिल्ला मनमैजु गा.वि.स. वडा नं. ३(क) स्थित कित्ता नं. १४६ को क्षेत्रफल ०-१४-०-० जग्गा अन्य मुद्दामा रोक्का नभएको भए यस मुद्दाको प्रयोजनका लागि फुकुवा गरिदिनु ।
  ४. प्रतिवादी नानीबाबु बुढाथोकीले मिति २०५२।५।१९ मा जेथा जमानत राखेको रणध्वज पाण्डेको नाउँ दर्ताको जिल्ला काठमाडौं गोंगबु गा.वि.स. वडा नं. २ स्थित कित्ता नं. ३३८ को क्षेत्रफल २-२-२-० र ऐ.ऐ. स्थित कित्ता नं. ३४९ को क्षेत्रफल १-०-०-० जग्गाको सट्टा दाखिल गरेको नगद रु.१२,५०,०००।- (बाह्रलाख पचास हजार रुपैया) सर्वोच्च अदालत, लगत नगदी शाखामा धरौटी आम्दानी बाँधिएको (र.नं.६२९, मिति २०६४।२।११) देखिएको हुँदा सो धरौटी फिर्तापाऊँ भनी दरखास्त दिए नियमानुसार गरी फिर्ता दिनु ।
  ५. प्रतिवादी वालकृष्ण मल्लले मिति २०५०।३।११ मा शुरुमा राखेको नगद धरौट रु.२,०००।- फिर्ता पाऊँ भनी दरखास्त दिए नियमानुसार गरी फिर्ता दिनु ।
  ६. प्रतिवादीहरू हरिबहादुर राउत, नानीबाबु बुढाथोकी, रामकृष्ण पाठकले क्रमशः रसिद नं. १३२९, १३२८, १३३० बाट जनही रु.२५,०००।- शुरु अदालतमा नगद धरौटी राखेको देखिएको हुँदा फिर्ता पाऊँ भनी दरखास्त दिए नियमानुसार गरी फिर्ता दिनु ।
- यो फैसलाको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिनु .. २
- प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टागरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ३
- उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।
- न्या.बलराम के.सी.
न्या.तपबहादुर मगर
इति संवत् २०६५ फागुन २२ गते रोज ५ शुभम्
ई.अ.श्री उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८०७१, जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाभी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
संवत् २०६५ सालको रिट नं. ०६५-WH-००२४
आदेश मिति: २०६५।१।२९।३
विषय:- बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

निवेदक: जिल्ला उदयपुर रामपुर ठोकसिला
गा.वि.स. वडा नं ७ घर भै हाल कारागार
कार्यालय जगन्नाथदेवल काठमाडौंमा
थुनामा रहेको प्रदीप थापाको हकमा
अधिवक्ता अच्युतम आचार्य
विरुद्ध

विपक्षी: जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौं
समेत

- ऐनले मुद्दा हेर्ने अधिकारी तोकेपछि मुद्दा सम्बन्धमा सम्पूर्ण काम कारवाही तोकिएको अधिकारीले नै गर्नु पर्ने हुन्छ। तोकेको अधिकारी बाहेक अन्य पदाधिकारीबाट भएको काम कारवाहीलाई कानूनबमोजिम भएको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

- ऐनद्वारा प्रदत्त न्यायिक अधिकार अरुमा प्रत्यायोजन हुन नसक्ने ।
- प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट थुनछेकको प्रयोजनार्थ प्रयोग गरी प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट समर्थनसम्म गराएको

कार्यलाई कानूनले अख्तियार प्रदान गरेको प्रमुख जिल्ला अधिकारीले गरेको कार्य मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

निवेदकतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री अच्युतम आचार्य
विपक्षीतर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवती
त्रिपाठी
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ५
- स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ११(४)

आदेश

न्या.मीनबहादुर रायमाभी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ एवं १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको टिपोट र आदेश यसप्रकार छ:-

निवेदक प्रदीप थापा घर बनाउने ज्यामीको कामगरी गुजारागर्ने निम्न आर्थिक आय भएका व्यक्ति हुन । निजलाई २०६५।८।११ गते गोंगवु स्थित नयाँ बसपार्कबाट प्रहरी कर्मचारीले २०६५।८।१२ मा पक्राउ गरी थुनुवा पुर्जा दिई महानगरीय प्रहरी परिसर हनुमान ढोकामा लगी थुनामा राखी सार्वजनिक अपराधको अभियोग लगाई पटक-पटक गरी २५ दिनसम्म थुनामा राखी २०६५।९।७ मा मात्र केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा २ को खण्ड (क) (ख) (ज) र (झ) बमोजिमको कसूरमा ऐ. को दफा ६(१) को सजायको माग दावी लिई अभियोग पत्र दायर गरी प्रमुख जिल्ला अधिकारीले बयान लिई निजको अनुपस्थितिमा सोही कार्यालयका

अधिकृत सीताराम पोखरेलले सुनुवाई गरी निजकै थुनछेकको आदेशले वन्दी प्रदीप थापालाई अ.व. ११८ को देहाय (५) अनुसार रु.९०००/- धरौटी माग गर्ने गरी आदेश भएकोमा निजले आदेश बमोजिमको धरौटी दाखिल गर्न नसकेको हुँदा निजलाई थुनामा पठाइयो । थुनछेकको आदेश हेर्दा उक्त आदेश प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट समर्थन जनाई हस्ताक्षर गरेको देखियो ।

सहायक प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट भएको २०६५।१।७ को थुनछेकको आदेश नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(३) धारा २४(९) एवं केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा (५) एवं स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ११(४) को प्रतिकूल देखिएको हुँदा त्यस्तो कानून प्रतिकूलको आदेशलाई समर्थन गरेको प्रमुख जिल्ला अधिकारीको निर्णय कानूनसंगत छैन । कानूनसंगत रूपमा मुद्दा हेर्ने अधिकारी भनी स्पष्ट रूपमा कानूनमा उल्लेख हुँदाहुँदै मुद्दा मामिलाको सम्बन्धमा भएको थुनछेकको आदेश अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट नभएको हुँदा त्यस्तो अनाधिकार व्यक्तिबाट भएको आदेशका आधारमा रहेको थुनालाई कानूनबमोजिमको थुना भन्न नमिल्ने हुँदा त्यस्तो गैहकानूनी थुनाबाट निज वन्दीलाई मुक्त गरिदिनु भनी वन्दिप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाऊँ भनी निवेदककोतर्फबाट पर्न आएको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक ३ दिन भित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत लिखित जवाफ पठाउन भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै

राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको एक न्यायाधीशको आदेश ।

निवेदकको बयान कार्य सकिएपश्चात थुनछेकको कार्य गर्ने समयमा प्रमुख जिल्ला अधिकारी कार्यालयमा नरही अन्यत्र शान्तिसुरक्षा लगायतका बैठकमा व्यस्त भएको हुँदा कार्यालयमा भएको कामको चाप न्यूनगर्ने उद्देश्यले सहायक प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट मुद्दाको थुनछेकको क्रममा धरौटी तोक्ने कार्य भई प्रमुख जिल्ला अधिकारी कार्यालयमा उपस्थित हुनासाथ सोही मिति मै धरौटी माग्ने कार्यलाई समर्थन गरिएको हुँदा उक्त आदेशलाई प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट नभएको भन्न मिल्दैन । प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट कानूनबमोजिम आदेश भएको हुँदा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुन सक्दैन । निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंका प्रमुख जिल्ला अधिकारी एवं सहायक प्रमुख जिल्ला अधिकारीकोतर्फबाट एउटै व्यहोराको छुट्टाछुट्टै रूपमा प्राप्त हुन आएको लिखित जवाफ ।

निवेदक प्रदीप थापा केही सार्वजनिक अपराध मुद्दामा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको नि.नं. ८०९ मिति २०६५।१।७ को पत्रानुसार केन्द्रीय कारागारमा थुना कैदमा रहेका छन् । अधिकारप्राप्त अधिकारीको आदेशबाट निजलाई थुना कैदमा राखिएकोले यस कार्यालयको हकमा रिट जारी हुन सक्दैन । निवेदन खारेज हुनु पर्दछ भनी विपक्षी कारागार कार्यालय जगन्नाथदेवल, काठमाडौंकातर्फबाट प्राप्त हुन आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेशीसूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदककोतर्फबाट विद्वान अधिवक्ता अच्युतम आचार्यले केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ३(२) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीको आदेशले बाहेक २४ घण्टा भन्दा बढी थुनामा राख्नु हुँदैन भन्ने व्यवस्था गरेको छ। निवेदक प्रदीप थापालाई कानूनबमोजिम अधिकार नभएका व्यक्ति सहायक प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेशबाट धरौटी माग गर्ने र धरौटी दिन नसकेको आधारमा थुनामा राख्नेगरी भएको आदेश क्षेत्राधिकारविहिन भएको हुँदा त्यस्तो अधिकारक्षेत्रविहिन व्यक्तिबाट भएको आदेशको आधारमा राखिएको थुनालाई कानूनबमोजिम भएको भन्न नमिल्ने हुँदा निज प्रदीप थापालाई गैहकानूनी थुनाबाट मुक्त गरी दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा वन्दिप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी गर्नु भएको वहस सुनियो।

विपक्षी नेपाल सरकारकोतर्फबाट उप-न्यायाधिवक्ता रेवती त्रिपाठीले निवेदकले मादक पदार्थ सेवन गरी सार्वजनिक स्थलमा जाहेरवाला लगायतका व्यक्तिहरूलाई मारी दिन्छु भनी डर धाक देखाउने गरेकोले प्रहरीद्वारा पक्राउ गरी कानूनबमोजिम अभियोग पत्र दायर गरी थुनछेकमा धरौटी माग गरिएकोमा दिन नसकेको कारणले मात्र थुनामा परेका हुन्। थुनछेकको आदेश सहायक प्रमुख जिल्ला अधिकारीले गरेतापनि त्यसको समर्थन प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट भएको हुँदा त्यस्तो आदेशलाई प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट नभएको भन्न मिल्दैन। प्रमुख जिल्ला अधिकारीको समर्थन पश्चात् मात्र आदेशले पूर्णता पाउने हुँदा त्यस्तो आदेशलाई प्रमुख जिल्ला

अधिकारीबाट नभएको भनी गैहकानूनी आदेश भन्न मिल्दैन। कानूनबमोजिम भएको आदेशको आधारमा रहेको थुनालाई गैहकानूनी मान्न नमिल्ने भएकोले निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी गर्नु भएको वहस समेत सुनी निवेदकको निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुने नहुने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने हुन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक प्रदीप थापाले २०६५।८।१२ गते दिउँसो नयाँ बसपार्क स्थित सार्वजनिक स्थानमा बसी हो-हल्ला गरी सर्वसाधारण मानिसहरूलाई डर धाक धम्की दिई अशान्ति फैलाइरहेको अवस्थामा प्रहरीले फेला पारी सम्झाई बुझाई गर्दा उल्टै प्रहरीमाथि अपशब्द प्रयोग गरेको हुँदा निजलाई २०६५।८।१२ मा पक्राउ गरी पक्राउ पुर्जी समेत दिई पटक-पटक गरी २५ दिनसम्म म्याद थप गरी प्रहरी हिरासतमा राखी सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा २ को खण्ड (क), (ख), (ज) र (झ) बमोजिमको कसूरमा सोही ऐनको दफा ६(१) बमोजिमको सजाय मागदावी लिई अभियोग-पत्र साथ पेश गरी प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष बयान गराई सहायक प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट २०६५।९।७ मा पछि बुझ्दै जाँदा ठहरे बमोजिम हुने गरी हाललाई अ.व. ११८ को देहाय ५ बमोजिम नगद रु.९०००/- वा जेथा जमानी मागगरी सो दिए तारेखमा राख्नु दिन नसके थुनामा राखी पुर्पक्ष गर्नु भनी भएको थुनछेकको आदेश प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट सोही मितिमा उक्त आदेशलाई समर्थन छ भनी वन्दी प्रदीप थापालाई थुनामा राखेको देखियो।

३. राज्यको विभिन्न क्षेत्रमा शान्ति र व्यवस्था कायम राख्न र सर्वसाधारण जनताको

सुविधा, सदाचार र नैतिकता कायम राख्ने उद्देश्यले आएको केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ ले सार्वजनिक अपराधका सम्बन्धमा गरेको व्यवस्था हेर्दा, उक्त ऐनको दफा ५ मा मुद्दा हेर्ने अधिकारी र कार्यविधि सम्बन्धी व्यवस्था गरेको र सो दफाको उपदफा (१) मा “यस ऐन अन्तर्गतको मुद्दामा शुरु कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई हुनेछ, भन्ने उल्लेख भएबाट मुद्दा हेर्ने अधिकारी प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई तोकिएको अवस्था देखियो। ऐनले मुद्दा हेर्ने अधिकारी तोकिएको अवस्था देखियो। ऐनले मुद्दा हेर्ने अधिकारी तोकिएको अधिकारीले नै गर्नु पर्ने हुन्छ। तोकिएको अधिकारी बाहेक अन्य पदाधिकारीबाट भएको काम कारवाहीलाई कानूनबमोजिम भएको भन्न मिल्ने अवस्था देखिदैन।

४. स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ११(४) मा “यो ऐन वा अन्य प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम आफूलाई प्राप्त भएको अधिकार मध्ये सबै वा केही अधिकारहरू प्रमुख जिल्ला अधिकारीले आफ्नो मातहतको कुनै अधिकृतलाई प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ र यसरी अधिकार प्रत्यायोजन गरेको सूचना नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयमा तुरुन्त दिनु पर्दछ। तर प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मुद्दा हेर्ने अधिकार प्रत्यायोजन गर्न सक्ने छैन” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। ऐनद्वारा प्रदत्त न्यायिक अधिकार अरुमा प्रत्यायोजन हुन सक्दैन। स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ११(४) ले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई मात्र मुद्दा हेर्ने गरी दिएको अधिकार सहायक प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट थुनछेकको प्रयोजनार्थ प्रयोग गरी प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट समर्थनसम्म गराएको कार्यलाई कानूनले अख्तियार

प्रदान गरेको प्रमुख जिल्ला अधिकारीले गरेको कार्य मान्न मिल्ने देखिदैन।

५. अतः सहायक प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट भएको थुनछेकको आदेशलाई प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट समर्थन छ भनेकै आधारमा वन्दी प्रदीप थापालाई थुनामा राख्ने गरी भएको आदेशलाई कानूनबमोजिमको थुना आदेश भन्न नमिल्ने हुँदा त्यस्तो गैह्र कानूनी थुनाबाट मुक्त गर्नु भनी वन्द्यप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिएको छ। वन्दी प्रदीप थापालाई गैह्रकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिदिनु भनी छुट्टै आदेश भै गई सकेकोले सो सम्बन्धमा केही गरी रहनु परेन। मिसिल नियमबमोजिम गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.कल्याण श्रेष्ठ

इति संवत् २०६५ साल पुष २९ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत: मोहनराज भट्टराई

निर्णय नं. ८०७२

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाझी
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला
संवत् २०५८ सालको विविध नं. ... ९३

आदेश मिति: २०६५/११/७५

विषय :- अदालतको अपहेलना।

निवेदक: जनहित संरक्षण मञ्चकातर्फबाट अख्तियार
प्राप्त र आफ्नो हकमा समेत काठमाडौं जिल्ला
काठमाडौं महानगरपालिका वार्ड नं. १४ वस्ने
अधिवक्ता प्रकाशमणि शर्मा समेत

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय समेत

निवेदकतर्फबाट:

विद्वान अधिवक्ता श्री प्रकाशमणि शर्मा

विपक्षीतर्फबाट:

विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदी

अवलम्बित नजीर: संवत् २०५४ सालको रिट नं.

२९५७, निवेदक केशवराज पाण्डे वि. गृह मन्त्रालय समेत

- कानूनी राज्यमा कानूनलाई अमूर्त रूपमा हेर्न र राख्ने गरिन्छ भने कानूनी राज्यको उपहास हुन जान्छ । कानूनलाई जीवन्त राखी कानूनी राज्यको अनुभूति दिलाउन सकिएन भने कानून उल्लंघन गर्ने परिपाटीको दायरा फराकिलो हुन गै कानूनी राज्यको अवधारणाको गला घोटिन जाने ।

(प्रकरण नं.६)

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५(१)
- नेपाल अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११६
- नेपाल अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५(३)
- नेपाल अन्तरिम संविधान, २०६३ को उपधारा (३)
- सामाजिक सुधार ऐन, २०३३

- विभिन्न वर्गिय जातिय संस्कृतिको परिवेश अनुकूल कानून नबनेमा कानूनको कार्यान्वयनमा जटिलता आउनु अस्वभाविक हुँदैन । समाज सुधार लक्षित कानून समाजलाई स्वीकार्य हुनु आवश्यक हुन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा कानून वर्गीय, जातीय, संस्कृति एवं समाज अनुकूल बनाउन आवश्यक भए त्यसतर्फ ढिलो गर्न नहुने तर कानून बनी लागू भएपछि त्यसको पालना भने हुनैपर्ने ।

(प्रकरण नं.२)

आदेश

न्या.मीनबहादुर रायमाझी: सर्वोच्च अदालत ऐन २०४८ को दफा ७ बमोजिम दायर भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्न बमोजिम छ :-

कानूनको शासन प्रजातन्त्रिक शासन व्यवस्थाको आत्मा हो भने यसको पूर्वशर्तको रूपमा स्वतन्त्र न्यायपालिका रहेको हुन्छ । जनताको अदालत प्रतिको विश्वास नै अदालतको शक्ति हो । यसका लागि अदालतप्रतिको जनआस्था बृद्धि हुनु नितान्त जरुरी हुन्छ । जसका लागि अदालतले गरेका निर्णय कार्यान्वयन हुनु पर्ने हुन्छ ।

विधायिकाद्वारा निर्मित कानूनलाई परिपालना गर्ने गराउने कर्तव्य निहित भएको कार्यकारी निकाय सरकारले आफ्नो दायित्व वहन नगर्दा समाज सुधार गर्ने जस्तो अति संवेदनशील तथा पवित्र उद्देश्यले ल्याइएको सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन कार्यान्वयनको अभावमा मृत: प्राय हुनपुग्नु दुर्भाग्यपूर्ण हो । यसले गर्दा ऐनको उद्देश्य विपरीत समाजमा

प्रतिस्पर्धात्मक तडक भडक बढ्दै गै समाज दिन प्रतिदिन विकृतितर्फ उन्मुख हुँदै समाजमा भ्रष्टाचार लगायतका आर्थिक अपराधहरू प्रतिदिन बढ्दै गईरहेका छन्। यसै सन्दर्भमा ऐनको प्रावधान विखिलाप समाजमा प्रचलित विकृतिहरूलाई रोकी ऐनको पूर्णरूपमा परिपालना गर्न गराउनुको लागि विपक्षी गृह मन्त्रालय समेतका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भनी मिति २०५४ सालमा रिट नं. २९५७ दायर गरिएको थियो।

मिति २०५६/५/२९ मा सर्वोच्च अदालतबाट “सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ लाई लागू गर्नमा विशेष कानूनी दायित्व भएका प्रहरी लगायतका निकायहरूले आफ्नो कानूनी कर्तव्य पालना गर्न सक्रियता र तत्परता देखाई कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ भने अर्कोतर्फ सामाजिक चेतना जगाउने वढाउने ऐनको व्यवस्थालाई अवबोधन गराई नागरिकलाई अन्य स्वास्थ्यलाई अहित हुने कार्य नगर्ने कुराको प्रचार प्रसार भए गरिए भै सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ ले निषेध गरेका कार्य नगर्न र गरेमा दण्ड समेत हुने कुराको रेडियो, टेलिभिजन र सञ्चारका माध्यमद्वारा प्रचार प्रसार गर्ने गराउने कार्य गर्नु उत्तिकै आवश्यक देखिन्छ। तसर्थ कानून वन्ने र लागू हुने तर त्यसको प्रयोग प्रभावकारी रूपबाट नहुने हो भने त्यस्तो कानून व्यर्थ हुन गै त्यसले हाँसिल गर्न खोजेको सामाजिक व्यवहारका विकृति विसंगति उन्मूलित नहुने हुँदा कानूनलाई जीवन्त राख्न कारवाहीको पक्षलाई शसक्त र चुस्त बनाई ऐनको व्यवस्था कडाईका साथ लागू गर्न गराउन आवश्यक कदम चाल्नु यस दिशातर्फ सामाजिक चेतना जगाउनु सर्वसाधारणलाई ऐनको व्यवस्था जानकारी गराउनु उत्प्रेरित गर्न आवश्यक

कार्य गर्नु भन्ने श्री ५ को सरकार, गृह मन्त्रालयको नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको थियो।

यस्तो आदेश सर्वोच्च अदालतबाट जारी हुँदा पनि विपक्षीद्वारा सो आदेश बमोजिम ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि ऐनको प्रावधानका बारेमा जनचेतना जगाउनेतर्फ काम कारवाही अगाडि वढाउनु पर्नेमा सोतर्फ अग्रसर देखाएको पाइएन। यस सम्बन्धमा जनहित संरक्षण मञ्च (Pro-Public) कातर्फबाट विपक्षीलाई मिति २०५८/२/१० मा पत्र लेखी सचेत गराइएकोमा त्यसपछि पनि अदालतको आदेश कार्यान्वयन तथा पालना विपक्षीबाट नहुनु दुर्भाग्यपूर्ण छ। त्यसैले अदालतप्रतिको जनआस्था वृद्धि एवं कानूनको शासनको पालनाका लागि प्रस्तुत निवेदन लिई उपस्थित भएका छौं। विपक्षी आफ्नो संवैधानिक तथा कानूनी दायित्व पालना गर्ने मार्गतर्फ अग्रसर नदेखिएकोले कानून तथा अदालतबाट प्रतिपादित विभिन्न सिद्धान्तका आधारमा अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाउन पर्ने देखिएकाले सम्मानीत अदालत समक्ष प्रस्तुत निवेदन जिकिर लिई आएका छौं।

त्यसैले विपक्षीहरूले नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ९५ र धारा ९६ को विखिलाप हुने गरी सर्वोच्च अदालतद्वारा मिति २०५६/५/२९ मा विपक्षी गृहमन्त्रालयको नाममा जारी गरेको निर्देशनात्मक आदेश बमोजिम सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ लाई पालना गर्ने गराउने कार्य नगरी अदालतको आदेशको अवज्ञा गरेका कारण सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको अपहेलना हुन गएकोले सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम अपहेलना ठहराई अदालतको आदेश कार्यान्वयनको सुनिश्चितता प्रदान गरी अदालतको जनआस्थालाई

जोगाई राख्ने सम्बन्धी सार्वजनिक सरोकारको विषयमा यो निवेदन लिई उपस्थित भएका छौं। विपक्षीहरूलाई सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम हदैसम्मको सजाय गरी सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको मर्यादा र गरिमाको सम्मान गर्ने अवस्थाको सिर्जना गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको जनहित संरक्षण मञ्च र आफ्नोतर्फबाट समेत अधिवक्ताद्वय प्रकाशमणि शर्मा र राजुप्रसाद चापागाईंले मिति २०५८/५/१८ मा दिएको निवेदन।

सर्वोच्च अदालत पुनरावेदन शाखा के, यसमा प्रस्तुत निवेदन फौजदारी विविधको लगतमा दर्ता गरी निवेदन माग दावी बमोजिम आदलतको अपहेलनामा कारवाही र सजाय किन नहुनु पर्ने हो ? भए सबुद प्रमाण सहित आफै वा आफ्नो कानूनी प्रतिनिधि मार्फत लिखित प्रतिवाद गर्नुभनी विपक्षीहरूको नाउँमा १५ दिने म्याद सूचना जारी गरी उपस्थित भएपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने मिति २०५८/५/१९ मा यस अदालतबाट भएको आदेश।

अधिवक्ता केशवराज पाण्डेले संवत् २०५४ सालमा दिनुभएको रिट नं. २९५७ को निवेदनमा सम्मानीत अदालतको संयुक्त इजलासबाट सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को सम्बन्धमा मिति २०५६/५/२९ मा जारी भएको निर्देशनात्मक आदेश कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा उक्त ऐनलाई कडाईका साथ लागू गर्न गराउन उक्त ऐनमा संशोधन गर्नेतर्फ कारवाही भई रहेको छ। संसदको चालु विसौ अधिवेशनमा पेश गर्नको लागि सामाजिक व्यवहार सुधार (पहिलो संशोधन) ऐन, २०५८ को विधेयक मस्यौदा तयार गरी निर्णयको लागि मन्त्रिपरिषद्मा पेश भै रहेको व्यहोरा अवगत गराउँदछु। साथै यस

दिशातर्फ सामाजिक चेतना जगाउन सर्वसाधारणलाई ऐनको व्यवस्था जानकारी गराउन उत्प्रेरित गर्ने खालका प्रचार प्रसार गर्ने गराउने काम कारवाही हुन गई रहेको छ। तसर्थ सम्मानीत अदालतको निर्देशनात्मक आदेश उल्लंघन गर्ने कुनै कार्य गरेको नहुँदा म उपर अदालतको अपहेलना मा सजाय एवं कारवाही हुनु पर्ने होइन। आधारहिन निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयका तत्कालिन सचिव श्रीकान्त रेग्मीले २०५८/७/१४ मा प्रस्तुत गरेको लिखित जवाफ।

मिति २०५४ सालको रिट नं. २९५७ को निवेदनमा भएको मिति २०५६/५/२९ को आदेश कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा उक्त ऐनलाई कडाईसाथ लागू गर्न गराउन ऐनमा संशोधन गर्नेतर्फ कारवाही भई रहेको छ। संसदको चालु विसौ अधिवेशनमा पेश गर्नकोलागि सामाजिक व्यवहार (सुधार) (पहिलो संशोधन) ऐन, २०५८ को विधेयक मस्यौदा तयार गरी निर्णयको लागि मन्त्रिपरिषद्मा पेश भैरहेको व्यहोरा अवगत गराउँदछु। साथै यस दिशातर्फ सामाजिक चेतना जगाउन सर्वसाधारणलाई ऐनको व्यवस्था जानकारी गराउन उत्प्रेरित गर्ने खालका प्रचार प्रसार गर्ने गराउने काम कारवाही हुन गई रहेको छ। तसर्थ सम्मानीत अदालतको अपहेलना मा कारवाही र सजाय हुनु पर्ने होइन। आधारहिन निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको तत्कालिन गृहमन्त्री खुमबहादुर खडकाको लिखित जवाफ।

मिति २०५४ सालको रिट नं. २९५७ को निवेदनमा भएको मिति २०५६/५/२९ को आदेश कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा उक्त ऐनलाई कडाई साथ लागू गर्न गराउन ऐनमा संशोधन गर्नेतर्फ

कारवाही भई रहेको छ। संसदको चालु विसौ अधिवेशनमा पेश गर्नको लागि सामाजिक व्यवहार (सुधार) (पहिलो संशोधन) ऐन, २०५८ को विधेयक मस्यौदा तयार गरी निर्णयको लागि मन्त्रपरिषद्मा पेश भैरहेको व्यहोरा अवगत गराउँदछु। साथै यस दिशातर्फ सामाजिक चेतना जगाउन सर्वसाधारणलाई ऐनको व्यवस्था जानकारी गराउन उत्प्रेरित गर्ने खालका प्रचार प्रसार गर्ने गराउने काम कारवाही हुन गई रहेको छ। तसर्थ सम्मानीत अदालतको अपहेलना मा कारवाही र सजाय हुनु पर्ने होइन। आधारहिन निवेदन खारेजभागी छ, भन्ने समेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

यसमा निवेदकतर्फका कानून व्यावसायीले वहसको सिलसिलामा उल्लेख गरेको सार्वजनिक सरोकारको विषयमा अदालतको निर्देशनात्मक आदेश पालन नगरेको सम्बन्धमा यस्तै विषय समावेश भएको २०५८ सालको फौ.वि.नं. ९६ निवेदक प्रकाशमणि शर्मा विपक्षी श्री डिप्टिलरी समेत भएको अदालतको अपहेलना मुद्दाको साथै यस्तै विषय समावेश भएका अदालतको अपहेलना मुद्दाहरू समेत एकै साथ राखी पेश गर्नु भन्ने मिति २०६१/५/१० मा भएको आदेश।

यसमा यस अदालतको मिति २०५६।५।२९ को निर्देशात्मक आदेश कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा विपक्षी मन्त्रालयतर्फबाट भए गरेको तथ्यगत विवरणहरू पेश हुन नआएको, गोश्वारा कामहरूको जिकिर मात्र गरेको देखिएको र कानून संशोधन गर्न पहल भएको भनिएकोमा सोतर्फको अद्यावधिक स्थिति पनि प्रस्तुत हुन आएको देखिएन। अब उक्त आदेश कार्यान्वयन गर्न के कति कस्तो कार्यक्रम भए, के कति घटनामा कारवाही भए र सो को प्रभावकारी

कार्यान्वयको लागि के कार्यक्रमहरू तर्जुमा भएका छन्? विस्तृत र तथ्ययुक्त विवरणहरू १ महिना भित्र पेश गर्नु भनी विपक्षी गृह मन्त्रालयलाई लेखी पठाई सो प्राप्त भए पछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६५।४।१६ को आदेश।

सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा सो ऐनले निषेध गरेका कार्यहरू नगर्न र गरेमा दण्ड हुने कुराको विभिन्न माध्यमद्वारा प्रचार प्रसार गर्न गराउन र सो ऐनको कार्यान्वयन सम्बन्धमा भए गरेका काम कारवाहीको जानकारी समय समयमा यस मन्त्रालयमा उपलब्ध गराउने भनी सबै क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय र प्रहरी प्रधान कार्यालय मार्फतमातहतका कार्यालयहरूलाई गृह मन्त्रालयको च.नं. ४७४ मिति २०६४।९।२७ को पत्रबाट निर्देशन गएको। सो ऐन कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा मातहतका जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूबाट भए गरेका काम कारवाहीहरूको जानकारी उपलब्ध गराउन सबै क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयहरूमा २०६४।४।१० मा पत्राचार भएकोमा “सर्वसाधारण जनताहरूलाई सामाजिक व्यवहार सुधार ऐनले व्यवस्था गरेको गर्न नहुने कार्यहरू र ती कार्यहरू गरेमा हुने दण्ड सजायका बारेमा समय समयमा सामुदायिक प्रहरी, स्थानीय गैर-सरकारी संस्था, पत्रपत्रिका, विद्युतीय सञ्चार माध्यम र पोष्टर मार्फत प्रचार प्रसार गर्ने गरिएको एवं नागरिक समाजसँग समय समयमा सोही विषयमा अन्तरक्रिया र भेटघाट कार्यक्रम समेत हुने गरेको र सो ऐनका विरुद्धका कुनै क्रियाकलाप भएको पाइएमा प्रचलित कानूनअनुसार कारवाही हुने” भनी विभिन्न जिल्ला प्रशासन कार्यालय र प्रहरी कार्यालयहरूबाट पत्रहरू प्राप्त हुन आएका। सो ऐनका प्रावधानहरूलाई

कार्यान्वयन गराउनका लागि सम्बन्धित जिल्ला प्रशासन कार्यालय र प्रहरी कार्यालयहरूबाट काम भैरहेको” भन्ने गृह मन्त्रालयको जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशीसूचीमा चढी आज यस इजलास समक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दासँग सम्बन्धित सम्पूर्ण मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरी निवेदकतर्फबाट विद्वान अधिवक्ता प्रकाशमणी शर्माले २०३३ सालमा बनेको सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन लागू गर्न अदालतबाट समेत आदेश भए पछि आदेश पालना गर्ने दायित्व विपक्षीहरूको हो, उक्त ऐनको कार्यान्वयनको अभावमा सामाजिक विकृति फैलिन अवश्यम्भावी छ, सो कानून कार्यान्वयन सम्बन्धमा मातहत निकायमा परिपत्र एवं निर्देशन गरिएको भन्ने विपक्षीहरूको भनाई वेतुकको मात्र हो, अदालतबाट भएको पूर्वआदेशको पालना नहुँदा अदालतकै अपहेलना भएको छ भनी तथा विपक्षीतर्फबाट सह-न्यायाधिवक्ता युवराज सुवेदीले अदालतबाट पूर्व रिट मुद्दामा भएको आदेशको अपहेलना गर्ने काम भएको छैन, कानून लागू गर्ने कुरा गुणात्मक र संख्यात्मक रूपमा देखाउन नसकिने, क्रमशः कार्यान्वयन हुँदै जाने कुरा हो, कानून लागू गराउने सम्बन्धमा प्रयास भै रहेको हुँदा अपहेलना गरिएको छैन भनी गर्नु भएको वहस समेत सुनियो ।

उपर्युक्त वहस जिकिर एवं मिसिलबाट देखिएको तथ्य समेतलाई मध्यनजर राखी विचारगर्दा, २०५४ सालमा दायर गरिएको रिट नं. २९५७ को परमादेशमा यस अदालतबाट सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ कडाईका साथ लागू गर्न गराउन आवश्यक कदम चाल्नु, यस दिशातर्फ सामाजिक चेतना जगाउन सर्वसाधारणलाई ऐनको व्यवस्था जानकारी गराउन उत्प्रेरित गर्न आवश्यक कार्य गर्नु

भन्ने गृह मन्त्रालयको नाममा २०५६।५।२९ मा निर्देशनात्मक आदेश जारी भएकोमा निर्देशनात्मक आदेश बमोजिम सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ लाई पालना गर्ने गराउने कार्य नगरी अदालतको आदेशको अवज्ञा गरेकोमा सजाय गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी देखियो ।

यस अदालतबाट निवेदक केशवराज पाण्डे विरुद्ध श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय समेत भएको २०५४ सालको रिट नं. २९५७ को परमादेशको निवेदनमा “सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ लाई लागू गर्नमा विशेष कानूनी दायित्व भएका प्रहरी लगायतका निकायहरू आफ्नो कानूनी कर्तव्य पालना गर्न सक्रियता र तत्परता देखाई कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ, भने अर्कोतर्फ सामाजिक चेतना जगाउने, बढाउने ऐनको व्यवस्थालाई र अवबोधन गराई नागरिकलाई अन्य स्वास्थ्यलाई अहित हुने कार्य नगर्ने कुराको प्रचार प्रसार भए गरिए भैं सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ ले निषेध गरेका कार्य नगर्न र गरेमा दण्ड समेत हुने कुराको रेडियो, टेलिभिजन र सञ्चारको माध्यमद्वारा गर्ने गराउने गर्नु उत्तिकै आवश्यक देखिन्छ । तसर्थ कानून बन्ने र लागू हुने त्यसको प्रयोग प्रभावकारी रूपबाट नहुने हो भने त्यस्तो कानून व्यर्थ हुन गै त्यसले हासिल गर्न खोजेको सामाजिक व्यवहारका विकृति विसङ्गती उन्मुलन नहुने हुँदा कानूनलाई जीवन्त राख्न कारवाहीको पक्षलाई शसक्त र चुस्त बनाई ऐनको व्यवस्था कडाईका साथ लागू गर्न गराउन आवश्यक कदम चाल्नु र यस दिशातर्फ सामाजिक चेतना जगाउन, सर्व साधारणलाई यो ऐनको व्यवस्था जानकारी गराउन उत्प्रेरित गर्न आवश्यक कार्य गर्नु भन्ने श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयको नाममा निर्देशनात्मक

आदेश जारी हुने ठहर्छ” भन्ने २०५६।५।२९।३ मा आदेश भै सो को जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिएको देखियो ।

उक्त आदेशको पालना नभएको नगरेकोले अदालतको अपहेलना भएको भन्ने प्रस्तुत निवेदनमा विपक्षी गृह मन्त्रालयले “उक्त ऐनलाई कडाईका साथ लागू गर्न गराउन उक्त ऐनमा संशोधन गर्नेतर्फ कारवाही भई रहेको, संसदको विसौं अधिवेशनमा पेश गर्नको लागि सामाजिक व्यवहार सुधार (पहिलो संशोधन) ऐन, २०५८ को विधेयक मस्यौदा तयार गरी निर्णयको लागि मन्त्रपरिषद्मा पेश भै रहेको, सामाजिक चेतना जगाउन सर्वसाधारणलाई ऐनको व्यवस्था जानकारी गराउन उत्प्रेरित गर्ने खालका प्रचार प्रसार गर्ने गराउने काम कारवाही हुन गई रहेको भन्ने लिखित जवाफ पेश गरेको देखिन आयो ।

यस अदालतबाट २०६५।४।१६ मा २०५६।५।२९ को आदेश कार्यान्वयन गर्न के कति कस्तो कार्यक्रम भए, के कति घटनामा कारवाही भए र सो को प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि के कार्यक्रमहरू तर्जुमा भएका छन्? विस्तृत र तथ्ययुक्त विवरणहरू एक महिना भित्र पेश गर्नु भनी गृह मन्त्रालयलाई आदेश भएकोमा गृह मन्त्रालयको २०६५।७।२६, च.नं. ३१७ को पत्रबाट मातहका प्रशासन तथा प्रहरी कार्यालयहरूलाई निर्देशन दिईएको, सामाजिक व्यवहार सुधार ऐनले व्यवस्था गरेको गर्न नहुने कार्यहरू र ती कार्यहरू गरेमा हुने दण्ड सजायका बारेमा प्रचार प्रसार गर्ने गरिएको तथा नागरिक समाजसँग समय समयमा अन्तरक्रिया र भेटघाट कार्यक्रम समेत हुने गरेको र सो ऐन विरुद्धका कुनै क्रियाकलाप भएको पाईएमा प्रचलित कानून अनुसार कारवाही हुने भनी विभिन्न जिल्ला प्रशासन तथा

प्रहरी कार्यालयहरूबाट पत्रहरू प्राप्त हुन आएको भन्ने जवाफ दिएको पाईयो ।

२. खास उद्देश्य पूर्ति निमित्त कानूनको निर्माण हुन्छ । कानून बनी लागू भएपछि त्यसको पूर्ण पालना हुन आवश्यक हुन्छ । प्रभावकारी रूपमा पालना हुन नसकेको कानूनबाट कानूनले लिएको उद्देश्य पूरा हुन सक्दैन । कानूनको कारवाही प्रभावकारी नहुनु एउटा अवस्था हो, बनेको कानूनको प्रयोगमा नआउनु अर्को अवस्था हो । अस्तित्वमा रहेको जीवित कानून प्रयोगमा नै नआई प्रभावकारिता गुमाउनु कानूनको शासनमा राम्रो कुरा होइन । प्रयोगहिन अवस्थाको कानूनको कल्पना हामी गर्न सक्दैनौ । सामाजिक व्यवहारमा भईरहेको र बढ्दो प्रतिस्पर्धात्मक भडक र फजूल खर्चमा नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यबाट सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ लागू भएकोमा लिखित जवाफबाट ऐनको उद्देश्य पूरा गर्न प्रचार प्रसार, भेटघाट कार्यक्रम, अन्तरक्रिया भएको भनिए पनि ती कार्य भारा टार्ने सम्मका देखिन आयो । ऐनको उद्देश्य पूरा गर्न ऐनले व्यवस्था गरेको खास कार्य भए गरेको भन्ने देखिन आएको छैन । विभिन्न वर्गीय जातीय संस्कृतिको सन्दर्भमा सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ को कार्यान्वयन जटिल बन्न पुगेको हुन सक्दछ । विभिन्न वर्गीय जातिय संस्कृतिको परिवेश अनुकूल कानून नबनेमा कानूनको कार्यान्वयनमा जटिलता आउनु अस्वभाविक हुँदैन । समाज सुधार लक्षित कानून समाजलाई स्वीकार्य हुनु आवश्यक हुन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा कानून वर्गीय, जातिय, संस्कृति एवं समाज अनुकूल बनाउन आवश्यक भए त्यसतर्फ ढिलो गर्नु हुन्न । तर कानून बनी लागू भएपछि त्यसको पालना भने हुनै पर्दछ ।

३. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५(१) ले महान्यायाधिवक्ता नेपाल सरकारको मुख्य कानूनी सल्लाहकार हुनेछ। संवैधानिक एवं कानूनी विषयमा नेपाल सरकार र नेपाल सरकारले तोकिएको अन्य अधिकारीलाई राय सल्लाह दिनु निजको कर्तव्य हुनेछ भन्ने र सोही धाराको उपधारा (३) ले “उपधारा (२) को अधिनमा रही महान्यायाधिवक्तालाई आफ्नो कर्तव्य पालना गर्दा देहायको काम गर्ने अधिकार हुनेछ” भन्दै देहाय ‘ख’ मा “मुद्दा मामिलाका रोहमा सर्वोच्च अदालतले गरेको कानूनको व्याख्या वा प्रतिपादन गरेको कानूनी सिद्धान्तको कार्यान्वयन भए वा नभएको अनुगमन गर्ने गराउने” भन्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ।

४. अन्तरिम संविधानमा व्यवस्थित धारा १३५ को उपधारा (३)‘ख’ को मुद्दा मामिलाको रोहमा सर्वोच्च अदालतबाट गरिएका कानूनी व्याख्या वा प्रतिपादन गरिएका सिद्धान्तहरूको कार्यान्वयन भए नभएको सम्बन्धमा अनुगमन गर्ने गराउने भन्ने प्रावधान महान्यायाधिवक्ताको पदीय कर्तव्य कानूनी राज्यको अवधारणालाई साकार पार्न ज्यादै महत्वपूर्ण देखिन्छ। नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ११६ ले मुद्दामामिलाका रोहमा सर्वोच्च अदालतले गरेको कानूनको व्याख्या वा प्रतिपादन गरेको कानूनको सिद्धान्त नेपाल सरकार तथा सबै अड्डा अदालतले मान्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ। यो व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले पनि गरेको थियो। महान्यायाधिवक्तालाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५(३)(ख) ले तोकेको कानूनी जिम्मेवारी भने यस भन्दा पहिलेका संविधानमा स्पष्ट रूपमा व्यवस्था नगरेको, अन्तरिम संविधान,

२०६३ ले महान्यायाधिवक्तालाई तोकेको नयाँ जिम्मेवारी देखिन्छ।

५. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५(३) (ख) मा प्रयोग भएको मुद्दा मामिलाको रोहमा कानूनी व्याख्या वा प्रतिपादन गरिएका सिद्धान्त भन्ने शब्दले ती कुराहरूसँग जोडिएका कानून वा सिद्धान्तको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित फैसलाको कार्यान्वयनलाई इंगित गर्दछ। प्रस्तुत विवादको विषय सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ को कार्यान्वयनको विषय भएको र कानूनको कार्यान्वयन गराउने दायित्व नेपाल सरकारको भएको तथा महान्यायाधिवक्ता सरकारको मुख्य कानूनी सल्लाहकार भएको सन्दर्भमा उक्त कानूनको कार्यान्वयनको विषयमा सर्वोच्च अदालतले सरकारलाई दिएको आदेशलाई महान्यायाधिवक्ताले अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५(३)(ख) को संवैधानिक व्यवस्थाको सन्दर्भमा हेर्नुपर्ने हुन्छ। संवैधानिक व्यवस्था अनुरूप कानूनी व्याख्या वा प्रतिपादन गरिएका सिद्धान्तको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने गराउने जिम्मेवारीको अन्योन्याश्रित सम्बन्धतर्फ महान्यायाधिवक्ता सजग रहनु पर्ने देखिन्छ।

६. कानून कार्यान्वयन गराउने सम्बन्धमा दिइएको आदेशको कार्यान्वयन भएन भन्ने निवेदनमा दावी गरिएको छ। सरकारको प्रमुख कानूनी सल्लाहकारको रूपमा महान्यायाधिवक्तालाई समेत आदेशको जानकारी दिइएको अवस्थामा उक्त कानूनको कार्यान्वयन सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताको सक्रिय भूमिकाको अपेक्षा अदालतले गरेको हुन्छ। कानूनी राज्यमा कानूनलाई अमूर्त रूपमा हेर्न र राख्न मिल्दैन। यदि त्यसो गरिन्छ

भने कानूनी राज्यको उपहास हुन जान्छ। कानूनलाई जीवन्त राखी कानूनी राज्यको अनुभूति दिलाउन सकिएन भने कानून उल्लंघन गर्ने परिपाटीको दायरा फराकिलो हुन गै कानूनी राज्यको अवधारणाको गला घोटिन जाने हुन्छ। यो अवस्था उत्पन्न हुन नदिने तर्फ सरकारलाई उचित सल्लाह दिनु महान्यायाधिवक्ताको गहन भूमिका हुन्छ। सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ बनेको र लागू भएको ३२ वर्ष भै सकेको अवस्था भए पनि सो कानूनको प्रभावकारी रूपमा परिपालना गराउन सरकार सक्षम हुन नसकेको अवस्था देखिन आएको छ। यस अदालतको २०५४ सालको रिट नं. २९५७ पनि सो कानूनको परिपालना गराउनेतर्फ लक्षित देखिन्छ। तर त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सन्दर्भमा सरकारले प्रभावकारी कदम चालेको देखिन आएको छैन। अन्तरिम संविधानको धारा १३५(३)(ख) को व्यवस्था अनुसार महान्यायाधिवक्ताले आदेशको परिपालना गराउने सम्बन्धमा अनुगमनको कार्य प्रभावकारी बनाएको अवस्थामा सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ लागू हुन सक्ने अवस्था देखिन आएको छ। यस्तो प्रयासबाट सरकारलाई ऐन कार्यान्वयनतर्फ क्रियाशील गराउन सकिने हुँदा महान्यायाधिवक्ताले सर्वोच्च अदालतको आदेश पालना गर्ने गराउनेतर्फ आवश्यक कार्य अगाडि बढाउने, त्यस्तो कार्यको प्रगतिको अनुगमन गर्ने गराउने र त्यसको प्रगतिको प्रत्येक ६ महिनामा अदालतमा प्रतिवेदन गर्नु। यस्तो प्रयास गर्दा पनि ऐनको परिपालनातर्फ सरकारले शिथिलता देखाए अदालतको आदेश परिपालन नभएतर्फ कारवाही गर्न सकिने नै हुँदा हाल अदालतको अपहेलना मा कारवाही गर्नु परेन। सर्वोच्च अदालत प्रशासनले

यो आदेश बमोजिम महान्यायाधिवक्ताबाट भएको अनुगमनको प्रगति लिनू। दायरीको लगत कट्टा गरी आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई मिसिल नियमानुसार बुभाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

इति संवत् २०६५ पुष १७ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत:- दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं. ८०७३

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाझी

माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय

फौ.पु.नं. ०६३.CR.००६८

फैसला मिति: २०६५।१२।४।३

मुद्दा: जीउ मास्ने बेच्ने।

पुनरावेदक वादी: शान्ता तामाङको जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: धादिङ जिल्ला, नालाङ्ग गा.वि.स.
वडा नं. ९ बस्ने रबीन्द्र सिलवाल

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या. शम्भुबहादुर कार्की

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री गिरीशचन्द्र लाल

मा.न्या. श्री हरिबाबु भट्टराई

- कुनै महिलाले आफूलाई कसैले बेच्यो भनी जाहेरी दिई सोही अनुरूप वयान प्रमाणित गराएकै भरमा निजको सो

कथनलाई समर्थन गर्ने अन्य प्रमाण भए नभएतर्फ नहेरिने हो भने जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ७ को कानूनी प्रावधानको दुरुपयोग हुन सक्ने भएकाले उक्त दफा ७ को प्रावधानलाई एकतर्फीरूपमा पीडित भनी जाहेरी दिने वा बयान प्रमाणित गराउनेको सन्दर्भमा मात्र नहेरी अपराध घटे नघटेको, आरोपित प्रतिवादीले अपराध गरेको प्रमाण रहे नरहेको, प्रतिवादीले आफ्नो निर्दोषिताको प्रमाण दिन सके नसकेको समग्र वस्तुतर्फ अदालतको ध्यान जानुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक वादीतर्फबाट: विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री कुमार चुडाल
प्रत्यर्थातर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री राजेश खड्का
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ७, दफा ७(२)

फैसला

न्या.मीनबहादुर रायमाझी: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्नबमोजिम छ:-

मेरो बाबु आमा म सानो हुँदा परलोक भएकोले कपन गा.वि.स.२ बस्ने मामा रामबहादुर

तामाङ्गले राखी हुर्काएको र गौशाला फुटपाथमा चिया बिक्री गर्ने गरेकोमा २०५६ आश्विनतिर रवी भन्ने रबीन्द्र सिलवाल मेरो पसलमा चिया खाने र जाने गरेकोमा निजले घर बुटवलमा छ, विहा गरौं, बुटवलमा राखौंला भनी भनेकाले २०५६।७।१६ गते कलंकीबाट रात्री बसहुँदै बुटवल लगी ३ दिनसम्म रेष्टुरेन्टमा राखी भारततिर घुम्न जाउँ, फर्केर आएर बुटवलमा बसौंला भनी ललाई-फर्काई बसमा तथा रेलमा राखी भारत बम्बैमा लगी कर्मातिपुरमा छायौं तामाङ्गनीको कोठीमा भा.रु. ५०,०००।- मा बिक्री गरी नुहाई आउँछु भनी नफर्केको, छायौं तामाङ्गनीले १५।२० दिन पछि देखि वेश्यावृत्तीको काममा लगाएको, त्यहाँकी उर्मिला नामकी शिखरवंशीतिरकी केटीलाई एड्सको रोग लागी कोठीबाट फर्काएको र निज नेपाल आउँदा मेरो मामाको ठेगाना र सबै कुरा भनी पठाएकोमा सो केटीले मेरो मामालाई भेटिन्छन्, मामा बम्बई आई मलाई भेटी त्यहाँको प्रहरीलाई जाहेरगरी मलाई २०५७।२।१७ गते निकाली दिएकाले मामासँगै काठमाडौं आएको हुँदा रबीन्द्र सिलवाललाई पक्राउ गरी जीउ मास्ने बेच्ने कार्य नियन्त्रण ऐन, २०४३ बमोजिम हदैसम्म सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको शान्ता तामाङ्गको २०५७।३।२ मा दर्ता भएको जाहेरी दरखास्त ।

रबीन्द्र सिलवाल मेरो चिया पसलमा दैनिक चिया खान आउने र निजसँग राम्रोसँग चिनजान भै मसँग विवाह गरौं भनी भनेकोले मञ्जूर गरेपछि मिति २०५६।७।१६ गते कलंकी गै रात्री बस चढेर बुटवल गयौं र चौथो दिनमा बस र रेलमा चढाएर बम्बै भन्ने ठाउँमा छायौं तामाङ्गको घरमा लगी रु.५०,०००।- मा बिक्री गरी फर्कियो । लगभग ५ महिना पछि सोही वेश्यालयमा बेचिएकी उर्मिला

तामाङलाई एड्स लागेकोले साहूनीले निकालेर घर पठाई दिएकोले निजको हातमा मेरो मामाले पाउने गरी पत्र लेखी पठाएको थिएँ । सो पत्र पाएपछि मामा भारत बम्बैमा गई २०५७/२१७ गते त्यहीको स्थानीय प्रहरीसँग पुगेर मलाई उक्त वेश्यालयबाट निकालेर प्रहरीले मामा जिम्मा लगाएर पठाएकोले मामासँग आई जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौँमा जाहेरी दिएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाला शान्ता तामाङले जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयका जिल्ला न्यायाधिवक्ताको रोहवरमा गरेको वयान काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट प्रमाणित भएको ।

शान्ता तामाङलाई म चिन्दिन । रिसइवी पनि छैन । मैले निज जाहेरवाली शान्ता तामाङलाई भारत बम्बैमा लगी बिक्री गरेको समेत छैन । जाहेरीसँग पेश गरेको फोटो मैले गौशाला रिजाल फोटो स्टुडियोमा खिचेर श्रीमान लामासँगको मेरो रकम पाउने सम्बन्धमा मिलापत्र गर्ने भनी श्रीमान लामासँग मेरो संभौता भएको र मिलापत्रको लागि फोटो चाहिन्छ भनेर श्रीमान लामाले भनेकाले उक्त पासपोर्ट साइजको फोटो श्रीमान लामाले पाउने गरी निजको मानिस विजय मोक्तानलाई दिएको, सोही फोटो श्रीमान लामाले जाहेरीसँग पेश गर्न लगाएको हुनुपर्छ । शान्ता तामाङलाई भारत बम्बई वेश्यालयमा लगेर बिक्री गर्नु भन्ने मुख्य भूमिका श्रीमान लामाले नै बनाएको हुनुपर्छ । जाहेरवालालाई मैले यसै घटनामा जाहेरी परे पछि मात्र देखि चिनेको हुँ । निजलाई मैले श्रीमती बनाएर लगेको, वुटवलमा ३ दिनसम्म राखेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रबीन्द्र सिलवालले जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयका जिल्ला न्यायाधिवक्ता समक्ष गरेको वयान ।

प्रतिवादी रबीन्द्र सिलवालको फोटो मैले खिचेको हुँ । देखाइएको सानो फोटो मेरो स्टुडियोमा बनेको हो । पोष्टकार्ड साइजको फोटो पासपोर्ट साइजको फोटोबाट फोटो खिचेर नेगेटिभ तयार गरी रंगिन पेपरमा प्रिन्ट गरी अर्को फोटो तयार गरेको देखिन्छ । सो कहाँ तयार गरेको हो, थाहा छैन । रबीन्द्र सिलवालको फोटो जाहेरवालसँग कसरी पुग्यो मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको बुझिएका रिजाल फोटो स्टुडियोका सञ्चालक सीताराम रिजालको कागज ।

मिसिल संलग्न परिस्थितिजन्य प्रमाण समेतका आधारबाट प्रतिवादी रबीन्द्र सिलवालले जाहेरवालीलाई विवाह गर्ने प्रलोभन देखाई ललाई-फकाई भारत बम्बै स्थितछया तामाङको वेश्यालयमा लगी भा.रु. ५०,०००/- मा बिक्री गरेको भन्ने पुष्टि हुन आएकोले निज प्रतिवादीको उक्त कार्य जीउ मास्ने वेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(क) को कसूर अपराध गरेको देखिँदा प्रतिवादी रबीन्द्र सिलवाल उपर सोही ऐनको दफा ८(१) अनुसार तथा सोही ऐनको ८(५) अनुसार थप सजाय समेत गरिपाऊँ भन्ने २०५७/३२७ को अभियोग पत्र ।

जाहेरवालीलाई चिनेको छैन । निजलाई मैले भारत बम्बैमा लगी बिक्री गरेको होइन । श्रीमान लामाले सञ्चालन गरेको मधु रेष्टुरेण्टमा आफू गार्डको काम गर्ने गरेको, प्रहरीले छापा मारी सार्वजनिक अपराध मुद्दा चलाएकोमा आफूले सफाइ पाएको, श्रीमान लामालाई जीउ मास्ने वेच्ने समेत मुद्दा चलाई थुनामा परेकाले सो रेष्टुरेण्ट न्यू राजधानी रेष्टुरेण्ट नाम राखी २ जना पार्टनर राखी श्रीमानसँग कागज गरी रेष्टुरेण्ट सञ्चालन गर्न थालेकोमा २०५६ माघमा जेलबाट निज श्रीमान लामा छुटे पछि

पार्टनरहरूलाई निजहरूको हिस्सा दिई विदा गरे पछि आयस्ता श्रीमानले राख्न थाले । रेष्टुरेण्ट संचालन गर्न सम्झौता गर्नु पर्ने भै फोटो चाहिन्छ भनेकोले रिजाल फोटो स्टुडियोमा फोटो खिचाई श्रीमान लामाको साथी विजय मोक्तानलाई दिएको थिएँ । फोटो फिर्ता नगरी सम्झौता पनि तयार नगरी शुरुको खातापाता श्रीमान लामाले च्याते । आफू गार्ड वस्दाको तलव बाँकी भएकोमा सो नदिए पछि गौशाला प्रहरी कार्यालयमा उजुर गरेकोमा सम्झौता गर्न भनी लगेको फोटो जाहेरवालालाई दिई भुट्टा उजुर गर्न लगाएको हो । बिक्री गरेको भनेको मितिमा कामना सेभिङ्ग कोअपरेटिभमा कलेक्टर पदमा हाजिर रहेको छु भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रबीन्द्र सिलवालले जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादीका साक्षीहरू सीताराम रिजाल र रविन मैनालीले शुरु अदालतमा गरेको वकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

पीडित भनिएकी जाहेरवाली शान्ता तामाङलाई प्रतिवादी रबीन्द्र सिलवालले नै बिक्री गरेको भन्ने कुरा पुष्टि हुन सक्दैन । वादी दावी पुग्न नसक्ने र दावीको कसूरबाट प्रतिवादीले सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०५८।१०।३० को फैसला ।

जिउ मास्ने वेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ विशेष ऐन हो । उक्त एनेको दफा ७ बमोजिम आफू विरुद्धको कसूर अपराध आफूले गरेको होइन भन्ने कुरा बस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट प्रतिवादी स्वयंले प्रमाणित गराउनु पर्दछ । प्रतिवादीको फोटो सहित दाखेल गरी किटानी जाहेरी दरखास्त दिएको अवस्थामा प्रतिवादीको इन्कारी बयान र प्रतिवादीका साक्षीहरूको वकपत्रको आधारमा मात्र प्रतिवादीलाई अभियोग

दावीबाट सफाइ दिन मिल्दैन । पीडितको किटानी जाहेरी दरखास्त एवं जाहेरवालीले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान तथा जाहेरवालीले प्रतिवादी उपर अभियोग लगाउनु पर्ने मनासिव कारण प्रतिवादीबाट पेश हुन नसकेको अवस्थामा समेत अभियोग दावीबाट प्रतिवादीले सफाइ पाउने ठहराएको शुरुको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दावी बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

शान्ता तामाङको किटानी जाहेरी, निजको अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष भएको बयान जिल्ला न्यायाधीश समक्ष प्रमाणित भईरहेको अवस्था र जाहेरवालाले आफू उपर अभियोग लगाउनु पर्ने कुनै मनासिव कारण प्रतिवादीले आफ्नो बयानमा उल्लेख गर्न नसकेको स्थितिमा केवल अ.व. ११५ नं. बमोजिम पीडितको मामा र पीडित अदालतमा उपस्थित भई वकपत्र गर्न नसकेको भन्ने आधारमा प्रतिवादीलाई सफाइ दिने ठहराएको फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा छलफलको लागि प्रत्यर्थी भिकार्ई पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६०।८।१५ को पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश ।

प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने ठहराएको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०५८।१०।३० को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको २०६१।९।१९ को फैसला ।

प्रतिवादीले कसूर गरेमा इन्कार रही बयान गरे पनि किटानी जाहेरी र जाहेरवालीको बयानमा उल्लिखित कुरालाई भुट्टा हो भनी तथ्ययुक्त आधारमा

प्रमाणित गर्न सकेको अवस्था छैन । जाहेरवाली उपस्थित हुन नआएको कुराले प्रतिवादीले आफ्नो निर्दिष्टता सावित गर्नु पर्ने र प्रमाण पुऱ्याउनु पर्ने भारको दायित्व समाप्त हुन सक्दैन । पीडितलाई वेश्यालयबाट निकाल्ने निजको मामा रामबहादुर तामाङ फेला नपरेको कारणले अन्य प्रमाणलाई नबुझी प्रतिवादीलाई सफाइ दिन मिल्ने होइन । जीउ मास्ने वेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ७ अनुसार जीउ मास्ने वेच्ने जस्तो मुद्दामा प्रतिवादीले अन्यथा प्रमाणित गर्न सकेमा बाहेक पीडित जाहेरवालीको भनाइलाई विश्वासप्रद मान्नु पर्ने भनी सम्मानित अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएकोमा सोको प्रतिकूल हुने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७, ५४ तथा जीउ मास्ने वेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ७(१) र (२) को गम्भीर कानूनी त्रुटि भएकोले मुद्दा दोहोऱ्याउने निस्सा प्रदान भै उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दावी बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको २०६२।२।५ मा यस अदालतमा दर्ता भएको निवेदन ।

यसमा जाहेरवाली पीडित शान्ता तामाङले मिति २०५७।३।२६ मा प्रत्यर्था प्रतिवादीलाई गडाउ गरी गरेको बयान कागज जिल्ला अदालत काठमाडौँबाट सोही मितिमा प्रमाणित गरेको देखिएको अवस्थामा, त्यस्तो कागज पीडित अदालतमा उपस्थित भै बकपत्र नगरे पनि प्रमाणमा गाह्य हुने गरी संवत् २०५९ सालको फौ.पु.नं. ३२५७ पु.वे. प्रतिवादी सुनिल लामा भन्ने कृष्णबहादुर लामा विरुद्ध सम्भना लामाको जाहेरीले श्री ५ को सरकार भएको जीउ मास्ने वेच्ने मुद्दामा व्याख्या भै सिद्धान्त प्रतिपादन भै

सकेको अवस्थामा, सो प्रमाणित बयान कागजलाई प्रमाणमा ग्रहण नगरी आरोपित अभियोगबाट प्रतिवादीलाई सफाइ दिने गरी गरेको शुरु फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ तथा उक्त नजीरको त्रुटि देखिनाले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) (ख) बमोजिम दोहोऱ्याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ । प्रत्यर्था भिककाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६३।३।१९ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेशीसूचीमा चढी आज यस इजलास समक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन जिकिर सहित मिसिल कागजात अध्ययन गरी पुनरावेदकतर्फबाट नायब महान्यायाधिवक्ता कुमार चुडालले पीडित कोठीमा वेचिएर नेपाल फर्किएको भन्ने तथ्य निजले बयानमा खुलाएको अवस्था छ । पीडितले वेश्यालयबाट उद्धार गर्ने व्यक्ति काम गरी खाने व्यक्ति भएकोले खोजी गर्दा फेला नपर्नु स्वभाविक नै हो, पीडितको अदालतमा प्रमाणित बयान खम्बर प्रमाणको रूपमा रहने हुँदा प्रतिवादीलाई सफाइ दिएको फैसला मिलेको छैन भनी तथा प्रतिवादीकातर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता राजेश खड्काले प्रतिवादीले श्रीमान लामासँग रेष्टुरेन्ट संचालन गर्ने सम्भौता गरी रेष्टुरेन्ट चलाउने सम्बन्धमा पछि आएर भगडा गरेको कारण श्रीमान लामाले भुङ्गा वारदात खडा गर्न लगाएको अवस्था छ, पीडित भनिएकी व्यक्तिलाई बिक्री गरिएको होइन, रामबहादुर भन्ने व्यक्तिले पीडितलाई उद्धार गरेको भने पनि अदालतमा कोही उपस्थित भएको छैन, सम्भौतामा टाँस खिचेको फोटो हात पारी जाहेरवालालाई दिई प्रतिवादीलाई फसाई रेष्टुरेन्ट हात पार्न खोजिएको हो, जाहेरी बाहेक अन्य प्रमाण छैन, वारदात मिति समयमा

प्रतिवादी सहकारी वचत संस्थामा कार्यरत रहेकोले अभियोग दावी पुष्टि नहुँदा प्रतिवादीलाई सफाई दिईएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मनासिव छ भनी गर्नु भएको वहस समेत सुनियो ।

उपर्युक्त वहस जिकिर एवं मिसिलबाट देखिएको तथ्य समेतलाई मध्यनजर राखी इन्साफतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादी रबीन्द्र सिलवालले जाहेरवालीलाई विवाह गर्ने समेतका प्रलोभन देखाई ललाई फकाई भारत बम्बै स्थित छायाँ तामाङको वेश्यालयमा लगी भा.रु. ५०,०००/- मा बिक्री गरेको भन्ने पुष्टि हुन आएकोले निज प्रतिवादीको उक्त कार्य जीउ मास्ने वेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(क) को कसूर अपराध गरेको देखिँदा निज प्रतिवादी रबीन्द्र सिलवाल उपर सोही ऐनको दफा ८(१) अनुसार तथा सोही ऐनको दफा ८(५) अनुसार थप सजाय समेत रिसारिपाउँ भन्ने अभियोग माग दावी भएकोमा प्रतिवादीलाई शुरु तथा पुनरावेदन अदालतले सफाई दिएको अवस्था छ ।

जाहेरी व्यहोरा हेर्दा गौशाला फुटपाथमा चिया बिक्री गर्ने गरेकोमा रवि भन्ने रबीन्द्र सिलवालले घर बुटवलमा छ, विहा गरौं, बुटवलमा राखौंला भनी २०५६।७।१६ गते कलंकीबाट रात्री बसबाट बुटवल लगी ३ दिनसम्म रेष्टुरेन्टमा राखी भारत तिर घुम्न जाउँ भनी बसमा तथा रेलमा राखी भारत बम्बैमा लगी कमातिपुरमा छायाँ तामाङनीको कोठीमा भा.रु. ५०,०००/- मा बिक्री गरेको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ र जिल्ला न्यायाधिवक्ता समेत समक्ष सोहि अनुरूप वयान भएको र सो वयान जिल्ला अदालतबाट प्रमाणित भएको समेत देखिन्छ ।

२. प्रतिवादीले मौकामा वयान गर्दा जाहेरवालालाई विवाह गर्ने प्रलोभनमा भारत बम्बई

वेश्यालयमा लगेर बिक्री नगरेको, जाहेरवालाले पेश गरेको फोटो श्रीमान लामासँग आफ्नो रकम पाउने सम्बन्धमा मिलापत्र गर्ने भनी श्रीमान लामासँग सम्झौता भएको र मिलापत्रको लागि फोटो चाहिन्छ भनेर श्रीमान लामाले भनेकोले पासपोर्ट साइजको फोटो निजको मानिस विजय मोक्तानलाई दिएको, सोही फोटो श्रीमान लामाले जाहेरवालाको हातमा पारी श्रीमान लामाले नै पेश गर्न लगाएको भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ भने अदालतमा वयान गर्दा श्रीमान लामाले सञ्चालन गरेको मधु रेष्टुरेन्टमा आफू गार्डको काम गर्ने गरेको, प्रहरीले छापा मारी सार्वजनिक अपराध मुद्दा चलाएकोमा आफूले सफाई पाएको, श्रीमान लामालाई जीउ मास्ने वेच्ने समेत मुद्दा चलाई थुनामा परेकाले सो रेष्टुरेन्ट न्यू राजधानी रेष्टुरेन्ट नाममा २ जना पार्टनर राखी श्रीमानसँग कागज गरी रेष्टुरेन्ट सञ्चालन गर्न थालेको, २०५६ माघमा जेलबाट निज श्रीमान लामा छुटे पछि पार्टनरहरूलाई निजहरूको हिस्सा दिई विदा गरे पछि आयस्ता श्रीमानले राख्न थालेको, रेष्टुरेन्ट सञ्चालन गर्न सम्झौता गर्नुपर्ने भै फोटो चाहिन्छ भनेकोले रिजाल फोटो स्टुडियोमा फोटो खिचाई श्रीमान लामाको साथी विजय मोक्तानलाई दिएको, फोटो फिर्ता नगरी सम्झौता पनि तयार नगरी शुरुको खातापात च्यातेको, आफू गार्ड वस्दाको तलव बाँकी भएकोमा सो नदिए पछि गौशाला प्रहरी कार्यालयमा उजूर गरेपछि सम्झौता गर्न भनी लगेको फोटो जाहेरवालालाई दिई उजूर गर्न लगाएको, जाहेरवालालाई बिक्री गरेको भनेको मितिमा कामना सेभिङ्ग कोअपरेटिभमा कलेक्टर पदमा हाजिर रहेको भनी अभियोग दावी प्रति इन्कार रहेको अवस्था छ ।

३. प्रतिवादीले जाहेरवालाले पेश गरेको फोटो रिजाल फोटो स्टुडियोमा खिचाएको भन्ने उल्लेख गरेको सन्दर्भमा अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्ने तथा प्रतिवादीका साक्षी सीताराम रिजालले उक्त पासपोर्ट साइजको फोटो रबीन्द्र सिलवालको २०५७।२।७ मा आफूले खिचेको र सो को नेगेटिभ आफ्नो स्टुडियोमा सुरक्षित रहेको, ठूलो फोटो फोटोबाट फोटो खिची अन्तै बनाएको भनी वकपत्र गरेको समेत पाइयो । निजले अनुसन्धानको क्रममा स्टुडियोमा फोटो खिच्ने नामावली दर्ताको छाँयाप्रति समेत पेश गरेको देखियो । निज सीताराम रिजालको भनाइलाई वादी पक्षले अन्यथा भन्न सकेको देखिएन । जाहेरवालाले आफूलाई प्रतिवादीले २०५६।७।१६ मा रात्री वसवाट बुटवल लगेको भन्ने उल्लेख गरेकोमा शुरु अदालतको आदेशानुसार काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ९ कार्यालयबाट भिकाइएको कामना सेभिड एण्ड कोअपरेटिभ कार्यालयको हाजिरी रजिष्ट्रीको प्रतिवादीको नामको हाजिरी पानामा निज २०५६।७।१८ को मिति देखि ऐ. १९ गते सम्म शनिवार बाहेक निरन्तर उक्त कामना सेभिड एण्ड कोअपरेटिभ कार्यालयमा हाजिर रहेको भन्ने देखिन आयो । उक्त हाजिरी रजिष्ट्रार अन्यथा भन्ने पनि मिसिलबाट देखिन आएन ।

४. प्रतिवादीले आफूलाई श्रीमान लामाले निजसँग मनमुटाव भएको कारण जाहेरवालालाई आफ्नो फोटो दिई उजूर गर्न लगाएको भन्ने उल्लेख गरेको सन्दर्भमा हेर्दा निज श्रीमान विरुद्ध जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा जीउधनको सुरक्षा गरिपाऊँ भनी २०५७।१।२० मा प्रतिवादीले दर्ता गराएको निवेदन तथा वडा प्रहरी कार्यालय गौशालामा २०५७।१।१९ मा दर्ता भएको

जीउधनको सुरक्षा गरी कारवाही गरिपाऊँ भन्ने दरखास्त समेत वडा प्रहरी कार्यालय गौशालाबाट प्राप्त भएको देखियो । साथै प्रतिवादीले बयानमा उल्लेख गरेको सार्वजनिक अपराध मुद्दामा २०५६।८।३ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंबाट भएको फैसलाको राय कीतावको प्रमाणित छाँयाप्रति समेत मिसिल सामेल रहेको पाईएबाट प्रतिवादीले बयानमा उल्लेख गरेको श्रीमान लामासँग निजको मनमुटाव रहेको भन्ने नै देखिन आयो । उक्त मनमुटाव नै आफूप्रति भूठो उजुरी परेको कारण भन्ने प्रतिवादीको कथन छ ।

५. जाहेरवालालाई उद्धार गरी ल्याउने भनिएका निजका मामा रामबहादुर तामाङ तथा जाहेरवालालाई खोजतलास गर्दा जाहेरवाला शान्ता तामाङ रामबहादुर तामाङको घरमा नबस्ने, निजलाई रामबहादुर तामाङले नचिन्ने र नाता समेत नपर्ने भन्ने वुक्तिन आएको र सो सम्बन्धमा रामबहादुर तामाङलाई केही कुरा थाहा नभएको भन्ने सम्बन्धित गा.वि.स. अध्यक्षबाट पाइएको र जाहेरवाला कपन गा.वि.स. को वडा एरियामा नबस्ने भन्ने प्रहरी चौकी कपनले २०५७।३।१७ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय अ.अ. तथा का. शाखा काठमाडौंलाई लेखेको च.नं. १७१ को पत्रबाट देखियो । साथै कपन गा.वि.स.को शुरु मिसिल संलग्न २०५७।१०।२३, च. नं. ६४६ को सिफारिस पत्रबाट पनि रामबहादुर तामाङ्ग भन्ने व्यक्ति उक्त गा.वि.स. वडा नं. १ देखि वडा नं. ९ सम्म नभएको भन्ने देखिन्छ । जाहेरवालालाई भारत बम्बैबाट उद्धार गरी ल्याउने भनिएका व्यक्ति नै जाहेरवालाले उल्लेख गरेको स्थानमा नभई जाहेरवालाको समेत अतोपत्तो नभएको अवस्थामा जाहेरी व्यहोरा नै सन्देहात्मक देखिन आई

जाहेरवालालाई बिक्री गर्ने यिनै प्रतिवादी हुन् वा अरु कोही छन् भन्ने सम्बन्धमा जाहेरवालाको सनाखत हुन सकेको समेत पाइएन ।

६. पुनरावदेन पत्रमा जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ७ को जिकिर लिएको सन्दर्भमा हेर्दा उक्त दफाको उप-दफा १ मा कुनै स्वास्नी मानिसलाई निजको अभिभावक वा नजिकको नातेदार बाहेक अन्य कसैले विदेश लैजान लागेकोमा बेचबिखन गर्ने वा वेश्यावृत्तिमा लगाउने उद्देश्यले लगेको हो भन्ने दफा ५ बमोजिम कसैको उजूर परेमा त्यस्तो उद्देश्यले लगेको होइन भन्ने कुराको प्रमाण अभियुक्तले पुऱ्याउनु पर्नेछ, भन्ने उल्लेख भएको छ । त्यस्तै सोही दफाको उप-दफा २ मा दफा ६ को उपदफा (२) बमोजिम अदालतद्वारा प्रमाणित बयानमा उल्लिखित कुरा भुट्टा हो भन्ने प्रमाण अभियुक्तले पुऱ्याउनु पर्नेछ, भन्ने व्यवस्था छ ।

७. पीडित भनिएकी जाहेरवालालाई प्रतिवादीले भारतमा लगेको र बिक्री गरेको भन्ने अदालतद्वारा प्रमाणित बयानमा उल्लेख भए पनि सो कुराको समर्थनमा कुनै पनि प्रमाण मिसिलबाट नदेखिएको अवस्थामा जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ७(२) बमोजिम पीडितको अदालतद्वारा प्रमाणित बयान पीडितको आफ्नो भनाइ सम्म देखिन आयो । अदालतद्वारा प्रमाणित पीडित भनिएको व्यक्तिको कथन पुष्टि हुने अन्य समर्थित प्रमाण (Corroborative Evidence) मिसिलमा मौजुद रहेको अवस्थामा पीडित व्यक्ति अदालतमा वकपत्रको प्रयोजनार्थ उपस्थित नभए पनि सो भनाइलाई आधार मान्नु पर्ने र अदालतबाट प्रमाणित बयान भुट्टो हो भनी प्रमाणित गर्नु पर्ने

प्रमाणको भार अभियुक्तको हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा जाहेरवालाको भनाइलाई पुष्टि गर्ने अन्य समर्थित प्रमाण (Corroborative Evidence) को अभाव रहेको देखिँदा जाहेरवालाको आफ्नो कथनसम्मबाट मात्र अभियोग दावी नै पुष्टि भएको मान्न सकिने अवस्था हुँदैन । कुनै महिलाले आफूलाई कसैले बेच्यो भनी जाहेरी दिई सोही अनुरूप वयान प्रमाणित गराएकै भरमा निजको सो कथनलाई समर्थन गर्ने अन्य प्रमाण भए नभएतर्फ नहेरिने हो भने जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ७ को कानूनी प्रावधानको दुरुपयोग हुन सक्ने खतरा रहन्छ । त्यसैले न्यायकर्ताले उक्त दफा ७ को प्रावधानलाई एकतर्फीरूपमा पीडित भनी जाहेरी दिने वा वयान प्रमाणित गराउनेको सन्दर्भमा मात्र नहेरी अपराध घटे नघटेको, आरोपित प्रतिवादीले अपराध गरेको प्रमाण रहे नरहेको, प्रतिवादीले आफ्नो निर्दोषिताको प्रमाण दिन सकेको नसकेको आदि समग्र वस्तुतर्फ अदालतको ध्यान जानु जरुरी हुन्छ ।

८. प्रतिवादीले आफ्नो प्रमाणस्वरूप उल्लेख गरेको निज पछिल्लो पटक कार्यरत मनकामना सेभिङ्ग एण्ड कोअपरेटिभ कार्यालयको हाजिरी रजिष्ट्रीबाट जाहेरवालाले निजलाई २०५६।७।१६ गते कलंकीबाट रात्री वसहुँदै बुटवल लगेको भनेकोमा २०५६।७।८ देखि ऐ. १९ गतेसम्म निज प्रतिवादी निरन्तररूपमा उक्त कार्यालयमा हाजिर रहेको भन्ने देखिएको, जाहेरवालाले पेश गरेको फोटो २०५७।२।७ मा खिचिएको, आफूले खिचेको र नेगेटिभ समेत आफूसँग रहेको भनी सीताराम रिजालले वकपत्रबाट पुष्टि गरेको, जाहेरवालाको कथनलाई समर्थन गर्ने अन्य प्रमाण मिसिलबाट नदेखिएको समेतको आधार प्रमाणबाट जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन,

२०४३ को दफा ७ अनुरूप प्रतिवादीको निर्दोषिता पुष्टि भैरहेको देखिन आएबाट जाहेरवालाको अदालतद्वारा प्रमाणित बयानमा उल्लिखित प्रमाण बिनाको अपुष्ट कथनसम्मले अभियोग दावी पुष्टि भएको मान्न नमिल्ने हुँदा मुद्दा दोहोऱ्याउने निस्सा प्रदान गरिएको २०६३३१९ को आदेशमा व्यक्त रायसँग सहमत हुन सकिएन । प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबाट सफाई दिने ठहराएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको २०५८१०१३० को फैसला सदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत पाटनको २०६११९१९ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ । पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. कृष्णप्रसाद उपाध्याय

इति संवत् २०६५ चैत ४ गते रोज ३ शुभम्

इजलास अधिकृत:- दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं. ८०७४

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ

माननीय न्यायाधीश श्री ताहिरअली अन्सारी

संवत् २०६५ सालको रिट. नं. ०६५ wo ०२८६

आदेश मिति: २०६५.१२.१६.१९

विषय: उत्प्रेषण ।

निवेदक: काठमाडौं, जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं ४

घर भै हाल रेडियो प्रसार सेवा विकास

समिति, रेडियो नेपाल, सिंहदरवारमा मुख्य

संगित प्रबन्धक पदमा कार्यरत मीरा राणा

विरुद्ध

विपक्षी: रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति, रेडियो नेपाल, सिंहदरवारको सञ्चालक समिति समेत

- एकपटक समकक्षता निर्धारण भएको कुनै पनि उपाधि वा शैक्षिक योग्यतालाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयले स्वदेश भित्रका शैक्षिक संस्थाहरूले निर्धारण गरेको पाठ्यक्रमको स्तरसँग तुलना गरी कुनै उपाधिलाई यथावत् राख्ने वा नराख्ने भन्ने निर्णय गर्न सक्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

- तत्कालीन अबस्थामा रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिको गायन अधिकृत पदमा स्थायी नियुक्ति पाउँदा निजले प्राप्त गरेको संगीत प्रभाकरको उपाधिलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयले मान्यता दिई समकक्षता निर्धारण समेत गरेको अबस्था भएको र हाल कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५७ को नियम ५७(२) को कानूनी व्यवस्था बमोजिम बढुवाको दरखास्त माग गरिएको नवौं तहको उप- निर्देशक पदको लागि न्यूनतम शैक्षिक योग्यता सम्बन्धित बिषयमा स्नातक तह उत्तीर्ण गरेको हुनुपर्ने गरी सो नियमावलीले अनिवार्य कानूनी व्यवस्था गरेको साथै निवेदकले प्राप्त गरेको सो उपाधिलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयले स्नातक सरहको समकक्षता सूचीबाट हटाइसकेको स्थितिमा हालको संशोधित

**नियमावलीबमोजिम निवेदक स्नातक
उपाधि प्राप्त भनी अर्थ गर्न नमिल्ने ।**

(प्रकरण नं.६)

निवेदकतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री सतिशकृष्ण खरेल
विपक्षीतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री दुर्गाप्रसाद अधिकारी
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५७
को नियम ५७(२)

आदेश

न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) बमोजिम
यस अदालतमा दर्ता भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको
व्यहोरा एवं निर्णय यसप्रकार छ :

म निवेदक आधुनिक तथा शास्त्रीय गीतकी
गायिका भएकोले २०२८ सालमा आधुनिक संगीत
प्रतियोगितामा प्रथम भई विभिन्न सम्मान र पुरस्कार
समेतबाट सम्मानित र पुरस्कृत भई गायन र संगीतका
क्षेत्रमा हालसम्म क्रियाशील रहेकी छु । संगीतको
औपचारिक शिक्षा लिने क्रममा सन् १९७८ मा
भारतको प्रयाग संगीत समिति इलाहवादको कलानिधि
संगीत महाविद्यालय, काठमाडौं केन्द्रबाट प्रथम
श्रेणीमा "संगीत प्रभाकर" उपाधि हासिल गरी प्राप्त
गरेको प्रमाणपत्रलाई लोक सेवा आयोगले निजामती
सेवाको लागि मान्यता समेत दिएको र त्रिभुवन
विश्वविद्यालयले समेत आफ्नो सेवाको लागि उक्त
कलानिधि संगीत महाविद्यालयबाट प्राप्त उपाधिलाई
मान्यता दिएको छ । वि.सं. २०३५ सालमा लोकसेवा
आयोगले समेत प्रयाग संगीत समिति इलाहवादबाट
मैले प्राप्त गरेको "संगीत प्रभाकर" उपाधिलाई स्नातक

सरहको मान्यता दिएको कुरा त्रिभुवन विश्व विद्यालय,
पाठ्यक्रम विकास समितिले विपक्षी समितिलाई मिति
२०६३।२।७ मा लेखेको पत्रबाट समेत पुष्टि भइरहेको
छ । मैले मिति २०३५।१।२० मा रेडियो नेपालमा
अस्थायी सेवा प्रवेश गरी मिति २०३९।८।९ मा
तत्कालीन श्री ५ को सरकार, प्रसार विभाग अन्तर्गतको
रेडियो नेपालमा राजपत्र अनंकीत प्रथम श्रेणी, विविध
सेवा प्राविधिक संगीत कलाकार पदमा स्थायी नियुक्ति
पाउँ । समान उपाधि प्राप्त गरी सेवामा कार्यरत
रहनु भएका स्व.नातीकाजी, तारादेवी र शिवशंकरले
सोही उपाधिको आधारमा नेपाल सरकारको
राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीसम्म बहुवा भै सेवा निवृत्त
हुनु भएको थियो ।

तत्कालीन प्रसार विभाग अन्तर्गतको रेडियो
नेपाललाई रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति अन्तर्गत
राख्ने गरी तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट निर्णय
हुँदा निजामती सेवामै रहने वा रेडियो प्रसार सेवा
विकास समिति अन्तर्गत रेडियो नेपालमा नयाँ नियुक्ति
प्राप्त गर्ने भन्ने विषयमा सम्बन्धित कर्मचारीलाई नै
निर्णय गर्ने अधिकार दिएको हुँदा तत्कालको अवस्थामा
म निवेदकले मिति २०४९।५।१८ देखि लागू हुने गरी
निजामती सेवातर्फको रा.प.अनं.प्रथम श्रेणीको पदबाट
राजिनामा दिई सोही मितिमा विपक्षी रेडियो प्रसार
विकास समिति अन्तर्गतको गायन अधिकृत पदमा
स्थायी नियुक्ति पाई कार्यरत रहेको थिएँ । त्यसरी
गायन अधिकृत पदमा स्थायी नियुक्ति दिदां विपक्षी
समितिले त्यस बखत मेरो "संगीत प्रभाकर" उपाधिलाई
स्नातक सरहको शैक्षिक योग्यताको रूपमा मान्यता
दिएको र त्यसपछि पनि मिति २०५४।५।१६ मा त्यसै
उपाधिका आधारमा मलाई विपक्षी समितिहरूको
सिफारिस र निर्णय बमोजिम सातौं तहको वरिष्ठ

संगीत संयोजक पदमा मिति २०५४।१।२ देखि लागू हुने गरी बहुवा गरिएको थियो । त्यसै गरी मिति २०५८।१।२० मा मिति २०५८।१।१५ देखि नै ज्येष्ठता कायम हुने गरी मुख्य संगीत प्रबन्धक पदको आठौं तहमा बहुवा गरी हाल म सोही पदमा कार्यरत रहेको छु । यसै सिलसिलामा मिति २०६४।१।२२ मा सूचना नं १।०६४।६५ बाट कार्य क्षमताको आधारमा मूल्यांकन गरी बहुवा गर्ने बारेको विपक्षी समितिको बहुवा सूचना प्रकाशित गरी कार्यक्रम महाशाखा अन्तर्गत विविध सेवा, कार्यक्रम समूह नवौं तहको उप-निर्देशक पदसंख्या २ को विज्ञापन गरियो । सो सूचनामा कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५७ बमोजिम २०६४ साल असार मसान्त सम्म नियम ५७ बमोजिमको नोकरी अवधि पूरा गरी सूचना प्रकाशित भएको मितिले ३० दिन भित्र आफूले प्राप्त गरेको नियुक्ति, शैक्षिक योग्यता र तालीमको प्रमाणपत्र सहितको निवेदन आवाहन भएकोमा नियम ५७(१) बमोजिम आठौं तहमा मेरो सेवा अवधि ३ वर्ष पूरा भएको र नियम ५७(२) बमोजिम मैले स्नातक सरहको उपाधि प्राप्त गरिसकेको समेतका आधारमा उक्त विज्ञापित पदमा दरखास्त दिएको थिएँ । तर विपक्षी बहुवा समितिको मिति २०६५।२।२४ को निर्णय बमोजिम बहुवा सम्बन्धी सूचना प्रकाशित गर्दा विज्ञापित २ पद मध्ये १ पदमा मात्र बहुवा गरी १ पदमा बहुवा नै नगरिएको र म निर्विवादरूपमा उक्त २ पदमध्ये एक पदमा स्वतः बहुवा पाउने उम्मेदवार छँदाछँदै मलाई बिना कानूनी आधार बहुवा हुनबाट बञ्चित गरी अन्याय गरेको कारण बहुवा सम्बन्धी निर्णयको सूचना प्रकाशित भएको मितिले ३५ दिन भित्रै कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली २०५७ को नियम ६६(१) बमोजिम विपक्षी सञ्चालक समिति

समक्ष उजूरी गरेको थिएँ । तर सो समितिले समेत मेरो उजूरीको बस्तुनिष्ठ र कानूनसम्मत आधारलाई वेवास्ता गरी मिति २०६५।१।१९ मा मेरो उजूरीलाई आधारहीन ठहर गरी निर्णय गरेको कुरा मैले मिति २०६५।७।२९ मा जानकारी पाऊँ । विपक्षी पदपूर्ति समिति र सञ्चालक समिति समेतको उपर्युक्त निर्णयहरूबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, १२(३)(च), १८ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक एवं रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५७ को नियम ५५, ५६, ५७, ५९, ६० र ६६ द्वारा प्रदत्त कानूनी हकमा गम्भीर आघात पर्न गएको र त्यसको उपचारको लागि अन्य वैकल्पिक एवं प्रभावकारी बाटो समेत नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन दिन आएको छु । नियम ५८ बमोजिम म विज्ञापित पदको संभाव्य उम्मेदवार भएको र आवश्यक शैक्षिक योग्यता प्राप्त गरी सेवा अवधि समेत पूरा गरेको कुरामा कुनै विवाद नभएको अवस्थामा मलाई बहुवा नगरी भएको विपक्षीहरूको निर्णय र सो सम्बन्धमा प्रकाशित सूचना र पत्रहरू समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकलाई तह नौको उप-निर्देशक पदमा बहुवा गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाऊँ । साथै म निवेदकले मिति २०६६।६।१९ मा उमेर हदको कारणले अनिवार्य अवकाश पाउने भएकोले सो मिति अगावै प्रस्तुत रिट निवेदनको टुंगो लगाउने गरी अग्रधिकार प्रदान गरी इन्साफ दिलाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६५।८।१६ को रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटोको म्याद बाहेक

१५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाउनु साथै प्रस्तुत निवेदनको विषयबस्तु र निवेदकको सेवामा बहाल रहन पाउने उमेर समेतलाई विचार गरी प्रस्तुत मुद्दालाई अग्राधिकार दिई न्याय निरोपण हुनुपर्ने देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।०१।१७ को आदेश ।

रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली २०५७ को नियम ५७(२) बमोजिम नवौं तहको विज्ञापित पदको बहुवा पाउनको लागि कुनै पनि उम्मेदवारले स्नातक तह उत्तीर्ण गरेको प्रमाणपत्र पेश गर्नुपर्छ । रिट निवेदकले नेपालबाट एस.एल.सी, प्रमाणपत्र तह र स्नातक तह उत्तीर्ण गरेको शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्र पेश गर्नु भएको छैन । निजले पेश गरेको भारतको प्रयाग संगीत समिति ईलाहवादको "संगीत प्रभाकर" उपाधिलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट २०६४ मंसीरमा प्रकाशित (Directory of Recognition and Equivalence of Educational Qualifications) मा समावेश नगरिएको हुँदा निवेदकले प्राप्त गरेको उपाधिलाई स्नातक सरह भनी मान्न मिल्दैन । मान्यता नै नदिइएको उपाधिलाई आधार मानी कानून विपरित हुने गरी निवेदकलाई बहुवा गर्न मिल्दैन । निवेदकको शैक्षिक योग्यता नै नपुगेको अवस्था हुँदा पदपूर्ति समितिको मिति २०६५।१२।२४ को निर्णय बमोजिम निजको नाम बहुवा सूचीमा नपरेको र सञ्चालक समिति समक्ष निजले दिएको उजूरीमा पनि सोही आधारमा निर्णय भएको हो । यस्तो निर्णयबाट निवेदकको मौलिक र कानूनी हकमा कुनै आघात पर्ने अवस्था नै नभएकोले हकद्वैयाविहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने विपक्षी रेडियो प्रसार सेवा

विकास समिति, रेडियो नेपाल समेतको तर्फबाट मिति २०६५।१२।२९ मा पेश भएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशीसूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलास समक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता सतिषकृष्ण खरेलले निवेदकलाई सातौं तहको बरिष्ठ संगीत संयोजक पद र आठौं तहको मुख्य संगीत प्रबन्धक पदमा क्रमश मिति २०५४।५।१६ र मिति २०५०।११।२० मा विपक्षी पदपूर्ति समितिले बहुवा गर्दा निवेदकले प्राप्त गरेको यसै शैक्षिक योग्यतालाई मान्यता दिएको र हालको उप निर्देशक पदसंख्या २ मा विज्ञापन भएकोमा १ पदमा मात्र बहुवा गरी अर्को एक पदमा निवेदकलाई बहुवा नगरी खाली नै राखेको कार्य दुराषययुक्त र भेदभावपूर्ण छ । एकपटक मान्यता दिएको उपाधिलाई त्यसै समितिले अर्को पटक मान्यता दिनु नपर्ने कुनै कारण छैन । तसर्थ माग गरिएको उप निर्देशक पदमा बहुवा हुने योग्यता छँदाछँदै विना कानूनी आधार बहुवा नगर्ने गरेको निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा माग बमोजिमको आदेश जारी गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति, रेडियो नेपाल समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता दुर्गाप्रसाद अधिकारीले रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति, कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५७ मा भएको तेश्रो संशोधन २०६३ बमोजिमको नियम ५७(२) ले नवौं तहको उप- निर्देशक पदमा बहुवा हुन स्नातक तह उत्तीर्ण गरेको प्रमाणपत्र पेश गर्नु पर्ने अनिवार्य व्यवस्था गरेको, निवेदकले पेश गरेको प्रयाग संगीत समितिको "संगीत प्रभाकर" उपाधिलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट प्रकाशित Directory of Recognition and Equivalence of

Educational Qualifications मा समावेश नगरेको हुँदा सो उपाधिलाई स्नातक सरह मान्न नमिलेकोले निवेदकको शैक्षिक योग्यताको अभावमा निजलाई बढुवा गर्न नमिल्ने भनी भएको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट जारी हुन सक्ने अवस्था छैन भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

निवेदकको रिट निवेदन जिकिर एंव दुवै पक्षका विद्वान अधिवक्ताहरूले गर्नु भएको बहस समेतलाई मध्यनजर राखी निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ? भन्ने प्रश्नमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा भारतको प्रयाग संगीत समिति ईलाहवादबाट प्राप्त गरेको "संगीत प्रभाकर" उपाधिका आधारमा मिति २०४९।१।१८ मा गायन अधिकृत पदमा स्थायी नियुक्ति पाई सोही उपाधिका आधारमै मिति २०५४।१।२ मा सातौं तहको वरिष्ठ ऽसंगीत संयोजक र मिति २०५८।१।१५ मा आठौं तहको मुख्य संगीत प्रबन्धक पदमा बढुवा समेत भइसकेको अवस्थामा हाल बढुवा माग गरिएको नवौं तहको उप निर्देशक पदमा भने सो उपाधिलाई मान्यता नदिई बढुवामा नाम समावेश नगर्ने गरी विपक्षीहरूबाट भएका निर्णय सूचना समेत बदर गर्न माग गर्दै यस अदालतमा प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता भएको देखियो । शैक्षिक योग्यताको समकक्षता प्रमाणित गर्ने आधिकारिक निकाय त्रिभुवन विश्व विद्यालय भएकोमा उक्त विश्वविद्यालयबाट प्रकाशित Directory of Recognition and Equivalence of Educational Qualifications मा निवेदकले भारतको प्रयाग संगीत समिति इलाहवादबाट प्राप्त गरेको " संगीत प्रभाकर" उपाधिलाई मान्यता प्रदान नगरिएको साथै रेडियो

प्रसार सेवा विकास समिति, कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५७ को नियम ५७(२) बमोजिम नवौं तहको उप- निर्देशक पदमा बढुवा हुनको लागि सम्भाव्य उम्मेदवारले स्नातक तहको योग्यता हासिल गर्नु अनिवार्य भएको अवस्थामा निवेदकले पेश गरेको उपाधि उक्त कानूनी व्यवस्था बमोजिमको उपाधि नभएको कारण निजलाई उक्त विज्ञापित उप-निर्देशक पदमा बढुवा गर्न नमिल्ने गरी विपक्षी पदपूर्ति समिति र सञ्चालक समिति समेतबाट निर्णय भएको भन्ने लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ ।

३. यी निवेदकले भारतको इलाहवादस्थित प्रयाग संगीत समितिबाट "संगीत प्रभाकर" उपाधि प्राप्त गरेको भन्ने उक्त उपाधिको प्रमाणपत्रबाट देखिन्छ । सो प्रमाण पत्रमा सो "संगीत प्रभाकर" उपाधि के कुन तहको हो भन्ने तथ्य खुलेको पाइदैन । निजले प्राप्त गरेको उक्त उपाधिलाई लोकसेवा आयोगबाट २०३६ सालमा प्रकाशित "मान्यता प्राप्त उपाधि, डिप्लोमा तालीम तथा शिक्षण संस्थाहरू" विषयक विवरणको पृष्ठ ८५ सि.नं १४ ख मा डिप्लोमा सरह मान्यता दिएको देखिन्छ । सोही आधारमा निवेदकले रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिको सेवामा मिति २०४९।१।१८ मा गायन अधिकृत पदमा स्थायी नियुक्ति पाएको भन्ने देखियो । तत्पश्चात् मिति २०५४।१।२ मा सातौं तहको वरिष्ठ संगीत संयोजक र मिति २०५०।१।१५ मा आठौं तहको मुख्य संगीत प्रबन्धक पदमा बढुवा हुँदा पनि उक्त "संगीत प्रभाकर" उपाधिलाई नै आधार लिएको भन्ने निवेदकको भनाइलाई विपक्षीहरूले स्वीकारै गरेको देखियो । तथापि सो सातौं र आठौं तहको क्रमशः वरिष्ठ संगीत संयोजक र मुख्य संगीत प्रबन्धक पदमा यी निवेदक बढुवा हुँदा रेडियो प्रसार

सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५७ मा २०६३ सालमा भएको तेश्रो संशोधन लागू हुनु पूर्वको कानूनी व्यवस्था बहाल रहेको र उक्त दुवै तहमा बहुवा हुन हालको उप निर्देशक पदको बहुवाको लागि चाहिने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता स्नातक तह नै आवश्यक भएको भन्ने देखिदैन । तर सो नियमावलीमा भएको तेश्रो संशोधन २०६३ ले नवौ तहको उपनिर्देशक पदमा बहुवा हुन स्नातक तहको शैक्षिक योग्यता अनिवार्य गरेको कुरा सो नियमावलीको नियम ५७ (२) बाट प्रष्ट हुन्छ ।

४. निवेदकले प्राप्त गरेको "संगीत प्रभाकर" उपाधिलाई २०४७ चैत्र मसान्तसम्म लागू हुने गरी सेवाको लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट मान्यता प्रदान गरिएको भन्ने सो विश्वविद्यालयले रेडियो नेपाललाई लेखेको च.नं. ७६१ मिति २०६३।२।७ को समक्षकता निर्धारण विषयको पत्रबाट देखिन्छ । नेपाल बाहिरको अन्य राष्ट्र अन्तर्गतका शिक्षण संस्थाहरूबाट प्राप्त शैक्षिक योग्यता वा उपाधिलाई नेपालभित्रको सरकारी वा सार्वजनिक सेवाको लागि मान्यता दिने प्रयोजनको लागि त्यस्तो योग्यता वा उपाधिको समक्षकता निर्धारण गर्ने अधिकारप्राप्त आधिकारिक निकाय त्रिभुवन विश्वविद्यालय नै भएको तथ्यमा कुनै विवाद छैन । नेपालको सरकारी वा सार्वजनिक सेवाको गम्भीरता, उत्तरदायित्व र कार्यबोझ समेतलाई ध्यानमा राखी त्यस्तो सेवाको कुनै पनि पदमा सेवा प्रवेशका लागि र सो भन्दा माथिल्लो पदमा पदोन्नति हुनका लागि सम्बन्धित निकायले न्यूनतम शैक्षिक योग्यता निर्धारण गर्ने गर्दछ र त्यस्तो शैक्षिक योग्यता कुनै अर्को राष्ट्रबाट हासिल गरेको अवस्थामा त्यसको समक्षकताको निर्धारण गर्ने कार्य त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट हुने

भएको सन्दर्भमा नै २०४७ चैत्र मसान्तसम्म सेवाको निमित्त भारतको इलाहाबादस्थित प्रयाग संगीत समितिबाट प्रदान गरिने विभिन्न उपाधिलाई पनि मान्यता दिएको देखिन आयो । त्यसरी एकपटक समक्षकता निर्धारण भएको कुनै पनि उपाधि वा शैक्षिक योग्यतालाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयले स्वदेश भित्रका शैक्षिक संस्थाहरूले निर्धारण गरेको पाठ्यक्रमको स्तरसँग तुलना गरी कुनै उपाधिलाई यथावत् राख्ने वा नराख्ने भन्ने निर्णय गर्न सक्ने र यसै सिलसिलामा सो विश्वविद्यालयबाट २०६४ मार्गमा प्रकाशित Directory of Recognition and Equivalence of Educational Qualifications को तेश्रो संस्करण, सातौं पुनर्मुद्रणमा यी निवेदकले प्राप्त गरेको "संगीत प्रभाकर" उपाधि प्रदान गर्ने संस्था भारतको इलाहाबादस्थित प्रयाग संगीत समितिबाट प्रदान गरिने विभिन्न उपाधिलाई साविकको मान्यता तथा स्तरनिर्धारणको सूचीबाट हटाएको देखिन आउँछ ।

५. यसप्रकार, रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली २०५७ को नियम ५७(२) ले नवौ तहको उप निर्देशक पदमा बहुवा हुनको लागि न्यूनतम शैक्षिक योग्यतामा सम्बन्धित विषयमा स्नातक तह उत्तीर्ण गरेको हुनुपर्ने भनी अनिवार्य व्यवस्था गरेको अवस्था एकातिर देखिन्छ भने अर्कोतिर यी निवेदकले प्राप्त गरेको "संगीत प्रभाकर" उपाधिलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयले समक्षकता निर्धारण सम्बन्धी सूची समेतबाट हटाई सकेको स्थितिमा सो उपाधिलाई निवेदकले दावी गरे जस्तो स्नातक सरहको उपाधि मान्न सकिएन । तसर्थ यी निवेदक नवौ तहको उप निर्देशक पदमा बहुवा हुन योग्यता प्राप्त सम्भाव्य उम्मेदवार भन्ने देखिन आएन ।

६. जहाँसम्म पहिले स्थायी नियुक्ति गर्दा मान्यता दिएको निवेदकको उपाधिलाई हाल बहुवा हुने बेलामा मान्यता नदिएको मिलेन भन्ने निवेदन जीकिर रहेको छ, सो सम्बन्धमा हेर्दा यी निवेदकले तत्कालीन अवस्थामा रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिको गायन अधिकृत पदमा स्थायी नियुक्ति पाउँदा निजले प्राप्त गरेको संगीत प्रभाकरको उपाधिलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयले मान्यता दिई समकक्षता निर्धारण समेत गरेको अवस्था भएको र हाल कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५७ को नियम ५७(२) को कानूनी व्यवस्था बमोजिम बहुवाको दरखास्त माग गरिएको नवौं तहको उप- निर्देशक पदको लागि न्यूनतम शैक्षिक योग्यता सम्बन्धित विषयमा स्नातक तह उत्तीर्ण गरेको हुनुपर्ने गरी सो नियमावलीले अनिवार्य कानूनी व्यवस्था गरेको साथै निवेदकले प्राप्त गरेको सो उपाधिलाई हाल त्रिभुवन विश्वविद्यालयले स्नातक सरहको समकक्षता सूचीबाट हटाइ सकेको स्थितिमा हालको संशोधित नियमावली बमोजिम निवेदक स्नातक उपाधि प्राप्त भनी अर्थ गर्न मिल्न आएन । कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५७ मा २०६३ मा भएको तेश्रो संशोधनबाट संशोधित नियम ५७(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश हेर्दा "हाल कार्यरत कर्मचारीको हकमा सेवाको पदमा तोकिएको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता नपुगेको भएतापनि यो नियमावली लागू भए पश्चात सातौं तहसम्मको पदमा बहुवा हुन बाधा पर्ने छैन" भनी सातौं तहको कुनै पनि पदमा बहुवा हुन न्यूनतम शैक्षिक योग्यता नभएपनि हुने गरी विशेष व्यवस्था गरेको र सो बाहेकको माथिल्लो तहमा बहुवा हुन तोकिएको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता हुनु अनिवार्य गरेको देखिन आयो । त्यसैले

एक पटक कुनै पदमा सेवा प्रवेश गरेको कुनै पनि कर्मचारी न्यूनतम शैक्षिक योग्यताको अभावमा सातौं तहभन्दा माथिल्लो पदमा बहुवा हुन नसक्ने गरी नियमावलीले नै विशेष बन्देज लगाइरहेको स्थितिमा नियमावलीको सो व्यवस्थाको वैधतामा यी निवेदकले कुनै प्रश्न समेत नउठाएको अवस्थामा सो नियमावलीको नियम ५७(२) ले निर्धारण गरेको शैक्षिक योग्यताको अभावमा यी निवेदक नवौं तहको उप निर्देशक पदमा बहुवाको लागि योग्यता प्राप्त रहेको देखिएन ।

७. तसर्थ माथि गरिएको विवेचना एवं कानूनी आधार समेतबाट यी निवेदकले रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५७ को नियम ५७(२) बमोजिम स्नातक तहको योग्यता प्राप्त गरेको नदेखिएको, सो योग्यताको अभावमा नवौं तहको उप निर्देशक पदमा बहुवा हुन नपाउने गरी सो नियमावलीमा नै कानूनी व्यवस्था भईरहेको स्थितिमा विपक्षी पदपूर्ति समिति एवं संचालक समितिबाट यी निवेदकलाई सो नवौं तहको उपनिर्देशक पदको बहुवा सूचीमा समावेश नगर्ने गरी भएका निर्णय एवं सूचना र पत्रहरू समेत गैरकानूनी देखिन आएन । तसर्थ निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.ताहिर अली अन्सारी
इति संवत् २०६५ चैत १६ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत : विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८०७५

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
संवत् २०६२ सालको दे.पु.नं..... ८०२३
फैसला मिति: २०६५।१०।२९।३

मुद्दा: जग्गा दर्ता समेत ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं २ लाजिम्पाट बस्ने केशव समशेर
ज.ब.रा.को मु.स गर्ने ऐ.ऐ.बस्ने निरज
समशेर ज.ब.रा समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं ३
बस्ने विनोद शंकर श्रेष्ठ

शुरु निर्णय गर्ने:

मालपोत कार्यालय, काठमाडौं

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री ऋषिराज जोशी

मा.न्या. श्री भूपध्वज अधिकारी

पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता
श्री प्रकाश वस्ती र विद्वान अधिवक्ताहरू
श्री बालकृष्ण न्यौपाने, विष्णुप्रसाद भट्टराई
र मोतीराज गौतम

प्रत्यर्था वादीतर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री
सर्वज्ञरत्न तुलाधर र श्यामप्रसाद खरेल एवं
विद्वान अधिवक्ताद्वय शम्भु थापा र कृष्ण थापा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अदालतबाट अन्तिम फैसला भई प्राप्त गरेको जग्गाको हक केवल प्रतिवादीले अन्यथा भन्दैमा स्वतः निष्क्रिय हुने वा अदालतको फैसला नै निष्प्रभावी नहुने ।

(प्रकरण नं.४)

- जग्गा दर्ता गर्दा मालपोत कार्यालय आफैले प्रमाण बुझी दर्ता गर्ने निर्णय नगरेकोमा केवल फैसला कार्यान्वयनका कममा भएको सामान्य प्रक्रियागत त्रुटिसम्म सच्याइएको अवस्थालाई मालपोत कार्यालयले अथवा जिल्ला अदालतले पटक-पटक अनधिकृत निर्णय गरेको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.९)

फैसला

न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ: पुनरावेदन अदालत,

पाटनको मिति २०५८।१।२ को फैसलाउपर प्रतिवादीकोतर्फबाट मुद्दा दोहोर्याई पाऊँ भन्ने निवेदन परी यस अदालतबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को देहाय (क) र (ख) बमोजिम निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनमा दर्ता भएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य एवं निर्णय यसप्रकार छ :

का.न.पा.२४(ख) को कि.नं ५५ को सम्पूर्ण जग्गाको मैले जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा पाउनुपर्ने निर्विवाद हुन्छ । मलाई हक छाडेको लिखतमा नै जग्गा क्षे.फ ९-१२-३ भनी उल्लेख भएको र हाल नापीमा कि.नं ५५ मा जम्मा क्षे.फ ६-२-२-१ भै नापी भएको र श्री का.जि.अ.बाट ५-१-२-२ भनी उल्लेख भई आएको भएपनि २०५०।१।२।१६ को का.जि.अ.को पत्रले पुरै कित्ताको जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा पाउने भनी लेखिआए

बमोजिम र मिति २०३४।४।१३ को लिखतमा दाता तीर्थराजकुमारी राणाले आफ्नो नाममा घर जग्गा बाँकी नराखी मलाई पुरै हकहस्तान्तरण गरेकोले सो लिखत बमोजिम नखाई घटी मेरै हुने भएकोले का.न.पा.वडा नं २४ (ख) को वडा नं २ भई नापी भएको कि.नं ५५ को सम्पूर्ण जग्गाको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा पाऊँ भन्ने विनोदशंकर श्रेष्ठले मालपोत कार्यालय काठमाडौँमा दिएको निवेदन पत्र ।

का.जि.अ.को २०४९।४।८ को पत्रबाट वडा नं २ कायम गरी र २०५०।१।२।५ को पत्रबाट उक्त कित्ताको घर जग्गा कित्ताबाट गर्न नपर्ने हुँदा अदालतको आदेशानुसार का.न.पा.वडा नं २ को कि.नं ५५ को पुरै कित्ता घरजग्गा राम शंकर श्रेष्ठको मु.स.गर्ने विनोदशंकर श्रेष्ठका नाममा दा.खा गरी दिई दावीवाला केशवसम्शेरले शेषपछि खानू भनेको आधारमा उक्त घरजग्गा दा.खा माग गरेकोमा निजलाई शे.ब दिने दाताले नै उक्त घरजग्गा यसै कार्यालयबाट बैनापत्रका आधारमा पारीत भएको र.नं १०५ मिति २०४९।४।५ को लिखतले निजको हक स्वामित्व समाप्त भै सकेकोले निजको दावी पुग्न नसक्ने देखिएकोले निजलाई सोही व्यहोराको जानकारी दिने भन्ने समेत मालपोत कार्यालय काठमाडौँको २०५५।१।१।४ को निर्णय ।

पुनरावेदककी माता तीर्थराजकुमारी राणाले अंश छोडपत्रबाट प्राप्त गरेको का.न.पा.वडा नं २ कि.नं ५५ क्षे.फ.६-२-२-१ को घरजग्गा विपक्षीका नाउँमा लिखत पारीत हुने ठहरी फैसला भएको होइन, छैन । वडा नं २४ (ख) कि.नं ५५ को घर जग्गा विपक्षीका नाउँमा लिखत पारीत हुने ठहरी फैसला र तामेली पर्चा भएको हो । सो बमोजिम विपक्षीले लिखत पारीत समेत गरिसक्नु भएको छ । अतः मा.पो.का.

को २०५५।१।१।४ मा भएको टिप्पणी निर्णय र सो निर्णयका आधारमा भएको दर्ता त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन पत्र ।

काठमाडौँ जिल्ला अदालतको च.नं १००९ मिति २०५०।१।२।५।६ को पत्रानुसार विवादित कि.नं ५५ को ५-१-२-२ पुरै घर जग्गा फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा दर्ता भए गरेको मालपोत कार्यालय काठमाडौँको निर्णय एवं का.जि.अ.को उपरोक्त पत्रउपर यी पुनरावेदकको श्री सर्वोच्च अदालतमा २०५६ सालको रिट नं ४०३४ को उत्प्रेषण लगायतको आदेशको माग गरी रिट निवेदन पनि परेको देखिन आउँछ र हाल मालपोत कार्यालयले प्रस्तुत विवादमा अदालतको फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा दर्ता गरेको अवस्था देखिन आउँदा मालपोत कार्यालय काठमाडौँले मिति २०५५।१।१।४ मा दर्ता गर्ने गरेको निर्णय मुनासिवै देखिन आउँदा सो दर्ता गर्ने गरेको निर्णय सदर हुन्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५८।१।२ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझ्ने । मिति २०३४।४।१३ को करार लिखत पारीत गर्ने गरी सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासबाट मिति २०४६।१।२।२मा फैसला भई सो फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा मालपोत कार्यालयबाट मिति २०४९।४।५ मा लिखत पास समेत भइसकेको छ । सो लिखतमा विपक्षीले पास गरी लिन पाउने ठहर भएको कि.नं ५५ को घरजग्गा का.न.पा.वडा नं २४(ख) को हो । तर विपक्षीले लिखत पास गराइपाऊँ भनी मालपोत कार्यालयमा दिएको निवेदनमा कारवाही हुँदा काठमाडौँ जिल्ला अदालतको तहसिल शाखाबाट मालपोत कार्यालयलाई जग्गा पारीत गरी दिनु भनी आदेशपर्चा गरी पत्राचार गर्दासमेत मिति २०४९।२।२३ मा वडा

नं २४(ख) को कि.नं ५५ नै भन्ने उल्लेख भएको छ । पछि काठमाडौं जिल्ला अदालतको तहसिलदारबाट मिति २०४९।४।८ मा सो वडा नं २४(ख) को घरजग्गालाई वडा नं २ को भनी निर्णय पर्चा संशोधन गरी मालपोत कार्यालयलाई पत्राचार गरेको सन्दर्भमा यसै अदालतमा उत्प्रेषणको रिट दर्ता भई कारवाहीयुक्त अवस्थामा नै छ ।

सर्वोच्च अदालतको फैसला बमोजिम मिति २०४९।४।५ मा का.म.न.पा.वडा नं २४(ख) को कि.नं ५५ को ५-१-२-२ को जग्गा पारीत भइसकेपछि काठमाडौं जिल्ला अदालतको तहसिलदारबाट सो कि.नं ५५ को वडा नं संशोधन गरी वडा नं २ कायम गरी लेखेको पत्रको आधारमा मालपोत कार्यालयको मिति २०५५।१।१४ को निर्णयले वडा नं २ को कि.नं ५ को ६-२-२-१ को घरजग्गा विपक्षीको नाममा दाखिल खारेज गर्ने गरी भएको काम कारवाहीलाई पुनरावेदन अदालतले सदर गरेको त्रुटिपूर्ण छ । मिति २०३४।४।१३ को लिखतमा कि.नं ५५ को क्षे.फ.५-१-२-२ उल्लेख भएकोमा पछि क्षे.फ.६-२-२-१ को घरजग्गा र वडा नं समेत फरक गरी पारीत गरेको कार्य सरासर त्रुटिपूर्ण हुन्छ । वडा नं २४ (ख) को कि.नं ५५ र वडा नं २ को कि.नं ५५ फरक फरक जग्गा हो । एउटा जग्गाको लिखतबाट अर्को जग्गा समाई लिखत पारीत गरेको कार्य बदर गर्नु पर्नेमा पुनरावेदन अदालतले सदर गरेको मिलेको छैन । लिखतको वडा नं २४(ख) को कि.नं ५५ को चारकिल्ला र मालपोत कार्यालयले दाखिल खारेज गरेको वडा नं २ को कि.नं ५५ को चारकिल्ला र क्षेत्रफल नै नमिलेको स्थितिमा विपक्षीको निवेदन दावीका भरमा वडा नं २ को कि.नं ५५ को घरजग्गा निजका नाममा पारीत गर्ने गरेको निर्णय त्रुटिपूर्ण

छ । त्यस्तो त्रुटिपूर्ण निर्णय उल्टी गर्नुपर्नेमा सदर गर्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ अं.बं १८४ (क) र १८५ नं तथा नेपाल कानून पत्रिका २०४३ अङ्क ३, नि.नं २६५६ समेतमा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त समेतको त्रुटि रहेकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को (क) र (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने गरी निस्सा पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीकातर्फबाट यस अदालतमा मिति २०५९।१।३० मा दर्ता भएको निवेदन ।

मिति २०४९।४।५ मा का.म.न.पा.वडा नं २४(ख) कि.नं ५५ को ५-१-२-२ जग्गा पारीत भएकोमा मा.पो.का.काठमाडौंको मिति २०५५।१।१४ को निर्णयले ऐ.वडा नं २ कि.नं ५५ को ६-२-२-१ को घर जग्गा दा.खा गर्ने निर्णय गरेको देखिएको साथै उक्त निर्णयमा दावीवाला केशव समशेरको हक २०४९।४।५ को लिखतले समाप्त भइसकेको भन्ने समेत व्यहोरा उल्लेख भएको पाइँदा लिखतकोभन्दा बढी क्षेत्रफल जग्गा दा.खा गर्ने ठहर्‍याएको मालपोत कार्यालयको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा अ.बं १८४(क), १८५, प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को व्याख्यात्मक त्रुटि र ने.का.प.२०५१, नि.नं ४८४५ को नजीर सिद्धान्त प्रतिकूल हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को (क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याउन निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६२।५।१५ को आदेश ।

मिति २०६३।९।१९ को आदेशबमोजिम भई आएको मिति २०६४।१।२७ को नक्सा मुचुल्कामा का.म.न.पा.वडा नं २४(ख) हाल वडा नं २ को कि.नं ५५ को कित्ताकाट भई कि.नं ७०५ र ७०६ का

घरजग्गाहरूको जग्गाधनीमा चक्रमान, इन्द्रमान, चन्द्रमान, लक्ष्मीनारायण समेत उल्लेख भएको देखियो । मिसिल संलग्न फिल्डबुकबाट का.म.न.पा.वडा नं २ , न.नं १०२१०६५,-०२ , कि.नं ५५ को ज.ध.मा तीर्थराजकुमारी राणा भनी उल्लेख भई आएको देखियो । यसरी दाता तीर्थराजकुमारी राणाको कि.नं ५५ वडा नं २ को जग्गा फिल्डबुकबाट देखिएरहेको स्थितिमा सो कि.नं ५५ को चार किल्लाहरू समेत प्रष्ट देखिने गरी अ.बं १७१ नं बमोजिम नक्सा गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।५।१९ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेशीसूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीकोतर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता प्रकाश वस्ती विद्वान अधिवक्ताहरू बालकृष्ण न्यौपाने विष्णुप्रसाद भट्टराई र मोतीराज गौतमले मिति २०३४।४।१३ को लिखत बमोजिमको का.म.न.पा.वडा नं २४(ख) कि.नं ५५ को जग्गा पारीत गर्ने गरी मालपोत कार्यालयबाट मिति २०४९।४।५ मा निर्णय भइसकेको छ । सो र.नं ११५ बाट पारीत जग्गाको क्षेत्रफल ५-१-२-२ भएकोमा काठमाडौं जिल्ला अदालतको तहसिलदारले पहिले आफैले गरेको तामेली पर्चालाई संशोधन गरी पारीत लिखतको वडा नं २ कायम गरी मालपोत कार्यालयलाई लेखी पठाएको छ । त्यसरी लेखी पठाएको आधारमा मालपोत कार्यालयले पनि सो लिखत बमोजिमको जग्गा पारीत गर्नुपर्नेमा नगरी वडा नं २ को कि.नं ५५ को क्षेत्रफल ६-२-२-१ को घरजग्गा विपक्षीको नाममा दा.खा गर्ने निर्णय गरेको त्रुटिपूर्ण छ । तहसिलदारलाई जग्गाको वडा नं २ क्षेत्रफल नै फरक पारी निर्णय गर्ने अधिकार छैन । तहसिलदारले आफ्नो अधिकारक्षेत्र

नाघेर पर्चा संशोधन गर्न पाउने होइन । तहसिलदारले फैसलामा जे ठहरेको छ त्यसको कार्यान्वयन सम्म गर्ने हो । एकपटक विधिवत् फैसला कार्यान्वयन भइसकेको विषयलाई तहसिलदार आफैले संशोधन गरी पर्चा खडा गरेको आधारमा विपक्षीले पारीत गरी पाउने ठहर गरेको लिखतमा उल्लेख नै नभएको जग्गा समाई दा.खा गर्न मिल्दैन । न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १९(२) बमोजिम पनि जग्गाको कित्ता र क्षेत्रफल फरक परेमा जिल्ला न्यायाधीशले मात्रै संशोधन गर्न सक्ने हो । सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासबाट भएको फैसला बमोजिमको जग्गा वडा नं २४(ख) कि.न. ५५ को जग्गा हो भन्ने प्रष्ट हुँदाहुँदै वडा नं २ को कि.नं ५५ भनी पारीत गर्न पाइँदैन । मिति २०५५।४।१९ को मालपोत कार्यालयको निर्णयले हक बेहकको प्रश्न सृजना गरेको हुँदा त्यसतर्फ सुनाउनु पर्दथ्यो । तर त्यसरी हक बेहकमा नसुनाई दा.खा. निर्णय गरेको सरासर गलत छ । अर्कोतर्फ पारीत हुने ठहर भएको लिखतमा उल्लिखित क्षेत्रफलभन्दा बढी जग्गा दा.खा.गरेको कार्य समेत त्रुटिपूर्ण छ । हकहस्तान्तरण गरे भन्दा बढी जग्गा दा.खा गरेकोवाटै पनि लिखतमा उल्लिखित जग्गासँग हाल विपक्षीले दावी गरेको जग्गा मिल्दैन भन्ने तथ्य प्रष्ट हुन्छ । मिसिल संलग्न कुनै पनि प्रमाणबाट कि.नं ५५ को जग्गा का.म.न.पा.वडा नं २ को हो भन्ने देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा मिति २०५४।४।१३ को लिखत स्वतः कच्चा ठहरेको छ । लिखतमा उल्लेख गरिएको जग्गा कच्चा ठहरे पछि लेनदेन व्यवहारतर्फ नालिस गर्नु पर्दथ्यो । तर सो बमोजिम पनि गर्न सकेको छैन । तसर्थ सबूद प्रमाणबाट नभिड्ने जग्गा दर्ता गरी भएको दा.खा.निर्णय बदर गर्नु पर्नेमा नगरी सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण

हुँदा सो फैसला बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी बादीकोतर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू सर्वज्ञरत्न तुलाधर र श्यामप्रसाद खरेल एवं विद्वान अधिवक्ताहरू शम्भु थापा र कृष्ण थापा समेतले कि.नं ५५ को घरजग्गा २०३४।४।१३ मा लिखत गरी दिंदा वडा नं २४(ख) मा थियो, तर शहरी नापी नभई सकेको कारण लिखतमा जग्गाको कित्ता उल्लेख हुन सकेन । लिखतमा नै सो व्यहोरा परेको छ । हाम्रो पक्षले कि.नं ५५ सँगैको जग्गा केशव समशेरसँग लिएको विषयमा निजका छोराले दिएको २०३८ सालको दे.पु.नं ५०२ को लिखत बदर मुद्दामा तत्कालीन मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतबाट भएको मिति २०३९।५।१० को फैसलामा पनि साविक वडा नं २४(ख) को हाल वडा नं २ भन्ने नै कायम भइरहेको छ । मिति २०३४।४।१३ को करारको लिखतमा पुरै कित्ता पास गरीदिने व्यहोरा परेको छ । सो लिखत पारीत गरी पाउने गरी सर्वोच्च अदालतको वृहत पूर्ण इजलासबाट मिति २०४६।१२।२२ मा फैसला भएपछि सोही फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा काठमाडौँ जिल्ला अदालतको तहसिलदारबाट तामेलीपर्चा खडा भएको हो । मिति २०४९।२।२३ को तहसिलदारको आदेशमा वडा नं २४(ख) उल्लेख भएको विषयमा हाम्रो पक्षको निवेदन परी भूलबश लेखिन गएको वडा नं २४(ख) को सट्टा वडा नं २ कायम गरी जग्गा दा.खा.गरीदिने गरी संशोधन आदेश भएको हो । तामेली आदेश संशोधन हुन सक्छ भनी यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट नजीर कायम भइसकेको छ । सो नजीरबाट पनि वडा नं संशोधन भएको कार्य कानूनसम्मत छ । जग्गा पारीत गराई पाउने गरी भएको अन्तिम फैसला कार्यान्वयन गर्ने

क्रममा लिखत पारीत भएको विषयमा हक बेहकको प्रश्न नै आउँदैन । दाताले लिखतबाट ससीम कित्ता जग्गा दिएकोमा विवाद छैन । ससीम कित्ता जग्गा दिएकोमा पछि क्षेत्रफल बढेको भन्ने आधारमा दाताले दावी गर्न मिल्दैन । विपक्षीहरूले पारीत भएको जग्गा नभए अर्को कुन जग्गा हो भनी देखाउन पनि सक्नुभएको छैन । सर्वोच्च अदालतको फैसलाले पारीत हुने ठहर भएको लिखत कच्चा हुने प्रश्न नै आउँदैन । वडा नं फरक पदँमा अदालतको फैसला कार्यान्वयन नहुने भन्ने प्रश्न पनि आउँदैन । २०३४।४।१३ को लिखतमा क्षेत्रफल ९-१२-३ उल्लेख छ । सो भन्दा बढी जग्गा लिएकै छैन । लिखत बमोजिमको जग्गा कहाँ छ, भनी पुनरावेदकलाई कागज गराउँदा कि.नं ५५ मै छ अन्यत्र के कहाँ छ थाहा छैन भनी प्रष्ट लेखाई दिएको देखिन्छ । यसका साथै जग्गाको दाता तीर्थराज कुमारी राणा र यी पुनरावेदकहरूका पिता केशव समशेर पहिले नै छुटी भिन्न भएपछि पुनरावेदकहरूका पिताले तीर्थ राजकुमारीले दिएको जग्गामा दावी गर्ने हकदेया नै रहँदैन । लिखत बमोजिम पारीत भएको जग्गामा होटल शंकर रहेको छ । सो होटल साविक देखि हालसम्म एउटै स्थानमा रहेकोमा कुनै विवाद छैन । कि.नं ५५ सँगैका अन्य कित्ता जग्गाहरू वडा नं २ को भएपछि यही एउटा कित्ता जग्गा अन्यत्रको हुने अवस्था आउँदैन । तसर्थ अदालतको फैसला बमोजिमको जग्गा दा.खा.खारेज गर्ने क्रममा तहसिलदारबाट भएको संशोधन आदेशबाट कुनै अनधिकृत कार्य भएको छैन । कानूनबमोजिम फैसला कार्यान्वयन भई दाखील खारेज हुने ठहर भएको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा कुनै त्रुटि नरहेकोले सो फैसला सदर हुनुपर्छ भनी बहस जीकिर प्रस्तुत गर्नु भयो ।

दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिर सुनी पुनरावेदन अदालतको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ ? पुनरावेदकको पुनरावेदन जीकिर पुग्न सक्ने हो होइन? भन्ने विषयमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा मिति २०३४।४।१३ को लिखत बमोजिमको जग्गा पारीत हुने गरी सर्वोच्च अदालतको वृहत पूर्ण इजलासबाट मिति २०४६।१२।२ मा भएको फैसला बमोजिम काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा.वडा नं २४(ख) कि.नं ५५ को क्षेत्रफल ५-१-२-२ को घरजग्गा रजिष्ट्रेशन पारीत गरिपाऊँ भनी बादीको निवेदन परेकोमा सो बमोजिमको घर जग्गा पारीत भई सके पछि पुनः अदालतको पत्रानुसार भनी उक्त रजिष्ट्रेशन पारीत लिखतमा संशोधन हुने गरी वडा नं २ को कि.नं ५५ र क्षेत्रफल ज.रो.५-१-२-२ को सट्टा ज.रो.६-२-२-१ कायम गर्ने भनी मालपोत कार्यालयको मिति २०५५।११।४ को निर्णय सदर हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला उपर मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भनी परेको निवेदनमा यस अदालतबाट निस्सा प्रदान भै पुनरावेदनको रुपमा दर्ता भएको प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ पेश भएको देखियो ।

२. यसमा सर्वप्रथम मालपोत कार्यालयमा २०४९।४।५ मा रजिष्ट्रेशन पारीत भएको २०३४।४।१३ को लिखतमा संशोधन गरी वडा नं र क्षेत्रफल संशोधनका लागि परेको निवेदनमा अर्को पक्षले विरोध गरेपछि मालपोत कार्यालयले हकबेहकमा सुनाउनु पर्छ, पढेन भन्ने सम्बन्धमा नै विचार गर्नुपर्ने देखियो । सो सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत विवादमा कुनै खास घर जग्गा पूरै वा आंशिकरुपले हक स्वामित्व कायम गरी दर्ता गरिपाऊँ भनी कुनै एक पक्षको निवेदन परी अर्को पक्षको विरोध भएको वा

दुवै पक्षबाट एउटै व्यहोराको अलग-अलग दावी गरिएको पाइँदैन । अपितु २०३४।४।१३ को लिखत पारीत हुने गरी सर्वोच्च अदालत पूर्ण इजलासको २०४६।१२।२ को फैसला कार्यान्वयन गर्ने कुरा सम्म हो । उक्त फैसला अन्तिम र दुवैपक्षका लागि बन्धनकारी हो । यसमा विवाद छैन । सो फैसला कार्यान्वयन गर्ने गराउने अदालतको समेत दायित्व भएकोले फैसलाअनुसार अदालतको पुर्जी वा पत्रमा लेखिएअनुसार गर्नु पर्ने मालपोत कार्यालयको कानूनी दायित्व हो । यस्तो अवस्थामा अदालतको आदेश वा पत्रानुसार गर्नु पर्ने कुरामा कुनै दोश्रो वा तेश्रो पक्षले विरोध गर्दैमा त्यसलाई हक बेहक सम्बन्धी विवादको संज्ञा दिन मिल्दैन । अदालतबाट भएको फैसला विपरीत अर्को अदालतले आदेश दिएमा वा पत्राचार गरेमा त्यस उपर दावी विरोध गर्न पाइने कुरा आफ्नो ठाउँमा छ, तर अदालतको फैसला पालन गर्नुपर्ने मालपोत कार्यालयमा अदालतको आदेश वा पत्रको विरोध गरेको क्रियालाई स्वामित्व सम्बन्धी विवाद भन्ने अर्थ गरी पुनः शुरु अदालतमा हक बेहक तर्फ नालिस गर्न जान भनी सुनाउनु पर्ने न त कानूनी प्रावधान छ, न त त्यसको कुनै औचित्य छ । त्यसकारण हक बेहकमा मालपोत कार्यालयले सुनाउनु पर्ने भन्ने पुनरावेदकतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता र अधिवक्ताको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

३. अब तथ्य भित्र प्रवेश गरी हेर्दा मिति २०३४।४।१३ को करारको लिखतमा उल्लेख भएको घर जग्गा पास गराई पाऊँ भनी प्रत्यर्थी वादीकोतर्फबाट परेको फिरादमा तह-तह हुँदै मिति २०४६।१२।२ मा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट सो २०३४।४।१३ को लिखत करारमा उल्लिखित

घरजग्गा पुनरावेदक प्रतिवादीले प्रत्यर्थी वादीलाई राजिनामा पारीत गरिदिनु पर्ने ठहर भै अन्तिम निर्णय भएको देखिन्छ। यस अदालतबाट उक्त लिखतमा उल्लिखित घरजग्गा पारीत गरी पाउने ठहरेको फैसला कार्यान्वयन गरिपाऊँ भनी प्रत्यर्थी वादीकोतर्फबाट मिति २०४७।४।१६ मा काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा दरखास्त परी उक्त मिति २०३४।४।१३ को बैनापत्रको लिखतमा उल्लिखित का.न.पा.वडा नं २४ (ख) कि.नं ५५ को क्षेत्रफल ५-१-२-२ को घरजग्गा प्रत्यर्थी वादीको नाममा पारीत गरी दिनु भनी मालपोत कार्यालय काठमाडौँलाई जनाउ दिने गरी मिति २०४९।२।२३ मा तहसिलदारबाट आदेश भएको देखिन आउँछ। सोही आदेश बमोजिम काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट च.नं ८६४ मिति २०४९।२।२९ को पत्रद्वारा सम्बन्धित मालपोत कार्यालयलाई जनाउँ समेत पठाएकोमा सोही आधारमा मालपोत कार्यालयबाट र.नं १५५ बाट मिति २०४९।४।५ मा सो करारको लिखत पारीत भएको देखिन आउँछ। काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट तामेली पर्चा हुनुभन्दा पहिले मिति २०४८।११।४ मा नै पारीत हुनुपर्ने घरजग्गा का.न.पा.वडा नं २ को कि.नं ५५ को ५-१-२-२ को पुरै कित्ता भएको भनी प्रत्यर्थी वादीकोतर्फबाटै निवेदन परिसकेको देखिन्छ। त्यसरी वादीले निवेदन दिई आफूले पारीत गराई पाउने ठहरेको घरजग्गाको वडा नं २ कि.नं ५५ को पुरै कित्ता समेत स्पष्ट खोली निवेदन दिएको भए पनि तहसिलदारबाट तामेली पर्चा हुँदा वडा नं २४(ख) को कि.नं ५५ को क्षे.फ ५-१-२-२ भनी मालपोत कार्यालयलाई जनाउ गएको देखियो। उक्त मिति २०४९।२।२३ को तामेली आदेश संशोधन गरी सोही बमोजिम मालपोत कार्यालयलाई जनाउ पाऊँ भनी

प्रत्यर्थी वादीकातर्फबाट मिति २०४९।४।८ मा काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा पुनः अर्को निवेदन परी सकेपछि सो निवेदन माग बमोजिम का.न.पा.वडा नं २ को कि.नं ५५ को पुरै कित्ता घरजग्गा दाखिल खारेज गरी दिन मालपोत कार्यालयलाई जनाउ दिने गरी काठमाडौँ जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०४९।४।८ मा संशोधन आदेश भएको मिसिलबाट देखिन्छ। सोही आधारमा मालपोत कार्यालय काठमाडौँबाट प्रस्तुत विवादको का.न.पा.वडा नं २ को कि.नं ५५ को क्षेत्रफल ५-१-२-२ पुरै कित्ता घरजग्गा प्रत्यर्थी वादीको नाममा दाखिल खारेज गर्ने गरी मिति २०५५।११।४ मा निर्णय भएको देखिन्छ।

४. पुनरावेदक प्रतिवादीको हजुरआमा तीर्थ राजकुमारी राणा र प्रत्यर्थी वादीका पिता रामशंकर श्रेष्ठका बीच मिति २०३४।४।१३ मा भएको करारको लिखतमा शहरी क्षेत्रभित्रको हाल नापी नभएको मेरा नाममा भू.प्र.का काठमाडौँमा दर्ता भएको कोष तथा तहसिल कार्यालय काठमाडौँमा सालको मालपोत रु ३८।३५ तिर्नुपर्ने रसिदमा वडा नं २१ उल्लेख भएको वडा नं २४ को कम्पाउण्ड भित्रको मोही नलागेको आफैले जोतपोत गरेको क्षेत्रफल ९-१२-३ जग्गा र सो मा बनेको पश्चिम मोहडा उत्तर दक्षिण लङ्गको लम्वाई हात ४२, पूर्व पश्चिम चौडाई हात २४ को पेटी सहितको १॥ नाले बरण्डा समेतको पक्की जस्ताको छाना भएको ३ तल्ले घर सो घरजग्गाले चर्चेको लगायत समेतको कम्पाउण्डको कित्ता १ र सोदेखि पूर्वतर्फको दुंगे चोकमा ५ खण्डको ३ खण्ड तपाई साहूको फाँछे, राजिनामा लिई घर बनाई बाँकी रहेको सो देखि उत्तरतर्फको २ खण्ड मध्ये १ खण्डको चोक कित्ता १ समेत पारीत गरिदिने

गरी उल्लेख भएको देखिन्छ। साथै उक्त घरजग्गा मिति २०२७।८।१९ देखि नै बहालमा लिई प्रत्यर्थी वादीले नै भोगचलन गरी आएको व्यहोरा सोही लिखतमा उल्लेख भएको छ।

५. यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट वादी प्रतिवादीबीच भएको मिति २०३४।४।१३ को करारमा उल्लिखित घरजग्गा वादीले प्रतिवादीबाट पारीत गराई पाउने ठहरी अन्तिम फैसला भएको हो। सोही फैसला बमोजिम नै प्रस्तुत कि.नं ५५ को घरजग्गा वादीका नाममा पारीत भई दाखिल खारेज समेत हुने निर्णय भएकोमा कुनै विवाद छैन। पुनरावेदक प्रतिवादीले यस अदालतको मिति २०४६।१।२२ को फैसला बमोजिम प्रत्यर्थी वादीलाई पारीत गरिदिनु पर्ने ठहर भएको जग्गा सर्भेनापी हुँदा कति वडा नं मा के कति कि.नं मा नापी भई कसका नाममा श्रेस्ता कायम छ भनी यस अदालतबाट पुनरावेदकको अ.बं १३३ नं बमोजिम कागज गराउँदा सो जग्गा उक्त मिति २०३४।४।१३ को लिखतमा उल्लेख भएको वडा नं २४(ख) को कि.नं ५५ को क्षेत्रफल ५-१-२-२ हो भन्दै सो पारीत लिखतको अस्तित्वलाई समेत अन्यथा भन्न सकेको देखिँदैन। तर सो वडा नं २४(ख) को कि.नं ५५ को जग्गाको नक्सा गर्ने गरी यस अदालतका मिति २०६३।१।१९ को आदेशानुसार भई आएको मिति २०६४।१।२७ को नक्सा मुचुल्काबाट सो वडा नं २४(ख) को कि.नं ५५ को जग्गा कित्ताकाट भई कायम भएका कि.नं ७०५ र ७०६ का घरजग्गाको जग्गाधनीमा चक्रमान, इन्द्रमान, चन्द्रमान लक्ष्मीनारायण समेत उल्लेख भई आएको पाइन्छ। अर्कोतर्फ मिसिल संलग्न रहेको फिल्डबुक उतारबाट का.म.न.पा.वडा नं २ को नक्सा प्रिन्ट नं १०२।१०६५-०२ कि.नं ५५ को जग्गाधनीमा

तीर्थ राजकुमारी राणा नै उल्लेख भइरहेको देखिन्छ। उक्त वडा नं २ को कि.नं ५५ को जग्गाधनी तीर्थराज कुमारी राणा भएको घर जग्गाको मिति २०६५।८।२ को नक्सा मुचुल्का हेर्दा न.नं ७ प्रत्यर्थी वादीको शंकर होटल रहेको देखिन्छ, भने न.नं ३ मा कि.नं ५५ देखिन्छ, भने न.नं ४ र ५ मा साविक कि.नं ५६ को जग्गा भई हाल फुलबारी रहेको देखिन्छ। फिल्डबुक तथा नक्सा प्रिन्ट समेतबाट कि.नं ५५ को पूर्वमा कि.नं ५९ पश्चिममा कि.नं १७, उत्तरमा कि.नं ५० र दक्षिणमा कि.नं ५७ रहेको देखिन्छ, भने साविक कि.नं ५६ को हाल कि.नं ९१४ र ९१५ को जग्गाको चारैतिर सोही कि.नं ५५ रहेको देखिन्छ।

६. पुनरावेदक प्रतिवादीले मिति २०३४।४।१३ को लिखतमा उल्लेख भएको जग्गा वडा नं २४(ख) को हो भन्ने जिकिर लिएतापनि मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट सो वडा नं २४(ख) को जग्गा हाल कित्ताकाट भई चन्द्रमान समेतका व्यक्तिका नाममा कायम भएको देखिएको र वडा नं २ कि.नं ५५ को जग्गा तीर्थराज कुमारी राणाकै नाममा रहेको देखिएको स्थितिमा सो मिति २०३४।४।१३ को लिखतमा उल्लेख भएको जग्गा उक्त वडा नं २ को कि.नं ५५ को तीर्थराजकुमारी राणाको नामको जग्गा भनी वादीले देखाएको जग्गालाई प्रतिवादीले स्वीकार गर्न सक्नु पर्दछ, अन्यथा सो जग्गा नभए के कुन हो भनी देखाउने दायित्व पुनरावेदक प्रतिवादीले पूरा गर्न सक्नुपर्दछ। एकातिर मिति २०३४।४।१३ को लिखत पारीत हुने गरी यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मिति २०४६।१।२२ मा भएको फैसलाको अस्तित्वलाई अन्यथा भन्न नसक्ने र अर्कोतिर सो फैसला बमोजिमको जग्गाका सम्बन्धमा यस अदालतबाट खुलाउन लगाउँदा समेत वडा नं २४ (

ख) को जग्गा हालको वडा नं २ को कि.नं ५५ होइन भनी अदालतको फैसलाबाट वादीको हक सिर्जना भइसकेको तथ्यलाई व्यवहारमा स्वीकार नगर्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको व्यवहार विरोधाभासपूर्ण देखिन्छ। अदालतबाट अन्तिम फैसला भई वादीले प्राप्त गरेको जग्गाको हक केवल पुनरावेदक प्रतिवादीले अन्यथा भन्दैमा स्वतः निष्क्रिय हुने वा अदालतको फैसला नै निष्प्रभावी हुने पनि होइन।

७. प्रत्यर्थी वादीले यी पुनरावेदक प्रतिवादीका अशियार केशव शमशेरबाट मिति २०३५।४।२२ मा राजिनामा पारीत गरिएको हालको वडा नं २ को कि.नं ५६ को ज.रो.८-१०-० जग्गाको चारकिल्लामा तीर्थराज कुमारी राणा र वडा नं समेत २४(ख) नै उल्लेख भएको तथ्यलाई पुनरावेदक प्रतिवादीले अन्यथा भन्न सकेको देखिदैन सो कि.नं ५६ कित्ताकाट भई कायम भएको कि.नं ९१४ र ९१५ को चारैतिर विवादको कि.नं ५५ को तीर्थराज कुमारी राणाको नामकै जग्गा देखिइरहेको अवस्था हुँदा समेत मिति २०३४।४।१३ को लिखतमा उल्लेख भएको र यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मिति २०४६।१।२२ मा भएको फैसलाले वादीले पारीत गराई पाउने ठहर भएको जग्गा हालको वडा नं २ को कि.नं ५५ कै जग्गा हो भन्ने कुराको थप पुष्टि हुन आउँछ। साथै निज केशव समशेरले यी वादीलाई लिखत पारीत गरिदिए उपर मु.स.गर्ने निरज समशेर राणा समेत वादी भएको लिखत बदर मुद्दाको फिरादपत्रको व्यहोरामा केशव समशेरले यी वादीलाई दिएको जग्गा का.जि.का.न.पा.वडा नं २४(ख) को हाल वडा नं २ भनी उल्लेख गरेको र सो मुद्दामा तत्कालीन मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतबाट लिखत बदर नहुने गरी फैसला भई अन्तिम भएर रहेको

भन्ने देखियो। यस्तो स्थितिमा यी वादी र प्रतिवादी केशव शमशेरको आमाका बीच मिति २०३४।४।१३ मा भएको लिखतको जग्गा साविक वडा नं. २४ ख को हाल वडा नं २ को कि.नं ५५ को होइन भन्ने पुनरावेदन जीकिर सित सहमत हुन सकिएन।

८. यस अदालतको पूर्ण इजलासको मिति २०४६।१।२२ को फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा प्रत्यर्थी वादीले मिति २०४७।४।१५ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा दिएको निवेदनमा मिति २०३४।४।१३ को लिखतमा उल्लिखित घर जग्गा वडा नं २४ ख कि.नं ५५ को भनी दावी लिएतापनि पछि मिति २०४८।१।१४ मा समेत निवेदन दिई उक्त वडा नं २ को कि.नं ५५ को पुरै कित्ता पास गराई पाऊँ भन्ने माग गरेको देखिइ रहेको छ। तथापि काठमाडौं जिल्ला अदालतको तहसिलदारबाट मिति २०४९।२।२३ मा उक्त निवेदन तामेलीमा राख्दा वडा नं २४(ख) भन्ने लेखिन गएको कारण पुनः मिति २०४९।४।८ मा वादीले अर्को निवेदन दिई सो पारीत हुनुपर्ने घरजग्गाको वडा नं २ भनी उल्लेख हुनुपर्नेमा वडा नं २४(ख) लेखिन गएकोले त्रुटि सच्चाई वडा नं २ नै कायम गरिपाऊँ भनी जीकिर लिए अनुसार नै काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट आदेश भई मालपोत कार्यालयलाई पत्राचार भएपछि विवादको जग्गा प्रत्यर्थी वादीको नाममा दा.खा दर्ता गर्ने गरी मिति २०५५।१।१४ मा निर्णय भएको देखिन्छ। यस अदालतको पूर्ण इजलासको फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा नै काठमाडौं जिल्ला अदालतको तहसिलदारबाट मिति २०४९।२।२३ मा आदेश भएको सो आदेशमा फैसलाले पारीत हुने ठहरेको घरजग्गाको वडा नं सम्म फरक परेको कारण पछि मिति २०४९।४।८ मा वडा नं संशोधन गरेको अवस्था हुँदा काठमाडौं जिल्ला

अदालतका तहसिलदारले गरेको उपरोक्त दुवै आदेशबाट बादीले पास गराई पाउने ठहरेको फैसलाको कार्यान्वयन सहज बनाएको अवस्था हुँदा सो कार्यबाट कुनै कानूनको त्रुटि गरेको भन्ने देखिएन ।

९. एकपटक तामेलीमा राखिसकेको मुद्दाको कारवाही जगाई वडा नं. संशोधन गर्ने गरी तहसिलदारले आदेश गरेको त्रुटिपूर्ण छ भन्ने पुनरावेदन जीकिरतर्फ हेर्दा काठमाडौं जिल्ला अदालतका तहसिलदारले मिति २०४९।४।८ मा गरेको पछिल्लो आदेशबाट यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मिति २०४६।१।२२ मा भएको फैसलाको कार्यान्वयनसम्म गरेको हुँदा उक्त आदेश यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट भएको सो फैसलाको विपरीत हुने गरी भएको मान्न मिल्दैन । फैसला कार्यान्वयनको क्रममा एकपटक तामेलीमा राख्ने गरी आदेश भएपनि प्रक्रियागत त्रुटिका कारण त्यस्तो फैसला कार्यान्वयन हुन नसक्ने परिस्थिति भएमा तामेली रहिसकेको मुद्दामा थप आदेश गर्न कुनै कानूनी बाधा रहे भएको पनि पाईदैन । यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट भुटन मण्डल मगैया धानुक विरुद्ध मधुरीप्रसाद यादव भएको लेनदेन मुद्दामा न्यायिक निरोपणको विषयमा बाहेक एकपटक तामेली रहीसकेको मुद्दामा पुनःतामेली जगाई कारवाही गर्न मिल्ने भनी कानूनी सिद्धान्त (ने.का.प. २०६५, नि.नं.७९७५ पृष्ठ ७०४) समेत प्रतिपादित भइरहेको देखिन्छ । सो सिद्धान्त समेतबाट प्रस्तुत विवादमा काठमाडौं जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०४९।४।८ मा विवादित जग्गाको वडा नं सम्म सच्याउने गरी भएको आदेश कानूनसम्मत देखिन आउँछ । अदालतबाट भएको फैसला कार्यान्वयनको मूल जिम्मेवारी बोकेको तहसिलदारले गरेको सो आदेश बमोजिम नै मालपोत

कार्यालय काठमाडौंबाट मिति २०५५।११।४ मा वादीका नाममा विवादको वडा नं २ को कि.नं ५५ को जग्गा दर्ता गर्ने निर्णय भएको भन्नेमा पनि कुनै विवाद छैन । त्यसरी जग्गा दर्ता गर्दा मालपोत कार्यालय आफैले प्रमाण बुझी दर्ता गर्ने निर्णय गरेको पनि होइन, केवल फैसला कार्यान्वयनको कार्य सम्म गरेको अवस्था छ । यसरी फैसला कार्यान्वयनका क्रममा भएको सामान्य प्रक्रियागत त्रुटिसम्म सच्याइएको अवस्था हुँदा मालपोत कार्यालयले अथवा जिल्ला अदालतले पटक -पटक अनधिकृत निर्णय गरेको भन्न मिल्ने ।

१०. वादीका नाममा दर्ता भएको विवादित कि.नं ५५ को क्षेत्रफल हेर्दा ज.रो ६-२-२-१ को पुरै कित्ता घरजग्गा दाखिल खारेज गर्ने निर्णय भएको देखिन्छ भने मिति २०३४।४।१३ को लिखतमा तीर्थराज कुमारी राणाले वादीलाई गरी दिएको लिखतमा पनि ससीमै कित्ता उल्लेख भएको देखिन्छ । विवादित कित्ता मध्ये केही बाँकी राखी केही जग्गामात्र विक्री गर्ने भन्ने उल्लेख छैन । अपितु सो लिखतमा जग्गाको क्षेत्रफल ९-१-२-३ उल्लेख भएकोमा वादीका नाममा ज.रो ६-२-२-१ मात्रै नापीबाट जग्गा दर्ता भएको अवस्था हुँदा लिखतको भन्दा बढी जग्गा दाखिल खारेज हुने ठहर्‍याएको भन्ने समेतका आधारमा प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्‍याउने गरी प्रदान भएको निस्साको आधारसँग सहमत हुने अवस्था देखिन आएन ।

११. माथि गरिएको विवेचना एवं कानूनी आधार प्रमाण समेतबाट मिति २०३४।४।१३ को लिखतमा उल्लिखित घरजग्गा वादीले दावी गरेको का.जि.का.म.न.पा.वडा नं २ को कि.नं ५५ को जग्गा नै भन्ने देखिएको छ । साथै सो ससीम कित्तानै विक्री गरेको अवस्था हुँदा मालपोत कार्यालय काठमाडौंबाट

सो जग्गा बादीको नाममा दाखिल खारेज दर्ता गर्ने गरी मिति २०५५।११।४ मा भएको निर्णय अनधिकृत वा कानून विपरीत देखिन आउँदैन । तसर्थ मालपोत कार्यालयको उक्त निर्णय सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५८।१।२ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जीकिर पुग्न सक्तैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु । उक्त रायमा म सहमत छु ।
न्या.ताहिर अली अन्सारी
इति संवत् २०६५ माघ २१ गते रोज ३ शुभम.
इजलास अधिकृत : विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८०७६

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
संवत् २०६४ सालको फौजदारी विविध नं.३
फैसला मिति: २०६४।१०।१३।४
मुद्दा :- अदालतको अपहेलना ।
प्रतिवेदक: इजलास अधिकृत, यादवराज पोखरेल समेत
विरुद्ध
विपक्षी: का.जि.का.म.न.पा.वडा नं.२६ इन्द्रचोक घर
भई हाल च:मती बस्ने रामकृष्ण डंगोल समेत
विपक्षी प्रतिवादीकोतर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता
श्री शुशीलकुमार पन्त तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय
श्री गुणनिधि न्यौपाने र बोर्णबहादुर कार्की
तथा प्रतिवादी रत्नकाजी महर्जनकोतर्फबाट
विद्वान अधिवक्ता मुक्ति प्रधान

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०२ को उपधारा ३
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११८
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ धारा १०७ को उपधारा (१)
- धारा ६० को उपधारा (१) र धारा ६३
- सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१)
- **अदालतको अपहेलनामा अन्य फौजदारी अपराधमा जस्तो Mens Rea प्रमाणित हुनु नपर्ने, Actus Rea नै पर्याप्त हुने ।**
- **अदालतको अपहेलनामा कारवाही गर्ने अधिकार शुरु मुद्दा हेर्ने अधिकार हो । यसमा Summery Proceeding अपनाइने हुँदा प्रमाण सम्बन्धी कानून अबलम्बन गर्न आवश्यक नहुने ।**
(प्रकरण नं.१९)
- **अदालतप्रति मर्यादा, जनआस्था कायम राख्न अदालतको अपहेलनामा सजाय हुने, भरसक अदालत अपहेलनामा सजाय गर्न नचाहने तर जब Contemner ले लक्ष्मण रेखा पार गर्दछ तब अदालत सजाय गर्न बाध्य हुने ।**
(प्रकरण नं.२६)
- **जनही ३ (तीन) महिना कैद र रु.१,०००।- जरीवाना हुने ठहर गर्दै ३ महिना कैद ठहर गरेतापनि सोमध्ये २ महिना कैद मुलतवी (Suspension)**

मा रहने र बाँकी १ (एक) महिना कैद सजायमध्ये प्रतिवादीहरू पक्राउ भएको मितिदेखि (हाल थुनामा बसेको अवधि समेत कायम हुने गरी) लागू हुने गरी १५ दिन कैद नै बस्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं. २८)

फैसला

न्या.वलराम के.सी.: सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर फैसला यसप्रकार छ :-

मिति २०६४।१।०।३।५ का दिन सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशहरू श्री वलराम के.सी. र श्री तपबहादुर मगर रहेको इजलास नं. ६ को सयुक्त इजलासमा निवेदक भरतमणी देवकोटा वि. काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समिति समेत भएको २०६३ सालको रिट नं. ०५७७ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा सुनवाइ भइरहेको अवस्था इजलासको दर्शकदीर्घा र इजलास कोठा बाहिर समेत रहेका विपक्षीहरूले “हुँदैन हुँदैन, यो इजलासमा सुनवाइ गर्न पाइदैन, घुस्याहा न्यायाधीश चाहिँदैन, घुस्याहा न्यायाधीश मुर्दावाद, प्रधान न्यायाधीश राजिनामा दे, घुस्याहा न्यायाधीशलाई फाँसी दे, यो न्यायालय नभै अन्यायालय हो” भन्ने जस्ता आपत्तिजनक शब्दहरू प्रयोग गर्दै हुल-हुज्जत गरी नाराबाजी गर्न थालेको र इजलासमा रहेका सुरक्षाकर्मीहरूले संभाउँदा भनै उत्तेजित भै इजलासका मेच ठटाउने, सुरक्षाकर्मी तथा कर्मचारी माथि हातपात गरी इजलासको ढोका तथा भ्यालहरूमा हान्ने कार्य गरी इजलासबाट तल भर्दै अदालतको हाताभित्र समेत नाराबाजी गरेकोले अदालतको सम्पूर्ण काम कारवाही नै अवरुद्ध हुन

पुगेकोले थप सुरक्षाकर्मीहरू मगाई नियन्त्रणमा लिइएको हो । विपक्षीहरूको उल्लिखित कार्यले अदालतको अपहेलना हुन गएकोले सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) बमोजिम विपक्षीहरूलाई अदालतको अपहेलनामा कारवाही गरी हदैसम्म सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको २०६४।१।०।४ को प्रतिवेदन ।

प्रस्तुत प्रतिवेदन फौजदारी विविधमा दर्ता गरी हिरासतमा रहेका रामकृष्ण डंगोल समेतका व्यक्तिहरूलाई भिकार्ई बयानको लागि पेश गर्नु भन्ने समेतको यसै अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट २०६४।१।०।४ मा भएको आदेश ।

च:मती आयोजनामा मेरो पनि घडेरी जग्गा भएकोले मुद्दाको बहस सुन्न म पनि अदालत आएको थिए । टि टाइमसम्म बहस सुनी खाजा खान गई पुन: आउँदा इजलास र इजलासको बाहिर नाराबाजी र हुल-हुज्जत गरेको देखेपछि म तलै बसें । प्रतिवेदनमा उल्लेख भए बमोजिमको कार्य मैले गरेको हैन । प्रतिवेदनमा उल्लेख भएका अशोकराज कोइरालालाई चिन्दछु अरुलाई चिने पनि नाम थाह छैन, मैले प्रतिवेदन अनुसार सजाय पाउनुपर्ने हैन परिवन्दले म बाट अपहेलना गरेको भन्ने लागेमा माफी चाहन्छु भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी श्रीभक्त शर्माले गरेको बयान ।

२०६४।१।०।३ गते खाजा समयपछि च:मती जग्गा सम्बन्धी मुद्दा सुन्न अदालत आएकोमा इजलासमा भिड भएकोले इजलासभित्र नपसी बाहिर कम्पाउण्डमा बसेको हुँ । नारा लगाएको सुनेको हुँ को कसले नारा लगाए चिनिन । मैले नारा लगाएका र हुल-हुज्जत गरेको छैन, सबै प्रतिवादीहरूलाई चिन्दछु । अनजानमा गल्ती भएको भए माफी चाहन्छु

भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी पूर्ण नारायण महर्जनले गरेको बयान ।

चःमती जग्गा सम्बन्धी मुद्दाको सुनवाइको दिन म अदालतको ६ नं.इजलासमा आएको छु । सुनवाइ भइरहेको समयमा भिड भएकोले ढोकाबाट सरकारी वकील नभएकोले सुनवाइ रोकी पाऊँ भनी मैले इजलासमा भनेको हो । अन्य गालीगलोज हुल-हुज्जत गरेको हैन को कसले नाराबाजी गरे मलाई थाहा भएन, सुरक्षाकर्मीले मलाई अदालतको परिसरमा पक्राउ गरेको हो । भुलबस गल्ती भएको भए माफ पाऊँ भन्ने समेतको प्रतिवादी रामकृष्ण डंगोलले गरेको बयान ।

चःमती जग्गासम्बन्धी मुद्दाको पेशी सुनवाइ हेर्न बुझ्न म अदालत आएको हुँ । चिया समयसम्म सुनवाइ सुनेको हुँ । चिया समयपछि इजलासमा आउँदा हो हल्ला भइरहेको थियो । प्रतिवेदनमा उल्लेख भए बमोजिम मैले हो हल्ला र नाराबाजी गरेको नहुँदा सजाय हुनुपर्ने हैन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी देवरत्न डंगोलले गरेको बयान ।

२०६४।१।०।३ गते चःमती जग्गा सम्बन्धी मुद्दाको पेशी भएकोले म अदालत आएको थिएँ। पास नभएकोले इजलासभित्र पस्न नपाई बाहिर कम्पाउण्डमा नै बसेको हुँ । नारा लगाएको र नारा लगाउँदै इजलासबाट तल गएको देखेको तथा सुनेको हो । मैले नाराबाजी र हुल-हुज्जत गरेको नहुँदा सजाय पाउनु पर्ने हैन । भुलबस त्यस्तो भएको भए माफी पाऊँ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी तुतुभाइ महर्जनले गरेको बयान ।

२०६४।१।०।३ गते मेरो समेत सरोकार रहेको चःमती जग्गा सम्बन्धी मुद्दाको पेशीमा ६ नं.इजलासमा आएको थिएँ । बस्ने ठाउँ नभएकोले इजलासको

कोठामा नबसी बाहिर कौसीमा केहीसमय बसी तल भरेको हुँ । म क्यान्टिनमा गएकोले नारा लगाउने र हुल-हुज्जत गरेको मैले सुनिन । प्रहरी भेनमा मान्छे राख्दै गरेको अवस्था के भएको रहेछ भनी आउँदा मलाई समेत प्रहरीले पक्राउ गरेको हो । मैले नाराबाजी हुल-हुज्जत नगरेको हुँदा सजाय पाउनु पर्ने हैन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी मचाकाजी महर्जनले गरेको बयान ।

२०६४।१।०।३ गते चःमती जग्गाको मुद्दा सम्बन्धी सुनवाइ सुन्न म ६ नं. इजलासमा गई चिया समयसम्म बहस सुनेको हुँ । खाजा समयपछि आउँदा हल्लाखल्ला भएको सुनेको हुँ । हल्लाखल्ला को कसले गरे मलाई थाहा छैन । मैले कुनै किसिमको हल्लाखल्ला, हुल-हुज्जत नगरेको हुँदा सजाय पाउनु पर्ने हैन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी महेन्द्रजंग थापाले गरेको बयान ।

२०६४।१।०।३ गते चःमती जग्गा सम्बन्धी मुद्दाको सुनवाइको दिन ६ नं.इजलासमा १ बजेसम्म बसे । त्यसपछि अदालतकै कम्पाउण्डमा बसेको हुँ । मैले अदालतको विरुद्धमा नाराबाजी, अपशब्द प्रयोग गरेको छैन, को कसले गरे सो पनि थाहा छैन, म निर्दोष हुँदा सफाई पाऊँ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी दिनेश महर्जनले गरेको बयान ।

२०६४।१।०।३ गते चःमती जग्गा सम्बन्धी मुद्दाको सुनवाइको दिन अदालत आएको थिएँ । पास नभएकोले इजलासभित्र पस्न पाइन । बाहिर बार्दलीमा घाम तापेर बसिरहेको थिएँ । हो-हल्ला सुनी आउँदा प्रहरीले पक्राउ गरेको हो । मैले अदालतको अपहेलना हुने गरी कुनै प्रकारको नाराबाजी गरेको छैन । नाराबाजी को कसले गरे मलाई थाहा छैन । मलाई सजाय हुनुपर्ने हैन

भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी निलकण्ठ मालीले गरेको बयान ।

२०६४।१०।३ गते चःमती जग्गा सम्बन्धी मुद्दाको सम्बन्धमा जानकारी लिन म अदालत आएको थिए । पास नभएकोले इजलासमा पस्न पाइन । चियाको समय भएपछि म तल गई बसिरहेको अवस्था भित्रबाट हो हल्ला नाराबाजी गर्दै मान्छेको हुल बाहिर निस्केको थियो । कौशीमा पनि हुल देखेको थिए । नारा कसले लगायो म चिन्दिन । मैले नारा लगाएको र हुल-हुज्जत समेत गरेको नहुँदा मलाई सजाय हुनुपर्ने हैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रत्नकाजी महर्जनले गरेको बयान ।

२०६४।१०।३ गते मेरो समेत सरोकार रहेको चःमती जग्गा सम्बन्धी मुद्दाको सुनवाइको दिन १ बजेतिर अदालतमा आएको हुँ । चिया समयपछि ६ नं.इजलासको कोठामा आई बसिरहेको बेला इजलास बाहिर हल्ला हुन थालेपछि सबै जना बाहिर निस्के । नाराबाजी लगाउने व्यक्ति को थिए, मलाई थाहा छैन । निवेदनमा लेखिएका व्यक्तिहरूलाई चिन्दछु । मैले गल्ती गरेको ठहरिन्छ भन्ने सजाय पाउनु पर्छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विष्णु श्रेष्ठले गरेको बयान ।

२०६४।१०।३ गते चःमती जग्गा सम्बन्धी मुद्दाको सुनवाइ को दिन १२ बजेदेखि १२:३० सम्म ६ नं.इजलासको कोठामा आई बसेको हुँ । चिया समयपछि बाहिर निस्कदा गुठीको पुजाको समय भएकोले किलागल गई २/३ बजेतिर अदालतमा आउँदा हो हल्ला नाराबाजी भै रहेको थियो, मैले अदालतको अपहेलना हुने गरी कुनै नाराबाजी हुल हुज्जत गरेको छैन, मलाई सजाय हुनुपर्ने हैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मचाराजा महर्जनले गरेको बयान ।

२०६४।१०।३ गते चःमती जग्गा सम्बन्धी मुद्दाको सुनवाइको दिन अदालत आएको थिए । इजलासमा प्रवेश गर्ने पास नभएकोले ६ नं.इजलासको कोठा बाहिर यताउती हिडीरहेको थिए । चिया समय भएपछि चिया पिउन चमेना गृहतिर गै पुनः ६ नं.इजलास कोठा बाहिर आए । त्यतिकैमा नाराबाजी र हो हल्ला भएको सुनें, प्रहरीले हामीलाई तल झारे । तल पनि नाराबाजी भइरहेको थियो । नाराबाजी गर्ने व्यक्तिहरू को को थिए, मलाई थाहा भएन । मैले नाराबाजी हुल हुज्जत नगरेको हुँदा सजाय हुनुपर्ने हैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी पूर्णलाल श्रेष्ठले गरेको बयान ।

उक्त दिन चःमती सम्बन्धी मुद्दाको सुनवाइ हुने भएकोले ६ नं.इजलासमा प्रवेश गरी करिब आधा घण्टा बहस सुनी सकेपछि खाजाको समय भएकोले क्यान्टिन तिर घाम तापी बसिरहेको थिए । पुनः सुनवाइ शुरु भएपछि इजलास कोठामा गई बसेको थिए । बाहिर वरणडामा न्यायाधीश र अदालतको मानहानी हुने गरी नारा जुलुस तोडफोड गरेको आवाज सुनी सुरक्षाकर्मीले लाठी चार्ज गर्छन भन्ने सम्झी तल झरी गेट बाहिर निस्कन खोज्दा प्रहरीले पक्राउ गरेको हो । मैले अदालतको अपहेलना हुने गरी नाराबाजी र हुल-हुज्जत गरेको नहुँदा सजाय पाउनु पर्ने हैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अशोकराज कोइरालाले गरेको बयान ।

म उक्त दिन अदालतको गेटबाट १०:३० बजेतिर पसेको हुँ । ११ बजेतिर ६ नं.इजलासमा प्रवेश गरी चिया समयसम्म इजलासभित्र बसी चिया समय भएपछि चिया खाएर २:३० बजे इजलासमा छिर्न खोज्दा सुरक्षाकर्मीले छिर्न नदिएपछि मोटरसाइकल पार्क गर्ने ठाउँमा गै बसेको हुँ । प्रतिवेदन

अनुसार मैले नाराबाजी गरेको छैन । इजलासको बाहिर कौशीमा नारा जुलुस लगाएको देखेको थिए, को कसले नारा लगाए चिनिन । दाजु ज्ञानेन्द्र महर्जन र अशोकराज कोइरालालाई चिन्दछु । मैले कसूर अपराध नगरेको हुँदा सजाय हुनुपर्ने हैन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी रवि महर्जनले गरेको बयान ।

उक्त दिन चःमती जग्गा सम्बन्धी मुद्दाको पेशी रहेको जानकारी पाई सुनुवाइ सुन्न ६ नं.इजलासमा गएको हुँ । चिया समयपछि चमेनागृह अगाडि घामतापी बसिरहेको अवस्था प्रहरीले पक्राउ गरेको हो । मैले हो हल्ला नाराबाजी समेत केही गरेको छैन, हुलमुलमा त्यस्तो भएको भए माफपाऊँ भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी ज्ञानेन्द्र महर्जनको बयान ।

चःमती जग्गा सम्बन्धी मुद्दाको पेशी भएकोले सो सम्बन्धमा बुझ्न सो दिन म नेपाल मानवअधिकार सँगठनको केन्द्रिय सदस्यको हैसियतले कार्यालयको पत्रसाथ २:३० देखि ३:०० बजेको बीचमा अदालत आएको हुँ । क्यान्टीनमा गई चिया खाई बाहिर निस्कन खोज्दा सुरक्षाकर्मीले रोकेर पक्राउ गरेको हो । म इजलास कोठाभित्र गएको छैन, नाराबाजी गरेको समेत सुनिन । मैले अदालतको अपहेलना हुने कार्य नगरेको हुँदा सजाय हुनु पर्ने हैन भन्ने समेत ब्यहोराको प्रतिवादी मुकुन्द रिजालले गरेको बयान ।

२०६४।१०।३ का दिन इजलासबाट उठी गई इजलास बाहिर विभिन्न नारा लगाएको र नारा लगाउँदै चोकमा समेत नारा लगाएको यसै अदालतको सम्बन्धित शाखाले खिचेको सी.डी. र उक्त सी.डी. अवलोकन गर्न आवश्यक व्यवस्था सहित पेश गर्नु भन्ने समेतको यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६४।१०।११ को आदेश ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेशीसूचीमा चढी निर्णयार्थ आज यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न प्रतिवेदन, प्रतिवादीहरूको बयान समेतका कागजातहरूको अध्ययन गरी रत्नकाजी महर्जन बाहेकका अन्य प्रतिवादीहरूकातर्फबाट वरिष्ठ विद्वान अधिवक्ता श्री शुशील कुमार पन्त तथा विद्वान अधिवक्ता द्वय श्री गुणनिधि न्यौपाने र वीरबहादुर कार्कीले प्रतिवादीहरूको इन्कारी बयान रहेको, अदालतको अपहेलना हुने गरी नाराबाजी गर्ने र हुल-हुज्जत गर्ने व्यक्तिहरू प्रतिवादीहरू नै हुन् भनी मान्न सकिने कुनै आधार नभएको, Apex Court को सुनुवाइ कस्तो हुँदो रहेछ, भनी जिज्ञासा राखी हेर्न आएका ब्यक्तिहरू, मानवअधिकारवादीहरू र मुद्दासँग सम्बद्धभएका सरोकारवाला ब्यक्तिहरू समेत अदालतमा आउने गरेको सनदर्भमा प्रतिवादीहरू सबैले प्रतिवेदन अनुसार अपहेलनाको कसूर गरेका रहेछन् भनी मान्न मिल्ने समेत नदेखिँदा र बयानको क्रममा प्रतिवादीहरूले अन्जानमा त्यस्तो गल्ती हुनगएको भए क्षमापाऊँ भनी क्षमायाचना समेत गरेको अवस्था हुँदा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ५(२) बमोजिम क्षमा दिनुपर्ने भनी र प्रतिवादी रत्नकाजी महर्जनकोतर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री मुक्ति प्रधानले गोश्वारा रुपमा पक्राउ गरेपछि आफ्नो पक्षको नाम खुलाइएको छ । घटना घटाउने ब्यक्तिहरू वास्तविक रुपमा प्रतिवादीहरू हुन हैनन् भन्ने पहिचान भएको छैन, साथै घटना र प्रतिवादीहरूको बीचमा कुनै Connection समेत नदेखिएको हुँदा आफ्नो पक्षले कसूरबाट सफाई पाउनु पर्ने भनी प्रस्तुत गर्नु भएको बहस जिकिर समेत सुनियो ।

उल्लिखित तथ्य एवं विद्वान कानून व्यवसायीहरूले प्रस्तुत गर्नु भएको बहस बुंदा समेतको सन्दर्भमा प्रतिवेदनमा उल्लेख भए अनुसार अदालतको अपहेलनाको कसूर प्रतिवादीहरूले गरेका हुन हैनन् भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा २०६४।१०।३ गते यसै इजलासमा निवेदक भरतमणि देवकोटा र विपक्षी काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समिति समेत भएको रिट नं.०५७७ को उत्प्रेषणयुक्त परादेश मुद्दा र सो को लगाउमा रहेको मुद्दा समेत यस संयुक्त इजलासमा सुनवाइ भइरहेको बखत चिया समय पछिको सुनवाइमा निवेदकका कानून व्यवसायीले बहस गर्दागर्दै हो हल्ला गरी अदालत र न्यायाधीशहरूको अपहेलना हुने गरी नारा लगाई हुल हुज्जत समेत गरेकाले प्रतिवादीहरूलाई अदालतको अपहेलनामा कारवाही गरिपाउँ भनी इजलास अधिकृत यादवराज पोखरेल तथा अदालतको सुरक्षाका लागि खटिएका सुरक्षाकर्मी समेतको १६ जनाले दिएको किटानी प्रतिवेदनको आधारमा प्रस्तुत मुद्दाको कारवाही उठान भएको हो ।

३. प्रतिवेदनमा उल्लिखित रामकृष्ण डंगोल समेतका प्रतिवादीहरूले बयानको सिलसिलामा उक्त दिन अर्थात् २०६४।१०।३ गते आफूहरू च:मती जग्गा सम्बन्धी मुद्दाको पेशी भएकोले सो सुन्न इजलासमा उपस्थित भएको र इजलास बाहिर अर्थात् ६ नं.इजलास बाहिरका Corridor मा पक्राउ परेको भनी बयान गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूले प्रतिवेदन अनुसार नारा लगाई अदालतको अपहेलनाको कसूरगरेको कुरामा इन्कार रहेको पाइए तापनि उक्त दिन अदालतको अपहेलना हुने गरी नाराबाजी र हुल-हुज्जत भएको कुरा सुनेको र देखेको कुरालाई

स्वीकार गरेको देखिन्छ । प्रतिवेदनमा उल्लेख भएअनुसार आफूहरूले नारा नलगाएको र शान्त रहेको भने तापनि अदालतको अपहेलना हुन गएको रहेछ भने माफीपाउँ भनी शर्तयुक्त बयान गरेको देखिन्छ ।

४. प्रतिवेदन दिने १६ जना व्यक्तिहरू मध्ये केहि यसै इजलासको इजलास अधिकृतहरू भएको र अन्य चाहि आरोपित प्रतिवादीहरूले नारा लगाई हो हल्ला गरेपछि तत्काल उपस्थित भएका अदालतका सम्बन्धित कर्मचारीहरू र इजलासको सुरक्षार्थ खटिएका अन्य प्रहरी कर्मचारीहरू रहेको देखिन्छ । प्रतिवेदनमा स्पष्ट रूपमा चियासमय अगाडि अधिवक्ताले बहस सकी अर्को अधिवक्ताले बहस गर्दागर्दै आरोपित प्रतिवादीहरूले “हुँदैन हुँदैन यो इजलासमा सुनवाइ गर्न पाइदैन, घुस्याहा न्यायाधीश चाहिदैन, घुस्याहा न्यायाधीश मुर्दावाद, प्रधान न्यायाधीश राजिनामा दे, घुस्याहा न्यायाधीशलाई फाँसी दे, यो न्यायालय नभई अन्यालय हो” भनी नारा लगाएको भनी किटानी प्रतिवेदन दिएको देखिन्छ । यसका साथै प्रतिवादीहरूले अदालतको अपहेलना हुने गरी उल्लिखित नारा लगाउँदै यो भएन अन्याय भयो, सरकारी वकील चाहियो भन्दै नारा लगाई इजलासको शान्त वातावरण भङ्ग गरेको र इजलास बाहिर निस्की इजलासको पश्चिमतर्फको भ्यालको सीसा समेत फोडौंला जस्तो गरी ठोकी यस अदालतको मात्र नभै समग्र न्यायपालिकाको नै अपहेलना हुने कृत्याकलाप गरेको यस इजलासले समेत देखेको हो । यो इजलास उक्त घटनालाई कदापि नजर अन्दाज गर्न सक्दैन र गर्दैन पनि ।

५. वारदातको दिन खटिएका इजलास सहायक तथा सुरक्षाकर्मीहरू जसलाई इजलासको

सुरक्षार्थ र मर्यादा पालकको रूपमा राखिएको हो, जसलाई सुनुवाइ भइरहेको मुद्दा तथा प्रतिवादीहरूसँग कुनै सरोकार र सम्बन्ध छैन निजहरूले बिनाकारण प्रतिवादीहरूउपर किटानी प्रतिवेदन दिनुपर्ने कुनै आधार र कारण समेत देखिदैन साथै प्रतिवेदकहरूले यो यसकारणवाट हामी उपर झुट्टा प्रतिवेदन दिएका हुन् भनी प्रतिवादीहरूले बयानमा उल्लेख गर्न पनि सकेको देखिदैन । प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको सम्पूर्ण तथ्यहरू एवं प्रतिवादीहरूको सो दिन भएको समग्र गतिविधिहरू समेत यस इजलासले प्रत्यक्ष रूपमा देखेको हुँदा प्रतिवादीहरूले सो दिन यस इजलासको मात्र नभै यस अदालत र नेपालकै समग्र न्यायपालिकाकै चरमसीमाको अपहेलना गरेको मान्नुपर्ने देखियो ।

६. यस अदालतको अपहेलना गर्‍यो भनी प्रतिवादीको नाम किटान गरी प्रतिवेदन दिने यसै इजलासका अधिकृत उक्त दिन यसै इजलासको सुरक्षाको लागि खटिएको प्रहरी कर्मचारीहरू समेतबाट प्रतिवेदन पर्ने व्यक्तिहरूलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम बकपत्र गराउनु पर्ने हो कि भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ को व्यवस्था अदालत समक्ष उपस्थित गराई साक्षी परीक्षण गर्ने व्यवस्था हो । उक्त व्यवस्था वादी र प्रतिवादी भै आ-आफ्नो जिकिर प्रमाणित गर्नु पर्दा अदालतले पक्ष विपक्षीको साक्षीको सत्यता परीक्षण गर्ने Adversarial Litigation मा लागू हुने व्यवस्था हो । त्यस्तो Adversarial Litigation मा कुन पक्षको साक्षी ठीक, कुन पक्षको साक्षी बेठीक र कुन पक्षको साक्षी सत्य र कुन पक्षको साक्षी असत्य हो भनी यकिन गर्ने अदालतको सामु जाँचिने व्यवस्था हो तर अदालतको अपहेलना Adversarial Litigation

हैन । इजलास चलिरहेको बेला इजलासकै सामु भएको अपहेलना जसमा अन्य मुद्दामा जस्तो मुलुकी ऐन अ.बं.७३ नं.बमोजिम व्यक्तिगत हक हनन्मा पीडित पक्ष आफैले अर्को पक्षलाई प्रतिवादी कायम गरी फिराद दर्ता गरिदैन जसमा वादी अन्य व्यक्ति होइन र यस्तो अदालतको अपहेलना जसमा अदालत आफैले कारवाही गर्दछ । यस्तो मुद्दामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ को व्यवस्था र कार्यविधि अपनाई रहनु पर्दैन ।

७. नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले यस अदालतलाई न्यायपालिकाको सर्वोच्च निकायको रूपमा राखेको छ । संविधानले यस अदालतलाई नेपाली नागरिकको Trustee of the Justice of the people को रूपमा राखेको छ । अर्थात नागरिकहरूको न्याय सम्बन्धी हकको गुठियारको रूपमा राखेको छ । यसको साथै यो अदालत नेपालले हस्ताक्षर गरेको तमाम मानवअधिकार सम्बन्धी दस्तावेजहरू तथा संविधान प्रदत्त मौलिक हक एवं नेपाली नागरिकले नेपाल कानूनबाट प्राप्त गर्ने अन्य कानूनी हकको समेत अभिभावक अर्थात Guardian of the rights and liberties of the people पनि हो । न्यायपालिका सदैव स्वतन्त्र रहनु पर्दछ । स्वतन्त्र न्यायपालिकाको उपस्थितिमा मात्र प्रजातन्त्र दिगो र स्थायित्व रहन सक्दछ, भन्ने कुरामा शायद कसैको दुइमत नहोला । त्यसैले हरेक प्रजातान्त्रिक मुलुकहरूमा संविधानद्वारा न्यायपालिकालाई स्वतन्त्र राखिन्छ । न्यायपालिका आम जनताको आस्था र विश्वासमा अडिग रहेको स्वतन्त्र निकाय भएकोले यसको कामकारवाहीमा कानूनी तवरबाट बाहेक कसैले पनि घृणा, द्वेष, अपहेलना तथा अविश्वास पैदा हुने काम कसैले लेखेर, बोलेर वा अरु कुनै पनि

तरिकाबाट गर्ने छुट कसैलाई पनि हुदैन । यदि कसैले त्यस्तो कार्य गर्दछ भने त्यस्तो व्यक्तिलाई अपहेलनामा कारवाही गर्न सक्ने कानूनी हैसियत पनि अदालतलाई प्राप्त भएकै हुन्छ ।

८. कानूनबमोजिम अदालतबाट निष्पक्ष न्याय सम्पादन गर्ने कार्यमा अदालत र न्यायपालिका प्रति भ्रम फैलाउने वा बाधा अवरोध वा अनुचित प्रभाव पार्ने, भ्रम सृजनागरी अदालत वा न्यायाधीशको मान, मर्यादा वा प्रतिष्ठामा आघात पार्ने हरेक प्रकारको आचरण वा कार्यलाई अदालतको अपहेलना हुने कार्य मानिन्छ । आम जनतामा न्यायपालिकाप्रति आस्था वा विश्वास कायम राख्न, संविधान, कानून एवं न्यायका मान्य सिद्धान्तलाई आत्मसात गरी स्वतन्त्र एवं निष्पक्ष न्याय सम्पादन गर्न सक्ने आवश्यक वातावरणको सृजना गर्न अदालत सदैव स्वतन्त्र रहनु पर्ने हुन्छ । कुनै पनि प्रकारको बाधा अवरोध तथा अपमानको उपस्थितिमा स्वच्छ र निष्पक्ष रूपमा न्याय सम्पादनको कार्य हुन नसक्ने यथार्थतालाई महसुस गरेर नै अदालतको अपहेलना सम्बन्धी कारवाही र सजायको व्यवस्था भएको हो ।

९. अदालतको अपहेलना सम्बन्धी कारवाही स्वतन्त्र न्यायपालिकाको सम्बर्द्धनको लागि गरिन्छ, अदालतले सदैव judicial selfrestraint राखेर काम गर्नुपर्ने हुन्छ त्यसैलाई कमजोरी ठानेर कसैले अनुचित फाईदा उठाउन खोज्दछ भने त्यस्तो व्यक्ति वा निकायलाई कारवाही गर्न अदालत कहिलै पनि पछि हट्दैन र हट्नु पनि हुदैन । न्याय सम्पादनको कार्यमा बाधा अवरोध नपुगोस स्वच्छ र निष्पक्ष न्याय प्राप्तहोस् भन्ने उद्देश्यले नै नेपालको अंतरीम संविधान, २०६३ को धारा १०२ को उपधारा ३ मा सर्वोच्च अदालत अभिलेख अदालत हुने र यसले

आफ्नो र आफ्नो मातहतको अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही चलाई कानूनबमोजिम सजाय गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । न्याय सम्पादनको कार्यमा बाधा अवरोध पुऱ्याउने वा भ्रामक तवरले भुट्टा कुरा गरी वा आरोप लगाई अदालत र न्यायाधीशको इज्जत मान र प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउने कार्यलाई अदालतले नजरअन्दाज गर्दै जाने हो भने न्याय सम्पादनको कार्य स्वतन्त्र र निष्पक्ष रूपले नहुने मात्र हैन न्याय सम्पादनको कार्यनै अन्ततः अवरुद्ध हुन जाने हुदा त्यसतर्फ अदालत सदैव सजग रहनै पर्ने हुन्छ । आरोपित प्रतिवादीहरूले गरेको नारावाजी र हुलहुज्जतले यस इजलासको मात्र नभै नेपालकै समग्र न्यायपालिकाको काम कारवाही अवरुद्ध मात्र भएन अदालतको इज्जत, मान र प्रतिष्ठामा समेत आँच पुऱ्याएकोले प्रतिवादीहरूको उल्लिखित कार्यलाई यस इजलास कदापि नजर अन्दाज गर्न सक्तैन र गर्दैन पनि ।

१०. मिति २०६४।१०।३ गते वारदातको दिन मुद्दाको सुनवाइ प्रारम्भ भएपछि इजलासको कोठाभित्र रहेको दर्शकदीर्घा बस्ने स्थानमा शान्तिपूर्वक बसी मुद्दाको सुनवाइ हेर्ने कर्तव्य मात्र प्रतिवादीहरूको थियो । प्रतिवादीहरूले अनुशासनपूर्वक इजलास र न्यायाधीशको मान मर्यादालाई कायमै राखी सुनवाइ हेर्ने र सुन्ने काम गर्दछन् भन्ने प्रचलित मान्यताको आधारमा मात्र अदालतको हाताभित्र र इजलास कोठाभित्र प्रवेशाज्ञा दिइएको हो । तर, सो को विपरीत आरोपित प्रतिवादीहरूले सम्बन्धित इजलासमा भइरहेको सुनवाइ मात्र हैन समग्र अदालतकै सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू अवरुद्ध हुने गरी गरेको नारावाजी, हुल हुज्जत र तोडफोड हुनसक्ने सम्मको कार्य

व्यवहार र आचरण यो इजलासलाई जसले उक्त वारदातको प्रत्यक्ष अवलोकन समेत गरेको हो लाई कसरी स्वीकार्य हुन्छ ? जो कोहीलाई पनि स्वीकार्य हुन नसक्ने घटना यस अदालतलाई पनि स्वीकार्य हुन सक्दैन । अदालतप्रति गलत र भ्रामक प्रचार हुने तथा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने कार्यलाई Criminal Contempt of court मान्ने पर्ने हुन्छ । प्रतिवादीहरूको उल्लिखित कार्यले यो इजलासको मात्र हैन समग्र न्यायपालिकाको नै अपहेलना भएको छ । प्रतिवादीहरू उपर परेको किटानी प्रतिवेदनलाई उक्त वारदात हुँदाको अवस्थामा इजलास बाहिरको वरणडा र अदालतको हाताभित्र यसै अदालतको सम्बन्धित शाखाबाट खिचिएका मिसिल संलग्न रहेका तस्वीरहरू तथा यस इजलासले अवलोकन गरेको सी.डी.समेतले पुष्टि र पहिचान गरेको देखिन्छ ।

११. संविधानले नेपालमा तीन तहको अदालतहरू सर्वोच्च अदालत, पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालत रहने व्यवस्था गरेको छ । धारा १०२ को उपधारा (३) मा यो अदालत अभिलेख अदालत हुने र यस अदालतले आफ्नो र आफ्नो मातहतको अदालतको न्यायिक नियन्त्रणको अपहेलना मा कारवाही चलाई सजाय गर्नसक्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । संविधानको धारा ११८ बमोजिम गठन हुने संविधान सभा सम्बन्धी अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने विषयमा बाहेक संविधान र नेपाल कानूनको व्याख्या गर्ने अन्तिम अधिकार यस अदालतलाई प्राप्त छ । संविधानको धारा १०७ को उपधारा (१). अनुरूप कुनै नेपाल कानून यो संविधानसँग बाभेको देखिएमा बाभिएको हदसम्म त्यस्तो कानून अमान्य घोषणा गर्ने असाधारण अधिकारसमेत यस अदालतलाई प्राप्त भएको देखिन्छ ।

धारा १०७ को उपधारा २ अनुसार कुनै सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनको प्रश्नलाई public interest litigation को रूपमा entertain गरी त्यस्तो संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न सम्बन्धी विवादको निरोपण गर्ने अधिकारसमेत यस अदालतलाई प्राप्त छ । यसै उपधारा अन्तर्गत नेपाली नागरिकलाई संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हक वा नेपाल कानूनद्वारा प्रदत्त कानूनी हक वा नेपालले हस्ताक्षर गरी नेपाल कानून सरह लागू भएको सन्धि अन्तर्गत प्राप्त मानव अधिकार हनन् भएमा त्यस्तो हक प्रचलन गराउने असाधारण अधिकार क्षेत्र समेत यस अदालतलाई प्राप्त छ ।

१२. संविधानले यस अदालतलाई पुनरावेदन सुन्ने साधक जाँच्ने र पुनरावेदन अदालतबाट भएको निर्णय दोहोर्याई हेर्ने र यस अदालतले गरेको फैसलाको पुनरावलोकन गर्ने अधिकारसमेत प्रदान गरेको छ । यस अदालतले गरेको कानूनको व्याख्या र प्रतिपादन गरेको कानूनी सिद्धान्त नेपाल सरकार र सबै अड्डा अदालतले मान्नु पर्दछ । संविधानको धारा ६० मा यस अदालत वा मातहतका अदालतमा विचाराधीन मुद्दा तथा न्यायाधीशले कर्तव्य पालनको सिलसिलामा गरेको न्यायिक कार्यको सम्बन्धमा संसदमा समेत छलफल गर्न नपाउने व्यवस्था भएको देखिन्छ । धारा ६० को उपधारा (१) को उक्त व्यवस्था धारा ६३ अन्तर्गत गठन हुने संविधान सभामा समेत लागू हुने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ ।

१३. हाम्रो संविधान लिखित संविधान हो । हाम्रो लिखित संविधानमा कार्यपालिका, व्यवस्थापिका तथा न्यायपालिकाको काम कर्तव्य र अधिकार बेग्लाबेग्लै छुट्टयाइएको छ । भाग ५ मा कार्यपालिका र कार्यकारिणी अधिकारको व्यवस्था

भाग ६ र भाग ८ मा व्यवस्थापिका संसद र व्यवस्थापन कार्यविधिको व्यवस्था र भाग १० मा न्यायपालिका र न्यायिक अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था भएको छ । धारा १५५ र धारा १५६ को नियन्त्रण र सन्तुलनको व्यवस्था र अवस्थामा बाहेक राज्यका तीनै अंगहरूको अधिकारमा एक अर्काले हस्तक्षेप गर्न नपाउने संवैधानिक व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । कार्यपालिकाले संविधानको भाग ४ अन्तर्गत अर्थात् भाग ४ लाई मध्यनजरमा राखी नीतिहरू बनाई लागू गर्ने, व्यवस्थापिका संसदले कानून बनाउने र न्यायपालिकाले विवादको निरूपण गर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । यसलाई बहुदलीय प्रजातान्त्रिक व्यवस्था अन्तर्गत लिखित संविधान भएको हरेक मुलुकको विशेषता नै मानिन्छ ।

१४. संविधानको भाग ३ धारा १२ देखि ३१ सम्मका हकहरू नेपाली नागरिकलाई मौलिक हकको रूपमा प्राप्त छन् । त्यसै गरी नेपाल कानूनले पनि नागरिकहरूलाई अन्य कतिपय हकहरू प्रदान गरेको पाइन्छ । यसको अलावा नेपालले मानव अधिकार सम्बन्धी विभिन्न Convention हरूमा हस्ताक्षर गरी अनुमोदन समेत गरेको छ । यसरी नेपाली नागरिकलाई संविधान, कानून र मानव अधिकार सम्बन्धी Convention हरूबाट प्राप्त हुने हकहरू हनन् भएमा त्यस्तो हक प्रचलन गराउने न्यायपालिका competent, independent र impartial भएन भने न्यायपालिकाले नागरिकहरूको हकको रक्षागर्न सक्दैन भनी संविधानको धारा ३२ मा धारा १२ देखि धारा ३१ सम्मका अन्य हक हनन् भए हक प्रचलन गराउन यस अदालतमा निवेदन गर्नपाउने हक पनि मौलिक हकमा नै राखी भाग १० मा न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता सम्बन्धी सबै मान्यसिद्धान्त

incorporate गरी यस अदालतलाई स्वतन्त्र राखेको छ । न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको पूर्वावस्थाहरू र संविधानले गरेको व्यवस्थाको बारेमा यस अदालतले निवेदक राजीव वास्तोला विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालय समेत भएको निवेदनमा विशेष इजलासबाट व्याख्या भएको हुनाले यहाँ त्यसलाई उल्लेख गरिरहन परेन । तसर्थ यस अदालत र मातहतका अदालतको काम कारवाही र न्याय सम्पादन गर्ने कार्यमा संलग्न न्यायाधीशहरूको तथ्यमा आधारित स्वस्थ र तथ्य टिप्पणी बाहेक असत्य, गलत, भ्रामक र Scandalize गर्ने कार्य अदालतको अपहेलना हुने र त्यस्तो कार्य यस अदालतलाई स्वीकार्य हुन सक्दैन ।

१५. अदालतको अपहेलना सम्बन्धी नेपाल कानून बनेको छैन । के गर्दा अदालतको अपहेलना हुन्छ भन्ने कुरा अदालत आफैले निर्धारण गर्न सक्दछ । प्रत्येक न्यायाधीशले नियुक्ति भएपछि शपथ ग्रहण गर्दछ । शपथ ग्रहण नै नगरे पनि न्यायाधीश पदमा नियुक्ति हुनासाथै न्यायाधीश स्वतन्त्र र निष्पक्ष रहन्छ । न्यायाधीशहरू अन्य कर्मचारी जस्तो employer प्रति accountable हुने हैन । न्यायाधीशको कुनै employer हुँदैन । न्यायाधीश जहिले पनि संविधानप्रति accountable हुन्छ । यो कुरा विपक्षीहरूले बुझ्न जरुरी छ । संविधानको भाग ३ मा नागरिकलाई मौलिक हक प्रदान भएको छ भन्दैमा र अदालत सबैको लागि खुला रहन्छ र अदालतले खुला इजलासमा न्याय सम्पादन गर्छ भन्दैमा विपक्षीहरू लगायत कसैलाई पनि न्यायाधीश, न्याय सम्पादन गर्ने कार्य र अदालतप्रति भुट्टा र भ्रामक लान्छना लगाउन हुन्छ भन्ने सम्भन मिल्दैन ।

१६. अदालतको अपहेलना Civil र Criminal गरी दुई प्रकारको हुन्छ । Civil Contempt र Criminal contempt के हो भन्ने कुरा यहाँ ब्याख्या गर्नु जरुरी छैन । प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षीहरूले जुन नारा लगाए त्यो नेपालको सम्पूर्ण न्यायपालिकालाई Scandalize गर्ने Criminal Contempt हो । यस अदालतमा आ.व.०६३।०६४ को वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार जम्मा १३४७६ मुद्दा विचाराधीन देखिन्छ । १३४७६ मुद्दाका पक्ष विपक्षले आफ्नो मुद्दाको पालो कहिले आउँला र न्याय पाइएला भनी पर्खिरहेका छन् । अदालतको कुनै हतियार वा सम्पत्ति हुँदैन । अदालतको हतियार भने पनि सम्पत्ति भने पनि पक्ष विपक्षको विश्वास नै हो । यस अदालतले दिने निष्पक्ष न्याय नै यस अदालतको आड बल हो । कसैलाई पनि भुट्टो आरोप लगाउन हुँदैन । त्यसैगरी अदालतको न्यायिक काम कारवाहीमा भुट्टा, भ्रामक र आधारहीन आरोप पनि कसैलाई लगाउन हुँदैन ।

१७. विपक्षीहरूको भ्रामक र भुट्टा नाराले अदालतको अपहेलना हुन्छ र त्यस्तो गर्ने छुट कसैलाई पनि हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा यहाँ भारतीय सर्वोच्च अदालतको The editor and publishers of the times of india को १९५३, १९५४ को मुद्दा र १९७० को E.M.S.sankaram Namboodripad vs.TN Nambiar को मुद्दा उल्लेख गर्न सान्दर्भिक देखिन्छ । The editor and publisher of the times of india को मुद्दामा भारतको सर्वोच्च अदालतले अदालत विरुद्धको गलत, भ्रामक र भुट्टा आरोपले सम्पूर्ण न्यायपालिका नै Scandalize भई न्यायपालिका प्रति नै जनआस्था लोप हुन्छ भनी देहाय बमोजिम भनिएको देखिन्छ “ If an impression is created in the minds of the public that the Judges of the

highest court in the land act on extraneous considerations in deciding cases the confidence of the whole country in the administration of justice is bound to be undermined and no greater mischief than that can possibly be imagined.”

१८. Lord Denning ले पनि १९६८ को R vs metropolitan police Commisisoner को मुद्दामा अदालत प्रतिको आरोपको अदालतले जवाफ दिन सक्दैन तर हद नाघेपछि अदालत चुप लाग्दैन भनी “All we would ask is that those who criticise us will remember that from the nature of our office, we can not reply to their criticism . We can't enter into public controversy, still less into political controversy. we must rely on our conduct itself to be its own vindication. exposed as we are to the winds of criticism, nothing which is said by this person or that, nothing which is written by this pen or that, will deter us from doing what we believe is right; nor, I would add, from saying what the occasion requires provided that it is pertinent to the matter in hand. Silence is not an option when all things are ill done.” भनी व्याख्या गरेको देखिन्छ ।

EM Sankaram Namboodripad vs. TN Nambiar को मुद्दामा भारतको सर्वोच्च अदालतले contemner लाई भएको सजायको पुनरावेदन खारेज गर्दै अपहेलना कस्ता कस्ता हुन्छन् भनी ब्याख्या गरेको देखिन्छ । उक्त मुद्दामा भारतको सर्वोच्च अदालतले :

(a) Insult to judges;

- (b) attacks on them;
- (c) Comment on pending proceedings which has a tendency to interfere with the fair and impartial trial;
- (d) obstruction to officers court, witnesses or parties; and
- (e) Scandalising the judges or courts. The last form occurs when the conduct of the contemnor tends to bring the authority and administration of law into disrespect that is acts which bring the court into disregard or disrepute, or which offend its dignity or majesty or challenges its authority. Such contempt can be with respect to a single judge, a single court or in respect of the entire Judiciary or the Judicial System लाई अदालतको अपहेलना मानी यस्तो अपहेलना ले न्यायाधीश वा कुनै खास एउटा अदालत वा समग्र न्यायपालिकाप्रति नै अनादार र अनास्था पैदा गरी अपहेलना हुन पुग्छ भन्ने व्याख्या भएको पाइन्छ ।
- भारतको contempt of court act, १९७१ को दफा २(c) मा Criminal contempt को परिभाषा यसप्रकारले गरेको पाइन्छ :-
- (1) Scandalising any court
- (2) interfering with any particular Judicial Proceeding or
- (3) interfering with the administration of Justice generally. It will be observed that, as under the pre-existing law this is an offence of strict liability and no mens rea is required.
- अमेरिकामा contempt of court को Jurisprudence अनुरूप देहायका कार्यहरू अदालतको अपहेलना मानिन्छ । The American Jurisprudence को Vol- १७ मा देहायका कार्य अदालतको अपहेलना हुने भनी परिभाषा गरिएको छ :-
- i. Despising the authority of the judge or dignity of the court;
- ii. Any conduct which tends to bring the authority and administration of law into disrespect or disregard;
- iii. Any conduct which interferes or prejudices the parties to a litigation or their witnesses during a litigation;
- iv. Any conduct which otherwise tends to impede, embarrass, or obstruct a court or a judge in the discharge of its or his duties;
- v. A statute may define contempt but it can never be exhaustive.
- अदालतको अपहेलना मा अन्य फौजदारी अपराधमा जस्तो Mens Rea प्रमाणित हुनु पर्दैन । Actus Rea नै पर्याप्त हुन्छ ।
- Giani Devendar vs union of india को मुद्दामा सन् १९९३ मा र बेलायतको Heatons transport vs. T.G.W.U. २९७३ को मुद्दामा अदालतको अपहेलनामा Mens Rea प्रमाणित हुनु पर्दैन भनी- When a prohibited act is done, unless it is accidental, contempt is established. It is not necessary to prove that it was contumacious, i.e. deliberately intended to disobey the order. In other words mens rea need not be proved.

Want of mens rea may be taken as an extenuating factor भनी व्याख्या भएको पाइन्छ ।

१९. अदालतको अपहेलना मा सजाय गर्ने अभिलेख अदालतको Inherent Jurisdiction हो । अदालतको अपहेलना को कारवाही Sui generis हो । अदालतको अपहेलना मा कारवाही गर्ने अधिकार शुरु मुद्दा हेर्ने अधिकार हो । यसमा Summery Proceeding अपनाइने हुँदा प्रमाण सम्बन्धी कानून अबलम्बन गर्न आवश्यक हुँदैन । सम्बन्धित न्यायाधीश आफैले फैसला गर्न सक्छ, Bias को प्रश्न आउँदैन । Contempt Jurisprudence कै यो एउटा महत्वपूर्ण विशेषता हो । B.K.Kar vs chief justice of orissa को मुद्दामा भारतको सर्वोच्च अदालतले “... Where Judges of High Court try a person for contmpt and convict him they merely decide a mater and can not be said to be interested in anyway in the ultimate result in the sense in which a litigant is interested. The decision of Judges given in a contempt matter is like any other decision of those Judges, that is, in matters which come up before them by way of suit, petition, appeal or reference. भनी व्याख्या गरेको पाइन्छ ।

२०. यसै गरी अदालतको अपहेलना मा Summary Proceedings अपनाई कारवाही अगाडि बढाउन सकिने भनी भारतको सर्वोच्च अदालतले Sukhdev singh vs chief Justice and Judges of the pepsu High Court को मुद्दामा “The power of High court to institute proceedings for contempt and punish where necessary is a special Jurisdiction inherent in all courts of

Record. Section 1 (2) of the criminal procedure code excludes special Jurisdiction from its scope. Hence the code of criminal procedure does not apply in matters of contempt triable by the high courts . The high court can deal with it summarily and adopt its own procedure.

All that is necessary is that the procedure is fair and that the contemor is made aware of the charge against him and given a fair and reasonable opportunity to defend himself.” भनी व्याख्या भएको देखिन्छ । हुन पनि हो इजलाससामु इजलासको अपहेलना मा सम्बन्धित इजलासले नै कारवाही नगरे अन्य कुन इजलासले गर्ने ?

२१. अदालतको अपहेलनामा सुनवाइको क्रममा उपस्थित पक्ष विपक्ष, सरोकारवाला व्यक्ति समेतको आचरण, व्यवहार र क्रियाकलापबाट नै के कस्तो कार्यले के कसरी अपहेलना हुनगयो भनी सम्बन्धित इजलासले नै ठहर गर्न सक्दछ । अदालतको अपहेलना सम्बन्धी मुद्दाको कार्यविधि पनि कुनै कानूनले निर्धारण गरेको नभई कार्यविधि पनि सुनवाइ गर्ने इजलासले नै तय गर्न सक्दछ । सुनवाइ गर्ने न्यायाधीशको अगाडि नै सुनवाइ भइरहेको समयमा मुद्दाका पक्ष विपक्ष तथा सरोकारवाला जो सुकैले अपहेलना हुने कार्य गरेको छ र सम्बन्धित इजलासलाई त्यस्तो लागेमा सुनवाइमा संलग्न न्यायाधीश आफैले कारणजनाई आफै प्रमाण हुन सक्ने प्रचलित मान्यता भएको कुरामा कसैको दुइमत हुन सक्दैन ।

२२. अतः प्रतिवेदकहरूको प्रतिवेदनलाई संलग्न फोटोहरू, प्रतिवादीहरूको वयान ,अवलोकन गरिएका सी.डी. तथा यसै इजलासबाट

प्रत्यक्ष रूपमा अवलोकन भएका दृष्यहरू समेतबाट प्रतिवादीहरूले प्रतिवेदनमा उल्लिखित वारदातको कसूर गरेको पुष्टि भएकोले सर्वोच्च अदालत ऐन २०४८ को दफा ७ अनुसार यस अदालतको अपहेलना गरेको ठहर्छ ।

२३. प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूर गरेकोले के कति सजाय गर्ने सम्बन्धमा हेर्दा सर्वोच्च अदालतको अपहेलना गर्ने ब्यक्तिलाई सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) मा १ वर्ष सम्म कैद वा १० हजार रुपैयाँ सम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन सक्ने ब्यवस्था भएको देखिन्छ । अदालतलाई न्यायको मन्दिर मानिन्छ । अदालतले पक्ष विपक्ष चिन्दैन, अदालतले सबूद प्रमाणको आधारमा कानूननले निश्चित गरेको कार्यविधि र मान्य सिद्धान्तको आधारमा न्याय सम्पादन गर्ने गर्दछ । संविधान र कानूनको परिपालना गरी स्वतन्त्र र निस्पक्ष न्याय प्रदान गर्नु भनी शपथखाई न्यायसम्पादनको कार्यमा होमिएका न्यायाधीशहरू संविधान र कानूनप्रति सदैव accountable र वफादार हुन्छन् । जसरी अस्पतालमा चिकीतसकले प्रत्येक बिरामीको रोग निकोपार्ने र हरसम्भव बचाउने प्रयत्न गरी उपचार गर्दछ, त्यसैगरी अदालत पनि मुद्दामा भएका प्रत्येक सबूद प्रमाण केलाई संविधान र कानूनको परिपालना गर्दै निस्पक्ष र स्वच्छ न्याय प्रदान गर्ने दिशामा हरसम्भव प्रयासरत हुन्छ ।

२४. संविधान र कानूनप्रति समर्पितभई निस्पक्ष र स्वच्छ न्याय प्रदान गर्ने न्यायाधीशको इजलासमा मुद्दाको सुनवाइ भइरहेको अवस्थामा कसैले उल्टुडखलतापूर्वक सडकमा नारा लगाए भै इजलासबाट नारा लगाउँदै न्यायाधीशलाई फाँसी दे, घुस्याहा न्यायाधीश मुर्दाबाद भन्ने जस्ता शब्दहरू प्रयोग गरी नारा लगाउँदै हुल हुज्जत गर्ने

प्रतिवादीहरूको आचरण, व्यवहार र कृत्याकलापले चरम सीमामा अदालतको अपहेलना भएको मानिन्छ । त्यस्तो कार्य यो अदालत र इजलासलाई किमार्थ सत्य हुन सक्दैन । प्रतिवादीहरूको चरम सीमाको कसूर हेर्दा निजहरूलाई प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको सर्वोच्च अदालत ऐन २०४८ को दफा ७(१) बमोजिम हदैसम्मको सजाय गर्दा पनि पर्याप्त नहोला ।

२५. अदालतको अपहेलना मा सजाय गर्नुको उद्देश्य अदालतको मर्यादा कायम राख्न हो न कि कसैको ब्यक्तिगत सन्तुष्टिको लागि । त्यसैले अदालतको अपहेलना को कारवाहीमा आरोप लागेको ब्यक्तिले साँच्चै नै पश्चाताप गरी अदालत समक्ष माफी माग्दछ, भने त्यसलाई अदालतले गम्भीरताकासाथ लिई माफी गर्न सक्छ तर त्यस्तो माफी शर्त रहित हुनुपर्ने हुन्छ । त्यसै गरी अदालतको अपहेलना मा क्षमा माग्नेले कारवाही शुरु भएको जति सक्दो चाँडो क्षमा माग्नु पर्छ भनिन्छ । ढिलाई गरी मागेको क्षमतामा अदालतलाई स्वीकार्य नभए पनि यदि unqualified क्षमा याचना छ भने अदालतले विचार गर्न सक्छ ।

२६. अदालतप्रति मर्यादा जनआस्था कायम राख्न अदालतको अपहेलना मा सजाय गर्ने गरिन्छ । भरसक अदालत अपहेलना मा सजाय गर्न चाहदैन तर जब Contemner ले लक्ष्मण रेखा पार गर्दछ, तब अदालत सजाय गर्न बाध्य हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीहरूको मुद्दाको सुनुवाइको कारवाही शुरुभई पहिलो कानून ब्यवसायीबाट आफ्नो बहस पुरागरी चिया समयपछि दोस्रो कानून ब्यवसायीको बहस शुरु भएपछि एकाएक सडकमा पनि लगाउन नहुने नारा लगाउँदै अदालतको शान्ति खलबल्याउँदै हो हल्ला गर्ने कार्यले यस अदालतको गम्भीर अपहेलना

गरेको छ । यहाँ बेलायतका प्रख्यात न्यायमूर्ति Lord Denning ले Regina vs metropolitan police commissioner को मुद्दामा गरेको व्याख्या महत्वपूर्ण छ । उक्त मुद्दामा Let me say at once we will never use that Jurisdiction as a means to uphold our own dignity that must rest on surer foundations. Neither will we use it to suppress who speak against us. we do not fear criticism nor do we resent it. For there is something far more important at stake. It is no less than the freedom of speech itself. But the court should act with seriousness and severity when Justice is Jeopardised by a gross unfounded attack on Judges, if the attack is calculated to obstruct the Judicial process भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

२७. प्रस्तुत मुद्दामा पनि अदालत उपर भएको gross unfounded attack को कारण गंभीर हुनु परेको हो । यहाँ अमेरिकाको सर्वोच्च अदालतले Ncagle को मुद्दामा अदालतको अपहेलना मा गरेको सजाय उल्लेख गर्न प्रासंगिक हुने देखिन्छ । हुनत Ncagle को सो मुद्दा अदालतका न्यायाधीशहरूलाई कानून नबनाई अंगरक्षक दिएको कारण उत्पन्न executive power को व्याख्या सम्बन्धी मुद्दा भए पनि उक्त मुद्दामा अदालतको अपहेलना पनि उब्जिएर अदालतको अपहेलना मा सजाय पनि भयो । अमेरिकी सर्वोच्च अदालतका एक न्यायमूर्ति Mr. field california राज्यका circuit court मा बसी मुद्दा सुनवाइ गरिहेका थिए । त्यस बखत सर्वोच्च अदालतको न्यायाधीश circuit court पनि बस्ने गर्थे । विवाद श्रीमती Terry भन्ने एक महिलाको १० लाख डलर भन्दा पनि बढी सम्पत्तिको हक दावी सम्बन्धी रहेको थियो । सम्पत्तिमा

हक दावीगर्ने श्रीमती Terry को मुद्दामा कानून व्यवसायी निजकै पति Mr. Terry थिए । उनी आफै एकपटक California राज्यको सर्वोच्च अदालतको मुख्य न्यायाधीश भैसकेका थिए । सुनुवाइको अन्त्यमा Mrs. Terry ले मुद्दा सुनुवाइ गरिरहेका न्यायमूर्ति Mr. field लाई न्याय बेचेको आरोप लगाइन् । उनलाई शान्त गराउन अदालतको Marshall लगाउनु पर्‍यो । अदालतले Suomoto notice मा लिई अदालतको अपहेलना मा कारवाही उठाई Mr. and Mrs. Terry दुवैलाई अपहेलना ठहर गरी ६ महिना कैद सजाय गरियो ।

२८. प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीहरूले लगाएको नारा तथा कृत्याकलापले चरमसिमाको अपहेलना को अपराध भएको छ । प्रतिवादीहरूको अपराध हेर्दा निजहरूलाई हदैसम्मको सजाय गर्दा समेत कमहुने कुरामा विवाद देखिदैन । तर यो अदालत त्यसो गर्दैन । यस अदालतले संयम अपनाई प्रतिवादीहरूलाई सो ऐन बमोजिम जनही ३ (तीन) महिना कैद र रु.१,०००/- जरीवाना हुने ठहर गर्दछ । ३ महिना कैद ठहर गरेतापनि सो मध्ये २ महिना कैद मुलतवी (Suspension) मा रहन्छ, र बाँकी १ (एक) महिना कैद सजाय मध्ये प्रतिवादीहरू पक्राउ भएको मितिदेखि (हाल थुनामा बसेको अर्वाधि समेत कायम हुने गरी) लागू हुने गरी १५ दिन कैद नै बस्नु पर्ने र सो १५ दिन कैद भुक्तान भएपछि प्रतिवादीहरूलाई कैद मुक्त गरिदिनु । सो १ महिना मध्येको बाँकी १५ दिन २०६४/१०/३ को हिसावले ९० दिने पुग्ने १५ दिन अगाडि प्रतिवादीहरू पुनः यस अदालतमा उपस्थित हुनुपर्ने छ । उपस्थित भएपछि उक्त मितिबाट पुनः १५ दिन कैद भुक्तान गर्नुपर्ने छ । यदि अदालतले दिएको यो सुविधालाई दुरुपयोग गरी कुनै पनि बहाना

बनाई उक्त दिन अदालतले दिएको तारेखमा उपस्थित नभै अदालतले प्रतिवादीहरू उपर गरेको विश्वास तथा अदालतले प्रतिवादीहरूलाई दिएको Suspended Sentence को सुविधा विपरीत तारेख गुजारी बाँकी १५ दिन कैद सजाय कार्यान्वयन गर्न यस अदालतले प्रतिवादीहरूलाई पक्राउँ गर्ने कानूनी कारवाही अगाडि बढाउन पत्रो भन्ने प्रतिवादीहरूलाई कैद बस्न नपर्ने गरी छुट दिएको २ महिना समेत कैद सजाय गर्नु । अरु तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

मुकुन्द रिजाल बाहेकका अन्य प्रतिवादीहरूके माथि इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम जनही ३ महिना कैद र रु.१,०००/- जरीवाना हुने ठहरे पनि सो मध्ये २ महिना कैद मुलतवी रहेकोले प्रतिवादीहरू थुनामा रहेको मिति २०६४।१०।३ देखि लागू हुने गरी १५ दिन सम्म थुनामा राखी कैद मुक्त गरी दिई थुनामा बसेको दिनदेखि ७५ औं दिन अदालतमा पुनः उपस्थित हुने गरी तारिख तोकी सो दिन उपस्थित भएमा सोही मिति देखि लागू हुने गरी बाँकी रहेको १५ दिन कैद भुक्तान गर्न जिल्ला कारागार शाखा काठमाडौंमा पठाउनु र सो दिन उपस्थित नभएमा मुलतवीमा रहेको २ महिना कैद समेत थपगरी २ महिना १५ दिन कैदको समेत लगत राखि सो समेत असूल गर्नु---१

प्रतिवादी मध्येका मुकुन्द रिजालको हकमा निज मिति २०६४।१०।८ देखि मात्र थुनामा रहेको देखिँदा निजलाई सोही मितिदेखि लागू हुने गरी १५ दिन थुनामा राखी मुक्त गरिदिनु र थुनामा बसेको दिन देखि ७५ औं दिन मा पुनः यस अदालतमा हाजिर हुनु भनी तारेख तोकी सो दिन उपस्थित

भएमा सोही मितिदेखि लागू हुने गरी बाँकी रहेको १५ दिन कैद भुक्तान गर्न जिल्ला कारागार शाखा काठमाडौं पठाउनु र सो दिन उपस्थित नभएमा मुलतवीमा रहेको २ महिना कैद समेत थप गरी २ महिना १५ दिनको कैदको लगत कसी असूल गर्नु २ फैसला अनुसार प्रतिवादीहरूलाई लागेको जनही जरीवाना रु.१,०००/- को लगत राखी असूल उपर गर्नु-३

मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु -४
उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.तपबहादुर मगर

इति संवत् २०६४ माघ १३ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत : हरिकृष्ण श्रेष्ठ

निर्णय नं. ८०७७

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
संवत् २०६४ सालको नि.नं.५३२७ (विविध १३५)
आदेश मिति: २०६४।१२।१२।३
विषय: माफी पाऊँ / पर सारिपाऊँ ।

निवेदक/प्रतिवादी: मुकुन्द रिजाल

विरुद्ध

प्रतिवेदक/ विपक्षी: यादवराज पोखरेल समेत

निवेदक प्रतिवादीतर्फबाट:

प्रतिवेदक विपक्षीतर्फबाट

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१), ७(२) १५,
  - नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५१
  - **अदालतको अपहेलनाको मुद्दा** अदालतको आफ्नो मुद्दा भएको कारणले गर्दा सजाय माफ गर्ने वा घटाउने वा मुलतवीमा राख्ने कुरामा अदालतलाई discretionary power रहेको कारणले गर्दा ऐनको दफा ७ (२) मा सजाय तोकिसकेपछि कार्यान्वयन हुन बाँकी छ भने आरोपित व्यक्तिले माफी मागेमा अदालतले सजाय घटाउन वा मुलतवी राख्न सक्ने व्यवस्था भएको हो। यस्तो अवस्थामा अन्य मुद्दामा जस्तो एकपटक फैसला गरिसकेपछि फैसला फेरेको वा संशोधन गरेको भन्न नमिल्ने।
(प्रकरण नं.११)
  - **फैसलाबाट सजाय तोके पनि तत्काल** त्यति नै बेला माफी नमागी फैसला कार्यान्वयनको प्रथम चरण शुरु भई कैद सजायको पहिलो किस्ता कैद भुक्तान गरिसकेपछि कार्यान्वयन समेत भइसकेको अवस्थामा न्यायको मान्य सिद्धान्त अनुसार पनि अन्तिम चरणमा पुगेको फैसला विपरीत माफी हुन नसक्ने।
(प्रकरण नं.१२)
- प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकले मुख्य रुपमा दुइवटा माग गरेको देखिन्छ:
१. निवेदकलाई यस अदालतबाट यसै अदालतको अपहेलना गरेको ठहर गरी ३ महिना कैद सजाय भएकोमा अब बाँकी भुक्तान गर्नुपर्ने १५ दिन कैद सजाय संविधान सभा निर्वाचनको कारण भुक्तानको मिति परसारी पाऊँ।
  २. वैकल्पिक मार्गको रुपमा भुक्तान गर्न बाँकी १५ दिन कैद माफी पाऊँ।
२. निवेदनसँग सम्बन्धित मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा यसै इजलासमा मिति २०६४।१।१३।३५ का दिन पेश भएको २०६३ सालको रिट नं. ०५७७ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको निवेदन सुनवाइ भइरहेको अवस्था निवेदकहरूले विभिन्न नाराबाजी गरी यसै इजलासको भ्याल ढाकोहरूमा हान्ने कामगरेको भनी इजलास अधिकृत एवं इजलासको सुरक्षार्थ खटिएका सुरक्षाकर्मीहरूको किटानी प्रतिवेदन समेतको आधारमा निवेदकहरूले अदालतको अपहेलना गरेको ठहर गरी मिति २०६४।१।०।१३ गतेका दिन निवेदकहरूलाई सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) बमोजिम जनही रु.१,०००। जरीवाना र ३ महिना कैद सजाय ठकी सो ३ महिना कैद सजाय मध्ये पक्राउ परेको मितिबाट पहिलो १५ दिन र पछिल्लो १५ दिन मात्र कैद वस्नु पर्ने र बाँकी २ महिना अर्थात ६० दिन कैद वस्न नपर्ने, पहिलो १५ दिन कैद ठेकी सो कैद भुक्तान गरी कैदबाट रिहा भएपछि पछिल्लो १५ दिन कैद वस्न नआएमा कैद वस्न नपर्ने गरी कैद सजाय मुलतवी राखिदिएको बीचको २ महिना कैद पनि वस्न पर्ने गरी

आदेश

Suspended Sentence को सहूलियत दिने गरी फ़ैसला भएको ।

३. अब, सो सम्बन्धमा निवेदकको माग अनुसारको सहूलियत निवेदकलाई उपलब्ध गराउन मिल्छ, मिल्दैन भनी हेर्न पर्ने हुन आयो । निवेदकको दुई माग मध्ये सर्वप्रथम अब भुक्तान गर्नपर्ने पछिल्लो १५ दिन कैद यस अदालतले माफी गर्न सक्छ, सक्तैन भनी हेर्दा निवेदकले प्रकरण ३ को अन्त्यमा पछिल्लो १५ दिन कैद सजाय माफी मिनाहा दिलाइ पाउँ भन्ने छ । माफी सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्थातर्फ हेर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५१ मा माफी सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । सो धारा १५१ यसप्रकार रहेको देखिन्छ: "मन्त्रिपरिषदले जुनसुकै अदालत, विशेष अदालत, सैनिक अदालत वा अन्य कुनै न्यायिक, अर्ध न्यायिक वा प्रशासकीय पदाधिकारी वा निकायले गरेको सजायलाई माफी, मुलतवी, परिवर्तन वा कम गर्न सक्नेछ"

४. माफी सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ ले पनि गरेको देखिन्छ:

५. सो दफा ७ मा सर्वोच्च अदालत र मातहतका अदालतको अपहेलना भनी उपधारा (१) मा सर्वोच्च अदालतले आफ्नो र आफ्नो आतहतका अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अवलहेलनामा कारवाही चलाएको मुद्दामा कसूरदार ठहर्‍याएको व्यक्तिलाई एकवर्ष सम्म कैद वा दशहजार रुपैयासम्म जरीवाना वा दुवै सजाय गर्न सक्नेछ, भन्ने र उपदफा (२) मा उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए पनि अभियुक्त वा कसूरदारले सर्वोच्च अदालतलाई सन्तोष हुने गरी क्षमा याचना

गरेमा अदालतले निजलाई क्षमा दिन वा सजाय तोकिसकेको भए सजाय माफ गर्न, घटाउन वा अदालतले तोकेको शर्तमा सजाय मुलतवी राखी त्यस्तो शर्तको पालना भएमा सजाय कार्यान्वित नगर्न आदेश दिन सक्नेछ, भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ ।

६. निवेदनमा सजाय माफी मिनाहा दिलाइ पाउँ भन्ने मात्र उल्लेख छ । निवेदकले संविधानको धारा १५१ बमोजिम माफी माग गरेको हो वा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम माफी माग गरेको हो निवेदन मौन छ, साथै निवेदकले कानून व्यवसायी राखी के कस्तो माफि चाहेको हो सो पनि स्पष्ट गर्न गराउन सकेको देखिएन ।

७. निवेदकले आफ्नो निवेदनमा स्पष्ट गर्न नसके पनि निवेदनमा माफ दिलाइ पाउँ भनेको हुँदा संविधानको धारा १५१ र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को धारा ७ को माफीको व्यवस्थाले निवेदकलाई उक्त सहूलियत प्राप्त हुन सक्छ, सक्दैन र हुन सक्दैन भने किन सुविधा प्राप्त हुन सक्दैन, सोको विवेचना हुनुपर्ने देखियो ।

८. सर्वप्रथम संविधानको धारा १५१ मा भएको माफी सम्बन्धी व्यवस्थातर्फ हेर्दा, धारा १५१ मा भएको माफी सम्बन्धी व्यवस्था आफैमा स्पष्ट देखिन्छ । धारा १५१ को व्यवस्थाको वारेमा पढी व्याख्या हुन आवश्यक पनि देखिँदैन । सो धारामा अन्य निकायको अलावा अदालतबाट भएको सजायलाई मन्त्रिपरिषदले माफी, मुलतवी, परिवर्तन वा कम गर्न सक्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । धारा १५१ मा व्यवस्था भएको माफी अदालतले सजाय गरेपछि, अन्य उपचारको व्यवस्था समाप्त भएपछि कार्यपालिकाले दिने माफी सम्बन्धी व्यवस्था हो जसलाई Executive Clemency भनिन्छ ।

Executive Clemency लाई कानूनी शब्दकोष हेर्ने हो भने Mercy or clemency esp the power of the president or a governer to pardon a criminal or commute a criminal sentence भनिएको छ । यो व्यवस्थालाई pardon पनि भनिन्छ । शब्दकोषमा Pardon र Executive Clemency लाई एउटै अर्थमा लिइएको पाइन्छ । Pardon भन्नाले The act or an instance of officially nullifying punishment of other legal consequences of a crime, A pardon is usually granted by the chief executive of a government. The president has the sole power to issue pardons for federal offenses, and state governors have the power to issue pardons for state crimes भनिएको छ ।

९. संविधानको धारा १५१ मा भएको माफीको व्यवस्था कानूनी उपचारको मार्ग समाप्त भएपछि शुरु हुने व्यवस्था हो । Executive clemency लाई De Freitas vs. Benny को मुद्दामा It begins where legal rights end भनिएको छ । अदालतबाट भएको सजायमा माफी दिने व्यवस्था प्रायः लिखित संविधान भएको सबै देशहरूका संविधानमा गरिएको हुन्छ । यसको पछाडि केही मान्यताहरू छन् । मूलभूत उद्देश्य के हो भने फौजदारी न्याय fool proof system नभएकोले अपराध अनुसन्धानमा भएको भूल वा गल्तीले निर्दोष मानिसले सजाय भोग्नु परी Miscarriage of justice नहोस् भन्ने हेतुले अदालतले दोषी ठहर गरेकोलाई कार्यपालिकाले माफी दिनसक्ने व्यवस्था भएको हो । न्याय प्रशासन सम्भावित भूल वा गल्तीबाट उन्मुक्त नभएको कारण सम्भावित गल्तीलाई सच्याउनको लागि माफीको व्यवस्था

गरिएको हो । अदालतले गरेको सजायमा कार्यपालिका अर्थात् राष्ट्रध्यक्षबाट माफी दिने वा सजाय घटाउने व्यवस्थालाई Sovereignty कै एक पहिचान मानिन्छ । त्यसैले हाम्रो संविधानको धारा १५१ मा कुनै पनि अदालतले गरेको सजायलाई मन्त्रपरिषदले माफी, मुलतवी, परिवर्तन वा कम गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको हो । कार्यपालिकाकाले प्रयोग गर्ने माफी दिने अधिकार राजनीतिक र दयापन अर्थात् Political / Mercy Consideration बाट गरिन्छ । अदालतबाट भएको फैसला जुन अन्तिम भएर बसेको छ, यस्तो फैसलाबाट सजाय पाएका व्यक्तिलाई अदालत स्वयंले माफी दिन सक्तैन । पुनरावेदनको व्यवस्था भएकोमा पुनरावेदकीय र पुनरावलोकनको व्यवस्था भएकोमा पुनरावलोकनको व्यवस्था पनि Exhaust गरेपछि फैसला अन्तिम हुन्छ । तर यसका केही अपवादहरू छन् । उदाहरणका लागि दण्ड सजायको ११ नं. लाई लिन सकिन्छ । यदि कानूनमा व्यवस्था छ भने स-साना अपराधमा अभियुक्तलाई कैद सजाय ठेके पनि शर्तसहित कैद बस्नु नपर्ने गरी छाड्ने र त्यस्तो शर्तको उल्लंघन गरेमा भने कैदमा राखिन्छ । त्यसै गरी कैद सजाय गर्दा Professional offender को संगतले भन विग्रेला भनेर Community service मा लगाउने र यसरी Parole मा छाडिएको व्यक्तिले तोकिएको शर्त विपरीत काम गरेमा वा सुध्न नसकेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई पुनः कैदमा राखिन्छ ।

१०. सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(२) मा पनि माफीको व्यवस्था भएको हुँदा यस इजलासले दफा ७(२) बमोजिम निवेदकलाई माफी दिन सक्ने हो कि भनी हेर्दा दफा ७(२) बमोजिम पनि निवेदकलाई यस अदालतले माफी दिन सक्ने देखिएन । दफा ७(१) मा अदालतको अपहेलना मा

कसूरदार देखिएमा सजायको व्यवस्था छ। उपदफा (२) उपदफा (१) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशको रूपमा रहेको छ। उपदफा (२) मा कसूरदारले अदालतलाई सन्तोषजनक हुने गरी क्षमा मागेमा क्षमा दिन वा सजाय तोकिसकेको भए सजाय माफ गर्न, घटाउन वा अदालतले तोकेको शर्तमा सजाय मुलतवी राखी त्यस्तो शर्तको पालना भएमा सजाय कार्यान्वित नगर्ने आदेश दिन सक्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशको सो व्यवस्था सजाय तोकेको तर सजाय कार्यान्वयन नभएको वा त्यही शर्तमा कैद सजायलाई suspend गरेको अर्थात् मुलतवी राखिएको अवस्थाको हो। अदालतको अपहेलना मा अपहेलना गरेको भनी आरोप लागेको व्यक्तिको क्षमायाचना महत्वपूर्ण हुन्छ। अदालतले हतपत अपहेलना मा सजाय गर्न चाहदैन। चरमसिमाको अपहेलना जसले गर्दा न्यायपालिका र अदालतप्रति नै व्यापक अनास्था पैदा हुने खालको अर्थात् scandalize गर्ने खालको अपहेलना मा पनि यदि आरोपित व्यक्तिले पश्चाताप गर्छ र अब त्यस्तो भूल गल्ती नदोहोरिने कुराको विश्वास अदालतलाई दिलाउँछ र अदालतलाई त्यसमा विश्वास हुन्छ भने सजाय तोकिसकेको अवस्थामा पनि अदालतले सजाय कार्यान्वयन नगरी क्षमा दिन पुर्नविचार गर्न सक्छ। प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशमा रहेको सजाय तोकिसकेपछि पनि माफी दिन सक्ने व्यवस्था भनेको यही हो।

११. अदालतको अपहेलना मा कैद वा जरीवानाको सजाय हुने अवस्था र अन्य फौजदारी अपराधमा कैद वा जरीवाना हुने अवस्था र परिस्थिति फरक हुन्छ अर्थात् फौजदारी अपराधमा कैदको सजाय गर्नुको पछाडि नागरिकहरूको जीउ धनको सुरक्षा र

सार्वजनिक शान्ति र व्यवस्था कायम गर्ने रहेको हुन्छ भने अदालतको अपहेलना मा न्यायपालिकाप्रति जनआस्था कायम राख्ने मुख्य उद्देश्य हुन्छ। अदालतको अपहेलना मा सजाय नगरी माफी दिने वा सजाय गर्ने वा नगर्ने वा कम सजाय गरेपनि कति गर्ने कति घटाउने अर्थात् suspended sentence गर्ने कि भन्नेमा अदालतको discretion बढी हुन्छ। अदालतको अपहेलना को मुद्दा अदालतको आफ्नो मुद्दा भएको कारणले गर्दा सजाय माफ गर्ने वा घटाउने वा मुलतवीमा राख्ने कुरामा अदालतलाई discretionary power रहेको हो। यही कारणले गर्दा ऐनको दफा ७(२) मा सजाय तोकिसकेपछि कार्यान्वयन हुन बाँकी छ भने आरोपित व्यक्तिले माफी मागेमा अदालतले सजाय घटाउन वा मुलतवी राख्न सक्ने व्यवस्था भएको हो। यस्तो अवस्थामा अन्य मुद्दामा जस्तो एकपटक फैसला गरिसकेपछि फैसला फेरेको वा संशोधन गरेको भन्न मिल्दैन।

१२. दफा ७(२) को व्यवस्था अन्तर्गत निवेदकलाई माफी हुन सक्दैन। निवेदक उपरको मुद्दामा सुनवाइ हुँदाका बखत निवेदकले क्षमा याचना गरेको भए वा सुनवाइ समाप्त भएपछि फैसला गरी सजाय तोकेपछि पनि तत्कालै अर्थात् कार्यान्वयनको कारवाहीअगाडि बढाउनु पूर्व अर्थात् मिति २०६४।१०।१० को फैसला न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १९ को finality clause ले अन्तिम भएपनि कार्यान्वयन अगाडि इजलास समक्ष क्षमा याचना गरेको भए त्यतिबेला यस इजलासले माफीतर्फ विचार गर्न सक्ने थियो। तर फैसलाबाट सजाय तोके पनि तत्काल त्यति नै बेला माफी नमागी फैसला कार्यान्वयनको प्रथम चरण शुरु भई कैद सजायको पहिलो किस्ता अर्थात् १५ दिन कैद भुक्तान गरिसकेपछि

अब आएर कार्यान्वयन समेत भइसकेको अन्तिम फैसला सोही ऐनको दफा ७(२) र न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १९ को finality clause न्यायको मान्य सिद्धान्त र संविधानको धारा १०६ अनुसार पनि कार्यान्वयनको अन्तिम चरणमा पुगेको फैसला विपरीत माफी पाऊँ भन्ने जिकिर पुग्न सक्ने देखिदैन ।

१३. अब अर्को प्रश्न आगामी संविधान सभा निर्वाचनलाई ध्यानमा राखी अब भोग्नु पर्ने बाँकी १५ दिन कैद सजाय परसारी पाऊँ भन्ने मागको सम्बन्धमा हेर्दा २०६४।१२।२८ गते संविधान सभाको निर्वाचन हुने कुरामा विवाद भएन । निवेदक नोपाली नागरिक रहेको भन्ने कुरामा पनि विवाद देखिदैन । निर्वाचनमा भाग लिने अधिकार मौलिक हक नभए पनि कानूनले व्यवस्था गरेबमोजिम मतदान गर्ने कानूनी हकलाई महत्वपूर्ण हक मानिन्छ । हुनलागेको निर्वाचन संसदीय निर्वाचन नभई संविधान सभा सदस्य निर्वाचन भएकोले यसले अर्कै र विशेष महत्व राख्दछ । वास्तवमा भन्ने हो भने राष्ट्रको इतिहास अर्थात् राष्ट्रको life time मा संविधान सभा निर्वाचन संसदीय निर्वाचन जस्तो पटक पटक वा आवधिक रूपमा हुने हैन तसर्थ आउने संविधान सभाको निर्वाचनले आफ्नै महत्वपूर्ण स्थान राख्नसक्ने कुरामा विवाद भएन । संविधान सभा सदस्य निर्वाचनको काम समाप्त नहुञ्जेल पछिल्लो १५ दिन कैद भुक्तान गर्न कैदमा बस्नु पर्ने मिति पर सारी पाऊँ भन्ने निवेदकको माग जायज माग भएकोले आगामी चैत २८ गते हुने संविधान सभा सदस्य निर्वाचनमा निवेदकलाई आफ्नो मताधिकार प्रयोग गर्न दिन मिति २०६४।१२।२४ देखि बस्नुपर्ने गरी ठेकिएको पछिल्लो १५ दिन कैद पर सारिदिनु ।

१४. अब, मुलतवीमा रहेको सो कैद दिन १५ भुक्तान गर्न आगामी २०६५ साल वैशाख १० गतेका दिन निवेदकलाई उपस्थित हुन तारेखतोकी सोही दिनबाट लागू हुनेगरी कैदमा बस्न कारागारमा पठाई दिनु । यदि निवेदक उल्लिखित तोकिएको तारेखमा उपस्थित हुन नआएमा पूर्वफैसला बमोजिम कैद बस्न नपर्ने गरी मुलतवी राखिदिएको २ महिना कैद समेत कानूनबमोजिम असूल गर्नु ।

न्या.बलराम के.सी.

न्या.तपबहादुर मगर

इति संवत् २०६४ चैत्र १२ गते रोज शुभम्

निर्णय नं. ८०७८

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.

माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा

संवत् २०६० सालको दे.पु.नं. ८६९२

आदेश मिति: २०६३।१।४।२

विषय :- करार बमोजिमको विमा रकम तथा क्षतिपति पाऊँ ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. २३

कान्तिपथ स्थित दि ओरियन्टल इन्सोरेन्स

कम्पनी लि.को तर्फबाट अधिकारप्राप्त मेनेजर

राकेश कुमार

विरुद्ध

विपक्षी वादी: रुपन्देही जिल्ला सिद्धार्थनगर नगरपालिका,

६ गल्लामण्डी बस्ने रामकृष्ण रावल

शुरु निर्णय गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री देवेन्द्रगोपाल श्रेष्ठ

पुनरावेदन निर्णय गर्ने:

मा.न्या.ध्रुवनाथ उपाध्याय

मा.न्या.जागेश्वरप्रसाद सुवेदी

- करारमा विवाद उत्पन्न भएमा विवाद समाधान गराउने Forum मध्यस्थद्वारा कायम गरी करार गरी पक्षहरूले अदालतको Jurisdiction लाई Oust गर्न सक्दछन् र त्यस्तोमा अदालतले ती करारका पक्षहरूको त्यस्तो विवादमा Jurisdiction exercise गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- विवाद समाधान मध्यस्थताद्वारा गराउने गरी करार गरेमा त्यस्तो करारका पक्षले आफूले गरेको करार विपरीत अदालतमा फिराद गर्न सक्दैनन् । अदालतमा फिराद गर्दा करार विपरीत मात्र होइन विवन्धित समेत हुन्छ । मध्यस्थता समक्ष विवाद पेश नगरी अदालतमा मुद्दा गर्नु अर्को Breach of Contract हुन जाने ।

- अदालतले पनि करारको शर्त नै नपढी फिराद दर्ता गर्न नहुने ,कानून र करार नै नहेरी फैसला गर्न नहुने र लामो समयपछि यस अदालतले बदर गरी पुनः मध्यस्थ Tribunal द्वारा निर्णय गर्न पठाउँदा पक्षलाई न्याय छिटो, छरितो र सुलभ तरिकाले प्राप्त हुन नसक्ने मात्र होइन अदालतप्रति जनताको विश्वास घट्ने ।

(प्रकरण नं.९)

- लगानीसम्बन्धी विवादमा लगानीकर्ता लामो समय मुद्दामा अलमलिई रहन नसक्ने हुँदा विवाद मध्यस्थद्वारा विवाद समाधान गराउँदा विवादको समाधान छिटो हुने मात्र होइन विषयवस्तुसँग ज्ञान भएका र पक्षहरू आफैले रोजेको व्यक्तिहरूबाट विवाद सुनुवाई गरी award दिने हुँदा न्याय पछि भन्ने उद्देश्यले सम्पूर्ण व्यापारिक कारोवार सम्बन्धी विवादको समाधान मध्यस्थद्वारा गर्ने विश्वव्यापी प्रचलन एवं मान्यता बमोजिम मध्यस्थता ऐन लागू भएको देखिने ।

(प्रकरण नं.१५)

पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री भरतराज उप्रेती र श्री शिवप्रसाद रिजाल
विपक्षी बादीतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री वालमुकुन्द श्रेष्ठ र श्री कमलमणी श्रेष्ठ
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मध्यस्थ ऐन, २०३८ को दफा १३
- अ.बं. २९ नं. को देहाय ६

फैसला

न्या.बलराम के.सी.: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम पुनरावेदन अदालत बटवलको मिति २०५८।२।२९ को फैसला दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भै पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त व्यहोरा र फैसला यसप्रकार छ:

म फिरादीले विपक्षी ने.वै.लि. शाखा कार्यालय सिद्धार्थनगरसँग मिति २०४६।१।१६ मा रु.९,८०,८८०। बरावरको विभिन्न खालका कपडाहरू धितो राखी ऋण लिई व्यवसाय सञ्चालन गर्न चाहेकोमा सो बैकमा धितो राखेको कपडाहरूको मोललाई खाम्नेगरी विपक्षी द. ओरियन्टल इन्स्योरेन्स कम्पनीसँग मिति २०४६।१।१४ मा रु.११,००,०००। रकमको अग्नी विमा गरिएकोमा सो विमाको समय समयमा प्रिमियम तिर्दै आइरहेको तथा २०४८।१।१३ सम्मको लागि नविकरण समेत गरिसकेको छु । विमा सम्बन्धी कारोवारमा म तथा विपक्षी विमा कम्पनी बीच समय समयमा मैले प्रिमियम तिर्नुपर्ने र विमा गरेको अवधि भित्र आगलागी भै विमा गरेको कपडाहरू जली नष्ट भएमा विमा गरेको रकम विमा कम्पनीले विमा गरिएको रकम तिर्नुपर्ने गरी करार सम्पन्न भएको थियो । धितो राखिएको कपडा गोदाममा राखी विपक्षी ने.वै. लि. ले साँचो लगाई सुरक्षासाथ राखिएकोमा अचानक मिति २०४८।४।२ गते राती करिब १० वजेको समयमा आगलागी भै कपडाहरू जली काम नलाग्ने गरी नष्ट भएको कुरा मिति २०४८।४।३ मा मुचुल्का समेत भएको छ । आगलागी भै नष्ट भएको कपडा अग्रिम विमाको रकम पाउँ भनी विमा कम्पनीसँग माग गर्दा विमा बापत केवल रु.३,०२,०७८। दिन सक्ने भनी मलाई पत्र पठाएकोमा मलाई साह्रै मर्का परेको भनी नेपाल वैककोतर्फबाट समेत विमा कम्पनीसँग पत्राचार गर्दा विपक्षी मध्ये विमा कम्पनीले विपक्षी ने.वै.लि. को हस्ताक्षरबाट मिति २०५२।६।२७ मा र २०५२।७।१३ भित्र सो आगलागी बापत विमा स्वरूप रकम रु.३,०२,०७८। बुझ्नु होला अन्यथा फाइल (No Claim) भनी बन्द गर्ने व्यहोराको पत्र पठाएकोले साह्रै अन्यायमा परी

करार ऐन, २०२३ को दफा १०(१) को उल्लंघन भएकोले प्रस्तुत फिराद गर्न आएको छु । अतः उक्त विमा बमोजिमको रकम विमा बापत तथा आगलागी भएदेखि प्रस्तुत मुद्दाको अन्तिम निर्णय भै भरिभराउ हुने दिनसम्मको मैले बैकसँग लिएको ऋणको व्याजसमेत विमा कम्पनीको अन्यापूर्ण एवं गैरकानूनी कार्यले गर्दा बढ्दै गएको हुँदा सो मितिदेखिको व्याज समेत विपक्षी विमा कम्पनीबाटै क्षतिपूर्ति बापत करार ऐन, २०२३ को दफा १०(१) तथा १५ बमोजिम दिलाइ भराई पाउन विपक्षी नेपाल बैकलाई सिधै आफूले लिएको धितोको विमा गरे बरावरको रकम विमा कम्पनीसँग माग गर्ने कारवाही गर्ने भन्ने तथा मैले सुरक्षा बापत राखेको धितो फुकुवा गरिदिनु भन्ने समेत आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रामकृष्ण रावलको फिराद दावी ।

नेपाल बैक लिमिटेड शाखा सिद्धार्थनगरकोतर्फबाट वादीको हकहितमा कुनै प्रतिकूल असर पारिएको छैन । वादीलाई आफ्नो दायित्वबाट वञ्चित गराएको छैन । वादीले आफ्नो दायित्व पुरा गर्नुपर्ने हो र सह प्रतिवादी द ओरियन्टल इन्स्योरेन्स कम्पनीले पनि आफ्नो दायित्व पुरा गर्नुपर्दछ । विपक्षी र यस बैक बीच २०४६।१।१६ मा कवुलियत सम्झौता भै वादीले रु.९,८०,८८०। कर्जा लिनु भएको हो सो कर्जा रकम र त्यसको लाग्ने व्याज समेत अहिलेसम्म भुक्तान भएको छैन । भुक्तान गर्नुपर्ने दायित्व वादीमा निहित छ । बैकले साँवा व्याज असूल गर्न पनि पाउँछ । विपक्षी वादी र सह प्रतिवादी इन्स्योरेन्स कम्पनी बीचको विवादले बैकबाट हुने कारवाही र ऋण तथा व्याज असूली प्रक्रियामा व्यवधान गर्न सक्ने होइन र बैकलाई प्रतिवादी बनाउन मिल्ने पनि होइन । बैक र इन्स्योरेन्स कम्पनी बीच

अग्नी विमा भएको नभई, अग्नि विमा रामकृष्ण रावल र इन्स्योरेन्स कम्पनी बीच भएको हुँदा बैकले लगानी गरको ऋण पार्टीबाट पाउनु पर्ने अवस्था छ। इन्स्योरेन्स कम्पनीबाट विमा गरिएअनुरूपको रकम कानूनबमोजिम पाउनु पर्ने देखिँदा इन्स्योरेन्स कम्पनीबाट फुर्सद दिलाइपाऊँ भन्ने समेत नेपाल बैक लिमिटेड शाखा कार्यालय सिद्धार्थनगरको प्रतिउत्तर पत्र।

विपक्षीले यस कम्पनीसँग अग्नी विमाको जोखिम विरुद्ध पोलिसी नं. ३०९।२९।७००६ एफ.आर. २३३।९०-९१ को लागि नेपाल बैक लिमिटेड सिद्धार्थनगरसँग कर्जा लिई शाखा कार्यालयमार्फत गोदाममा भएको कपडा (क्लथ स्टक) को मूल्य ११,००,०००। राखी यस विमा कम्पनीसँग विमा गराउनु भएको थियो। जुन कुरामा विवाद छैन। विमितले आफ्नो सम्पत्तिको जे जति मूल्य देखाउनु भएको छ, सोही अनुसारले विमकले सो को प्रिमियम बुझी विमा लेख जारी गरिदिने अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन छ। तर कुनै दुर्घटनाबाट विमा गरिसकेको सम्पत्तिको हानी नोक्सानी भएको खण्डमा वस्तुको मूल्य के कति हो त्यसै अनुसार नै क्षतिपूर्तिको निर्धारण गरिन्छ। विपक्षीले विमा गराउनु भएको सम्पत्तिमा आगलागी हुँदा यस कम्पनीले निष्पक्ष सर्भेयर (surveyor) नियुक्ति गरी उक्त घटनाको छानविन गरी सर्भेयरले स्थलगत निरीक्षण गर्दा जलीसकेको वर्तमान मूल्य तथा बाँकी रहेको काम लाग्ने कपडा जुन भिजेको कपडा विमित पक्षले नसुकाई त्यतिकै राखियो। त्यसको समेत वास्तविक हिसाव गरी भएको वास्तविक क्षतिपूर्ति दिन सक्ने भनी १३ अक्टोबर १९९५ मा डिस्चार्ज भौचर सहमतिको पत्र पठाई ३० अक्टोबर १९९५ भित्र उक्त रकम बुझ्नु होला अन्यथा फाइल नो

क्लेम भनी वन्द गर्ने व्यहोराको पत्र यस कम्पनीले पठाउँदा विपक्षीले सो रकम बुझ्न इन्कार गरी प्रस्तुत फिराद दिनु भयो। विमा गराउँदाको अवस्थामा विमा कम्पनीले विमा गराउन लागिएको सम्पत्ति मूल्य निर्धारण गर्दै, गर्ने प्रचलन पनि छैन। तसर्थ करार ऐन, २०३३ को दफा १०(१) मा भएको व्यवस्थाबमोजिम विमा कम्पनी र विपक्षी रामकृष्ण रावलको बीचमा भएको विमा सम्झौताको कुनै पनि खण्डमा विमित वस्तुको आगलागी हुँदा सम्पूर्ण रकम क्षतिपूर्ति बापत दिने भनी हामी बीच कुनै करार भएको छैन। बैक र विपक्षीसँग भएको कारोवारको विषयमा यस विमा कम्पनीलाई कुनै सरोकार नहुँदा विपक्षीको आधारहिन दावीबाट फुर्सद पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको दि ओरियन्टर इन्स्योरेन्स कम्पनी लिमिटेडको प्रतिउत्तर जिकिर।

नेपाल बैक लिमिटेड सिद्धार्थनगरले नेपाल राष्ट्र बैक, द ओरियन्टल इन्स्योरेन्स कम्पनी लिमिटेडलाई लेखेको पत्र र मिति २०४८।४।३ मा मुचुल्कामा समेत रु.९,८०,८८०। मूल्य बराबरको कपडा आगलागी भएको देखिँदा सो नष्ट भएको कपडाको मूल्य रु.९,८०,८८०। को विमा रकम क्षतिपूर्ति बापत उक्त रकम भरिभराउ नहुँदा सम्मको प्रतिवादी ने.वै.लि. लाई वादीले बुझाउनु पर्ने व्याजको रकम समेत वादीले प्रतिवादी विमा कम्पनीबाट भरी पाउने ठहर्छ। नेपाल बैक लिमिटेडलाई सीधै आफूले लिएको विमा गरे बराबरको रकम विमा कम्पनीसँग माग गर्ने कारवाही गर्नु भन्ने आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने वादी दावी सम्म पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको रुपन्देही जिल्ला अदालतको मिति २०५५।८।६ को फैसला।

विपक्षीले विमा गरेको सम्पत्ति मध्ये आगलागीबाट नष्ट भएको जम्मा रु.३,०२,०७८। भन्ने सर्भेयरको प्रतिवेदन भएको र सो रकम लिन आउनु भनी पत्र पठाउँदा लिन इन्कार गरेको, साथै शुरु जिल्ला अदालतले हाम्रो प्रतिउत्तरमा उल्लेख गरेको आधार प्रमाणको खण्डन गर्न नसकेको, व्याज भराउने प्रचलन पनि नभएको समेत हुँदा शुरुको फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको दि ओरियन्टल कन्स्योरेन्स कम्पनी लि. को पुनरावेदन पत्र ।

यसमा क्षतिपूर्ति बापतको रकम भरिभराउ हुँदासम्म प्र.नेपाल बैंक लिमिटेडलाई वादीले बुझाउनु पर्ने व्याज रकम समेत वादी विमा कम्पनीबाट भरी पाउने भन्ने कुरा प्रचलित कानूनमा उल्लेख नभएको अवस्थामा सो व्याज रकम समेत वादीले प्रतिवादी विमा कम्पनीबाट भरी पाउने ठहर्‍याएको शुरु रुपन्देही जिल्ला अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा अ.वं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी भिकाई आएपछि पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०५७।२।५ को आदेश ।

यसमा प्रत्यर्थी वादी र पुनरावेदक विमा कम्पनीको बीचमा मूल्य रु.९,८०,८८०। को कपडाको गोदाम रु.११,००,०००। बराबरको अग्नी विमा गरेकोमा यी पुनरावेदकले अन्यथा भन्न सकेको छैन । सो विमा गरिएको कपडाको गोदाममा २०४८।४।२ मा अचानक आगलागी भै पुरा नोक्सान भएको भन्ने कुरा समेत प्रमाणित भएको प्ररिप्रेक्ष्यमा जम्मा रु.३,०२,०७८। मात्र वादीले विमा बापत पाउने हो भन्न मिल्ने देखिएन । पुनरावेदक विमा कम्पनीले विमाको नोक्सान भएको रकम समयमै नदिँदा वादीले बैंकबाट लिएको ऋणको व्याज तिर्नुपर्ने भएबाट सो बैंकलाई वादीले तिर्न बुझाउनु पर्ने व्याज समेत

पुनरावेदकबाट वादीले पाउनु नै पर्ने देखिन आयो । अतः वादी दावी बमोजिम प्रतिवादी दि ओरियन्टल इन्स्योरेन्स कम्पनी लिमिटेडबाट वादीले ने.बैं.लि. बाट ऋण लिँदा धितो राखेको गोदाममा आगलागी भै नष्ट भएको उल्लिखित रु.९,८०,८८०। को विमा रकम र क्षतिपूर्ति बापत उक्त रकम भरीभराउ नहुँदा सम्म प्रतिवादी ने.बैं.लि. लाई वादीले बुझाउनु पर्ने व्याजको रकम समेत वादीले प्रतिवादी विमा कम्पनीबाट भरी पाउने ठहर्‍याएको मिति २०५५।८।६ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत वुटवलको मिति २०५८।२।२९ को फैसला

उक्त फैसलामा विमा ऐन तथा नियमावलीले व्यवस्था गरेबमोजिम क्षेत्राधिकारको अभाव हदम्याद बाहिरको फिराद तथा कानूनबमोजिम पेश भएका प्रमाणको मूल्यांकन नगरी स्थापित सिद्धान्त अवलम्बन नगरी गैरकानूनी रूपमा व्याज भराउने समेतको कार्यबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को अवस्था विद्यमान भएकोले मुद्दा दोहोर्‍याई हेरी वादी दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको प्रतिवादी कम्पनीको यस अदालतमा परेको निवेदन पत्र ।

यसमा विमाको दायित्व निर्धारण सम्बन्धमा उजुरी सुनी निर्णय गर्ने अधिकार विमा ऐन, २०४९ को दफा ८घ ले विमा समितिलाई भएकोमा जिल्ला अदालतले फिराद लिई हेरे छिनेको अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि देखिएको र फिराद दावी उपर बिचार गर्दा पनि २०५२।५।५ मा नै दावीबमोजिमको पुरा रकमको दायित्व व्यहोर्न निवेदक प्रतिवादीले इन्कार गरी जानकारी गराएको अवस्थामा करार ऐन, २०२३ को दफा १८(२)(ग) को हदम्याद भित्र फिराद नपरी

२०५२।१।१२ मा मात्र फिराद गरेको स्थिति हुँदा हदम्याद सम्बन्धी त्रुटि हुनुकोसाथै विमा ऐनमा व्याज भराउने व्यवस्था नदेखिएकोमा व्याज समेत भराउने गरेको कानून विपरीत हुनुको अतिरिक्त सभैयरले मूल्यांकन गरेको क्षतिलाई इन्कार गर्नु विमा नियमावली, २०४९ को नियम ३२, ३३ को प्रतिकूल देखिँदा पुनरावेदन अदालत वुटवलको फैसलामा उल्लिखित कानूनी र अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि देखिनुका साथै ने.का.प. २०५३, पृष्ठ ७९२, नि.नं. ६२८८ मा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल निर्णय भएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्चाई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ। विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६०।६।१० मा भएको आदेश।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फका विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री भरतराज उप्रेती र श्री शिवप्रसाद रिजालले प्रतिवादी र वादी बीच भएको अग्नी विमा सम्बन्धमा क्षतिपूर्ति दिने लिन विषयमा विवाद उत्पन्न भै प्रस्तुत मुद्दाको शुरुवात भएको छ। विमक र विमित बीच विवाद उत्पन्न भएमा मध्यस्थता गर्ने भनी विमा समितिको व्यवस्था विमा ऐन, २०४९ को दफा ८घ मा गरेको छ। सो व्यवस्थाबमोजिम विपक्षी वादीले कारवाही चलाएको छैन। दावी बमोजिमको रकम नदिने भनी २०५२।५।५ मा जानकारी गराएपछि सो जानकारीबाट करार ऐन, २०२३ को दफा १८(२)(ग) बमोजिमको म्यादभिन्न फिराद नपरी २०५२।१।१२ मा मात्र फिराद गरेको देखिँदा हदम्याद नघाई फिराद गरेको पुष्टि भएको छ। विमा ऐनमा व्याज भराउने सम्बन्धी व्यवस्था नै छैन। ऐन विपरीत

हुने गरी व्याज समेत भराउने गरी भएको शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको इन्साफ उल्टी गरी फिराद नै खारेज हुनुपर्दछ भनी वहस गर्नुभयो। विपक्षी वादीतर्फका विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री बालमुकुन्द श्रेष्ठ र श्री कमलमणी श्रेष्ठले वादी र प्रतिवादी विमा कम्पनीको बीचमा रु.९,८०,८८०। को कपडाको गोदाम रु.११,००,०००। बराबरको अग्नी विमा गरेको यी पुनरावेदकले स्वीकार गरेको छ। सोही बमोजिम प्रिमियम तिरी आएको छ। गोदाममा आगलागी भै कपडा नष्ट भएको अवस्थामा विपक्षी कम्पनीले स्वीकार गरेको रकम बराबरको क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने हो। विपक्षी स्वयंले सभैयरको नियुक्ति गरेको त्यस्तो सभैयरले पेश गरेको प्रतिवेदन एकतर्फी हुने हुँदा त्यस्तो रिपोर्टलाई प्रमाणमा ग्रहण गर्न मिल्दैन। गोदाममा आगलागी भै नष्ट भएको कपडाको उल्लिखित मूल्य रु.९,८०,८८०। को विमा रकम र क्षतिपूर्ति बापत उक्त रकम भरीभराउ हुँदासम्म बैकलाई बुझाउनु पर्ने व्याज समेत विपक्षी विमा कम्पनीबाट भरी पाउने ठहर्‍याएको शुरु र पुनरावेदन अदालतको इन्साफ न्यायोचित देखिँदा सदर कायम हुनुपर्दछ भनी वहस गर्नुभयो।

पुनरावेदन सहितको मिसिलको अध्ययन र विद्वान कानून व्यवसायीहरूको वहसलाई समेत मनन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत वुटवलको उपरोक्त फैसला मिलेको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा विपक्षी वादीले नेपाल बैक लिमिटेडबाट बैकमा राखेको कपडाहरू धितो राखी रु.९,८०,८८०। कर्जा लिई पुनरावेदक कम्पनीसँग मिति २०४६।१।१४ मा रु.११,००,०००। रकमको अग्नी विमा करार गरेको

भन्ने देखियो । विपक्षी वादीले धितो राखेको २०४८।४।२ मा विमा गरेको गोदाममा आगलागी भएकोले आगलागीबाट क्षतिभएको कारण विपक्षी वादीले पुनरावेदक कम्पनीसँग विमा बापतको रकम दावी गरेकोमा पुनरावेदक कम्पनीले रु.३,०२,०७८। मात्र दिने मञ्जूर भएको देखियो । शुरुमा रु.३,०२,०७८। मात्र दिने भने पनि पछि दुई पक्ष बीच छलफल हुँदा पुनरावेदक कम्पनीले ४,८३,३२४। रकम दिई मिल्न तयार रहेको पुनरावेदक कम्पनीको विमा समितिलाई सम्बोधन गरिएको २०५५।१।२।२९ को पत्रबाट देखियो ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा तथ्य भित्र प्रवेश गरी विपक्षी वादीले कति रकम पाउनु पर्ने हो, Surveyor को प्रतिवेदन अनुसार पाउनु पर्ने हो कि के हो आदि कुरामा प्रवेश गर्नुअगाडि पुनरावेदक कम्पनी र विपक्षी वादी बीचको सम्बन्ध करारीय सम्बन्ध हो कि कानूनी सम्बन्ध हो के कस्तो सम्बन्ध हो सो स्पष्ट हुन आवश्यक देखिन्छ । किनभने पुनरावेदक र विपक्षी वादी बीचको सम्बन्ध करारीय सम्बन्ध मान्ने हो भने आगलागी भएको कारण विपक्षी वादीको दावी लाग्ने Forum नै अदालत नभई अन्यत्र हुन सक्छ र यदि दुई पक्ष बीचको सम्बन्ध करारीय नभै कानूनी सम्बन्ध हो भने Forum अदालत हुन सक्छ । सो सम्बन्धमा हेर्दा विपक्षी वादी र पुनरावेदक कम्पनी बीच १९९०।४।२० गते काठमाडौंमा जारी भएको पोलिसी ३०९।२९।१००६ हेर्दा रु.१९,००,०००। सम्मको अनाज र रु.१९,००,०००। सम्मको कपडा विमा गरेको भन्ने देखिन्छ ।

४. पुनरावेदकको आफ्नो Format को ढाँचामा The property Insured in the same godown Indian and foreign Textiles and Polister

भनेबाट अनाज र कपडा एउटै गोदाममा रहेको र कपडाको हकमा पनि विमाले Cover गरेको भन्ने देखियो । पुनरावेदक कम्पनी र विपक्षी वादी बीचको सम्बन्ध यही विमा पोलिसीबाट स्थापित भएको भन्ने कुरामा विवाद भएन । विमाको सम्बन्धमा विमा गर्ने र विमा गरिने पक्षहरू बीच यस्तै विमा पोलिसीद्वारा करारीय सम्बन्ध स्थापित हुन्छ । पुनरावेदक कम्पनी र विपक्षी वादी बीच उक्त विमा पोलिसी मार्फत करारीय सम्बन्ध स्थापित भएको हो भन्ने कुरा विपक्षी वादीले २०५२।९।१२।४ मा करार ऐन, २०२३ बमोजिम करारबमोजिमको विमा रकम तथा क्षतिपूर्ति पाऊँ भनी रुपन्देही जिल्ला अदालतमा फिराद दायर गरेको र त्यसलाई पुनरावेदकले पनि खण्डन नगरी स्वीकारगरी प्रतिउत्तर लगाएकोबाट दुई पक्ष बीचको सम्बन्ध करारीय सम्बन्ध रहेको भन्ने कुरामा प्रमाण बुझिरहनु परेन ।

५. पुनरावेदक कम्पनी र विपक्षी वादी बीच भएको विमा करारमा विभिन्न शर्तहरू रहेको देखिन्छ । विमा पोलिसी Standard form of contract हो । विमा पोलिसीमा २० शर्त समावेश भएको देखिन्छ । उक्त २० शर्तमध्ये शर्त नं. १८ मा विमा गर्ने पुनरावेदक कम्पनी र विमा गराउने अथवा विमा गरिने विपक्षी वादी बीच यदि कुनै विवाद उत्पन्न भएमा त्यस्तो विवाद मध्यस्थद्वारा समाधान गराउने व्यवस्था भएको देखियो । शर्त नं. १८ यसप्रकार छ:

If any difference shall arise as to the quantum to be paid under this policy liability being otherwise admitted) such difference shall independently of all other questions be

referred to the decision of and arbitrator to be appointed in writing by the parties in difference, or if they can not agree upon a single arbitrator to the decision of two disinterested person as arbitrators of whom one shall be appointed in writing by each of the parties within two calendar months after having been required so to do in writing by the other party in accordance with the provisions of the arbitration act 1940, as amended from time to time and for the time being in force. In case either party shall refuse or fail to appoint arbitrator within two calendar months after receipt of notice in writing requiring and an appointment, the other party shall be at liberty to appoint sole arbitrator and incase of this agreement between the arbitrators the difference shall be referred to the decision of an umpire' who shall have been appointed by them in writing before entering on the reference and the who shall sit with the arbitrators and preside at their meeting. It is clearly agreed and understood that no difference or dispute shall be referable to arbitration has herein before provided, if the company has disputed or not accepted liability under or in respect of this policy.

It is hereby expressly estipulated and declare that it shall be a condition precedent to any right of action or suit upon this policy that the award by such arbitrator, arbitrators,

or umpire of the amount of the loss or damage shall be first obtained.

६. विमा पोलिसीको शर्त नं. १८ मा उत्पन्न विवादलाई शर्त नं. १८ मा नै उल्लिखित विधिअनुसार Claim सम्बन्धी विवाद समाधान गराउने व्यवस्था भएको देखियो। यसलाई अर्को शब्दमा भन्ने हो भने शर्त नं. १८ भनेको दुई पक्ष बीचको Agreement to arbitrate को व्यवस्था हो।

७. शर्त नं. १८ मा यदि पुनरावेदक कम्पनी र विपक्षी वादी बीच quantum of payment का सम्बन्धमा विवाद उत्पन्न भएमा दुवैले मञ्जुर गरेको एकल मध्यस्थ समक्ष विवाद पेश गरी विवाद समाधान गर्ने व्यवस्था उल्लेख भएको छ। मध्यस्थ नियुक्तिको सम्बन्धमा यदि मतैक्य नभएमा मात्र एक भन्दा बढी मध्यस्थ नियुक्ति गरी विवाद समाधान गर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। पक्षहरू अर्थात पुनरावेदक कम्पनी एवं विपक्षी वादी दुवैले उक्त विमा पोलिसीको सम्पूर्ण शर्तहरू Voluntarily, Knowingly, Willingly, freely, Consciously अदालतको Jurisdiction लाई Oust गरेको देखिन्छ। कुनै करारमा विवाद उत्पन्न भएमा विवाद समाधान गराउने Forum मध्यस्थद्वारा कायमगरी करारगरी पक्षहरूले अदालतको Jurisdiction लाई Oust गर्न सक्दछन र त्यस्तोमा अदालतले ती करारका पक्षहरूको त्यस्तो विवादमा Jurisdiction exercise गर्न सक्दैन। यो सर्वमान्य सिद्धान्त हो।

८. पुनरावेदक कम्पनी र विपक्षी वादी बीच विवाद २०५५ साल अगाडि उत्पन्न भएको देखिन्छ। २०५५ सालमा उत्पन्न करारीय विवादका सम्बन्धमा करारका पक्षहरूले अदालतको Jurisdiction Oust गरी विवाद समाधान मध्यस्थद्वारा

गर्ने गरी करार गरेमा नेपालमा मध्यस्थता ऐन, २०३८ लागू हुन्छ। मध्यस्थ ऐन, २०३८ को दफा १३ मा कुनै करारमा विवाद समाधानको माध्यम मध्यस्थ हुनेछ भनी पक्षहरूले करारमा उल्लेख गरी करार गरेमा त्यस्तो विवादलाई लिएर अदालतमा मुद्दा दायर हुन नसक्ने भन्ने स्पष्ट व्यवस्था भएको देखिन्छ। तत्कालिन लागू हाल खारेज मध्यस्थ ऐन, २०३८ को दफा १३ यसप्रकार छ:

- (१) यस ऐनमा अन्यथा लेखिएकोमा बाहेक मध्यस्थता हनुपर्ने विषयमा अदालतमा मुद्दा दायर हुन सक्ने छैन।
- (२) मध्यस्थले आफ्नो निर्णय दिएपछि यो ऐन बमोजिम सो निर्णय बदर भएमा बाहेक सो निर्णयलाई असर पर्ने गरी सोही विषयमा अदालतमा मुद्दा दायर हुन सक्ने छैन।

९. कानूनमा स्पष्ट छ। यदि कसैले करारमा विवाद समाधान मध्यस्थताद्वारा गराउने गरी करार गरे भने त्यस्तो करारका पक्षले आफूले गरेको करार विपरीत अदालतमा फिराद गर्न सक्दैनन्। अदालतमा फिराद गर्दा करार विपरीत मात्र होइन विवन्धित समेत हुन्छ। मध्यस्थता समक्ष विवाद पेश नगरी अदालतमा मुद्दा गर्नु अर्को Breach of Contract हुन जान्छ। अदालतले पनि करारको शर्त नै नपढी फिराद दर्ता गर्न नहुने हो। अदालतले पनि कानून र करार नै नहेरी फैसला गर्न नहुने हो र लामो समयपछि यस अदालतले बदरगरी पुनः मध्यस्थ Tribunal द्वारा निर्णय गर्न पठाउँदा पक्षलाई न्याय छिटो, छरितो र सुलभ तरिकाले प्राप्त हुन नसक्ने मात्र होइन अदालत प्रति जनताको विश्वास घटन जान्छ।

१०. मध्यस्थद्वारा विवाद समाधान गराउने एउटा प्रभावकारी वैकल्पिक माध्यम हो। भारतको सर्वोच्च अदालतले Rohtas Industries vs. The Union को मुद्दामा It is legitimate to regard such an arbitrator now as part of the methodology of the sovereign's dispensation of justice review भन्ने सिद्धान्त नै स्थापित गरेको छ। हाम्रो संविधानको पनि धारा ८४ र ८५ लाई मिलाएर व्याख्या गर्ने हो भने मध्यस्थद्वारा विवाद समाधान गराउने निकाय Specialized tribunal र न्यायिक निकायभित्र पर्न आउँछ। विवाद समाधानमा अदालत भन्दा पनि अगाडि मेलमिलाप अर्थात् Mediator द्वारा करिब ३००० वर्ष भन्दा पनि अगाडिदेखि प्रचलनमा थियो, भनिन्छ। अदालतबाट विवाद समाधान गर्ने प्रचलन पछि आएको भनिन्छ। हाम्रो जस्तो देशमा प्रायः सबैजसो विवाद अदालतबाट नै समाधान हुने गर्छ र विवाद समाधानको वैकल्पिक माध्यम खासगरी मध्यस्थ विधिवत् रूपमा २०३८ सालबाट मात्र शुरू भएको मान्नुपर्छ।

११. मध्यस्थबाट विवाद समाधान एक सशक्त र प्रभावकारी माध्यम हो। हाम्रो संविधानको धारा ८४ र ८५ लाई मिलाएर व्याख्या गर्ने हो भने विवाद समाधानमा परम्परागत अदालतमा मात्र भर नपरी अदालत बाहेकका अन्य निकायहरू र न्यायाधिकरणबाट समेत समाधान गराउने संविधानको लक्ष्य रहेको देखिन्छ। धारा ८४ र ८५ मा कतै पनि मध्यस्थ भन्ने शब्द नपरे पनि न्यायिक निकाय र न्यायाधिकरण शब्दले विवादको दावी लिई सुनुवाई गरी प्रमाणको आधारमा आफ्नो फैसला दिई त्यस्तो फैसला कार्यान्वयन गर्ने अधिकारसम्पन्न मध्यस्थलाई पनि लक्षित गरेको मान्नुपर्दछ। मध्यस्थको

award पनि अदालतको फैसला सरह कार्यान्वयन हुने हुँदा अदालत बाहेकको विवाद समाधान गराउने अन्य निकायहरू जस्तै मध्यस्थ संविधानको धारा ८४ र ८५ को संरक्षण प्राप्त निकाय मान्नु पर्छ संविधानको लक्ष्य छिटो छरितो, सरल र सुलभ तरिकाले न्याय उपलब्ध गराउनु रहेको देखिन्छ ।

१२. Right to Speedy Justice मौलिक एवं मानव दुवै अधिकार मानिएको छ । वैकल्पिक विवाद समाधानमा Negotiation, Mediation, Conciliation, arbitration आदि पर्दछन् । २०३८ सालमा मध्यस्थ ऐन पहिलोपल्ट लागू भयो । प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदक जो व्यापारिक उद्देश्यले स्थापित र सञ्चालित हुन्छ उक्त कम्पनीले विमा व्यवसाय सम्बन्धमा Generally recognized insurance practice अन्तर्गत सञ्चालित हुन्छ । पेश भएको विमा पोलिसी सम्बन्धी करार पुनरावेदक आफैले तयार गरेको हो । यो Standard form of contract हो यसमा भएको शर्तहरू Non Negotiatble हुन्छ । शर्त नं. १८ ले विवाद समाधान मध्यस्थद्वारा गराउने व्यवस्था पनि Non Negotiatible शर्त हो । आफैले तयार गरेको शर्त नं. १८ लागू गर्ने पालना गर्ने पुनरावेदकको कानूनी कर्तव्य हो । आफ्नो सुविधा अनुसार शर्त नं. १८ कहिले लागू गर्ने कहिले लागू नगर्ने Choice पुनरावेदक कम्पनीलाई हुँदैन । विपक्षी वादीले शर्त विपरीत अदालतमा फिराद दर्ता गरी पुनरावेदकको नाममा म्याद प्राप्त भएपछि विमा पोलिसीको शर्त नं. १८ को आधारमा मध्यस्थद्वारा विवाद समाधान गराउने करारीय व्यवस्थाको वारेमा ध्यानाकर्षण गर्नुपर्ने कर्तव्य पुनरावेदक कम्पनीको हो । Standard form of Contract को शर्त तयार गर्ने पुनरावेदक आफैले शर्त विपरीत अदालतको

Jurisdiction मा समर्पण गरेको हुँदा २०३८ सालदेखि मध्यस्थता ऐन लागू भएपनि विवाद समाधानको प्रभावकारी वैकल्पिक माध्यम मध्यस्थको कानूनी व्यवस्था भएपनि अझै मध्यस्थद्वारा विवाद समाधान हुने सम्बन्धमा करार गर्ने पक्षहरू नै अलमलमा परेको महसुस हुन्छ । तसर्थ मध्यस्थद्वारा विवाद समाधानको सम्बन्धमा केही चर्चा हुन आवश्यक देखियो ।

१३. राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय दुवै कानूनमा मध्यस्थद्वारा विवाद समाधान गराउने व्यवस्था एवं प्रचलन पुरानो हो । राष्ट्रिय कानून अन्तर्गत अदालत बाहेक विवाद समाधानको तीन अवस्थाहरू मानिन्छ । ती हुनः

- Mediation, Arbitration र Litigation, Mediation लाई An informal dispute resolution process whereby a mediator facilitates the reaching of an agreement satisfactory to all भनिन्छ ।
- त्यसैगरी Arbitration लाई A Quasi formal dispute resolution process where an arbitrator knowledgeable in the area issues a decision based on evidence presented भनिन्छ र
- Litigation; A formal legal process whereby a judge and at times a jury renders the decision after evidence is presented भनिन्छ । राष्ट्रिय स्तरमा यी तीनै विवाद समाधानका सशक्त र प्रभावकारी माध्यम हुन् ।

१४. त्यसैगरी अन्तर्राष्ट्रिय कानून अनुसार राष्ट्र राष्ट्र बीचको विवादको समाधानमा पनि Arbitration एक प्रभावकारी माध्यम मानिन्छ ।

राष्ट्र-राष्ट्र बीचको आपसी विवाद समाधानका विभिन्न माध्यममा Arbitration को पहिलो स्थानमा रहेको छ । राष्ट्र-राष्ट्र बीचका विवाद समाधानका विभिन्न माध्यममा Arbitration, judicial settlement, Negotiation, good offices, mediation, conciliation or enquiry, settlement under UNO आदि माध्यमद्वारा विवाद समाधान गरिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा Arbitration लाई Ordinary arbitration denotes exactly the same procedure as in municipal law भनिएको छ । जे भएपनि संविधानको उद्देश्य र मध्यस्थद्वारा विवाद समाधान गराउने उद्देश्य विवादको चाँडो किनारा लगाउने नै हो ।

१५. न्याय छिटो, छरितो, सरल र सुलभ संविधानको लक्ष्य हो । परम्परागत प्रकारको देवानी र फौजदारी मुद्दा बाहेक व्यापारिक प्रकारको विवाद, पूँजि लगानी सम्बन्धी विवाद, विमा सम्बन्धी विवाद बैकिङ्ग सम्बन्धी विवाद जस्ता विवादहरू वर्तमान विश्वमा मध्यस्थद्वारा समाधान गर्ने व्यापक प्रचलन छ । लगानी सम्बन्धी यस्ता विवादमा लगानक्षीर्ता लामो समय मुद्दामा अलमलिई रहन सक्दैनन । यस्तो विवाद समाधान परम्परागत अदालतबाट भन्दा बाह्यका निकायहरू जस्तै मध्यस्थद्वारा विवाद समाधान गराउँदा विवादको समाधान छिटो हुने मात्र होइन विषयवस्तुसँग ज्ञान भएका र पक्षहरू आफैले रोजेको व्यक्तिहरूबाट विवाद सुनुवाई गरी award दिने हुँदा न्याय पछि भन्ने उद्देश्यले व्यापारिक प्रकृतिका लगानी सम्बन्धी, निर्माण सम्बन्धी, सामान आपूर्ति सम्बन्धी लगायत सम्पूर्ण व्यापारिक कारोवार सम्बन्धी विवादको समाधान मध्यस्थद्वारा गर्ने विश्वव्यापी प्रचलन एवं मान्यता हो । हामी कहाँ पनि यही उद्देश्यले मध्यस्थता ऐन लागू भएको हो ।

१६. कुनै एक देशको कम्पनीले अर्को देशमा व्यापारिक उद्देश्यले पूँजि लगानी गरेको विवादमा विवाद समाधान अदालतद्वारा नगरी मध्यस्थताद्वारा विवाद समाधान गराउने मकसद्को बारेमा International Lawyer नामक कानूनी पत्रिकामा Arbitration and Developing Countries शीर्षक अन्तर्गत प्रकाशित लेखमा देहायबमोजिम भनिएको छ:-

Traditional litigation in a national court can be a costly, time-consuming, cumbersome and inefficient process, which obstructs, rather than facilitates, the resolution of business disputes. The formal adversarial structure and the possibility of national bias can destroy the business relationships which are conducive to the smooth flow of international trade. Access to the national courts may be restricted because of the overcrowded court dockets in many countries. The intricacies of the national procedures may be unknown to one or more of the parties. Moreover, foreign judgments may be difficult to enforce. For these reasons and others, businessmen seek alternatives to traditional litigation. Arbitration is a potentially more efficient and attractive mechanism.

In the context of international trade, the discordant parties will be from different parts of the world, with correspondingly different world views, cultures and legal systems. Ideally, arbitration provides a flexible, mutually acceptable means of conflict resolution

because the process is consensual: one party is not dragged unwillingly to court by another. The procedure is also understandable, flexible and informal, not overly burdened with the complex or legal rules and binding precedents. The arbitrators are often chosen by the parties and usually possess substantial commercial knowledge. Other positive features of arbitration include jurisdictional neutrality, confidentiality, reduced costs, and the possibility that the parties may strike a compromise which might not be available in court of law. In general, the process is concerned with simple justice rather than the niceties of legal form and procedure.

१७. उक्त लेखमा उल्लेख भएका कुरा प्रायः सबै व्यापारिक उद्देश्यको दुई पक्षिय विवादमा लागू हुन्छ। उदाहरणको लागि अदालतमा मुद्दा गर्दा अदालतमा मुद्दाको अंगपुरगी सुनुवाईको पालो आउनको लागि लामो समय लाग्छ। अदालतको आफ्नो कार्यविधि सम्बन्धी कानून हुन्छ। त्यस्तो कानूनी व्यवस्था विपरीत अदालत जान सक्दैन। तर मध्यस्थताद्वारा विवाद समाधानमा त्यस्तो हुदैन। उदाररणका लागि मध्यस्थ खास गरी प्रस्तुत विवादको शर्त नं. १८ को व्यवस्था Ad-hoc conventional arbitration tribunal गठन हुने व्यवस्था हो। त्यस्तै Ad-hoc conventional arbitration tribunal को गठन नै दुई पक्षले रोजेको मध्यस्थले दुई पक्ष बीचको विवादका लागि मात्र गठन हुने हुनाले विवाद समाधान चाँडो हुनेमा विवाद हुँदैन। यसरी गठन हुने conventional Ad-hoc arbitration मा अदालतमा लागू हुने कार्यविधि सम्बन्धी कानूनको लागू नगरी

मध्यस्थको लागि पक्षहरूले आफ्नो कार्यविधि आफै तय गर्न सक्छन् जसले गर्दा विवाद चाँडो किनारा हुन्छ। महत्वपूर्ण कुरा के छ भने यसरी आफैले राजेको मध्यस्थ आफैले मञ्जुर गरी तय गरेको कार्यविधि अन्तर्गत गठित मध्यस्थले दिएको award मा परम्परागत मुद्दामा जस्तो पुनरावेदन लाग्न सक्दैन र विवाद चाँडो समाधान हुन जान्छ। उही उद्देश्यलाई ध्यानमा राखी विमा पोलिसीको शर्त नं. १८ ले पुनरावेदक र विपक्षी बीचको विवादमा अदालतको Jurisdiction लाई आपसी मञ्जुरीले Oust गरेको देखिन्छ। तत्कालिन मध्यस्थ ऐन, २०३८ को दफा १३ ले रुपन्देही जिल्ला अदालतले प्रस्तुत विवादमा फिराद पत्र लिई मुद्दा हेर्न सक्दैन। रुपन्देही जिल्ला अदालतले हेर्न नहुने मुद्दा हेरी फैसला गरेको र त्यस उपरको पुनरावेदन सुनी पुनरावेदन अदालत वुटवले गरेको पुनरावेदन दुवै फैसला Lack / excess of juristicion भएकोले फिराद खारेज गर्नुपर्नेमा इन्साफ गरेको मिलेन। प्रस्तुत मुद्दामा अधिकारक्षेत्रको नै अभाव भएकोले मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश नै गर्न परेन।

१८. विपक्षी वादीले फिराद पत्र लिई रुपन्देही जिल्ला अदालतमा दर्ता गर्न गए पनि अदालत जस्तो निकाय जसले प्रत्येक काम कानूनबमोजिम गर्नुपर्छ, त्यस्तो निकायले आफ्नो अधिकार छ, छैन हेरी विमा पोलिसीको १८ नं. र मध्यस्थ ऐन, २०३८ को व्यवस्था हेरी अ.व. २९ नं. को देहाय ६ बमोजिम यस अदालतमा मुद्दा लाग्दैन, विमा पोलिसी र मध्यस्थ ऐन अनुसार मध्यस्थद्वारा मध्यस्थता गराउन जानू भनी दरपीठ गरी फिर्ता गर्नुपर्नेमा लाग्नै नसक्ने मुद्दाको फिराद लिई कारवाही गरेको देखियो। अदालतको समेत ध्यान नपुगेको देखिएको हुँदा यस मुद्दामा यस अदालतले पनि खारेज गर्ने हो भने

पक्षलाई अन्याय पर्ने हुँदा शर्त नं. १८ बमोजिम प्रस्तुत विवाद मध्यस्थद्वारा समाधान गर्न कानूनबमोजिम गर्नु भनी दुवै पक्षहरूलाई सुनाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा

इति संवत् २०६३ वैशाख ४ गते रोज २ शुभम् ।

इजलास अधिकृत: लक्ष्मीकृष्ण श्रेष्ठ

निर्णय नं. ८०७९

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा

माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

संवत् २०६३ सालको रिट नं. ०६३-wo- ०६८१

आदेश मिति: २०६५।१०।२०।२

विषय:- परमादेश ।

निवेदक: जिल्ला धनुषा जनकपुर नगरपालिका

बडा नं. १० बस्ने जयकिशोर लाभ

विरुद्ध

विपक्षी: जिल्ला प्रहरी कार्यालय धनुषा, जनकपुर

- कानूनले कर्तव्य निर्धारण गरेको सार्वजनिक निकायले त्यो कर्तव्य परिपालन गर्न इन्कार गरेमा वा अनिच्छा देखाएमा परमादेश जारी हुने ।
- कानून परिपालन गर्नकै लागि भएकाले राज्यद्वारा विधायिकी अधिकारको अनुशरण गर्दै जारी गरेका कानूनलाई परिपालन गराउने कर्तव्य राज्यको

सञ्चालक सरकार र यसका मातहत निकाय (एजेन्सी) को हुने ।

(प्रकरण नं.४)

- कानूनद्वारा निषेधित आपराधिक कार्य जो कोहीबाट भए पनि ऊ कानूनको परिधिमा आउने पर्दछ । पद, वर्दी, पोशाक र ओहदा कसैको पनि रक्षा कवच हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- अनुसन्धान तहकिकात गर्नु भनेको जाहेरी दरखास्तसँग सम्बन्धित विषयवस्तुको सत्यान्वेषण गर्नु हो । अपराध भयो भएन, अपराध भएको भए कोबाट कसरी भयो भन्ने कुराको अनुसन्धान र प्रमाण संकलन गर्नु र सरकारी वकीलको सहयोगमा एउटा निष्कर्षमा पुग्नु सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयको अनिवार्य रूपले निर्वाह गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- कानूनी कर्तव्यको पालना सार्वजनिक निकायको इच्छा र अनिच्छामा निर्भर रहने विषय होइन । कानूनद्वारा निर्धारित कर्तव्य सार्वजनिक निकायले पालन गर्नु सिवाय अर्को विकल्प हुनै सक्तैन । कानूनी कर्तव्य तदारुकताका साथ परिपालन गर्न सार्वजनिक निकाय सदा तत्पर र क्रियाशील रहनुमा नै कानूनको शासनको सफलता निर्भर रहने ।

(प्रकरण नं.८)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू शम्भू थापा, गोविन्द बन्दी, सतिशकृष्ण खरेल र अम्बर राउत
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवती त्रिपाठी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३(१) र ३(२), ३, ४, ७, १०
- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १
- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी नियमावली, २०५५ को नियम ३, ३(२)

आदेश

न्या.प्रकाश बस्ती: नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ३२ र १०७(२) अनुसार दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं आदेश यस प्रकार रहेको छ:

म निवेदक एक सामान्य नेपाली नागरिक हुँ। नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ (यसपछि संविधानमात्र भनिने) तथा नेपाल कानूनद्वारा प्रत्याभूत हक अधिकार अन्य नागरिक सरह समान रूपमा उपभोग गर्न पाउनु मेरो नैसर्गिक हक अधिकार हो। कानूनको प्रयोगमा समानता र कानूनको समान संरक्षणबाट कसैलाई पनि बञ्चित गर्न मिल्दैन। विपक्षी निकायहरूको क्रियाकलापबाट अन्तरिम संविधानको धारा १३ द्वारा प्रत्याभूत समानताको हक तथा प्रचलित नेपाल कानूनद्वारा प्रत्याभूत अन्य हक अधिकारमा आघात पुगेको छ भने विपक्षी निकायले कानूनले तोकेको दायित्वको पालना नगरेबाट सो कर्तव्य पालना गराउन अन्य प्रभावकारी

उपचारको अभावमा प्रस्तुत रिट निवेदन लिएर उपस्थित भएको छु।

बाँच्न पाउने अधिकार मानिसको सबैभन्दा महत्वपूर्ण र आधारभूत अधिकारको रूपमा लिइन्छ। यो अधिकारलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले स्पष्ट रूपमा संरक्षण गरेको छ। नेपाल पक्ष भएको नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको धारा ६ को उपधारा १ का साथै संविधानको धारा १२ ले प्रत्येक व्यक्तिको बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ। यस्तो हक अधिकार सरकारी निकायमा रहने व्यक्तिबाट उल्लंघन भएमा पीडितलाई प्रभावकारी उपचारको सुनिश्चितता पनि महासन्धिको धारा ३ (ग) ले गरेको छ। यसर्थ नागरिकको कुनै हक अधिकारको हनन भएमा त्यस्तो हक अधिकारको प्रचलन गराउने तथा दोषीउपर कानूनी कार्यवाही चलाई पीडित तथा पीडितका परिवारलाई उचित न्याय दिलाउनु प्रत्येक राज्यको कर्तव्य हुन आउँछ।

जेनेभा महासन्धिको साभा धारा ३ ले गिरफ्तार गरिएको व्यक्तिको जीवन सुरक्षित गर्दै बन्धक बनाउने, बेपत्ता पार्ने र अमानवीय व्यवहार गर्ने जस्ता व्यवहारलाई निषेध गरेको छ। संयुक्त राष्ट्रसंघद्वारा वेपत्ता बनाइने कार्य विरुद्ध संरक्षण महासन्धि पारीत (International Convention for the Protection of all Persons from Enforced Disappearance) २००६ को धारा ५ ले नागरिक बेपत्ता पार्ने कामलाई मानवता विरोधी अपराध (Crime Against Humanity) को रूपमा परिभाषित गरेको छ। यसर्थ गैरन्यायिक ढंगबाट नागरिक बेपत्ता पार्ने तथा हत्या गर्ने जस्ता कार्य मानवता विरुद्धको अपराध भै त्यस्तो कार्यमा संलग्न अभियुक्तहरू राष्ट्रिय कानूनद्वारा समान नागरिकसरह सजायको भागीदार

र जवाफदेही हुनुपर्दछ। यी तमाम राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी र संवैधानिक व्यवस्थाको विपरीत सुरक्षाकर्मीका मानिसहरूले मेरो २४ वर्षीय निर्दोष छोरा दीपु भनिने संजीवकुमार कर्ण लाई दिन दहाडै गिरफ्तार गरी २ वर्ष ३ महिनासम्म स्थिति सार्वजनिक नगरी गैरन्यायिक हत्या गरी लाससमेत बेपत्ता पारेकोले सो अपराधजन्य कार्यमा संलग्न अभियुक्तहरूको नाम समेत किटानी रूपमा उल्लेख गरी विपक्षी कार्यालयमा जाहेरी दरखास्त गरेकोमा सोउपर अनुसन्धान नगरी कानूनको शासनको उपहास गर्दै दण्डहीनतालाई बढावा दिईरहेको विपक्षी निकायको क्रियाकलापबाट ऐतिहासिक जनआन्दोलनको भावनाबाट आएको संविधानको प्रस्तावनामा उल्लिखित कानूनी राज्यको अवधारणा, धारा १३ द्वारा प्रत्याभूत समानताको हक र धारा ३३ (ग) मा राज्यको दायित्वको रूपमा उल्लिखित आधारभूत मानवअधिकारको सम्मान गर्ने र दण्डहीनताको अन्त्यगर्दै जाने भन्ने व्यवस्थाको उल्लंघन हुनाका साथै ICCR को धारा ३ क, ग को समेत उल्लंघन भएबाट सो हक अधिकारको प्रचलन गराउन तथा विपक्षी निकायलाई कानूनले तोकेको दायित्व परिपालना गराउन अन्य उपचारको अभावमा बाध्य भै निम्नलिखित व्यहोराको निवेदन लिएर उपस्थित भएको छु।

२०६० साल आश्विन २१ गते (८ अक्टुबर २००३) बुधवारका दिन बिहान अ.७.००बजे मेरो २४ वर्षीय जेठो छोरा दीपु भनिने संजीवकुमार कर्ण मसँग रु. १५०।- लिई नुहाएर फेर्ने एकसरो कपडाहरू जस्तै पैन्ट, सर्ट, गंजी, अन्डरवियर समेत लिई जनकपुर न.पा. बडा नं.४ स्थित कटैया चौरी एरियामा डेरा

गरिबसेका निजका साथीहरूले आयोजना गरेको सहभोज (पिकनिक) मा सहभागी हुन गएको थियो।

सोही दिन दिउंसो अन्दाजी २.०० बजेको समयमा आफ्नो वडामा रहेको देवी चौक (हाल नाम परिवर्तन भै कायम भएको शहीद चौक) मा गएको बेला एक्कासी छोरा संजीवको साथी दीपु भन्ने एउटा केटा म नजीक आई “ भोजको भान्सा तयार भै सकेपछि तपाईंको छोरा संजीव चापाकलमा नुहाईरहेकै बेला सादा पोसाकधारी तथा वर्दीमा रहेका प्रहरी तथा सैनिकहरूले घेरा हाली संजीव, दुर्गेश, जीतेन्द्र, प्रमोद र शैलेन्द्र समेतका ११ जना युवकलाई पक्राउ गरी निर्ममतापूर्वक जथाभावी पिटिरहेका छन्” भनी भन्नासाथ त्यसै एरियामा संरचीकुटी नजीक चित्रांस टेण्ट हाउस संचालन गरिआएका सुनीलकुमार कर्णसँग मैले टेलिफोनबाट सोझा सो कुराको पुष्टि भएपछि दुर्गेशका पिता सूर्यकुमार कर्णलाई जानकारी दिई तुरुन्त मानवअधिकार क्षेत्रमा कार्यरत् समाज उत्थान केन्द्र, धनुषाको कार्यालयमा गई त्यहाँका कार्यक्रम संयोजक नवराज बस्नेतलाई उक्त घटनाको विषयमा जानकारी गराएँ। निजले तुरुन्तै जिल्ला प्रहरी कार्यालय, धनुषामा तत्कालीन प्रहरी निरीक्षक मोहन शेरपासँग टेलिफोनबाट बुझ्दा त्यस कार्यालयमा कसैलाई नल्याएको र निजहरूलाई क्षेत्रीय प्रहरी कार्यालय जनकपुरको कार्यालयमा लगिएको जानकारी दिएपछि नवराज बस्नेतले सो कार्यालय (तत्कालीन क्षे.प्र.ई.का. जनकपुर)मा टेलिफोन गरी बुझ्दा त्यहाँ सोही कार्यालयका तत्कालीन प्रहरी नायब उपरीक्षक कृष्ण तिवारीले पक्राउ परेका संजीवकुमार कर्ण (दीपु) लगायत सबैलाई त्यहाँ ल्याइएको कुरा पुष्टि गर्नुभयो। त्यसपछि तुरुन्तै म त्यस कार्यालयको गेटमा पुग्दा छोरा संजीव सहित पक्राउ परेका सबैको आँखा

कपडाले बाँधिएको र कार्यालयको मूल भवन अगाडि उभ्याई राखिएको देखी भित्र जाने प्रयास गर्दा त्यहाँ गेटमा रहेका प्रहरीहरूले प्रवेश गर्न निषेध गरी छोरसँग भेट गर्न दिएनन् ।

एकै छिन पछाडि पक्राउ परेकाहरू सबैलाई प्रहरीहरूले कार्यालयभित्र लगिसकेपछि म पुनः फर्केर समाज उत्थान केन्द्रमा गई म आफै र केन्द्रका कार्यक्रम संयोजकसमेतले टेलिफोनबाट प्र.ना.उ. कृष्ण तिवारीसँग कुरा गर्दा तत्कालीन राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग जनकपुर शाखामा कार्यरत प्र.ना.उ. विष्णु पोखरेल (हाल मृत्यु भै सकेका), जिल्ला सुरक्षा समितिका संयोजक प्र.जि.अ. रेवती राज काफ्ले, जि.प्र.का. धनुषाका प्रमुख प्रहरी उपरीक्षक कुंवेर सिंह राना मगर तथा धारापानी सैनिक व्यारेकका मेजर अनूप अधिकारीलगायत जिल्ला सुरक्षा समितिका अन्य सदस्यहरू समेतको उपस्थितिमा क्षेत्रीय प्रहरी कार्यालय जनकपुरका प्रमुख वरिष्ठ प्रहरी उपरीक्षक डा.चूडाबहादुर श्रेष्ठले सोधपूछ र छानबीन गरिरेको भन्ने जानकारी गराउनु भयो । तत्पश्चात् सो दिन म र समाज उत्थान केन्द्रका संयोजकले क्षेत्रीय प्रहरी ईकाई कार्यालय जनकपुरका कार्यालय प्रमुखसँग सम्पर्क गर्न अनेकौं पटक टेलिफोनमार्फत प्रयास गर्दा निजसँग सम्पर्क हुन नसकेपछि सोही दिन साँझमा फेरि निज प्र.ना.उ. कृष्ण तिवारीसँग टेलिफोनमा कुरा हुँदा पक्राउ परेका सबैलाई त्यहाँबाट अन्यत्र सारिएको, तर कहाँ लगियो त्यो कुरा आफूलाई थाहा नभएको जानकारी दिनु भयो । यसरी छोरालाई आखिँ अगाडिबाट दिन दहाडै बेपत्ता बनाइयो ।

तत्पश्चात् मैले छोराका जीवन रक्षाको लागि धेरै मानवअधिकार वादी राष्ट्रिय तथा

अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्था तथा नेपाल स्थित कूटनीतिक नियोगहरूमा निवेदन गरे । गैरकानूनी रूपमा पक्राउ परेका व्यक्तिहरूका सम्बन्धमा धेरै पत्रपत्रिकामा समाचारहरू प्रकाशित भए । छोरालाई सार्वजनिक गर्नका लागि दबाव सिर्जना भयो । तर छोरालाई बेपत्ता नै बनाइयो । यस्तैमा छोराको जीवनरक्षाको लागि मैले दिएको निवेदनउपर छानबीन गरिरहेको राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगले मलाई मिति २०६२।११।२४ (८ मार्च २००६) मा एक पत्र पठाई “संजीव लगायत बेपत्ता पारिएका भनिएका सम्बन्धमा तत्कालीन शाही नेपाली सेनाको कार्यरथी विभाग, मानवअधिकार शाखाबाट छोरा संजीव कुमार कर्ण (दीपु) लगायत सँगै पक्राउ परेका दुर्गेश लाभ, जीतेन्द्र भा, प्रमोदनारायण मण्डल र शैलेन्द्र यादव समेत पाचै जनाको मिति २०६०।६।२१ गते (पक्राउ परेकै दिन) प्रहरीको एकल कारवाहीमा जनकपुर इलाकामा मृत्यु भएको” जानकारी गराइएको थियोस् । सो जानकारी प्राप्त भएपछि मेरो छोरा त्यसरी मारिएको भए कहाँ कुन ठाउँमा के कुन आधारमा र परिस्थितिमा के कसको आदेशमा कसको कुन किसिमको हतियार प्रहारबाट मारिएका हुन, शव पोष्टमार्टम गराइयो गराईएन ? लास के गरी कसद्वारा जलाइयो ? आदि तामाम प्रश्नको जवाफ सरकारबाट माग्न राष्ट्रसंघीय बेपत्तासम्बन्धी कार्यदल, ICRC, OHCHR नेपाललगायतका कार्यालयहरूमा गै सहयोग माग गर्ने क्रममा ती निकायहरूबाट पहल हुँदा समेत सरकार र सुरक्षा निकायबाट वास्तविक तथ्यबारेमा कुनै जानकारी गराइएन ।

छोराको खोजबीन गर्ने क्रममा सुरक्षा निकाय तथा सरकारी निकायमा छोराको पक्राउ भएकै दिनदेखि लगातार खोजबीन गरिरहे । तर,

मलाई वास्तविक तथ्यको बारेमा कहिल्यै जानकारी दिइएन । तर एक्कासी प्रहरीको एकल कारवाहीमा परी मृत्यु भएको भनी जानकारी गराउनु, छोराको लास बेपत्ता पारी हालसम्म पनि परिवारका सदस्यलाई नदिनु, जनकपुर जस्तो ठूलो इलाकामा ५।५ जनाको मृत्यु हुंदा कुनै पनि परिवारको सदस्यले सो समयमा जानकारी नपाउनु जस्ता कारणले पनि छोरालाई पक्राउपश्चात गैरन्यायिक र कर्तव्यपूर्ण ढंगबाट हत्या गरको पुष्टि हुन आएको छ ।

यसरी निर्दोष छोराको गैरन्यायिक तथा कर्तव्यपूर्णढंगबाट भएको हत्या मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. विपरीतको कार्य भएको र दोषीहरू ऐ महलबमोजिम सजायको भागीदार भएकोले कारवाहीको माग गर्दै राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारवादी संघ संस्थाको प्रतिनिधिहरूको उपस्थितिमा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३ बमोजिम किटानी जाहेरी दरखास्त विपक्षीको कार्यालयमा २५ असार २०६३ मा दिंदा विपक्षीको कार्यालयमा “विशेष आन्तरिक दर्ता” भनी जाहेरी दर्ता भएको थियो । सो जाहेरी दर्ता भएको भोलिपल्टै विपक्षी प्रहरी कार्यालयका प्रमुख, नेपाल स्थित संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार उच्च आयुक्तको कार्यालयको प्रतिनिधि र एडभोकेसी फोरमका कार्यकारी निर्देशक मन्दिरा शर्मा समेत भै मृतकको शव गाडिएको भनी आशंका गरिएको स्थलमा गै सो ठाउँलाई घेरा हालिराख्ने काम सम्म भएको थियो । यसरी किटानी जाहेरी परेपछि सो बमोजिम दोषी देखिएकालाई पक्राउ गर्ने र अनुसन्धानको अन्य कामलाई प्रभावकारीढंगबाट अगाडि बढाउने विपक्षी निकायको कर्तव्य हो, तर जाहेरी दर्ता भएको यति लामो समयसम्म पनि

जाहेरीमा उल्लिखित अभियुक्तहरूलाई पक्राउ नगरिनु र प्रभावकारी अनुसन्धानको अन्य काम अगाडि नबढाउनु जस्ता विपक्षी निकायका गैरजिम्मेवारी कामले देशमा दण्डहीनतालाई प्रश्रय दिएको पुष्टि हुन आउँछ । कानूनको शासनमा यस्तो कामले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सक्तैन ।

निर्दोष छोरालाई पक्राउ गरी सुरक्षाकर्मीले नियन्त्रणमा लिई तत्पश्चात् बदनियत तथा कर्तव्य गरी हत्या गरेको भन्ने कुरा लामो समयसम्म वास्तविक तथ्य माँग गर्दा जानकारी नदिने र अनभिज्ञता प्रकट गर्ने र पछि आएर वस्तुनिष्ठ र ठोस आधार र कारण बिना सेनाको मुख्यालयको मानवअधिकार शाखाले प्रहरीको एकल कारवाहीमा मृत्यु भएको भन्ने कुराको जानकारी गराउने जस्ता कार्यबाट पनि प्रष्ट भएको छ । कुनै निकाय वा व्यक्तिले आफ्नो कब्जामा राखेको व्यक्तिको मृत्यु हुन्छ भने त्यसको जिम्मेवारी र जवाफदेही हुनैपर्छ । यस्तो न्यायिक मान्यताको विपरीत निर्दोष छोराको कर्तव्य गरी हत्या गर्ने जस्तो गम्भीर फौजदारी अपराधका अभियुक्तहरू कानून बमोजिम सजायको भागीदार हुनुपर्छ । कानूनको शासन भएको देशमा कानूनको पालना, सम्मान र कानूनले तोकेको काम कर्तव्य सबैले अनिवार्य र समान रूपमा गर्नुपर्छ । गैरकानूनी र कर्तव्यपूर्ण ढंगबाट ज्यान मार्ने जस्तो गम्भीर फौजदारी अपराधका दोषीहरू नियमित अदालतको कारवाहीको भागीदार छन् । मानिसको बाँच्न पाउने तथा अन्य नागरिक हक अधिकारको रक्षा गर्ने जिम्मेवारी भएको सुरक्षा निकायका मानिसहरूद्वारा नै यस्तो अपराधिक कार्य हुँदै जाने र सोउपर कुनै पनि कानूनी कारवाही नहुने हो भने सो निकायप्रतिको जनविश्वास गुम्ने र अन्ततः सुरक्षा

निकायमाथि गम्भीर प्रश्नचिन्ह उठछ। यसर्थ अपराधमा जो सुकै संलग्न होस् कारवाही हुनैपर्छ। सेना तथा प्रहरीको मानिसलाई नागरिकको हत्या गर्ने र सोबाट उन्मुक्ति पाउने कुनै आधार छैन। जाहेरी नै नपरेको अवस्थामा समेत घटनाको बारेमा थाहा जानकारी पाएपछि अनुसन्धान अगाडि बढाउनु पर्ने दायित्व भएको विपक्षी निकायको कानून कर्तव्य भएकोमा किटानी जाहेरी पर्दा समेत कुनै अनुसन्धान नहुनुले कानूनको शासनको उपहास भएको छ।

निज छोरालाई सुरक्षा निकायका मानिसले आफ्नो कब्जामा लिई हत्या गर्ने कार्य क्रूर, अमानवीय, मानवताविरोधी तथा अपराधजन्य कार्यको परिभाषामा पर्न आउँछ। राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले तोकेको मानिसको बाँच्न पाउने (Right to life) जस्तो सबैभन्दा महत्वपूर्ण अधिकारको हनन हुन पुगेको छ। यस्तो काम कारवाहीलाई कानूनको शासन भएको देशमा सहन गर्न सकिँदैन। कानूनले तोकिएको आफ्नो अधिकार प्रयोग र कर्तव्यको पालना जिम्मेवार पूर्ण ढंगबाट निर्वाह गर्नु विपक्षी निकायको दायित्व हो। यसर्थ विपक्षी निकायले कानूनी दायित्व पूरा नगरेबाट सो दायित्व पुरा गराई यथाशीघ्र अनुसन्धान अगाडि बढाई पाउन अन्य उपचारको अभावमा बाध्य भै प्रस्तुत निवेदन दिएर सम्मानीत अदालतको शरण पर्न आएको छु।

यसर्थ सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को विभिन्न दफाहरूले तोकेको कानूनी कर्तव्य विपक्षी निकायहरूले पुरा नगरेकोले प्रस्तुत जाहेरी दरखास्तका आधारमा कानून बमोजिमको अनुसन्धानको काम तत्कालै अगाडि बढाई यथाशीघ्र अभियुक्तलाई पक्राउ गरी सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन २०४९ ले तोकेको कर्तव्य पूरा गर्नु भनी विपक्षी

निकायको नाममा संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम परमादेशलगायत जो चाहिने आदेश जारी गरी अनुसन्धानको काम यथाशीघ्र अगाडि बढाउने व्यवस्था मिलाई पाऊँ भन्ने समेतको निवेदन पत्र।

यसमा विपक्षीहरूबाट १५ दिन भित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी म्यादभित्र लिखित जवाफ पेश भए वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको मिति २०६४/१९६ को आदेश।

प्रमोदनारायण मण्डल समेत ५ जनालाई मिति २०६०/६१/२९ गतेका दिन निजहरूलाई यस कार्यालय तथा मातहत कार्यालय समेतबाट पक्राउ गरिएको भन्ने रेकर्डबाट नदेखिएको, मृत्यु भएका भनिएका व्यक्तिहरूको, लास हालसम्म फेला नपरेको हालसम्मका अनुसन्धानबाट हराएका व्यक्तिहरूको कोही कसैले अपरहण गरेको वा हत्या भएको हो सो सम्बन्धमा यकीन समेत भई नसकेको स्थिति छ। यस सम्बन्धमा यस जिल्लामा त्यस अवधिमा कार्यरत प्रहरी प्रशासकसमेतका अधिकृतसमेतलाई विपक्षी बनाई पीडित पक्षबाट जाहेरी प्राप्त भइ सो सम्बन्धमा घटनाको वास्तविकता पत्ता लगाउन आवश्यक अनुसन्धान कार्य भई रहेको छ। प्रहरीको एकल कारवाहीमा मिति २०६०/६१/२९ गते बेपत्ता भएका भनिएका व्यक्तिहरूको मृत्यु भएको भन्ने सन्दर्भमा तत्कालीन शाही नेपाली सेनाको कार्यरथी विभाग मानवअधिकार शाखाबाट मिति २०६२/१०/१० गते र मिति २०६२/१०/२० गते राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगलाई पठाएको पत्रको पुष्ट्याई गर्ने आधार र सो घटना कहाँ कसले कुन मितिमा के कस्तो तवरबाट भएको हो, सो सम्बन्धमा विवरण गणना भए गणबाट, त्यहाँ नभए सम्बन्धित कार्यालयबाट उपलब्ध गराई

दिनु हुन भनी नेपाली सेना गोरख बक्स गण परकौली व्यारेक जलेश्वरलाई पत्र लेखी नेपाली सेना जंगी अड्डा भद्रकाली कार्यरथी विभाग मानवअधिकार शाखालाई बोधार्थ प्रेषित गरी मिति २०६३।७।२६ गते पत्राचार भएको हो । उक्त घटनाका सम्बन्धमा यस गणमा कुनै रेकर्ड नभएको घटना बारे कुनै जानकारी नभएको भनी उक्त गणबाट यस कार्यालयलाई मिति २०६३।८।२९ मा जवाफ प्राप्त भएको छ । सेनाको कार्यरथी विभागबाट थप विवरण माग्ने कार्य जारी छ । हालसम्म प्राप्त भएको छैन । घटना सम्बन्धमा थप बुझ्नु पर्ने लगायतका अनुसन्धान कार्य जारी नै रहेको अवस्थामा प्रमोदनारायण मण्डल समेतलाई पक्राउ गरी बेपत्ता पारी कर्तव्य गरी मारी लास समेत बेपत्ता पारेको भनी जाहेरी दरखास्तबाहेक अन्य ठोस प्रमाणहरू हाल सम्म खुल्न आएको छैन । प्रमाणहरू संकलन भई प्रमाणबाट निजहरू नै दोषी देखिएमा कानून बमोजिम कारवाही हुने अवस्था विद्यमान नै रहेको हुँदा सम्बद्ध ठोस प्रमाणको अभावमा कोही कसैलाई पनि हिरासतमा राखी अनुसन्धान गर्न मानवअधिकारको दृष्टिबाट पनि उचित नहुँदा कपोलकल्पित रिट निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय धनुषाको लिखित जवाफ ।

यसमा राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगले जयकिशोर लाभलाई लेखेको मिति २०६३।४।७ को पत्रमा संजीवकुमार कर्णको मृत्यु भएको घटनाको सम्बन्धमा अनुसन्धान गरी प्रतिवेदन पेश गर्नका लागि प्रहरी नायब महानिरीक्षकको अध्यक्षतामा २०६२।१।२२ मा पाँच सदस्यीय समिति गठन गरेको भनी लेखेको देखिँदा उक्त समितिले अनुसन्धान गरी के कस्तो प्रतिवेदन बुझाएको छ ? उक्त पत्रको

प्रतिलिपि समेत साथै राखी प्रहरी प्रधान कार्यालयलाई पत्र लेखी जवाफ मगाउने र प्रस्तुत निवेदनमा उल्लेख भएको विषयमा लिखित जवाफ परी सकेपछि पनि कुनै अनुसन्धान कारवाही अघि बढेको छ, छैन ? सोको जवाफ पनि जिल्ला प्रहरी कार्यालय धनुषाबाट लिई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।५।४ को आदेश ।

मिति २०६०।६।२९ गते अ. १०.०० बजेको समयमा क्षे.प्र.ई.कार्यालयको घुमुवा टोलीको रिपोर्टिङको आधारमा प्रहरी वरिष्ठ उपरीक्षक, प्रहरी उपरीक्षक र आर्मी अधिकृत समेतको टोलीले निम्न ५ जना लगायतका केही शंकास्पद आतंककारीहरूलाई जिल्ला धनुषा जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ४ स्थित कटैया चौरबाट पक्राउ गरेको भन्ने बुझिन आएको । (१) शैलेन्द्र यादव, दुहती-७ धनुषा, (२) जितेन्द्र भा -जनकपुर-४, धनुषा, (३) प्रमोद नारायण माउत कुर्या-१ धनुषा, (४) दुर्गेशकुमार लव, जनकपुर-१० धनुषा, (५) सजिवकुमार भा-जनकपुर-१०, धनुषा, सोही दिन पक्राउ परेका मध्ये केही व्यक्तिलाई प्रारम्भिक छानविन पश्चात छाडिएको र उल्लिखित ५ जनालाई सोही दिन बेलुकी प्रहरीले आर्मी व्यारेक भिमानमा बुझाई फर्केको भन्नेसम्म बुझिन आएको । प्रस्तुत घटना घटेको समयमा कार्यरत जिम्मेवार प्रहरी अधिकृतहरू तथा जवानहरू मध्ये कोही अवकाश प्राप्त भई गई सकेको र कोही सरुवा भई अन्यत्र गई सकेको अवस्थामा घटना सम्बन्धी विस्तृत जानकारी निजहरूलाई बुझेको अवस्थामा मात्र प्रष्ट हुने हुन्छ भन्ने प्रहरी नायब महानिरीक्षक दीपेन्द्रबहादुर विष्टको ५ सदस्यीय अध्यक्षतामा गठीत टोलीको प्रहरी

महानिरीक्षक समक्ष मिति २०६२।१।२५ को प्रतिवेदन रहेको देखिन्छ ।

यसमा यस अदालतको मिति २०६४।५।४ को आदेश बमोजिम राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगले निवेदक जयकिशोर लाभलाई लेखेको मिति २०६३।४।७ को पत्रमा संजिवकुमार कर्ण समेतको मृत्युको सम्बन्धमा हुने कारवाही एवं निर्णय गरेको भए सो सम्बन्धी फाइल पठाई दिनु भनी आयोगलाई लेखी पठाई जवाफ आएपछि लगाउको रिट नं. ०९११ को निवेदनसमेत साथै राखी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।१।२० को आदेश ।

संजिवकुमार कर्ण, दुर्गेश लाभ, प्रमोद नारायण मण्डल, शैलेन्द्र यादव र जितेन्द्र भा समेतलाई २०६०।६।२१ गते प्रहरीद्वारा भिमान स्थित आर्मी व्यारेक समक्ष बुझाइएकोमा सुरक्षाकर्मीद्वारा आफ्नो कब्जामा लिइसकेको व्यक्ति माथि तत्कालिन संविधानमा भएको व्यवस्था अनुरूप कारवाही गर्नु पर्नेमा सो नगरेको र व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण गरी गैरन्यायीक हत्या भएको पाइएको हुँदा त्यसबेला क्षेत्रीय प्रहरी वरिष्ठ उपरीक्षक चुडाबहादुर श्रेष्ठ, प्रहरी उपरीक्षक कुवेर सिंह राना धारापानी सैनिक व्यारेकका मेजर अनुप अधिकारीलाई आदेश दिने प्रमुख जिल्ला अधिकारी रेवतीरमण काफ्ले रहेको देखिन्छ । निजहरूले पदीय दायित्व अनुसार आफूलाई तोकिएको जिम्मेवारी पुरा गरी नागरिकको ज्यू-ज्यान सुरक्षित गर्नुपर्नेमा नगरी मानव अधिकार उल्लंघन कार्यमा संलग्न रहेको देखिँदा आवश्यक अनुसन्धान गरि कानूनबमोजिम कारवाही गर्न मानवअधिकार आयोग ऐन, २०५३ को दफा १३(१) बमोजिम नेपाल सरकारलाई लेखि पठाउने र पिडीतका आश्रित परिवारको भरण पोषणको लागी सोही ऐनको

दफा १३(२) र राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग (उजूरी कारवाही तथा क्षतिपूर्ति नियमावली) २०५७ को नियम १७ बमोजिम जनही रु.३,००,०००।- (तीन लाख) क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरि पठाउने आयोगको मिति २०६४।१०।१५ को निर्णय भएको हुँदा सो व्यहोरा जयकिशोर लाभलाई आयोगको च.नं. ९८१ संरक्षण मिति २०६४।११।१८ को पत्र रहेको पाइयो । सो निर्णयको जानकारी तथा कार्यान्वयनका मिति पत्र च.नं. २८९७ मिति २०६४।१०।१५ मै प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयमा पत्राचार भएको पाइन्छ ।

नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल कागजात अध्ययन गरियो । निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू शम्भु थापा, गोविन्द बन्दी, सतिशकृष्ण खरेल र अम्वर राउतले हाम्रो पक्षको छोरालगायतका अन्य व्यक्तिहरू समेत २०६० सालमै दिउसै पक्राउ गरी मारी लाससमेत वेपत्ता परेको स्थिति राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको प्रतिवेदनबाट पुष्टि भएको छ । ज्यान मार्ने र वेपत्ता पार्ने जस्तो संगीन प्रकृतिको अपराधमा अपराधीको खोजबीन गरी पक्राउ गरी कारवाही समेत गरिपाऊँ भनी जाहेरी दर्ता भैसके पश्चात् घटनाको अनुसन्धान नै नगरी हालसम्म विपक्षी मौन रहिआएकोले यस्तो दण्डहीनताको संस्कृतिको अन्त्यका निमित्त रिट निवेदन माँगबमोजिम अविलम्ब अनुसन्धान कारवाही अगाडि बढाई सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ ले तोकेको कर्तव्य पूरा गर्नु भनी विपक्षीका नाउँमा संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम परमादेशको आदेश जारी होस् भन्ने बहस गर्नु भयो ।

विपक्षी तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवती त्रिपाठीले द्वन्दको समयमा यस्ता घटना घटेका छन् । सो घटनाहरू राजनीतिक परिवर्तनका निमित्त भएको तथ्यमा विवाद छैन । विधिवत जाहेरी दर्तापश्चात् अनुसन्धान तहकिकात गर्दैनौं भनिएको छैन । आवश्यक जाँचबुझका कार्यमा प्रयास भईरहेको छ । अपराध घटाउने व्यक्ति निकायको प्रत्यक्ष संलग्नताको स्पष्ट आधारबिना कारवाही अगाडि बढाउन सहज हुन जाने देखिन्छ । निश्चित स्थानमा निश्चित व्यक्ति निकायले अपराध गरेको भन्ने खुल्ला आए कारवाही अगाडि बढने नै हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्ने बहस गर्नुभयो ।

दुवै पक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिर सुनी यसमा रिट निवेदकको माँगबमोजिम आदेश जारी गर्न मिल्ने हो होइन ? त्यसमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन्छ ।

२. यसमा आफ्नो छोराको गैरन्यायिक हत्या भएकोमा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ बमोजिम किटानी जाहेरी दरखास्त दिन जाँदा विधिवत दर्ता समेत नगरी अनुसन्धान तहकिकात समेत केही नगरी कानूनी कर्तव्य निर्वाह नगरेकोले जिल्ला प्रहरी कार्यालय धनुषाका नाममा परमादेशको माग गर्दै प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता भएको रहेछ । विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालय धनुषाको लिखित जवाफमा निवेदकका छोरा समेतलाई पक्राउ गरेको रेकर्डबाट नदेखिएको लास फेला नपरेको, हराएका व्यक्तिको अपरहण भएको हो वा हत्या भएको हो यकीन नभएको भन्ने जस्ता जिकिर लिदै घटनाको वास्तविकता पत्ता लगाउन अनुसन्धान भई रहेको व्यहोरा व्यक्त गरिएको रहेछ । यस अदालतबाट बुझ्दा मिति २०६०।६।२९ गते अ. १०.०० बजेको समयमा

क्षे.प्र.ई.कार्यालयको घुमुवा टोलीको रिपोर्टिङको आधारमा प्रहरी वरिष्ठ उपरीक्षक, प्रहरी उपरीक्षक र आर्मी अधिकृत समेतको टोलीले निम्न ५ जना लगायतका केही शंकास्पद आतंककारीहरूलाई जिल्ला धनुषा जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ४ स्थित कटैया चौरबाट पक्राउ गरेको भन्ने बुझिन आएको (१) शैलेन्द्र यादव, दुहती-७ धनुषा, (२) जितेन्द्र भा -जनकपुर-४, धनुषा, (३) प्रमोद नारायण माउत कुर्या-१ धनुषा, (४) दुर्गेशकुमार लव, जनकपुर-१० धनुषा, (५) संजिवकुमार भा-जनकपुर-१०, धनुषा । सोही दिन पक्राउ परेका मध्ये केही व्यक्तिलाई प्रारम्भिक छानबिन पश्चात छाडिएको र उल्लिखित ५ जनालाई सोही दिन बेलुकी प्रहरीले आर्मी व्यारेक भिमानमा बुझाई फर्केको भन्नेसम्म बुझिन आएको । प्रस्तुत घटना घटेको समयमा कार्यरत जिम्मेवार प्रहरी अधिकृतहरू तथा जवानहरू मध्ये कोही अवकाश प्राप्त भई गइसकेको र कोही सरुवा भई अन्यत्र गई सकेको अवस्थामा घटना सम्बन्धी विस्तृत जानकारी निजहरूलाई बुझेको अवस्थामा मात्र प्रष्ट हुने हुन्छ भन्ने प्रहरी नायब महानिरीक्षक दीपेन्द्रबहादुर विष्टको ५ सदस्यीय अध्यक्षतामा गठीत टोलीले प्रहरी महानिरीक्षक समक्ष मिति २०६२।१।२५ को प्रतिवेदनमा व्यहोरा उल्लेख भएको छ ।

३. विषयवस्तुको उपरोक्त परिप्रेक्षमा प्रस्तुत विषय परमादेश जारी हुन उपयुक्त भए नभए तर्फ यस अदालतले आफ्नो निर्णय दिनु परेको ।

४. कानूनले कर्तव्य निर्धारण गरेको सार्वजनिक निकायले त्यो कर्तव्य परिपालन गर्न इन्कार गरेमा वा अनिच्छा देखाएमा परमादेश जारी हुने हो । यस सिद्धान्तको कसीमा प्रस्तुत विवादलाई निरोपण गर्नु पर्ने स्थिति छ । प्रहरी कार्यालय राज्यको

एउटा अंग भएकोमा विवाद छैन । राज्यले आफूमा अन्तरनिहित अपराधको नियन्त्रण, अनुसन्धान र कारवाही जस्ता कानूनी कर्तव्य परिपालन गर्ने नै प्रहरी कार्यालय जस्ता निकायको स्थापना र संचालन गरेको हुन्छ । अपराध हुन नदिनु र भएमा अनुसन्धान तहकिकात गरी दोषीलाई सजाय दिलाउन सप्रमाण अदालतमा पेश गर्नु पर्ने कानूनी कर्तव्यबाट राज्य पन्छिन सक्तैन । यही कानूनी कर्तव्य परिपालन गर्न नै राज्यले सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०१७ हुँदै हाल २०४९ तथा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी नियमावली, २०१८ हुँदै हाल २०५५ प्रचलनमा ल्याएको छ । कानूनको महत्व नै यिनको परिपालनामा रहेको हुन्छ । कानून परिपालन गर्न कै लागि हुन्छन् । राज्यद्वारा विधायिकी अधिकारको अनुशरण गर्दै जारी गरेका कानूनलाई परिपालन गराउने कर्तव्य राज्यको संचालक सरकार र यसका मातहत निकाय (एजेन्सी) को हो ।

५. कानूनको परिपालनमा नै कानूनको शासन वा विधिको शासनको अवधारणाले साकार रूप लिन्छ । दण्डहीनता कानूनको शासनको मूल दुश्मन हो । त्यसैले दण्डहीनता कानूनको आँखामा एउटा निन्दनीय कार्य हो । दण्डहीनताको अन्त्य गर्ने गराउने कानूनी कर्तव्य पनि सरकारकै हो । सरकार र यसका मातहत निकाय (एजेन्सी) ले दण्डहीनतालाई प्रश्रय दिने कुनै कार्य गर्दछन् वा आचरण प्रदर्शित गर्दछन् भने यस्तो कार्य न्यायिक परीक्षणको विषय बन्दछ । अपराधले कुनै पनि रूपमा प्रोत्साहन पाउनु हुँदैन भने अपराध गर्नेले कुनै पनि किसिमको संरक्षण पाउनु हुँदैन । यसो हुन नसके कानूनको शासनको मर्म मर्न पुग्दछ । कानूनद्वारा निषेधित आपराधिक कार्य जो कोहीबाट भए पनि ऊ कानूनको परिधिमा

आउने पर्दछ । पद, वर्दी, पोशाक र ओहदा कसैको पनि रक्षा कवच हुन सक्तैन । कानूनको आँखामा अपराध केवल अपराध हो र हर अपराधी केवल अपराधी, त्यसैले हर अपराधी सजायका भागी हुन्छन् ।

६. प्रस्तुत विवादमा एउटा नागरिक आफ्नो छोराको गैरकानूनी हत्या भएको जाहेरी लिएर सरकारी मुद्दा सम्बन्धी, २०४९ को दफा ३ (१) र ३(२) ले निर्धारित गरेको मार्गको अनुशरण गर्दै जिल्ला प्रहरी कार्यालय धनुषामा गएको मिसिलबाट देखिन्छ । यसरी प्राप्त दरखास्तलाई सोही ऐनको दफा ३(४) अनुसार तोकिएको ढाँचाको दर्ता किताबमा दर्ता गरी राख्नु पर्ने कानूनी कर्तव्यलाई विधिकर्ताले बाध्यात्मक स्वरूप प्रदान गरेको छ । तर प्रस्तुत उक्त जाहेरी दरखास्तलाई “विशेष आन्तरिक दर्ता” भनी (पछाडि) जनाइएको सम्म मिसिलबाट देखिन्छ । यस्तो कार्यलाई सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३ र सरकारी मुद्दा सम्बन्धी नियमावली, २०५५ को नियम ३ द्वारा निर्धारित कानूनी कर्तव्य परिपालन गरेको मान्न सकिन्छ ।

७. जाहेरी दरखास्त दर्ता गरेपछि प्रमाण लोप वा नाश हुन नदिने, अपराधी उम्कन नदिने तथा तहकिकात गरी सबुद प्रमाण संकलन गर्ने प्रक्रिया र कार्यविधि सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन तथा नियमावलीमा वर्णित छन् । अनुसन्धान तहकिकात गर्नु भनेको जाहेरी दरखास्तसँग सम्बन्धित विषयवस्तुको सत्यान्वेषण गर्नु हो । अपराध भयो भएन, अपराध भएको भए कोबाट कसरी भयो भन्ने कुराको अनुसन्धान र प्रमाण संकलन गर्नु र सरकारी वकीलको सहयोगमा एउटा निष्कर्षमा पुग्नु सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयको अनिवार्य रूपले निर्वाह गर्नु पर्ने कानूनी कर्तव्य हो ।

८. कर्तव्यको परिपालनमा तदारुकता देखिनु पर्दछ। तदारुकता नदेखिनु कर्तव्य पालन प्रति अनिच्छा प्रकट गर्नु हो। प्रस्तुत विवादमा लिखित जवाफमा अनुसन्धान भइ रहेको भनिए पनि सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन र नियमद्वारा निर्धारित अनुसन्धानका कुनै पनि चरणमा प्रवेशसम्म गरिएको मिसिलबाट देखिदैन। यसरी कानूनद्वारा अनुसन्धान गर्ने कर्तव्य तोकिएको निकायको लामो समयसम्म कर्तव्य पालन प्रतिको उदासीनतालाई कानूनी कर्तव्य पालनप्रति अनिच्छा मान्नु पर्दछ। कानूनी कर्तव्यको पालना सार्वजनिक निकायको इच्छा र अनिच्छामा निर्भर रहने विषय होइन। कानूनद्वारा निर्धारित कर्तव्य सार्वजनिक निकायले पालन गर्नु सिवाय अर्को विकल्प हुनै सक्तैन। कानूनी कर्तव्य तदारुकताका साथ परिपालन गर्न सार्वजनिक निकाय सदा तत्पर र क्रियाशील रहनुमा नै कानूनको शासनको सफलता निर्भर रहन्छ। कानूनको शासनको प्रवर्धन गर्न गराउन अदालत सदैव चनाखो र संवेदनशील रहन्छ। र, कुनै सार्वजनिक निकाय आफूले पालन गर्ने कानूनी कर्तव्य पालन गर्न आलटाल गरि रहेको वा अनिच्छुक रहेको मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिएमा अदालत मुक दर्शक भएर बस्न सक्तैन।

९. प्रचलित नेपाल कानून तथा नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि र महासन्धि जस्ता अभिलेखले अभिनिश्चित गरेका मानवाधिकारको प्रचलनमा अदालत सदैव संवेदनशील रहन्छ। निरीह नागरिकका अधिकारको संरक्षणका प्रश्नमा अदालत जहिले पनि सक्रिय रहिआएको छ र रहिरहनु पर्दछ पनि। प्रस्तुत विवादमा पनि एउटा बेपत्ता नागरिकको गैरकानूनी हत्या भएकाले कानून बमोजिम कारवाही गरिपाउन कानूनले नै तोकेको प्रक्रिया अवलम्बन

गर्दै एउटा नागरिक सार्वजनिक निकायमा प्रवेश गरेको छ। तर, अनुसन्धान तहकिकात समेतका कानूनी कर्तव्य तोकिएको सार्वजनिक निकायले ती कानूनद्वारा निर्धारित कर्तव्य परिपालनमा कुनै पनि किसिमको सक्रियता देखिएको पाइदैन।

उपरोक्त सन्दर्भमा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी गर्न मिले हो होइन भनी हेर्दा राज्यको दायित्व समाजमा भयरहित वातावरण सिर्जना गर्नु हो। यदि कोही भयबाट ग्रसित छ भने त्यसको संरक्षण गर्नु पनि राज्यको दायित्व हो। त्यसै गरी समाजमा अपराध हुन नदिनु, यदि भएमा अपराधीलाई कानूनको संजालमा पारी त्यस अपराधको जरो पत्ता लगाई अपराधीलाई सजाय दिलाउन पहल गर्ने कार्य पनि राज्यकै मान्नुपर्ने हुन्छ। यसअन्तर्गत सुरक्षा संयन्त्रको व्यवस्था राज्यले गरेको भै उक्त संयन्त्रले समाजमा घट्ने अपराधलाई घट्न नदिने र अपराध घटेमा त्यसको कानूनी प्रक्रियाबाट अनुसन्धान गर्नु पनि राज्यको कर्तव्य हुन जाने कुरामा दुई मत छैन। समाजमा घटेका अपराधिक घटनाको छानबीन व्यक्ति विशेषबाट संभव हुँदैन। किनकि व्यक्ति विशेषसंग साधन र स्रोतको कमी हुन्छ जसले गर्दा गम्भीर अपराधको अनुसन्धान फितलो हुन गै अपराधी आफ्नो दायित्वबाट पन्छिन सहज हुन्छ। यसै पृष्ठभूमिलाई केन्द्रबिन्दूमा राखेर हाम्रो सन्दर्भमा समाजमा घट्ने गम्भीर प्रकृतिका अपराधको अनुसन्धान, तहकिकात राज्यबाटै गरिने प्रत्याभूतिका साथ सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन २०४९मा व्यवस्था भएको देखिन्छ।

१०. प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकले आफ्नो छोरालाई यी यी व्यक्ति तथा पदाधिकारीहरूले यो-यो रीतबाट पक्राउ गरी

सुनियोजित तवरबाट बिनाआधार हत्या गरी लास समेत वेपत्ता पारेको हुँदा मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धीको महल बमोजिम कारवाही गरी पाऊँ भन्ने जाहेरी दिएको देखिन्छ। यसपछि अनुसन्धानको कार्य अगाडि बढाउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३ मा गरिएको छ भने जाहेरीलाई आधार मानी प्रमाण लोप वा नाश हुन नदिने र अपराधी उम्कन नपाउने व्यवस्था गर्ने (दफा ४) र प्रारम्भिक प्रतिवेदन सम्बन्धित सरकारी वकील कार्यालय समक्ष पठाई सरकारी वकील कार्यालयबाट आवश्यक निर्देशन लिनपर्ने जस्ता तत्काल सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्य भए गरेको लिखित जवाफ तथा संलग्न मिसिलबाट देखिन आउदैन। यसका अतिरिक्त अपराधको तहकिकात गरी सबुद प्रमाण संकलन गर्ने (दफा ७) सूचना प्राप्त भएको स्थानको खानतलासी लिन पर्ने (दफा १०) समेतका कार्यहरू भए गरिएको लिखित जवाफबाट देखिन आउदैन। जाहेरी दरखास्तलाई केवल “विशेष आन्तरिक दर्ता कर्तव्य ज्यान मुद्दामा” दर्ता गरी लामो समयसम्म कारवाही अगाडि नबढाई बस्ने कार्यबाट विपक्षी आफ्नो काम कर्तव्य प्रति सक्रिय रहेको मान्न मिल्दैन।

११. कानूनबमोजिम काम कर्तव्य बहन गर्नुपर्ने पदाधिकारी आफूलाई सुम्पिएका काम कर्तव्यको पालना नभएको नदेखिएमा सो काम कर्तव्य पालन गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गर्नु अदालतको कर्तव्य हुन आउँछ। प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकले पेश गरेको सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ को ढाँचामा जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्न ल्याएपछि सरकारी मुद्दा सम्बन्धी नियमावली २०५५ को नियम ३(२)

बमोजिमको भरपाई दिई कानून बमोजिम अनुसन्धान तथा तहकिकातका कारवाही अगाडि बढाउनु पर्नेमा सो गरेको तथ्य विपक्षीको लिखित जवाफ तथा संलग्न मिसिल बाट देखिन आउदैन। अतः उल्लिखित जाहेरी दरखास्तलाई विधिसम्मत रूपमा दर्ता गरी कानून बमोजिम आवश्यक अनुसन्धान तहकिकात गर्नु भनी विपक्षीका नाउंमा परमादेशको आदेश जारी हुन्छ। यो आदेशको प्रभावकारी कार्यान्वयनको निम्ति आदेशको प्रतिलिपि सहितको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त आदेशमा सहमत छु।

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा

ईति सम्वत् २०६५ माघ २० गते रोज २ शुभम्-
इजलास अधिकृत : खड्गराज अधिकारी

निर्णय नं. ८०८०

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल
संवत् २०६० सालको रिट नं. -- ३४६२
आदेश मिति: २०६५।१२।२१

विषय: उत्प्रेषण परमादेश समेत।

रिट निवेदक: जि.काभ्रेपलाञ्चोक धुलिखेल
नगरपालिका घर भई हाल का.जि. कुलेश्वर
आवास क्षेत्र ब्लक “ए” प्राधिकरण मार्ग
१४५ वस्ने लक्ष्मीनाथ श्रेष्ठ

बिरुद्ध

विपक्षी: शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालय समेत

आदेश

- कानूनबमोजिम कुनै कार्य गरे वा नगरेबापत दायित्व व्यहोर्नु पर्ने व्यक्तिले कार्य गरे (Commission) वा नगरे (Omission) बापत ऊमाथि त्यस्तो दायित्व सिर्जना हुन जान्छ । र त्यस्तो दायित्व के कति व्यहोर्नु पर्ने भन्ने सम्बन्धमा कानूनले नै स्पष्ट व्यवस्था गरेको हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- म्यादाभिन्न उजूरी नगरेको वा गर्न नसकेको देखिएको कारणले सरकारको दायित्व सिर्जना भएको नभई मध्यस्थताको निर्णयबाट समेत तिर्नुपर्ने ठहर भएको दायित्व भएकोले त्यस्तो विषयमा संभौताबमोजिम लाभ लिएको भन्न नसकिने पक्षलाई कानूनी आधार बेगर दायित्व थुपारेर मध्यस्थताको निर्णय बमोजिम तिर्नुपर्ने दायित्वबाट सरकार पक्ष उम्कन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकतर्फबाट:

विपक्षीतर्फबाट: विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री
कुमार चुडाल

विपक्षीतर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन अ.बं. ५९
- मुलुकी ऐन,अ.बं. १८०

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा २३ तथा ८८(२) तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२/१०७ बमोजिम यस अदालतमा दर्ता भई पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

म निवेदक शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयमा मिति २०३० सालदेखि २०५१/२/१४ सम्म विभिन्न पदमा तथा कार्यालयमा रही कार्य गरे । शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालय अन्तर्गतको तत्कालिन प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजनामा पटक पटक कार्य शिलशिलामा अन्तिम पटक मिति २०५५/७/१९ देखि २०५७/१/१६ सम्म का.मु. निर्देशकको रूपमा कार्यरत रहेको थिए । २०५९/२/१३ मा शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयमा मैले उपसचिव पदबाट व्यवहारिक कारणबाट राजिनामा दिई २०५९/२/१४ गतेदेखि लागू हुने गरी मेरो राजिनामा स्वीकृत भयो । हाल म सेवा निवृत्त छु । शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालय अन्तर्गतको प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजना अन्तर्गत धनुषा जिल्लाको जनकपुरमा रु.४,४८,८९,१२७३९ मा प्राथमिक शिक्षक तालिम केन्द्रमा भवनहरू र धनुषा जिल्ला शिक्षा कार्यालयको भवन १८ महिनाभित्र नेपाल कन्सल्टेन्टको सुपरभिजनमा निर्माण कार्य सम्पन्न गरी सक्नु पर्ने गरी प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजना र कैलाश एण्ड कम्पनी बिच मिति २०५३/८/२० (५ डि. १९९६) मा ठेक्का सम्झौता भएको थियो । ठेकेदार कैलाश एण्ड कम्पनीले ठेक्का सम्झौता अनुसार समयमा निर्माण कार्य सम्पन्न गर्न नसक्ने भएपछि ठेकेदारले आफ्नो बचाउका लागि प्राथमिक शिक्षक तालिम केन्द्रका भवनहरू

निर्माणगर्दाका अवस्थामा विभिन्न निर्माण कार्यका लागि आवश्यक पर्ने ठेकेदारले प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजनाबाट पाउनु पर्ने सामान तथा रकम नपाएको तथा म्याद थप पाउनुपर्ने लगायतका विभिन्न विषयमा विवाद उठाएपछि ठेकेदार कैलाश एण्ड कम्पनीले उठाएका विवादको निष्पत्ता गर्न ठेकेदार र परियोजनाको सहमतिमा २०५५।८।२० मा मध्यस्थकर्ताको नियुक्ति भएको थियो। मध्यस्थकर्ताको नियुक्ति भएपछि ठेकेदार कैलाश एण्ड कम्पनीले नेपाल कन्सल्टेन्टका स्थानिय इन्जीनियरको माग बमोजिम मैले निजलाई BOQ मा नपरेको निर्मास्थल सुविधा उपलब्ध गराउँदा रु.१५,३५,३४०।- उक्त प्राथमिक शिक्षक तालिम केन्द्रका १२ वटा आईटमको लागि आवश्यक पर्ने निर्माण सामग्री परियोजनाले उपलब्ध नगराउँदा रु.७०,६७,३४६।२७, BOQ मा नपरेको Dripwrok गर्न लगाउँदा रु.५०,०००।- Toilet को Floor मा मात्र टाइल लगाउने सम्झौता भएकोमा भित्तामापनि टायल लगाउन लगाउँदा रु.२,४०,०००।- विद्युतीकरणको डिजाइनमा रु.१,६७,८४२।५० लागेको र मोबिलाइजेशन एडभान्स बापत काटेको रु.५,९८,८९६।- र सो को व्याज समेत गरी रु.९६,५९,४२५।३७ परियोजनाबाट दिलाइ भराइपाउं भनी मध्यस्थकर्ता समक्ष ठेकेदार कैलाश एण्ड कम्पनीको दावी परेको। निर्माणस्थल सुविधा स्थानीय इन्जिनियरलाई उपलब्ध गराउनु पर्ने ठेकेदारकै दायित्व भित्रको कुरा हो। ठेकेदार कैलाश एण्ड कम्पनीले नै व्यहोर्नु पर्ने कुरा हो। परियोजनाले ठेकेदारलाई उपलब्ध गराउनु पर्ने होइन। ड्रिपवर्क परियोजना र ठेकेदार बीच भएको सम्झौता अर्न्तगतकै काम हो। बाहिरको काम होइन। विद्युतीकरण जडान सम्बन्धी डिजाईन, ड्रईङ्ग सम्बन्धित परामर्श सेवा नेपाल

कन्सल्टेन्टले उपलब्ध गराउनु पर्ने हो। सो बापत परियोजनाले ठेकेदारलाई अतिरिक्त रकम दिनु पर्ने होइन। एडभान्स भुक्तानी सम्झौता अनुसार नै काटिएको छ। ठेकेदारको दावी बमोजिमको रकम परियोजनाले ठेकेदारलाई दिनु पर्ने होइन। ठेकेदारको माग बमोजिम म्याद थप समेत हुनु पर्ने होइन भनी परियोजनाकातर्फबाट प्रतिउत्तर जिकिर परेको। उपरोक्तानुसार दावी प्रतिवादी परेकोमा ठेकेदार कैलाश एण्ड कम्पनीले रु.२५,९२,०७९।१० परियोजनाबाट पाउने ठहरी मध्यस्थकर्ताबाट २०५६।१।१९ मा फैसला भएछ। सो फैसला उपर तत्कालिन परियोजनाले पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन सरहको निवेदन गरेकोमा मध्यस्थता कै निर्णय मनासिब ठहराई निर्णय भएको रहेछ। ठेकेदार कैलाश एण्ड कम्पनीले फैसला बमोजिम पाउनु पर्ने रकम दिलाइ भराई पाऊं भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा निवेदन गरेकोमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको चलन चलाउने च.नं. ७१५ मिति २०५९।९।१७ को पत्र शिक्षा मन्त्रालयलाई लेखी रकम दाखिला गरी फैसला कार्यान्वयन गर्न शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयलाई लेखिएको रहेछ। अदालतको फैसला उपर समयमै पुनरावेदन गर्नुपर्नेमा नगरी आफ्नो दायित्व पूरा नगरेकोले तत्कालिन परियोजना प्रमुखबाट उल्लिखित रकम असूल उपर गर्ने भनी शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयको मिति २०६०।३।१७ को सचिव स्तरीयनिर्णय भएको हुँदा रकम दाखिला गर्न ल्याउनु भनी म निवेदकलाई मिति २०६०।९।१५ मा पत्र लेखिएको रहेछ। उक्त सचिवस्तरीय २०६०।३।१७ को निर्णय कानून प्रतिकूल भई अनुचित हुँदा सो दायित्व म निवेदक माथि थोपार्न मिल्दैन। तसर्थ उक्त २०६०।३।१७ को सचिव स्तरीय निर्णयमा

पूर्णविचार गरि पाउन म निवेदकले २०६०।१।२५ मा सचिवज्यू, मन्त्रीज्यू, शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालय समक्ष र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद् समक्ष निवेदन गरी आफ्नो अनुकूल निर्णय हुने विश्वास लिई बसेकोमा समय भित्र पुनर्विचार नगरिएकोले पुनः उल्लिखित सचिवज्यू, मन्त्रीज्यू, शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालय समक्ष र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद् समक्ष जानकारी गराएकोमा उक्त २०६०।३।१७ को सचिवस्तरीय निर्णय पुनर्विचार गरिएन।

प्रशासनिक निर्णय गर्न पाउने अधिकार पाएको सचिवले म निवेदकको हकहितमा नै प्रतिकूल असर पर्ने गरी न्यायिक निर्णय गर्न मिल्दैन। कानूनले अधिकार नै नदिएको व्यक्तिले गरेको निर्णयलाई कानूनी मान्यता प्राप्त नहुने हुँदा मिति २०६०।३।१७ मा शिक्षा सचिवबाट भएको उल्लिखित निर्णयले म निवेदकलाई नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ११(१), १२(२)(ड) र १७ ले प्रत्याभूती गरेको मौलिक हक अपहरित तथा कुण्ठित भएको र अन्य उपचारको बाटो नभएको हुँदा उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदरगरी निर्णय बमोजिमको रकम म निवेदकबाट असूलउपर नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ। साथै २०६०।३।१७ को निर्णय बमोजिम विपक्षीहरूले असूलउपरतर्फ कारवाही अगाडि बढाउने संभावना प्रबल रहेको हुँदा उक्त रकम यो रिट निवेदनको अन्तिम किनारा नलागेसम्म असूलउपरतर्फ कारवाही अगाडि नबढाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ साथै विषयवस्तुको संवेदनशिलतालाई विचार गरी विवादलाई अग्राधिकार समेत पाउँ भन्ने समेत रिट निवेदन व्यहोरा।

यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको माग बमोजिम आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिन भित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु। लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु। साथै प्रस्तुत रिटको अन्तिम किनारा नलागेसम्म रकम असूल उपरको कारवाही अगाडि नबढाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ भन्ने समेत मिति २०६०।१।२।१८ को आदेश।

विपक्षी रिट निवेदकले यस कार्यालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट निजको के कस्तो हक अधिकारको हनन भएको हो? त्यसको स्पष्ट जिकिर नलिई विनाआधार र कारण यस कार्यालय समेतलाई प्रत्यर्थी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ। खारेज गरिपाउँ। रिट निवेदनमा लिइएका जिकिरका सम्बन्धमा प्रत्यर्थी बनाइएका अन्य सम्बन्धित निकायहरूबाट लिखित जवाफ प्रस्तुत हुने नै छ। मुद्दाको सुनुवाईको क्रममा यस कार्यालयकोतर्फबाट उपस्थित हुनुहुने सरकारी वकीलको बहस जिकिर समेतलाई यस लिखित जवाफको अभिन्न अंग मानि पाउँ। साथै उल्लिखित बुँदा प्रमाणको आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्कोतर्फबाट परेको लिखित जवाफ।

रिट निवेदनमा प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजना खारेज भै हाल सोको दायित्व शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयमा आएको भन्ने निवेदकको दावी

छ। त्यसमा उक्त परियोजना समाप्त भएपछि त्यसको उत्तराधिकार शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र सानोठिमी, भक्तपुरमा गाभिन गएको छ। तत्कालिन प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजना र कैलाश एण्ड कम्पनी प्रा.लि. बीच विवाद भै मध्यस्थबाट २०५६।१।१९ गते निर्णय भै ठेकेदारले परियोजनाबाट रु.२५,९२,०७९।१० भराई पाउने गरी निर्णय भएको र सो निर्णय उपर परियोजना ३५ दिन भित्र सम्बन्धित पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्न जानु पर्नेमा तत्कालिन परियोजना प्रमुखले कानूनले निर्दिष्ट गरेको म्याद नघाई सम्बन्धित पुनरावेदन अदालतमा म्याद थामी पुनरावेदन दर्ता गर्न निवेदन दिएको तर पुनरावेदन अदालत पाटनले मध्यस्थताले मिति २०५६।१।१९ मा निर्णय गरेकोमा गुज्रेको म्याद थामिएकोलाई कानूनी मान्यता दिन नमिल्ने र निर्णय भएको मिति २०५६।१।१९ ले ३५ दिनको म्याद नघाई निवेदन दर्ता गरेको हुँदा परियोजनाको पुनरावेदन उपर इन्साफ नगरी खारेजी फैसला गरेको देखिन्छ। उक्त फैसलाले नेपाल सरकारलाई रु.२५,९२,०७९।१० पैसा आर्थिक व्ययभार परेको देखिन्छ। तत्कालिन समयमा कार्यरत प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजनाका प्रमुखले म्याद भित्र पुनरावेदन नगर्नुले आफ्नो पदिय जिम्मेवारी पुरानगरी गैर जिम्मेवार कार्यले गर्दा यसमा समयमानै पुनरावेदन नगरेको सन्दर्भमा निज माथि विभागिय कारवाहीको प्रक्रिया शुरु गरिएको हो। तत्कालिन समयमा कार्यरत प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजनाका प्रमुखले म्यादभित्र पुनरावेदन गर्न नजानु पुनरावेदन गरे तापनि म्याद नघाएर मात्र पुनरावेदनमा जानुले ठेकेदारसँग मिलोमतो गरी नेपाल सरकारलाई आर्थिक व्ययभार बढाउने कार्य नगरेको भनेर भन्न सकिने अवस्था देखिदैन। यसरी

निजामती कर्मचारी भएर आफूलाई तोकिएको जिम्मेवारी एवं कर्तव्य समयमा नै पुरा गर्न नसकेको साथै निजले आफ्नो सेवा र पद अनुकूलको आचारण समेत पालना गरेको देखिदैन। मध्यस्थकर्ताले गरेको निर्णय उपर समयमा नै पुनरावेदन गर्न नसक्नुको कारणले नेपाल सरकारलाई पर्न गएको आर्थिक व्ययभारलाई विचार गरी मध्यस्थकर्ताले गरेको निर्णयबमोजिमको रकम निज लक्ष्मीनाथ श्रेष्ठबाट असूल उपर गर्ने निर्णय गरिएको हो। तसर्थ सम्मानीत अदालतसमक्ष उपर्युक्त आधार एवं कारणले गर्दा रिट निवेदन खारेज गरिपाउन सम्मानीत अदालत समक्ष अनुरोध गर्दछु भन्ने समेत शिक्षा मन्त्रालयकोतर्फबाट परेको लिखित जवाफ।

यसमा शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयबाट निवेदकबाट रकम भराउने भन्ने निर्णय भएको २०६०।३।१७ को सचिवस्तरीय निर्णय र मध्यस्थको Award सम्बन्धी मिसिल भिकाई आएपछी पेश गर्नु भन्ने २०६३।१०।१० को यस अदालतको आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेशीसूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदन समेतको मिसिल अध्ययन गरी प्रत्यर्थी नेपाल सरकारकोतर्फबाट उपस्थित विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री कुमार चुडालले निवेदकले आफ्नो दायित्व पूरा नगरेको कारण कानूनबमोजिम गठित मध्यस्थकर्ताले गरेको निर्णय उपर म्यादभित्र पुनरावेदन नगरेको कारण पुनरावेदन अदालतबाट समेत मध्यस्थकर्ताको निर्णय सदर भएकोले निवेदकको गैरजिम्मेवारीको कारण सरकारलाई भएको क्षति निजबाट भराउने गरी भएको सचिवस्तरीय निर्णय समेत कानूनअनुकूल भएकोले रिट खारेज हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको वहस समेत

सुनी निवेदन माग बमोजिम रिट जारी हुने नहुने के रहेछ निर्णय दिन पर्ने देखियो ।

२. यसमा शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालय अर्न्तगतको प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजना अर्न्तगत धनुषा जिल्लाको जनकपुरमा प्राथमिक शिक्षा तालिम केन्द्रका भवनहरू र धनुषा जिल्ला शिक्षा कार्यालय भवन नेपाल कन्सल्टेन्टको सुपरभिजनमा निर्माण कार्य सम्पन्न गरीसक्नु पर्ने गरी प्राथमिक विकास परियोजना र कैलाश एण्ड कम्पनी बीच २०५३।२।२० (५ डि. १९९६) मा ठेक्का सम्झौता भएकोमा सम्झौताअनुसार समयमा निर्माण कार्य सम्पन्न नभएको र प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजनाबाट पाउनु पर्ने सामान एवं रकम नपाएको र म्याद थप विषयमा विवाद उत्पन्न भएपछि ठेकेदार र परियोजनाको सहमतीमा २०५५।१।२० मा मध्यस्थकर्ता नियुक्ति भएको थियो । ठेकेदार कैलाश एण्ड कम्पनीले रु.२५,९२,०७९।१० परियोजनाबाट पाउने ठहरी २०५६।१।१९ मा फैसला भएको र मध्यस्थकर्ताको सो निर्णय उपर पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन गरेकोमा मध्यस्थताकै निर्णय मुनासिव ठहराई फैसला भएको छ । अदालतको फैसला उपर समयमै पुनरावेदन नगरी आफ्नो दायित्व पूरा नगरेकोले परियोजना प्रमुखबाट उल्लिखित रकम असूल उपर गर्ने भनी शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयबाट मिति २०६०।३।१७ मा सचिवस्तरिय निर्णय भएको र मलाई रकम दाखिल गर्न ल्याउनु भनी पत्रचार समेत गरिएकोले उक्त २०६०।३।१७ को शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयको सचिवबाट भएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकबाट निर्णय बमोजिमको रकम असूल

नगर्नु नगराउनु भन्ने परमादेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने मुल निवेदन जिकिर देखिन्छ ।

३. निवेदक परियोजना प्रमुख रहेको र कैलाश एण्ड कम्पनी बीचमा २०५३।२।२० मा प्राथमिक शिक्षा तालिम केन्द्र समेतका भवन निर्माण गर्न सम्झौता सम्पन्नभई समयमै परियोजनाकोतर्फबाट सामान एवं रकम उपलब्ध नभएको र कार्य अवधि थप नभएको विषयमा विवाद उत्पन्न भई सो विवाद समाधान गर्न परियोजना र ठेकेदार कम्पनी बीचमा मध्यस्थकर्ता नियुक्ति भएको कुरा निवेदन लेख एवं शिक्षा मन्त्रालयबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा प्राप्त फाइल समेतबाट देखिन्छ ।

४. साथै मध्यस्थकर्ताबाट मिति २०५६।१।१९ मा टेण्डरमा विभिन्न आइटम स्पष्ट नभएकोले गुणस्तरीय काम गर्न नसकेको भनी परियोजनाकोतर्फबाट ठेकेदारलाई दावी बमोजिमको रकम फिर्ता भुक्तानी गर्नुपर्ने गरी निर्णय गरेको देखिन्छ । साथै सो निर्णय उपर परियोजनाकोतर्फबाट पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन परेकोमा अ.वं. ५९ नं. बमोजिम गुज्रेको म्याद थमाई निवेदन दर्ता गरेकोभएपनि गुज्रेको म्याद थमाएकोलाई कानूनी मान्यता दिन नमिल्ने र निर्णय भएको मिति २०५६।०१।१९ ले ३५ दिनको म्याद थमाई निवेदन दर्ता भएको हुँदा अ.वं. १८० नं. बमोजिम खारेज हुने ठहर्छ भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०५८।१।४ मा फैसला भएको फैसला फोटोकपी समेतबाट देखिन्छ ।

५. यसरी पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला म्याद नघाई निवेदन दर्ता भएको भनी खारेजी फैसला भएको आधारमा अदालतको

आदेश बमोजिम तिर्नुपर्ने विगो रकम अर्थ मन्त्रालयबाट स्वीकृती लिई तिर्ने र सो रकम तत्काल परियोजनामा प्रमुखसँग असूलउपर गर्न छुट्टै कारवाही चलाउने भनी मिति २०६०।३।१७ मा निर्णय भएको र अदालतको फैसला उपर म्याद भित्र समयमानै पुनरावेदन दायर गरिनु पर्नेमा गर्नुपर्ने काम समयमा नै नगरेको कारणबाट पुनरावेदनउपर इन्साफ नभई खारेजी फैसला भएको हुँदा सरकारलाई रु.२५९२०७९।१० आर्थिक व्ययभार परेकोले आफ्नो दायित्व पुरा नगरेकोले तत्कालिन परियोजना प्रमुखबाट उल्लिखित रकम असूल उपर गर्ने भनी शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयका सचिवबाट निर्णय भएको कुरा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा प्राप्त शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयको फाइलबाट देखिन्छ।

६. मध्यस्थले गरेको निर्णयबमोजिम तिर्नु पर्ने रकमको हकमा समयमा उजूर नगरेको भन्ने आधारमा निवेदकबाट रकम भरी पाउने गरी गरेको निर्णयको कानूनी आधार स्पष्ट गरेको देखिएन। कानूनबमोजिम कुनै कार्य गरे वा नगरे बापत दायित्व व्यहोर्नुपर्ने व्यक्तिले कार्य गरे (Commission) वा नगरे (Omission) बापत उ माथी त्यस्तो दायित्व सिर्जना हुनजान्छ। र त्यस्तो दायित्व के कति व्यहोर्नुपर्ने भन्ने सम्बन्धमा कानूनले नै स्पष्ट व्यवस्था गरेको हुनुपर्दछ। तर प्रस्तुत मुद्दामा यी निवेदकलाई कुन कानूनले तोकेको दायित्व पूरा नगरे बापत कुन कानूनको अधिनमा रही त्यस्तो रकम असूल गर्ने निर्णय गरिएको हो? निर्णयमा उल्लेख भएको देखिदैन।

७. मध्यस्थकर्ताले गरेको निर्णयमा पक्ष विपक्ष बिचको विवाद समाधान गर्ने संयन्त्रको रूपमा निर्णय भएको र त्यस्तो निर्णय अन्यथा कानूनी उपचार भएमा बाहेक साधारणतया मान्नुपर्ने नै

हुनाले त्यस्तो निर्णयबाट श्रृजित दायित्व पनि सरकारको हुनेमा विवाद छैन। सो मध्यस्थको निर्णय उपर उजूर गर्ने वित्तिकै दायित्व मुक्त हुने अवस्था पनि होइन। त्यसमा पनि निवेदकले म्याद थामी उजुरी गरेको समेत देखिन्छ। मध्यस्थको निर्णय उपर उजूर गर्न म्याद थाम्न पाइने नपाइने प्राविधिक प्रश्नको कारण पछि उजुरी खारेज गरेकोसम्म अवस्था देखिन्छ। म्याद भित्र उजुरी नगरेको वा गर्न नसकेको देखिएको कारणले सरकारको दायित्व सिर्जना भएको नभई मध्यस्थताको निर्णयबाट समेत तिर्नु पर्ने ठहर भएको दायित्व भएकोले त्यस्तो विषयमा संभौता बमोजिम लाभ लिएको भन्न नसकिने पक्षलाई कानूनी आधार बेगर दायित्व थुपारेर मध्यस्थताको निर्णय बमोजिम तिर्नुपर्ने दायित्वबाट सरकार पक्ष उम्कन नसक्ने स्पष्ट छ। सरकारले यी निवेदकले आफूले यो यति गैरकानूनी लाभ लिई जानी बुझी नियतबस समयमा पुनरावेदन नगरी सरकारलाई नोक्सानी पुऱ्याएको भनी स्पष्ट प्रमाण सहित दावी लिन सक्नु पर्थ्यो सो पनि गर्न सकेको छैन। तसर्थ मध्यस्थको निर्णय बमोजिम तिर्नु पर्ने दायित्वबाट सरकार पक्ष उम्कीन नसक्ने देखिदैन। तसर्थ स्पष्ट कानूनी आधार र कारण विना नै गुज्रेको म्याद नघाई पुनरावेदन गरेको भन्ने सम्म कारण देखाई निवेदकलाई दायित्व थुपारी पूर्वाग्रही ढंगले निवेदकबाट रकम असूल गर्नुपर्ने गरी गरेको शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयको मिति २०६०।३।१७ गतेको निर्णय उपरोक्त आधार र कारणबाट नमिलेको हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ। निवेदकबाट उक्त निर्णय बमोजिम तिर्नुपर्ने रकम असूल उपर नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश समेत जारी हुने ठहर्छ। आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको

कार्यालय मार्फत प्रत्यर्थीहरूलाई दिई दायरको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिए ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.गौरी ढकाल

इति संवत् २०६५ चैत २ गते रोज १ शुभम्

इजलास अधिकृत: नारायणप्रसाद पराजुली

- आफ्नो कारोवारको लेखा नराख्ने करदाताको आयकर निर्धारण गर्दा तोकिएका विभिन्न आधारहरू मध्ये कुनै एक वा सबै आधारहरू कर अधिकृतले अवलम्बन गर्न सक्ने ।

(प्रकरण नं.४)

निर्णय नं. ८०८१

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०५४ सालको पुनरावेदन अनुमती ३२०५
फैसला मिति: २०६५।१०।२८।१
मुद्दा: आयकर आ.व. २०४७/४८

निवेदक: जिल्ला धनुषा जनकपुर नगरपालिका वडा
नं. १ मिल्स एरिया स्थित वि.के. ट्रेडर्स
एण्ड सन्स प्रोपाइटर शीप फर्मको
प्रोपाइटर राजेशकुमार अग्रवाल
विरुद्ध

विपक्षी: श्री कर फछ्योट आयोग, २०५१ काठमाडौं

- कर फछ्योट आयोग ऐन २०३३ को दफा १२ बमोजिम कानूनी प्रश्नमा अनुमती दिने व्यवस्था मै उक्त दफा १२(२)(ग) बमोजिम अनुमती दिंदा आयोगको निर्णयमा उल्लिखित कुन कुराको असान्दर्भिक प्रमाण बुझेको वा कुनै बुझ्न पर्ने प्रमाण नबुझेको हो स्पष्ट गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.३)

निवेदकतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री प्रसन्नकृष्ण दास
विपक्षीतर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री
कृष्णप्रसाद पौडेल
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- आयकर ऐन, २०३१ को दफा ३३(२) तथा ३३(४)
- कर फछ्योट आयोग ऐन, २०३३, को दफा १२(२)

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: कर फछ्योट आयोग, काठमाडौंको निर्णय उपर पुनरावेदन गर्न अनुमती पाउँ भनी पर्न आएको निवेदनमा कर फछ्योट आयोग ऐन, २०३३ को दफा १२(२)(ग) बमोजिम पुनरावेदन गर्न अनुमतीप्राप्त गरेको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त व्यहोरा तथा निर्णय यसप्रकार छ:-

कर कार्यालय जनकपुरको कार्य क्षेत्र अन्तर्गतका करदाता श्री वि.के. ट्रेडर्स एण्ड सन्स (प्रो) को आ.व. २०४७।४८ को कर निर्धारण गर्ने प्रयोजनकोलागि आयकर ऐन, २०३१ को प्रक्रिया अनुसार खुद आयको अङ्क कितान गरी सोही ऐनको दफा ३३(४) बमोजिम दिन ७ सातको मौका प्रदान गरी आयोगको क्षेत्राधिकारबमोजिम सक्कल फायल प्राप्त गरी पेश हुन आएको ।

करदाताले चुरोट, घ्यू समेतको किराना सामानको बिक्री कारोबार गर्ने गरेको व्यहोरा सक्कल फायलबाट अवगत हुन आयो । मिति २०५०।२।१४ मा सबूद प्रमाण पेश गर्ने गरी खुद आय कायम गरी दिएको पत्र निज करदाताले मिति २०५०।२।३१ मा बुझी सोही मितिमा सोको जवाफ सम्म दिएको व्यहोरा कर कार्यालय जनकपुरको मिति २०५१।१।२।१० को पत्रसाथ संलग्न फायलबाट अवगत हुन्छ । साथै यस आयोगबाट मिति २०५२।१।७ मा उपस्थितिकोलागि पत्र लेखिएकोमा निज करदाता हाल सम्म उपस्थित भएको पाइएन ।

कर कार्यालयले सबूद प्रमाण पेश गर्न मौका मिति २०५०।२।१४ मा कानूनको रीत पुऱ्याई दिएको तर तत्सम्बन्धमा सोको जवाफ सम्म दिएको, ठोस सबूदप्रमाण करदाताले पेश नगरेको तथा आयोगबाट मिति २०५२।१।७ मा उपस्थित हुनको लागि बोलाउँदा आयोगमा उपस्थित समेत नभएको कारणबाट करदाताको आ.व. २०४७।४८ को सम्बन्धमा कर कार्यालय जनकपुरको मिति २०५०।२।१४ मा सूर्य टोवाको कं.प्रा.लि. को चुरोट बापत कमिशन रु.८,६५,५७७- सोको धरौटी बापतको व्याज रु.६१८४।१०, शिवशक्ति घ्यू उद्योगको घ्यू उठाएको रु.१४,११,४७१।४३ र किराना सामान बिक्रीको रु.६,००,०००।- को कारोवारमा कायम गरेको खुद आय मनासिव नै देखिएकोले उक्त आ.व. २०४७।४८ मा क्रमश खुद आय रु.९३,२८८।५०, रु.६,१८४।१० रु.४२,३४४।१४ र रु.४८,०००।- समेत जम्मा खुद आय रु.१,८९,८१६।७४ र सोमा आर्थिक ऐन, २०४७ बमोजिम हुने कर रु.७०,६५८।७ र जरीवाना रु.२,०६०।८६ समेत जम्मा रु.७२,७१९।२३ (अक्षरेपी रु.बहत्तर हजार सात सय उन्नाइस र पैसा तेह

मात्र) कर फछर्योट आयोग ऐन २०३३ को दफा ६(१) बमोजिम निर्धारण गरिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको कर फछर्योट आयोग काठमाडौंको निर्णय ।

यस फर्मले यस आर्थिक वर्षमा मात्र सूर्य टोवाको कम्पनीबाट उत्पादित चुरोटको डिस्ट्रीब्यूटर्स सिप लिई तत्सम्बन्धी थोक ब्यापार मात्र गरेको छ । शिवशक्ति घ्यू उद्योग वा कुनै अन्य उद्योगको उत्पादन सम्बन्धी ब्यापार भएकै छैन । शिवशक्ति घ्यू उद्योगबाट कुनै प्रोपाइटर भएको फर्मको कुनै व्यक्तिले घ्यू तेल खरिद गरेको हो सो सम्बन्धमा स्पष्ट जवाफ आउन सकेको छैन । स्थानीय किराना खरिद बिक्री गर्ने प्रश्न किन पनि सान्दर्भिक छैन भने यस फर्मको कुनै पसल छँदै छैन । डिस्ट्रीब्यूटर भएकोले आएको चुरोट गोदाममा स्टोरेज गर्ने र सानो कार्यालयबाट सोको बिक्री गर्ने गरिएकोले स्थानीय किराना खरिद बिक्री गरेको भन्ने कुरा काल्पनिक हो । यस फर्मको कुनै व्यक्तिले शिवशक्ति उद्योगबाट घ्यू तेल खरिद गरेको खुल्न सकेको छैन । कुनै स्थानीय व्यापारीबाट किराना खरिद गरेको र कसलाई बिक्री गरेको भन्ने कुरा निर्दिष्ट रुपमा लेख्न सकिएको छैन भने स्वेच्छीक तवरबाट गर्दै नगरेको कारोवारलाई कारोवार कायम गर्ने र सोमा क्रमशः रु.४२,३४४।१४ र रु.४८,०००।- समेत जम्मा रु.९०,३४४।१४ बढी खुद आय कायम गरी सोमा रु.४४६३८।४४ बढी कर लगाईएकोले आयकर ऐन, २०३१ (संशोधन सहितको) दफा १।१।२।३३(२) प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश समेतको व्याख्यात्मक त्रुटि गरी ऐ कार्यविधीसम्बन्धी कानूनहरूको उल्लंघन र प्रमाणको गलत मूल्यांकन समेत गरी गरेको निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा सम्मानित अदालतमा पुनरावेदन गर्न अनुमती पाँऊ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन दावी ।

यसमा वि.के. ट्रेडर्स र विक्की ट्रेडर्स अलग अलग फर्म भन्ने निवेदकको जिकिर भएकोमा सोतर्फ बुझ्दै नबुझी आयकर असूल उपर गर्ने गरेको कर फछ्यौट आयोगको निर्णय त्रुटिपूर्ण देखिँदा कर फछ्यौट आयोग ऐन, २०३३ को दफा १२(२)(ग) बमोजिम पुनरावेदन गर्न अनुमती प्रदान गरिएको छ भन्ने व्यहोराको यस अदालतको मिति २०५८।११।८ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनीक मुद्दा पेशीसुचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री प्रसन्न कृष्ण दासले कर फछ्यौट आयोगले करदातालाई बोलाउँदा उपस्थित नभएको भन्ने आधार लिएको तर मिति २०५२।१।१७ मा द.नं. ६३८५ मा निवेदन दर्ता गराई आयोगमा हाजिर हुन गएको, यस फर्मले मिति २०५०।१।२८ र २०५०।१।२३ को पत्रद्वारा यस फर्मले सूर्य टोवाको कम्पनीको डिस्ट्रीब्यूटरशिप बाहेक स्थानीय वा अन्य कुनै कम्पनीको उत्पादनको व्यापार नगर्ने गरेको, शिवशक्ति घ्यू उद्योग वा अन्य उद्योगको उत्पादन सम्बन्धी व्यापार भएकै छैन । कुन स्थानीय व्यापारीबाट किराना खरिद गरेको र कसलाई विक्री गरेको भन्ने कितान गर्न सकेको छैन भने स्वेच्छिक तवरबाट गर्दै नगरेको कारोवारलाई कारोवार कायम गरी सोमा बढी खुद आय कायम गरी कर कायम गर्ने गरेको निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा बदरहोस् भनी गर्नुभएको बहस तथा विपक्षी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयकोतर्फबाट उपस्थित हुनुभएका उप न्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेलले विपक्षी फर्मको कारोवारमा बढी खुद आय कायम गरी भएको निर्णय मिलेकै हुँदा कर फछ्यौट आयोगको निर्णय सदर होस भनी गर्नुभएको बहस समेत सुनियो ।

पुनरावेदन सहितको मिसिलको अध्ययन र विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिरलाई मनन् गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा कर फछ्यौट आयोगको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

निवेदकले पुनरावेदनको अनुमती माग गर्ने निवेदनमा फर्मले गर्दै नगरेको कारोवारमा खुद आय कायम गरी कर लगाएको भन्ने दावी लिएको देखिन्छ भने यस अदालतबाट मिति २०५८।११।८ मा कर फस्यौट आयोग ऐन २०३३ को दफा १२(२) अनुसार पुनरावेदनको अनुमती प्रदान गर्दा वि.के. ट्रेडर्स र विक्की ट्रेडर्स अलग अलग भन्ने निवेदनको जिकिर भएकोमा कर फस्यौट आयोगले सोतर्फ नबुझी निर्णय गरेको भन्ने कुरालाई आधार मानेको देखिन्छ ।

यसमा करदाताको आ.व. २०४७।४८ को आय सम्बन्धमा कर कार्यालय जनकपुरले मिति २०५०।१।२४ मा सूर्य टोवाको क.प्रा.लि. को चुरोट बापत कमिशन रु.८,६५,७७- सो को धरौटी बापतको ब्याज रु.६९८४।९०, शिवशक्ति घ्यू उद्योगको घ्यू उठाएको रु.९४,९९,४७।४३ र किराना सामान विक्रीको रु.६,००,०००।- को कारोवारमा कायम गरेको खुदआय मनासिव नै देखिएकोले उक्त आ.व. मा क्रमश खुदआय रु.९३,२८८।५० रु.६९८४।९० रु.४२,३४४।९४ र ४८,०००।- समेत जम्मा खुदआय ९८९८९६।७४ र सोमा हुने कर रु.७०,६५८।३७ र जरीवाना रु.२,०६०।८६ समेत जम्मा रु.७२,७९९।२३ कर फछ्यौट आयोग ऐन, २०३३ को दफा ६(१) बमोजिम निर्धारण गरिएको निर्णय उपर चित्त नबुझी निवेदक करदाताले यस अदालतमा दिएको निवेदनमा पुनरावेदन गर्ने अनुमती प्राप्त भई यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको देखियो ।

यसमा करदाता श्री वि.के. ट्रेडर्स एण्ड सन्स (प्रो.) का नाउमा कर फछ्यौट आयोग २०५१ वाट आय निर्धारण भएको छ । निवेदकले पुनरावेदनको अनुमती माग गरेको निवेदनमा पनि वि.के. ट्रेडर्सको नाउमा गैरकानूनी आय निर्धारण गरेको भनी किटानी जिकिर लिएको देखिदैन । पुनरावेदकले पेश गरेको आय विवरण फारममा फर्मको नाउ वि.के. ट्रेडर्स (प्रो.) मा निवेदक राजेश कुमार अग्रवाल लेखिई निजको दस्तखत समेत रहेभएको पाइन्छ । निवेदकले मिति २०४९।१२।८ गते कर कार्यालय जनकपुरमा बयान गर्दा मेरो फर्म वि.के. ट्रेडर्स हो, विक्की ट्रेडर्स भन्ने फर्म मेरो होइन भनी बयान गरेको देखिन्छ, भने मिति २०५०।१।२३ को जनकपुर उद्योग वाणिज्य संघको पत्रबाट वि.के. ट्रेडर्स जनकपुरको प्रोपाइटर राजेश कुमार अग्रवाल रहेको भनी खुलाई पठाएको देखिन्छ । मिति २०५१।३।८ र २०५१।१२।७ मा निवेदक (प्रो.) राजेश अग्रवालले वि.के. ट्रेडर्स एण्ड सन्स लेखिएको आफ्नो फर्मको प्याडमा व्यहोरा उल्लेखगरी कर कार्यालय जनकपुरलाई सम्बोधन गरी पत्राचार समेत गरेको देखिएवाट यी निवेदकको फर्म उल्लिखित फर्म नै रहे भएको कुरामा विवाद देखिएन ।

२. यसमा सर्वप्रथम पुनरावेदनको अनुमति प्रदान गर्दा लिइएको आधारसँग सहमती हुन सकिने अवस्था छकी छैन भन्ने कुरा हेर्न पर्ने भई त्यसतर्फ विचारगर्दा पुनरावेदक वि.के. ट्रेडर्सले घ्यूको कारोवार गरेको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा कर कार्यालय जनकपुरधामले छानविन गरेको कुरा मिसिल संलग्न प्रमाणवाट देखिन्छ । यही क्रममा श्री शिवशक्ति घ्यू उद्योग प्रा.लि. ले कर कार्यालय धनुषालाई मिति २०४९।१२।९ मा लेखेको पत्रमा उक्त घ्यू उद्योगले आ.व. २०४७।४।८ मा वि.के. ट्रेडर्स, जनकपुरधामलाई

२४६ ड्रम (मूल्य रु.१४,११४७।४३ र विक्की ट्रेडर्सलाई ७४० ड्रम घ्यू बिक्री गरेको विवरण दिइएको पाइन्छ । तर कर कार्यालय जनकपुरधाम तथा कर फस्यौट आयोगले पुनरावेदकको आ.व. २०४७।४।८ को आयकर निर्धारण गर्दा विक्की ट्रेडर्सले गरेको उक्त कारोवारलाई समावेश नगरेको र केवल वि.के. ट्रेडर्सले शिवशक्ति घ्यू उद्योग प्रा.लि. वाट खरिद गरेको उक्त २४६ ड्रम घ्यूको कारोवारलाई मात्र समावेश गरेको कुरा मिसिलवाट देखिन्छ । तसर्थ विक्की ट्रेडर्सको कारोवारलाई पनि वि.के. ट्रेडर्सको कारोवारमा समावेश गरेको भन्ने आसयको पुनरावेदकको भनाई र पुनरावेदनको अनुमती दिनेसम्बन्धमा यस अदालतले लिएको आदेशको आधारसँग सहमत हुन सकिने अवस्था देखिएन । यसको साथै कर निर्धारण गर्दा उक्त ऐनको दफा ३३(४) अनुसार सफाई पेश गर्ने अवसर नै नदिएको भन्ने अवस्था पनि देखिएन ।

३. यसमा विपक्षी कर फछ्यौट आयोगले मिति २०५२।१।७ मा करदातालाई आफ्नो कुरा सप्रमाण पुष्टि गर्न आयोगमा बोलाएकोमा नआएको भनी उल्लेख गरेको छ भने यी पुनरावेदकले पनि निवेदनमा आयोगले उपस्थित हुन तोकेकोदिन आयोगमा उपस्थित भएको भनी भन्न नसकेको स्थिति देखिन्छ । यसरी यी करदाता आयोगले बोलाउँदा आफ्नो कुरा सप्रमाण पुष्टि गराउन नगर्दा वसेको र आयोगले खुदआय कायमगरी कर निर्धारण गरेको निर्णय बदर गराउन पुनरावेदनको अनुमती प्राप्त गरी यस अदालतमा आएको देखिन्छ भने यस अदालतबाट भएको मिति २०५८।१।८ को अनुमतीको आदेशमा वि.के. ट्रेडर्स र विक्की ट्रेडर्स अलग अलग फर्म भन्ने निवेदकको जिकिर भएकोमा सोतर्फ सबूत प्रमाण बुझ्दै नबुझी आयकर असूल उपर गर्ने गरेको

कर फछ्योर्ट आयोगको निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा कर फछ्योर्ट आयोग ऐन, २०३३ को दफा १२(२)(ग) बमोजिम पुनरावेदनको अनुमती प्रदान गरिएको देखिन्छ। यसरी कर फछ्योर्ट आयोग ऐन २०३३ को दफा १२ बमोजिम कानूनी प्रश्नमा अनुमती दिने व्यवस्था मै उक्त दफा १२(२)(ग) बमोजिम अनुमती दिँदा आयोगको निर्णयमा उल्लिखित कुन कुराको असान्दर्भिक प्रमाण बुझेको वा कुनै बुझ्न पर्ने प्रमाण नबुझेको हो स्पष्ट गर्न पर्नेमा सो हुन सकेको देखिएन।

४. पुनरावेदक फर्मले गर्दै नगरेको कारोवारलाई पनि खुदआयमा समावेश गरी कर निर्धारण गरेको भन्ने पुनरावेदन जिकिरको सम्बन्धमा हेर्दा यी पुनरावेदकले आर्थिक वर्ष २०४७/४८ को आय विवरणसम्म पेश गरेको तर कारोवारको लेखा राखेको अवस्था देखिँदैन। यसरी आफ्नो कारोवारको लेखा नराख्ने करदाताको हकमा आयकर निर्धारण गर्ने प्रक्रिया र आधारको वारेमा आयकर ऐन, २०३१ को दफा ३३(२) तथा ३३(४) मा व्यवस्था गरिएकोमा कारोवारको लेखा नराख्ने करदाताको आयकर निर्धारण गर्ने आधारहरूको वारेमा उक्त ऐनको दफा ३३(२) को खण्ड (क) देखि (छ) सम्म उल्लेख भएको पाइन्छ। आफ्नो कारोवारको लेखा नराख्ने करदाताको आयकर निर्धारण गर्दा उल्लिखित आधारहरू मध्ये कुनै एक वा सबै आधारहरू कर अधिकृतले अवलम्बन गर्न सक्ने नै देखिन्छ। यी मध्ये कुनै पनि आधारहरू कर कार्यालयले अवलम्बन गरेको छैन भन्ने भनाई पुनरावेदकले लिएको अवस्था छैन। पुनरावेदकले आ.व. २०४७/४८ मा घ्यू को कारोवार गरेको छ भन्ने कुरा शिवशक्ति घ्यू उद्योग प्रा.लि. ले मिति २०४९/१२/१८ मा कर अधिकृत जनकपुरलाई लेखेको पत्रबाट देखिएको हुनाले पुनरावेदकले आ.व.

२०४७/४८ मा सूर्य टोबाको प्रा.लि. को चुरोट बापतको कमिशन र सो को धरौटी बापतको कमिसन बाहेक अन्य कारोवार नगरेको भन्ने पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सक्ने अवस्था देखिएन।

५. कर फछ्योर्ट आयोग २०५१ को निर्णय र निवेदकको मागदावी समेतमा उल्लेख नभएको विक्की ट्रेडर्सका कारोवारको सम्बन्धमा प्रमाण नबुझेको भनी तथ्यको प्रश्नमा प्रवेश गरी पुनर्विचार गर्न नमिल्ने हुनाले यस अदालतको मिति २०५८/११/८/४ को पुनरावेदनको अनुमतीको आदेश व्यहोरासँग सहमत हुन सकिँदैन। पुनरावेदकले आफ्नो कारोवारको लेखा नराखेको कुरामा विवाद नरहेको र यस्तो अवस्थामा कर निर्धारण गर्दा करदाताको सम्बन्धमा कर कार्यालयलाई प्राप्त तथ्यपूर्ण प्रतिवेदन, कर अधिकृतले बुझेको आधार तथा यस्तै किसिमका अरु करदाताको कारोवार वा व्यवसायमा के कति खुद निर्धारण भएको छ सोको आधार र करदाताको सम्बन्धमा कर अधिकृतले प्राप्त गरेको प्रमाण वा आधार लगायतका विषयलाई आधार लिनु पर्ने वारेमा आयकर ऐनको दफा ३३(२) मा गरिएको व्यवस्थाको आधारमा कर कार्यालय जनकपुरधामले मिति २०५२/२/४ मा गरेको निर्णय र सोलाई सदर गर्ने गरी कर फछ्योर्ट आयोगले खुदआय कायम गरी कर निर्धारण गरेको निर्णय कानूनसम्मत देखिएको हुनाले पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६५ माघ २८ गते रोज १ शुभम् --

इजलास अधिकृत: दिपककुमार खरेल

निर्णय नं. ८०८२,

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल
माननीय न्यायाधीश श्री रणबहादुर बम
२०६४ सालको फौ.साधक नं.- ६९
फैसला मिति: २०६५।११।२२।५

मुद्दा :- कर्तव्य ज्यान ।

वादी: गणेश श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रतिवादी: इलाम जिल्ला फिक्कल गा.वि.स. वडा नं.
६ बस्ने तोरण मुखिया

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या. श्री लेखनाथ घिमिरे

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री ऋषिराज मिश्र

मा.न्या.श्री पुरुषोत्तम भण्डारी

- मृतकलाई मार्नका लागि प्रयोग गरिएको छुरी घटनास्थल उत्तर स्कूलको भ्यालमा माथिबाट पानी बगी आएको हिलो, सोही हिलोमा धारिलो ११ इन्च लामो छुरी फेला परेको बरामदी मुचुल्काबाट देखिन्छ । उल्लिखित आधार प्रमाणहरूबाट कसूर अपराध प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ अनुसार बस्तुनिष्ठ तथा तथ्यगत आधारबाट प्रमाणित हुन आएको देखिने ।

- सह-अभियुक्त समेतको पोल, प्रमाणमा बुझिएका जाहेरवाला, घटनाका प्रत्यक्षदर्शी, मौकामा थाहा पाउने व्यक्तिहरूले गरिदिएको बकपत्र समेतका आधार प्रमाणबाट फलामको छुरी जस्तो धारिलो हतियारले रोपी घाइते बनाई सोही चोटपिरको कारणबाट उपचारार्थ लैजादै गर्दा बाटोमा नै मृत्यु भएको पुष्टि हुन आएको तथा कुनै चोट पीर अवरोध समेत पुऱ्याएको मिसिलबाट नदेखिएको अवस्थामा एकपक्षीय रूपमा सांघातिक हमला गरी कर्तव्य गरी मारेको तथ्य स्थापित भएको देखिँदा कसूर अपराध गरेको ठहर्ने ।

वादीतर्फबाट:

प्रतिवादीतर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १, १३, १३(१) १७ र १७(२) नं.

फैसला

न्या.गौरी ढकाल: न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा १० बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र परी साधक जाहेर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।

मिति २०५१।७।२९ गते मेरो भाइ निरोज श्रेष्ठलाई फिक्कले खोल्सीमा तोरण मुखिया समेतको

हुल जम्मा भई पासाङ घिसिङले हान मार भनी आदेश दिई तोरण मुखियाले छुरी भिकी भाइको पेटमा प्रहार गरे । भाइलाई उठाउँदा पासाङ घिसिङले खुकुरी प्रकार गर्न उज्याउँदा विमल श्रेष्ठले खुकुरी खोस्ने प्रयास गरेपछि भागी गए । भाईलाई उपचार गर्न लाँदा बाटैमा मृत्यु भएकोले तोरण मुखिया समेतलाई ज्यानसम्बन्धी महलको कसूरमा सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको गणेश श्रेष्ठले २०५१।७।३० गते जिल्ला प्रहरी कार्यालय, ईलाममा चढाएको जाहेरी दरखास्त ।

मृतकको बायाँपट्टि काछमा धारिलो हतियारले रोपेर १ इन्च लम्बाई, १/२ इन्च चौडाई, २ इन्च गहिराईको घाउ भई उक्त घाउबाट रगत बगी सुकी कटकटीएको, पेन्ट हाफ कट्टु, काछी समेतमा १ इन्च गोलाइको प्वाल परेको भन्ने समेत व्यहोराको लाश प्रकृति मुचुल्का ।

बायाँपट्टि काछमा मुख्य नशा काटिई अत्यधिक रक्तश्राव भई निरोज श्रेष्ठको मृत्यु भएको भन्ने समेत व्यहोराको लाश जाँच रिपोर्ट ।

मिति २०५१।७।२९ गते निरोज श्रेष्ठलाई पासाङ घिसिङ समेतले घेरी निजले ठोक भनेपछि तोरण मुखिया समेत भई कुटपिट गरी धारिलो हतियार प्रहार गरी शक्त घाइते भएका निरोज श्रेष्ठलाई उपचार गर्न लाँदा लादै बाटैमा मृत्यु भएको भन्ने समेत व्यहोराको मोहन श्रेष्ठ, राजु राई, कमल कुमार प्रधान, अर्जुन कुमार गुरुङ, नरेश शाह, विमल प्रधान समेतले गरिदिएको प्रायः एकै मिलान व्यहोराको अलग अलग कागज ।

मिति २०५१।७।२९ गते फिक्कल चोकबाट प्रहरी चौकीमा रिपोर्ट गर्न जान्छु भनी निरोज श्रेष्ठ समेत जाँदा म पनि पछि लागि गई गा.वि.स.

भवनमाथि तोरण मुखियाले छुरी निकाली निरोज श्रेष्ठलाई प्रहार गरे । हुल हुज्जत गरी सहयोग गर्ने म समेत थियौं भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नरेन सुब्बाले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरिदिएको बयान कागज ।

मिति २०५१।७।२९ मा सर्जनले निरोजलाई कुटेछन भनेर मलाई भन्यो त्यसपछि चौकीमा रिपोर्ट गर्न जाँदा दीपक तामाङ आइपुगे पछि तोरण मुखिया र ७८ जनाले कुट्यो र छुरी पनि देखायो भनी निरोजले निजका दाजुहरूलाई भने, त्यसपछि दिपक तामाङ र निरोज बीच विवाद हुँदाहुदै पासाङ घिसिङ समेत आई म समेत भई निरोज श्रेष्ठलाई घेराउ गरी तोरण मुखियाले छुरी भिकी निरोज श्रेष्ठलाई प्रहार गरी घाइते बनाई उपचार गराउन लाँदा लाँदै मृत्यु भएछ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रविकर मुखियाले अधिकारप्राप्त अधिकार समक्ष गरिदिएको बयान कागज ।

मिति २०५१।७।२९ मा पासाङ घिसिङले ठोक भनेपछि म समेत भई निरोज श्रेष्ठ र निजसँग आएका गणेश श्रेष्ठ समेतलाई घेराउ गरी तोरण मुखियाले छुरीले निरोज श्रेष्ठलाई प्रहार गरे भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सुरेन सुन्दासले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरिदिएको बयान कागज ।

निरोज श्रेष्ठलाई छुरी प्रहार भएको स्थानदेखि उत्तरतर्फ ११ इन्च लामो छुरी बरामद भएको भन्ने समेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्का ।

तोरण मुखियाले निरोज श्रेष्ठलाई छुरी प्रहार गरेको भन्ने समेत व्यहोराको केशव प्रधानले गरिदिएको कागज ।

मिति २०५१।७।२९ गते निरोज श्रेष्ठलाई तोरण मुखियाले छुरी प्रहार गरी निरोज मुर्छा परी

लडेपछि प्रतिवादीहरू भागेका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको अम्बर गुरुडले गरिदिएको कागज ।

मिति २०५१।७।२९ मा शान्ति सुरक्षाको लागि चौकीतर्फ जाँदा दीपक तामाडले निहुँ खोजी पासाड घिसिडले मार भन्ने आदेश दिएपछि मोहन घिसिड, दावा, तोरण मुखिया समेत भई कुटपिट गर्न थालेपछि तोरण मुखियाले निरोज श्रेष्ठलाई छुरी हानेको हो भन्ने समेत व्यहोराको फुकाका लामा, सर्जन राई, पूजन श्रेष्ठ, निमा लामा, तारा राई, टेकबहादुर गुरुड समेतले प्रायः एकै मिलानमा गरिदिएको अलग अलग कागज ।

प्रतिवादी तोरण मुखियाले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. को प्रतिकूल १३ नं. को कसूर गरेको हुँदा निजलाई ऐ. १३ नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मागदावी लिई पेश भएको अभियोग पत्र ।

निरोज श्रेष्ठलाई तोरण मुखियाले छुरी हानी मारेको सुनेको हो । म वारदात स्थलमा नभएकोले मैले मार्नमा सहयोग गरेको छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी इन्द्र लामाले अदालतमा गरेको बयान ।

राजु राईले मलाई भने अनुसार तोरण मुखियाले निरोज श्रेष्ठलाई छुरी रोपी उपचार गर्न लाँदा बाटोमा मरेको भन्ने सुनेको हो । निरोजलाई मार्नमा मेरो संलग्नता छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सुरेन सुन्दासले अदालतमा गरेको बयान ।

निरोज श्रेष्ठलाई तोरण मुखियासमेतले कुटपिट गरी छुरी हानी मारेको भोलिपल्ट सुनेको हुँ । म घटनास्थलमा थिइँन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नरेन सुब्बाले अदालतमा गरेको बयान ।

म ए.मा.लेको मानिस भएको र आरोप लगाउने पक्ष नेपाली कांग्रेस भएकोले मलाई फसाउने उद्देश्यले आरोप लगाएको हो । म वारदात स्थलमा

थिइँन भन्ने समेत व्यहोराको पक्राउ परी आएका पासाड घिसिडले अदालतमा गरेको बयान ।

निरोज श्रेष्ठलाई तोरण मुखियाले छुरी हानी मारेको भन्नेसम्म सुनेको हो । को कसले मारे थाहा भएन भन्ने समेत व्यहोराको पक्राउ परी आएका प्रतिवादी चन्द्र अधिकारीले अदालतमा गरेको बयान ।

मृतक निरोज श्रेष्ठलाई फिक्कल खोल्सीमा तोरण मुखिया लगायतले छुरी निकाली कुटपिट गर्न लाग्दा मैले छुट्टयाएपछि निरोज भाग्यो । पछि निरोज छुरीसाथ मलाई माया भन्दै कराउँदै आएको थियो । त्यसपछि म चौकीमा रिपोर्ट गर्न जाँदा छुरी तोरण मुखियाले हानेको हो भन्ने कुरा निरोजकै मुखबाट सुनेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने टेकबहादुर गुरुडको बकपत्र ।

निरोज श्रेष्ठलाई तोरण मुखिया हतियारले हानी मारेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने राजु राई, इन्दु लामाले गरेको बकपत्र ।

निरोज श्रेष्ठलाई मार्नेमा तोरण मुखिया, दावा घिसिड, मोहन, पासाड, कुमार प्रधान आदि थिए छुरी प्रयोग गरेर मारेका रहेछन् भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने पूजन श्रेष्ठले गरेको बकपत्र ।

निरोज श्रेष्ठलाई छुरी हान्ने तोरण मुखिया हो । निजसँग दीपक तामाड, कुमार प्रधान, दावा घिसिड, मोहन घिसिडहरू संलग्न थिए भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने मोहन श्रेष्ठको बकपत्र ।

प्रहरी चौकी भन्दा ५० फुट वर एक्कासी ठोक मार भन्ने आदेश पासाड घिसिडबाट भएपछि त्यहाँ ठुलो भगडा शुरु भयो । त्यसै बखत एक्कासी भाईको मुखबाट ऐया माया भन्ने आवाज सुनेर

भाई भएको ठाउँमा म पुगी भाईलाई कसले मान्यो भनी सोध्दा तोरणले छुरी हान्यो भनी छटपटाएर लडीरहेको थियो । तोरण मुखियाले प्रहार गरेको हतियारबाट निरोज श्रेष्ठको मृत्यु भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाला गणेश श्रेष्ठको बकपत्र ।

प्रतिवादी पासाङ घिसिङको साक्षी लालबहादुर सुब्बा, प्रतिवादी इन्द्र लामाको साक्षी यामबहादुर गुरुङ, प्रतिवादी चन्द्र अधिकारीको साक्षी लोकबहादुर खड्काले गरेको बकपत्र मिसिल संलग्न रहेको ।

प्रतिवादी पासाङ घिसिङ, रविकर मुखिया, नरेन सुब्बा, सुरेन सुन्दास, इन्द्र लामा, चन्द्र अधिकारी समेतले आरोपित कसूरबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको इलाम जिल्ला अदालतबाट मिति २०५४।१२।१९ मा भएको फैसला ।

२०५१।७।२९ गते निरोज श्रेष्ठलाई छुरी लागी उपचार गर्न लगेकोमा बाटैमा मृत्यु भएको कुरा सुनेको हुँ । म समेत भई निरोज श्रेष्ठलाई कर्तव्य गरी मारेको होइन । तोरण मुखियाले छुरी हानी मारेको भन्ने सुनेको भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दावा घिसिङले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०५१।७।२९ मा निरोज श्रेष्ठलाई तोरण मुखियाले छुरी हानेको भन्ने रेडियोको समाचार सुनी थाहा पाएको हुँ । म घटनास्थलमा नभएकोले कसले निरोजलाई मारे थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मोहन घिसिङले अदालतमा गरेको बयान ।

तोरण मुखियाले निरोज श्रेष्ठलाई छुरी हानेको कुरा भोलिपल्ट रेडियोबाट सुनेको हो । म समेत भई निरोजलाई कर्तव्य गरी मारेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी बेलकुमार भन्ने कुमार प्रधानले अदालतमा गरेको बयान ।

निरोज श्रेष्ठलाई तोरण मुखियाले छुरी हानी मारेको भन्ने रेडियोको समाचारबाट सुनेको भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी पुण्य मुखियाले अदालतमा गरेको बयान ।

म समेत भई निरोज श्रेष्ठलाई कर्तव्य गरी मारेको होइन । तोरण मुखियाले छुरी हानी निरोजको मृत्यु भएको भोलिपल्ट समाचार सुनेको भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी डम्बर गुरुङले अदालतमा गरेको बयान ।

तोरण मुखियाले छुरी प्रहार गरी निरोज श्रेष्ठलाई मारेको कुरा भोलिपल्ट रेडियोको समाचारमा सुनेको, आफू संलग्न नभएकोले कसले कर्तव्य गरी मारे थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी पूर्ण लामाले अदालतमा गरेको बयान ।

वारदात मिति समयमा म आफ्नो घरमा थिएँ । भोलिपल्ट रेडियोबाट तोरण मुखियाले निरोज श्रेष्ठलाई छुरी प्रहार गरी निरोजको मृत्यु भएको सुनेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दिपक तामाङले अदालतमा गरेको बयान ।

तोरण मुखियाको छुरी प्रहारबाट निरोज श्रेष्ठको मृत्यु भएको कुरा रेडियोबाट सुनेको हुँ । म वारदात स्थलमा नभएकोले को को भई कसरी मारे थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शम्भु गुरुङले अदालतमा गरेको कागज ।

मिति २०५१।१०।१९ मा तामेल भएको म्यादी पूर्जाको म्याद गुजारी बसेको प्रतिवादी तोरण मुखियाको मिति २०५४।११।२४ मा अंश रोक्का भई मुचुल्का मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादीहरू मोहन घिसिङ, दावा घिसिङ, बेलकुमार भन्ने कुमार प्रधान भनेको बलबहादुर श्रेष्ठ, डम्बरबहादुर गुरुङ, पुण्य मुखिया, पूर्ण लामा,

दिपक तामाङ, शम्भुगुरुङ समेतले आरोपित कसूरबाट सफाई पाउने ठहरी प्रतिवादी तोरण मुखियाको हकमा अ.वं. १९० नं. बमोजिम पक्राउ परी आए वा हाजिर भए सोही बखत नभए अंश रोक्का भएको मितिले ६ वर्ष पछि जगाई कारवाही गर्ने गरी मुलतबी रहने गरी मिति २०५४।१२।३० मा इलाम जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला ।

प्रतिवादी तोरण मुखियाको हकमा अ.वं. १९० नं. बमोजिम मुलतबी राख्ने र अन्य प्रतिवादीलाई सफाई दिने ठहरेको इलाम जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्छ, भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०५७।१।२२ को फैसला ।

तोरण मुखियाको हकमा अंश रोक्का डोरबाट मिति २०५४।१।२४ मा भई आएको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा मुलतबीबाट जगाई दिएको छ । सरकारवादी फौजदारी दायरीमा दर्ता गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको इलाम जिल्ला अदालतको मिति २०६४।१।२ को आदेशानुसार प्रस्तुत मुद्दा मुलतबीबाट जागी मिति २०६४।१।२ गते दर्ता भएको रहेछ ।

यसमा प्रतिवादी तोरण मुखियाले फलामको छुरी जस्तो घातक हतियार प्रहार गरी घाइते बनाई सोही चोट पिरको कर्तव्यबाट निरोज श्रेष्ठको मृत्यु भएको देखिँदा ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम प्रतिवादीलाई सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ र साधक सदरको लागि प्रस्तुत मिसिल पुनरावेदन अदालत इलाममा पठाई दिनु भन्ने इलाम जिल्ला अदालतको मिति २०६४।२।२७ को फैसला ।

ईलाम जिल्ला अदालतको च.नं. २८७ मिति २०६४।१।२३ को पत्रबाट प्रस्तुत मुद्दा साधक जाँचको लागि पेश हुन आएको रहेछ ।

प्रतिवादी तोरण मुखियाको हकमा साधकको रोहबाट विचार गर्नुपर्ने अवस्था भएकोले पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय ईलामलाई पेशीको सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०६४।१।१९ को आदेश ।

सह - अभियुक्त भनिएका प्रतिवादीहरूको पोल, प्रमाणमा बुझिएका जाहेरवाला तथा घटनाका प्रत्यक्षदर्शी एवं मौकामा थाहा पाउने व्यक्तिहरूले गरी दिएको बकपत्र समेतका आधार प्रमाणबाट प्रतिवादी तोरण मुखियाले फलामको छुरी जस्तो धारिलो हतियारले निरोज श्रेष्ठलाई रोपी घाइते बनाई सोही चोट पिरको कारणले उपचारार्थ लैजाँदै गर्दा बाटोमा नै मृत्यु भएको पुष्टि हुन आएको तथा मृतक निरोज श्रेष्ठले प्रतिवादीलाई कुनै चोट पिर अवरोध समेत पुऱ्याएको मिसिलबाट नदेखिएको अवस्थामा प्रतिवादी तोरण मुखियाले एकपक्षिय रुपमा कलिलो उमेरको मृतक निरोज श्रेष्ठ माथि साँघातिक हमला गरी कर्तव्य गरी मारेको तथ्य स्थापित भएको देखिँदा प्रतिवादी तोरण मुखियाले अभियोग दावी बमोजिमको कसूर गरेको ठ्याई निजलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्म कैदको सजाय हुने गरी ठहर गरी साधक जाँचको लागि पठाएको शुरु ईलाम जिल्ला अदालतको मिति २०६४।२।२७ को फैसला मनासिव देखिँदा सो इन्साफ सदर हुने ठहर्छ, भन्ने पुनरावेदन अदालत इलामको मिति ०६४।१।१७ गतेको फैसला ।

पुनरावेदन अदालत इलामको च.नं. १५४८ मिति ०६४।१।१० को पत्रानुसार साधक जाहेरीका लागी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दा यस अदालतको साधक न. ६९ र मिति ०६४।१।२१ मा दर्ता भएको देखिन्छ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशीसुचीमा चढी इजलास समक्ष साधक जाँचको लागि पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सम्पूर्ण मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरियो । यसमा पुनरावेदन अदालत इलामबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ भन्ने सम्बन्धमा ठहर निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी तोरण मुखियाले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं.ले प्रतिकूल १३ नं. को कसूर गरी धार भएको जोखिमी हतियार छुरीले हानी रोपी निरोज श्रेष्ठलाई कर्तव्य गरी मारेको पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादीलाई सोही महलको १३(१) नं. बमोजिम, प्रतिवादी पासाङ घिसिङले आफू वारदातस्थलमा सरीक रही ज्यान मार्न बचन दिएकोले निजलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(४) नं. बमोजिम तथा प्रतिवादी रविकर मुखिया, नरेन सुब्बा, सुरेन सुन्दास, दावा घिसिङ, मोहन घिसिङ, कुमार प्रधान, इन्द्र लामा, चन्द्र अधिकारी, पूर्ण लामा, डम्बरबहादुर गुरुङ, दीपक तामाङ, शम्भु गुरुङ, पुण्य मुखियाले ज्यान सम्बन्धीको १ नं.को प्रतिकूल ऐ.१७ नं. को कसूर गरेको देखिँदा निजहरूलाई ऐ.महलको १७(२) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दावी भएकोमा प्रतिवादी मध्येका पासाङ घिसिङ, इन्द्र लामा, सुरेन सुन्दास, नरेन सुब्बा, रविकर मुखिया, बेलकुमार भन्ने कुमार प्रधान भनेको बलबहादुर श्रेष्ठ, डम्बरबहादुर गुरुङ, पुण्य मुखिया, पूर्ण लामा, दीपक तामाङ, शम्भु गुरुङ समेतका हकमा मिति ०५४१११९ मा सफाई दिने ठहरी फरार रहेका यी प्रतिवादी तोरण मुखियाका हकमा मुलतबी रही मुलतबीबाट जगाई कारवाही हुँदा निज प्रतिवादी तोरण मुखियाले छुरी प्रहार गरी घाइते बनाई सोही चोट पीरको कारणले निरोज

श्रेष्ठको मृत्यु भएको देखिँदा ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद सजाय हुने ठहराई ईलाम जिल्ला अदालतले मिति ०६४१२२७ गते फैसला गरी साधक जाँचको लागि पुनरावेदन अदालत इलाममा जादा सो अदालतले मिति ०६४१९१७ मा साधक सदर गरे पश्चात पुनः साधक सदरको लागि पुनरावेदन अदालत इलामको च.नं. १५४८ मिति ०६४१९१९० को पत्रानुसार मिसिल यस अदालतमा प्राप्त हुन आएकोले पुनरावेदन अदालतको इन्साफ मिले नमिलेको सम्बन्धमा साधकको रोहबाट इन्साफ गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

३. मिसिल संलग्न घटनास्थल प्रकृति विवरण हेर्दा फिक्कल गा.वि.स.वडा नं.६ स्थित गा.वि.स. भवन देखि पश्चिम, तारा तामाङको घर देखि पूर्व, फिक्कल गा.वि.स. वडा नं. ६ स्थित इलामबाट विर्तामोड भ्नापासम्म जाने आउने पूर्वपश्चिम बाटो भएको, ऐ. बस्ने लक्ष्मण प्रधानको घर देखि पूर्व उक्त सडकको बीच भागमा रगतका थोपाहरू भर्दै गा.वि.स.भवनको अगाडिको सडकको बीच भागसम्म भर्दै आई सुकिसकेको अवस्थामा भएको, लाश प्रकृति विवरणमा बायापट्टी काछमा आधा इन्च चौडाई, एक इन्च लम्बाई, दुई इन्च गहिराई भएको धारिलो हतियारले रोपेको घाउ भएको देखिएको तथा लाश जाँच प्रतिवेदनमा बाँयापट्टी काछमा मुख्य नसा काटिई अत्यधिक रक्तश्राव भई निरोज श्रेष्ठको मृत्यु भएको हो भन्ने व्यहोराको मृत्युको कारण उल्लेख भएको डाक्टरको राय देखिएबाट मृतक निरोज श्रेष्ठको मृत्यु कर्तव्यबाटै भएको पुष्टि हुन आयो ।

४. अब मृतक निरोज श्रेष्ठको मृत्यु के कसको कर्तव्यबाट भएको हो भन्ने सम्बन्धमा

मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरू अध्ययन गर्दा ०५१।७२९ गतेको संसद सदस्यको निर्वाचनको क्रममा फिक्कल गा.वि.स.वडा नं.२/६ को मतदान केन्द्रमा मतदान कार्य सम्पन्न भई कर्मचारीहरू फर्किएपछि बेलुका ७.३० बजेको समयमा प्रतिवादी तोरण मुखियाले अन्य प्रतिवादीहरू इन्द्र लामा समेत भई फिक्कले खोल्सीमा निरोज श्रेष्ठलाई कुटपिट गर्दै पिछ्या गर्दै आई फिक्कल प्रहरी चौकी नजिक ५० फिट दुरीमा पुनः अन्य प्रतिवादीहरूले कुटपिट गर्न थालेपछि प्रतिवादी तोरण मुखियाले छुरी फिकी मृतक निरोज श्रेष्ठलाई प्रहार गरी घाइते बनाई उपचारको लागि दार्जिलिङ लैजादा लैजादै बीच बाटोमै मृत्यु भएको भन्ने गणेश श्रेष्ठको किटानी जाहेरी दरखास्त भई प्रतिवादी तोरण मुखियाले नै प्रहार गरेको हतियारबाट निरोज श्रेष्ठको मृत्यु भएको हो भनी जाहेरी व्यहोरालाई समर्थन गर्दै अदालतमा समेत बकपत्र गरिदिएको देखिन्छ। पोल परेका अन्य प्रतिवादीहरू पासाङ घिसिङ, रविकर मुखिया, नरेन सुब्बा, बेलकुमार भन्ने कुमार प्रधान, पूण्य मुखिया, डम्बर गुरुङ, पूर्ण लामा, दीपक तामाङ, शम्भु गुरुङ समेतले मृतक निरोज श्रेष्ठसँग के विषयमा भगडा भएको हो भन्ने नखुलाएको भएतापनि प्रतिवादी तोरण मुखियाले निरोज श्रेष्ठलाई छुरीले रोपी हानी मारेको हो भन्ने सुनेको हो भनी पोल गरी लेखाई दिएको पाइन्छ। मौकामा कागज गर्ने टेकबहादुर गुरुङले निरोज श्रेष्ठलाई फिक्कल खोल्सीमा तोरण मुखियासमेतले छुरी निकाली कुटपिट गर्न लाग्दा निजले छुट्ट्याए पछि निरोज भाग्यो पछि चौकीमा रिपोर्ट गर्न जाँदा तोरण मुखियाले छुरीले हानेको हो भन्ने कुरा निरोज कै मुखबाट सुनेको हुँ भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ। आफू समेतका विरुद्ध रिपोर्ट गर्न

प्रहरीमा गयो भनी उत्तेजित भै आफ्नो साथमा रहेको धारिलो छुरी निकाली निरोज श्रेष्ठलाई प्रहार गरेको देखिन्छ। उक्त कुरालाई किटानी जाहेरी, वस्तुस्थिति मुचुल्का, बुझिएका मानिसहरूको कथन समेतबाट पुष्टि हुन आएको देखिन्छ। यस्तै प्रकारले तोरण मुखियाले निरोज श्रेष्ठलाई छुरी हानी मारेको हो भनी मौकामा बुझिएका राजु राई, इन्द्र लामा पूजन श्रेष्ठ, मोहन श्रेष्ठसमेतले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरेको पाइन्छ। प्रतिवादी तोरण मुखिया मौकामा फरार रही शुरु अदालतबाट तामेल भएको म्यादीपूर्जी अनुसार हाजिर नभई गुजारी बसी मुद्दा मुलतबीमा रही मुलतबीबाट जगाई कारवाही हुँदाको अवस्थासम्ममा पनि हाजिर नभई फरार नै रहेको देखिन आयो। निज प्रतिवादीले आरोपित कसूर नगरेको भए अदालत समक्ष उपस्थित भई आफ्नो सफाइको लागि प्रमाण पेश गर्न सक्नु पर्नेमा सो भए गरेको देखिन आएन। मृतकलाई मार्नका लागि प्रयोग गरिएको छुरी घटनास्थल उत्तर स्कूलको भ्यालमा माथिबाट पानी बगी आएको हिलो, सोही हिलोमा धारिलो ११ इन्च लामो छुरी फेला परेको बरामदी मुचुल्काबाट देखिन्छ। माथि उल्लिखित आधार प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी तोरण मुखिया उपरको कसूर अपराध प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ अनुसार बस्तुनिष्ठ तथा तथ्यगत आधारबाट प्रमाणित हुन आएको देखिन्छ।

५. तसर्थ, माथि उल्लिखित सह-अभियुक्त समेतको पोल, प्रमाणमा बुझिएका जाहेरवाला, घटनाका प्रत्यक्षदर्शी, मौकामा थाहा पाउने व्यक्तिहरूले गरिदिएको बकपत्र समेतका आधार प्रमाणबाट प्रतिवादी तोरण मुखियाले फलामको छुरी जस्तो धारिलो हतियारले मृतक निरोज श्रेष्ठलाई

रोपी घाइते बनाई सोही चोटपीरको कारणबाट उपचारार्थ लैजादै गर्दा बाटोमा नै मृत्यु भएको पुष्टि हुन आएको तथा मृतक निरोज श्रेष्ठले प्रतिवादीलाई कुनै चोट पिर अवरोध समेत पुऱ्याएको मिसिलबाट नदेखिएको अवस्थामा प्रतिवादी तोरण मुखियाले एकपक्षिय रुपमा मृतक निरोज श्रेष्ठ माथि सांघातिक हमला गरी कर्तव्य गरी मारेको तथ्य स्थापित भएको देखिँदा प्रतिवादी तोरण मुखियाले अभियोग दावी बमोजिम कसूर अपराध गरेको ठहऱ्याई निजलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय हुनेठहर गरी साधक जाँचको लागि यस अदालतमा पठाएको पुनरावेदन अदालत इलामको मिति ०६४।९।१७ को फैसला मनासिब देखिँदा साधक सदर हुने ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.रणबहादुर बम

इति संवत् २०६५ फागुन २२ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत-परशुराम भट्टराई

निर्णय नं. ८०८३

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल

माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल

२०६१ सालको फौ.पु.नं.- ३५२१

फैसला मिति: २०६५।१।२६।२

मुद्दा :- लागू औषध सेतो हेरोइन खरिद तथा

बिक्री वितरण ।

पुनरावेदक वादी: प्रहरीको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला सोलखुम्बु केरुङ्गा गा.वि.स.
वडा नं.६ बस्ने लाक्पा तामाङ समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री हरिकुमार पोखरेल

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री हरि बाबु भट्टराई

मा.न्या.श्री केशरमान पति

- लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १७(क) अनुसार कसूरदार ठहर हुनको लागि कुनै पदार्थलाई लागूपदार्थ हो भन्ने विश्वासमा पारी कारोबार समेत गरेको देखिनु पर्ने ।
- लागूपदार्थ हो भन्ने विश्वासमा पारी कारोबार समेत गरेको भन्ने देखिन नआएको र कुनै वस्तु बरामद भै जाँच गराउँदा सो वस्तुलाई लागूपदार्थ नभएको भन्ने देखिएकोमा अन्य वस्तुलाई लागूपदार्थ भन्ने विश्वासमा पारी कारोबार गरेको भनी कसूर गरेको ठहर गर्न न्यायोचित नहुने ।

(प्रकरण नं.३)

पुनरावेदकतर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री
किरण शर्मा पौडेल

प्रत्यर्थीतर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(६)(३) र दफा १७(क)

फैसला

न्या.गौरी ढकाल: न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ९ अनुसार यसै अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।

काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २९ सामाखुसी चक्रपथ स्थित सामाखुसीबाट चक्रपथ निस्कने सडकको चोकमा रामबहादुर थापा, सुरज गुरुङ, डम्बर श्रेष्ठ र लाक्षातासाङ समेतका ४ जना व्यक्तिहरू उभिई रहेका निजहरू मध्ये रामबहादुर थापाको हातमा रहेको कालो छालाको व्याग हेर्दा अंग्रजी अक्षरमा Made in Thailand Heroin भनी लेखिएको र भित्रपट्टि हेर्दा सेतो हेरोइन फेला परेको र त्यसलाई तत्काल तौल गर्दा ४१० ग्राम भएको भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५२।११।१४ को बरामदी मुचुल्का ।

बरामद भएको ला.औ. हेरोइन ४१० ग्राम र रामबहादुर थापा समेतका ४ जना व्यक्तिलाई पेश गरेको छु भन्ने समेत व्यहोराको प्र.नि. मनोज न्यौपाने समतेको प्रतिवेदन ।

बरामद भई आएको हेरोइन ४१० ग्रामबाट ३/३ ग्रामका नमूना निकाली छुट्टै खाममा राखेको भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५२।११।१५ को मुचुल्का ।

काठमाडौं जिल्ला अदालतका डि. दिलिप श्रेष्ठ समेतको रोहवरमा बरामद भएको ४१० ग्राम हेरोइन नष्ट गरिएको भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५२।११।२५ को नष्ट गरिएको मुचुल्का ।

म घरबाट काठमाडौं आई जग्गाको खोजी गर्दा जग्गाको दलाल रामबहादुर थापासँग भेटघाट

भयो । त्यस्तैमा केहिदिन अगाडि कृष्ण नेवारले साथि डम्बरबहादुर श्रेष्ठसँग ला.औ. खरिद गर्ने मानिस छ, ला.औ. खोज बिक्री गरेर फाईदा बाडौला भनी साथी डम्बर श्रेष्ठलाई भनी उक्त कुरा साथी डम्बर श्रेष्ठले मलाई भनेको र रामबहादुर थापाले चिनेको मानिस मार्फत ला.औ. छ भनी निज रामबहादुर थापाले भनेको र सुरज गुरुङ नामक व्यक्तिसँग भेट गर्न भनी म र रामबहादुर थापा गौशाला गयौं । चोकमा नै निज सुरज गुरुङलाई भेट्यौं । लागू औषध भएको मदन गुरुङ, सुमन गुरुङ, सामाखुशीमा बस्ने गरेको थाहा पायौं । अनि सुरजलाई लिएर सामाखुशी आयौं । त्यहां पुगेपछि लागू औषध किन्ने कुहिरे हो । उ लिन आउदैँन उसको घरबेटी गुरुङ लिन आउछन् भनेपछि, सो को योजना बनाई भोलिपल्ट २०५२।११।१४ गतेका दिन पूर्व योजना मुताबिक हामी पक्राउ परेका ४ जना सबै सामाखुशी गयौं । लागू औषध लिने गुरुङलाई कृष्ण नेवार भन्नेले चिनाई दिए अनि रामबहादुर थापाले निज गुरुङ भन्नेलाई लिई मदन गुरुङ र सुमन गुरुङलाई भेटाउन निजको कोठामा गए । केहीबेरपछि रामबहादुरले हातमा टाईगर लेखिएको लागू औषध लिई हामी भएको ठाउँमा आए सोहि अवस्थामा प्रहरीले पक्राउ गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको लाक्षा तामाङको बयान कागज ।

गाउँले सुरज गुरुङ मार्फत लाक्षा तामाङसँग चिनजान भएको हो । निज लाक्षाबाट डम्बर श्रेष्ठलाई चिनेको हुं । त्यसपछि मदन गुरुङ, सुमन गुरुङसँग टाईगरछाप सेतो हेरोइन छ भन्ने भनेको हो सो को व्यवस्था गरी मिति २०५२।११।१४ गते लागू औषध हेरोइन बिक्री गर्नको लागि म समेत ४ जना उभिई बसेको अवस्थामा प्रहरीले ४१० ग्राम सेतो हेरोइन

सहित पक्राउ गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर थापाको बयान कागज ।

आफू भारतको सिलगुडीबाट काठमाडौं आई बसेको ६७ महिनापछि पैसा सकिएको र गुरुङ्ग जात भएको नाताले चिनजान भएका मदन गुरुङ्गको कोठामा गई पैसा माग्दा पैसा छैन । टाईगर छाप सेतो हेरोइन छ, बिक्री गर्ने हो । खरिद गर्ने मानिस खोज्नुहोस् । बिक्री भएपछि फाइदाबाट ४,५ हजार तिमीलाई हुन्छ, भनेकोले जग्गाको कारोबार गर्न रामबहादुर थापासँग उक्त कुरा गरी त्यसपछि निजले कृष्ण नेवार, डम्बर श्रेष्ठ, लाक्पा तामाङसँग चिनी परिचय गराएपछि लागू औषध लिने करो छ । आज छैन उसको घरबेटी गुरुङ्ग नै छ उलिन आउँछ, भनी भोलिपल्ट सोही मुताबिक रामबहादुरलाई लागू औषध खरिद भई मानिस सुरज गुरुङ्गको कोठामा पुऱ्याएको करिब आधा घण्टापछि म पुग्दा गुरुङ्ग केटाहरू सुमन गुरुङ्गको कोठा बाहिर रहेछन् । यसपछि सुमन गुरुङ्ग र मदन गुरुङ्गले रामबहादुर थापालाई लागू औषध दिए । सो लिएर रामबहादुर समेतका हामी सडकमा आयौं । मदन र सुमन हामी भएको ठाउँ आई नपुग्दै प्रहरीले हामी ४ जनालाई लागू औषध हेरोइन सहित पक्राउ गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको सुरज गुरुङ्गको बयान कागज ।

लागू औषध खरिद गर्न गुरुङ्ग केटालाई रामबहादुर थापाले सुरज गुरुङ्गको कोठामा लगी गए । केहिबेरपछि रामबहादुर थापाले लागू औषध हेरोइन लिएर हामी भए ठाउँ आए । मदन गुरुङ्ग र सुमन गुरुङ्ग आई नपुग्दै म समेतका ४ जनालाई लागू औषध सहित पक्राउ गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको डम्बरबहादुर श्रेष्ठको बयान ।

“The sample doesnot contain the above mentioned drug” भन्ने समेत व्यहोराको रोनाप्टको मिति २०५२।१२।१५ को प्रतिवेदन सहितको पत्र ।

रामबहादुर थापा समेतका व्यक्तिहरूको साथबाट लागू औषध हेरोइन बरामद गरी निजहरूलाई पक्राउ गरेको भन्ने कुरापछि थाहा पाएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको रमेश, भिमबहादुर गुरुङ्ग, हरिकुमार लामा समेतका व्यक्तिको बेगलाबेगले कागज ।

मदन गुरुङ्ग, सुमन गुरुङ्ग, र निजहरूले घरधनि समेत फेला नपरेको भन्ने समेत व्यहोराको प्र.स.नि. श्याम कुमार खड्काको मिति २०५२।१२।२२ को प्रतिवेदन साथै कृष्ण नेवार भन्ने व्यक्ति फेला नपरेको भन्ने समेत व्यहोराको प्र.स.नि. दिलबहादुर थापाको मिति २०५२।१२।२२ को प्रतिवेदन ।

बरामद भएको लागू औषध हेरोइन परीक्षणको लागि राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा पठाउँदा लागू औषध होइन भनी परीक्षण प्रतिवेदन प्राप्त भएको देखिन्छ । तापनि निजहरूले बरामद भएको चिजवस्तुलाई लागू औषध हेरोइन नै हो भनी एक आपसमा राखी लागू औषध हेरोइन हो भनी विश्वासमा पारी बिक्री वितरण समेतको लागि हिडेको अवस्थामा निजहरू पक्राउ परेको भन्ने देखिन्छ । अतः विपक्षीहरू रामबहादुर थापा, लाक्पा तामाङ, डम्बरबहादुर श्रेष्ठ र सुरज गुरुङ्ग समेतका व्यक्तिहरूले लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १७क को कसूरमा ऐ. को १४(१)(छ)(३) ले सजायमा ऐ. को दफा १७क बमोजिम आधा सजाय हुन मानिसहरू र मिसिल समेत यसै साथ पेश गरी सादर अनुरोध गरिन्छ । साथै स्पष्ट बतन नखुलेका मदन गुरुङ्ग, सुमन गुरुङ्ग, कृष्ण नेवारको हकमा पछि निजहरू

पक्राउ परेमा वा वतन स्पष्ट खुलेमा सोही वतनमा निजहरूका विरुद्ध कानूनबमोजिमको मागदावी लिइने व्यहोरा समेत छ भन्ने समेतको अभियोग-पत्र ।

अन्य प्रतिवादीलाई म चिन्दिन, मलाई प्रहरीले चाबहिलबाट पक्राउ गरेको हो । बरामदी मुचुल्का हिरासतमा तयार गरेको हो । अधिकारप्राप्त अधिधकारी समक्ष गरेको बयान मेरो राजी खुशीबाट गरेको नभई डरत्रास देखाई गराएको हो । अभियोग-पत्रमा उल्लेख गरेको अपराध मैले नगरेको हुँदा सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सुरज गुरुडले मिति २०५२।१२।२८ मा शुरु अदालतमा गरेको इन्कारी बयान ।

अभियोगमा उल्लिखित कसूर अपराध पनि मैले नगरेको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान डरत्रासमा परी गरेको हो । मिति २०५२।११।१४ को बरामदी मुचुल्कामा प्रहरी कार्यालयमा सहिछाप गराएका हुन् बरामद गरेको होइन । मलाई २०५२।११।१० गते महाराजगंजबाट पक्राउ गरेको हो । अभियोग मागदावी बमोजिम गल्ली नगरेकोले सजाय पाउनु पर्ने समेत होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर थापा भन्ने पदमबहादुरले मिति २०५२।१२।२८ मा शुरु अदालतमा गरेको इन्कारी बयान ।

म एउटा ट्रेकिङ्ग पेश गरिरहेको मानिस हुँ । मिति २०५२।११।१४ गतेका दिन मलाई हनुमान ढोकामा लगेर थुनेको हो । बरामदी मुचुल्का उक्त मितिमा प्रहरी हिरासतमा तयार गरेको र जबरजस्ती सही गराएको हो । अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान मेरो स्वेच्छाले गरेको बयान होइन । डरत्रासमा पारेर गरेको हो । अभियोग मागदावी अनुसार सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्ने समेत

व्यहोराको प्रतिवादी लाक्षा तामाङले गरेको मिति ०५२।१२।२९ मा अदालत समक्ष गरेको इन्कारी बयान ।

मिति २०५२।११।८ गते नया बसपार्क गंगबुमा काम विशेषले गएकोमा प्रहरीले सोधपुछका लागि हुनमानढोकामा ल्याई त्यतिकै थुनामा राखेको थियो । अपराध नगरेकोले दावी बमोजिमको सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी डम्बरबहादुर श्रेष्ठले अदालत समक्ष गरेको इन्कारी बयान ।

प्रतिवादीले लागू औषध कारोबार गरेको भन्ने नदेखिँदा अभियोग दावी बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने मागदावी पुग्न सक्दैन । आरोपित कसूरबाट प्रतिवादीहरूले सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला ।

प्रतिवादीहरूले उक्त लागू पदार्थ लागू औषध हो भन्ने विश्वासमा परेर अरुलाई समेत लागू औषध नै हो भनी बिक्री गर्न लागेको अवस्थामा पक्राउ भएको अवस्थामा प्रतिवादीहरूले सफाई पाउने गरी भएको का.जि.अ. को मिति २०५८।८।१९ को फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदावी बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेतको श्री ५ को सरकारको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

शुरु फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा छलफलको लागि अ.वं. २०२ नं. तथा पु.वे.अ. नियमावली २०४८ बमोजिम विपक्षी भिकाई पेश गर्नु भन्ने समेतको मिति ०५२।६।३ को पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूरबाट सफाई पाउने ठहर्छ काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०५८।८।२०।४ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा

सदर हुने ठहर्छ । अभियोग दावी बमोजिम गरिपाउँ भन्ने समेतको वादी श्री ५ को सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सबैदेन भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति ०६०१९।१ गतेको फैसला ।

लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १७(क) को व्यवस्था लागू औषध बाहेकको अन्य पदार्थलाई लागूपदार्थ हो भनी विश्वासमा पारी कारोबार बेचबिखन समेतका कार्यलाई अपराधिक कार्यमानी अभियुक्तलाई सजाय गर्ने मनसाय हो । जहाँसम्म प्रस्तुत मुद्दामा विश्वासमा पारे नपारेको कुरा छ, विधिविज्ञान प्रयोगशालाको प्रतिवेदन, प्याकको बाहिर उल्लिखित व्यहोरा, मौकामा यी प्रतिवादीहरूले लागू औषध हो भनी गरी दिएको बयान र प्रतिवेदक प्र.नि .मनोज न्यौपानेको प्रतिवेदनबाट प्रमाणित भईरहेको अवस्थामा प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिएको पुनरावेदन अदालतको फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दावी अनुसार होस भन्ने नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर ।

यसमा मौकामा प्रतिवादीहरूको साथबाट बरामद भएको प्याकेटमा सेतो हेरोइन, Special no. 1 made in Thailand भन्ने उल्लेख भएको दशी बरामद भएको देखिन आएको र मौकामा प्रतिवादीहरू आरोपित कसूरमा सावित रहेको अवस्थामा प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६०१९।१ को फैसलामा लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १७(क) को व्याख्याको गम्भीर त्रुटि देखिनाले न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) को आधारमा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने आदेशानुसार प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदनको रुपमा दर्ता भएको देखिन्छ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशीसूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन सहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरियो । पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारकोतर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधीवक्ता श्री किरण शर्मा पौडेलले प्रतिवादीहरूले लागू औषध कारोबार गर्ने गरेको सुराक पाई प्रहरीद्वारा खोजतलास हुदै जाँदा निजहरू पक्राउ भएको र निजहरूबाट प्लाष्टिकले प्याक गरेको सेतो पदार्थ बरामद भएको तथ्य मिसिल संलग्न बरामदी मुचुल्काबाट प्रष्ट भएको छ । प्रतिवादीहरूको बयान हुँदा उक्त पदार्थ लागू औषध भएको र खरिद बिक्रीका लागि आफूहरू जम्मा भएको भनी एक अर्कालाई पोल समेत गरी अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गरेको अवस्था छ । सो बयानलाई अदालतमा इन्कारी गरेपनि प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ अनुसार अन्यथा प्रमाणित गरेको अवस्था छैन । मिसिल संलग्न, बरामदी मुचुल्का समेतका आधारमा प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दावी अनुसार सजाय होस् भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्त विद्वान सहन्यायाधीवक्ताको बहस जिकिरसमेत सुनी इन्साफतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ ? वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा ठहर निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

तत्सम्बन्धमा हेर्दा लागू औषध बिक्री गर्न हिडीरहेको अवस्थामा पक्राउ परेका प्रतिवादीहरूलाई लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(६)(३) को कसूरमा सोही ऐनको दफा १७(क) अनुसार

सजाय गरिपाऊँ भन्ने अभियोग मागदावी भएकोमा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला उपर वादीको पुनरावेदन, पुनरावेदन अदालत पाटनमा पर्दा सो अदालतले पनि शुरु जिल्ला अदालतको फैसलालाई नै सदर गरे उपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन यस अदालतमा पर्न आएको देखिन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १७(क) मा " लागू औषध बाहेकको अन्य कुनै पदार्थलाई लागू औषध हो भन्ने विश्वासमा पारी त्यस्तो कारोबार बेचबिखन निकासी पैठारी एवं उत्पादन समेतको कार्य गर्ने व्यक्ति वा गिरोहलाई सो अपराध गरे वापत हुने सजायको आधा सजाय हुनेछ, " भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

३. बरामद भएको पदार्थ लागू औषध नभएको भन्ने व्यहोरा अभियोग पत्रको व्यहोराबाटै देखिएको छ । लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १७(क)मा उल्लिखित उक्त प्रावधान अनुसार कसूरदार ठहर हुनको लागि कुनै पदार्थलाई लागूपदार्थ हो भन्ने विश्वासमा पारी कारोबार समेत गरेको देखिनु पर्दछ । प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीहरूको अन्य कसैलाई लागूपदार्थ हो भन्ने विश्वासमा पारी कारोबार समेत गरेको भन्ने देखिन आउदैन । प्रतिवादीहरूसँगबाट कुनै वस्तु बरामद भै जाँच गराउँदा सो वस्तुलाई लागूपदार्थ नभएको भन्ने आधारमा मात्र अन्य वस्तुलाई लागूपदार्थ भन्ने विश्वासमा पारी कारोबार गरेको भनी प्रतिवादीहरूले कसूर गरेको ठहर गर्नु न्यायोचित हुदैन । प्रतिवादीहरूले अदालतमा बयान गर्दा आरोपित कसूर अपराध गरेकोमा पूर्ण इन्कार रही बयान गरेको देखिएको छ । निजहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारी

समक्ष गरेको बयानबाट पनि यी प्रतिवादीले लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १७(क) बमोजिम कसैलाई विश्वासमा पारी कारोबार समेत गरेको भनी भन्न सकिने अवस्था नरहेको हुँदा प्रतिवादीहरूलाई लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १७(१) को गंभीर त्रुटि भएको भन्ने अवस्था मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि हुन आएन र ऐ.को १७(क) बमोजिम सजाय गरीनु पर्छ भन्ने पुनरावेदन जिकिरसँग र यस अदालतबाट मिति ०६११२११० गते भएको मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गर्ने आदेशसँग पनि सहमत हुन सकिएन । तसर्थ प्रतिवादीहरूले अभियोग दावी अनुसार आरोपित कसूरबाट सफाई पाउने ठहराई भएको शुरु जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति ०६०१११ गतेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.गिरीशचन्द्र लाल

इति संवत् २०६५ फागुन २६ गते रोज २ शुभम् ।
इजलास अधिकृत-परशुराम भट्टराई

निर्णय नं. ८०८४

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
२०६१ सालको दे.पु.नं.- ८९२०, ८९२१
फैसला मिति: २०६५।१।२।३।१

मुद्दा :- मोही नामसारी गरी मोही पुर्जा पाऊँ ।
पुनरावेदक प्रतिवादी: जि. सुनसरी इनरुवा नगरपालिका
वडा नं. ३ बस्ने सीतादेवी आचार्य

विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: जिल्ला सुनसरी नरसिंह गा.वि.स. वडा
नं.१ बस्ने जुमराती मियाँ

एवं

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला सुनसरी इनरुवा न.पा.
वडा नं. १ बस्ने मो.रहमान मियाँ समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: जिल्ला सुनसरी नरसिंह गा.वि.स. वडा
नं. १ बस्ने जुमराती मिया

शुरु निर्णय गर्ने:

भु.सु.अ.श्री ईश्वरलाल जोशी

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या .श्री कृष्णप्रसाद बस्याल

मा.न्या.श्री गोविन्द कुमार श्रेष्ठ

- बाटो भन्ने किल्ला प्रायः परिवर्तन हुँदैन भन्ने व्यक्तिका जग्गाको हस्तान्तरणसँगै स्वामित्व परिवर्तन हुन सक्ने ।
- २०२१ सालदेखि हालको अवस्थामा आउँदासम्म विभिन्न व्यक्तिको नाउँमा फरक फरक कित्ता कायम भई स्वामित्वमा फेरवदली हुँदै आउनु स्वाभाविक हुने ।

(प्रकरण नं.५)

- जग्गाको मोही आफू रहेको दावी गर्दै अनुसूचीवाला व्यक्तिले दावी लिएको स्थितिमा अनुसूचीसँग सम्बन्धित जग्गा अन्यत्र छ भन्ने व्यक्तिले नै प्रमाण

ऐन, २०३१ को दफा २८ ले जिकिर लिनै पक्षमै सो जग्गा देखाउने कुराको प्रमाणको भार हुने ।

(प्रकरण नं.८)

- पुनरावेदन गर्ने हक परित्याग गर्न पनि सकिने, चित्त नबुझेको कुरामा पुनरावेदन गरिने हुँदा आंशिक कुरामा मात्र पनि पुनरावेदन गर्न सकिने नै हुँदा कुनै पनि कित्तामा मोही कायम नगरेको निर्णय उपर कित्ता नै कितान गरी केवल दुई कित्ताको मात्र मोही कायम गरी माग्दछ भन्ने अन्य कित्ताका हकमा पुनरावेदन नपरेको मान्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं.१२)

पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री हरिहर दाहाल र श्री कमलनारायण दास तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री जग्गनाथ महतो सिंह र श्री सतीश भा

प्रत्यर्था वादीतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री देवीबहादुर घिमिरे र श्री वोर्णबहादुर कार्की अवलम्बित नजीर: २०६० सालको दे.पु.नं. ९५५१, गोपीलाल लुइटेले समेत वि.वच्चा महतो सम्बद्ध कानून:

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २८
- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ को उपदफा ८

फैसला

न्या.गौरी ढकाल: न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतको

क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छः

साविक जग्गाधनी मीनबहादुर शाही तथा भोजबहादुर शाही र जगतकुमारी शाही समेत एकै परिवारका व्यक्ति भएकोले मेरा पिता रितु मियाले मोहीमा कमाई आएको भूमिसुधार लागू हुँदा पिता रितु मियाले मोही हकको १ नं. लगत भरी, २ नं. प्रकाशित भई, ४ नं. जोताहा निस्सा प्राप्त गरेको जि.सु.भोक्राहा वडा नं. ३ अन्तर्गत पर्ने साविक चौहदीमा पूर्वमा बाटो, पश्चिममा अगरु, उत्तरमा बाटो र दक्षिणमा अमिन मिया यति ४ किल्ला भित्रको जग्गा ४-१-०-० जग्गा सर्वेनापी हुँदाको अवस्थामा मीनबहादुर शाहीका नाउँमा जि.सु. भोक्राहा वडा नं.३ क को कि.नं. ४१ को १-१५-१८ ऐ. कि.नं. ४० को ज.वि. ०-४-११ ऐ. कि.नं. १५२ को ०-१९-१३ ऐ. कि.नं. १५३ मा ०-३-१५ समेत गरी जग्गा ३-३-१७ कायम भएको सो जग्गा अधिया बटैया शर्तमा मेरा पिता रितु मियाले जोती कमाई आउनुभएकोमा साविक ज.ध. मीनबहादुरबाट लिखित रजिष्ट्रेशन गरी दा.खा. भै उक्त जग्गा भोजबहादुर शाहीको नाममा दा.खा. भै २०४१।२।२४ को राजिनामाबाट बलराम गुरुडका नाममा रजिष्ट्रेशन पारीत भएको बलराम गुरुडबाट समेत कि.नं. ४१ को जग्गा मध्ये उत्तर पश्चिमतर्फबाट ०-१९-४ कि.नं. ४० को जग्गा ०-४-११ ससीम र कि.नं.१५३ को जग्गा मध्ये पश्चिमतर्फबाट ०-०-९ समेत जग्गा १-४-४ जग्गा मिति ०४८।१।३ मा सीतादेवी आचार्यलाई राजिनामा पारीत गराई दिई निज नाउँ क्रमशः कि.नं. ४० को ०-४-११ कि.नं. ४४९ को ०-१९-४ कि.नं. १५३ कि.फो.भै कायमी कि.नं. ४५१ को ज.वि. ०-०-९ गरि जग्गा ज.वि. १-४-४ समेत

दर्ता कायम रहेको, त्यसैगरी साविक कि.नं.४१ कि.फोड भै विपक्षी बलरामका नाउँमा बाँकी कायम रहेको कि.नं. ४५० को ०-१६-४ र कि.नं. १५३ कि.फोड भै कि.नं. ४५२ मा कायम रहेको ०-३-६ समेत गरी जग्गा ज.वि. ०-१९-१० जग्गा समेत विपक्षी बलराम गुरुडले क्रमशः विपक्षीहरू उपेन्द्रप्रसाद गुप्ता मो.रहमान मिया र उर्मिलादेवी महतो समेतका नाउँमा संयुक्त रूपमा २०५७।१।१४ को राजिनामा पास गरी हकछाडी दिंदा उक्त जग्गाहरू विपक्षी उपेन्द्रप्रसाद, मो.रहमानमियाँ र उर्मिलादेवी महतो समेत ३ जनाका नाममा संयुक्त दर्ता भएको छ। पिता रितु मियाले उल्लिखित जग्गाहरू जोतकोड गरी आएकोमा पिताको ०३४ सालमा र आमाको समेत ०५७ सालमा मृत्यु भएपश्चात् निजहरूको हक खाने म फिरादीले मोहीमा उक्त जग्गाहरू कमाई साल सालकै कुतबाली विपक्षी ज.ध.हरूलाई बुझाई आजसम्मको भरपाई लिइसकेको र उल्लिखित जग्गाहरू म वादीले नै जोतभोग गर्दै आएकोले कि.नं. ४०।४।१।१५ कित्ता फोर भै हाल विपक्षी सीतादेवीका नाउँमा दर्ता कायम रहेको कि.नं.४० को ०-४-११ कि.नं. ४४९ को ०-१९-४ कि.नं. ४५१ को ०-०-९ गरी जग्गा १-४-४ र सा.कि.नं. ४१,१५३ को कि.फो.भै हाल विपक्षी उपेन्द्रप्रसाद मो.रहमान मिया र उर्मिला देवी समेत ३ जनाका नाउँमा संयुक्त दर्ता कायम रहेको कि.नं.४५० को ०-१६-४ कि.नं. ४५२ को ०-३-६ समेत गरी जग्गा ज.वि. ०-१९-१० जग्गा समेतमा भू.सं. ऐन , २०२१ को दफा २६(१) मुताबिक स्व. पिता रितु मियाँका नाउँबाट मेरा नाउँमा मोही हक नामसारी गरी मोही हकको स्थायी प्रमाण पत्र बनाई पाऊँ भन्ने फिराद पत्र ।

प्रतिवादीहरूले पेश गरेको प्रतिउत्तर पत्रमा वादी दावीको जग्गा मीनबहादुर शाहीलाई जग्गाधनी देखाई ९ नं. लगत भरी २ नं. लगत प्रकाशित भै ४ नं. जोताहा अस्थायी निस्सा समेत प्राप्त गरेको र सर्भे नापीमा मीनबहादुरका नाममा नापी भएको कि.नं. ४१४११५२१५३ का जग्गाहरू मीनबहादुरबाट भोजबहादुरमा गएको भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ। सो कुरा विल्कूलै होइन। सर्वप्रथम मीनबहादुर शाहीका नाममा भोक्राहा गा.पं. हाल परिणत गा.वि.स. वडा नं. ३ मा जग्गा दर्ता नै छैन किनभने भूमिसुधार लागू हुँदाको अवस्था भु.सं. ऐन, २०२१ को दफा ७ को प्रयोजनका लागि प्रत्येक जग्गावालाले आफ्नो र आफ्ना परिवारका नाममा रहेको जग्गाको ७ नं. फाँटवारी पेश गर्नु पर्नेमा बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था अनुसार मीनबहादुरले ०२२११८५ मा ७ नं. फाँटवारी भर्दाको अवस्था भोक्राहा गा.पं. वडा नं. २५ मा पर्ने क्रमशः साविक कि.नं. ४१९३२७५ वडा नं. २५ कै साविक कि.नं. ५१४१९३२७७२७८ को गरी २४-९-४ जग्गा दर्ता रहेको कुरा निजले पेश गरेको ७ नं. फाँटवारीबाट देखिन आउँछ। जसअनुसार भोक्राहा गा.पं.वडा नं. ३ मा मीनबहादुर शाहीका नाममा जग्गा दर्ता नै नरहेको स्पष्ट छ। साथै जगतकुमारी शाहिका नाममा पनि सो जग्गा तत्कालिन अवस्थामा दर्ता थिएन। जुन कुरा निजले भरेको २०२११८ को ७ नं. फाँटवारीबाट पनि वडा नं. ५ को जग्गा दर्ता रहेकोबाट स्पष्टै छ। सो जग्गा भु.सु. लागू हुँदाका अवस्था कपुर शम्सेरका नाममा दर्ता रहि निजबाट जगतकुमारीले राजिनामाबाट प्राप्त गरि २ नं. ४१६७ मिति २०२६।२।१३ मा भोजबहादुर शाहिलाई मो.वि.बालबाट राजिनामाबाट प्राप्त गरी दिनु भै सोही राजिनामाका आधारमा भोजबहादुर शाहिका

नाममा २०२६।१।१९ मा मो.वि. मालको र.नं. ४१६७ को पारीत लिखत बमोजिम नापी भएको कि.नं. ३६।४०।४१ मा नापी भएको हो मीनबहादुर शाहीबाट भोजबहादुरले राजिनामा लिई भोजबहादुरको नाममा दा.ख भै आएको जग्गै दावीको जग्गा होइन छैन। मोही हुनलाई प्रचलित भू.सं. ऐन, २०२१ को दफा २५।१(२) अनुसार ऐन लागू हुनु १ नं. लगतको आधारमा २ नं. प्रकाशित भै त्यसमा कसैको उजूर नपरेपछि ४ नं. जो.अ.नि प्राप्त गरेको हुनुपर्ने, जग्गावालाले जग्गा कमाउन दिई ३ प्रति कबुलियत खडा गरी १ प्रति जग्गा कमाउने मोहीलाई १ प्रति आफूले १ प्रति जग्गावालाले गाउँ पंचायतमा पेश गरेको हुनुपर्ने यी दुई अवस्था बाहेक तेश्रो अवस्थामा मोही हुन सक्ने अवस्था नरहेको र साविक ज.ध. कपुर शम्सेर र सो पछिका जग्गाधनी जगतकुमारी दर्ताको जग्गा देखाई विपक्षीका पिता रितु मियाले मोहीको लगत भरेको समेत नदेखिएको र जग्गा दर्ता नै नभएको मीनबहादुर शाहीका नामबाट भरेको १ नं. लगत र प्रकाशित २ नं. अनुसूचीका आधारमा साविक ज.ध. कपुर शम्सेर र सो पछि जगतकुमारीका नाउँमा आई जगतकुमारीबाट उक्त जग्गा राजिनामाका आधारमा भोज बहादुरको नाममा नापी दर्ता भएको जग्गाको मोही रितु मिया भन्न मिल्दैन। उल्लिखित जग्गा सर्भेनापीका अवस्था किसानको महल तथा कैफियत महलमा पनि विपक्षीको नाम उल्लेख छैन। ज.ध. श्रेस्तापुर्जाको मोही महलमा पनि विपक्षीका पिताको नाम छैन। जग्गा साविक जग्गाधनी कपुर शम्सेर र निजबाट प्राप्त गर्ने जगतकुमारी र जगतकुमारीबाट राजिनामा गरी लिने भोजबहादुर शाहिकै जोतभोग चलनमा रहेको जग्गा हो। भोजबहादुरबाट जग्गा लिने बलरामले नै बाली

लगाउने उठाउने गरी आउनु भएको थियो । बलरामको काम धाम गर्नेमानिस सहादत्त मिया पनि होइन । सहादत्त मिया विपक्षीका मानिस हुन । निजसँग मिलोमतो गरी एकै व्यक्तिबाट एकै मितिमा दामकाम गर्ने व्यक्ति हुँ भनी गरिदिएको भर्पाइले दावीका जग्गाको मोही हो भन्न मिल्ने अवस्था पनि छैन । पेश भएका भरपाईहरू देखाए सुनाएका अवस्थामा नभएका कुरा गरी जग्गाधनीका नामबाट लगतै नभरेको स्थितिमा पेश भएका रसिद भरपाइले सान्दर्भिक महत्व नराख्ने हुँदा ती भरपाई प्रमाण लाग्न सक्ने होइन छैन । अतः वादीका भ्रुठा दावीबाट अलग फुर्सद गरिपाऊँ भन्ने प्रतिउत्तर पत्र ।

रितु मियाँका नाउँमामोही हक स्थापित भै सकेको नदेखिएको, वादीले दावी लिएका कित्ता जग्गाहरूको मोहियानी हक वादीका नाउँमा नामसारी हुन नसक्ने ठहर्छ भन्ने भूमिसुधार कार्यालय सुनसरीको मिति २०५९।५।२०।५ को फैसला ।

साविक जग्गाधनी मीनबहादुर शाहीले आफ्नी छोरी जगतकुमारी शाहीका नाउमा समेत जग्गा राखी भूमिसुधार लागू भएपछि दुवै बाबु छोरीले गलत वतन र बसोबास देखाई ७ नं. फाँटवारी भरेका जग्गा मेरा स्वर्गीय पिता रितु मियाले कमाई आएको र १ नं. लगत भरी २ नं. अनुसूची समेत प्रकाशित भएकोमा जगतकुमारीले २०२६ सालमा भोजबहादुर शाहीलाई १६ विगाहा जग्गा विक्री गरेपछि २०२६ सालमा नापी भै भोजबहादुरकै नाउँमा फिलडबुक तयार भएकोमा मेरा पिताको नाम किसान महलमा छुटसम्म भएको, त्यसबेला पनि मेरा पिता र म समेतलाई जग्गा मोहीमा कमाउन दिई भरपाई गरिदिएका र यी प्रत्यर्थीहरूले खरिद गरेपछि पनि उक्त जग्गाको कुत बुझाई ०५।७।०५८ सालको

भु.सु.का.मा धरौटी राखेको छु । साविक जग्गाधनी भोजबहादुर शाही समेतलाई नबुझी गरेको भु.सु.का. सुनसरीको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी विवादको भोक्राहा गा.वि.स. वार्ड नं.३(क) कि.नं. ४५०, ४५२ को जग्गाको मोही स्व.पिताको नामबाट मेरो नाउँमा मोही हक नामसारी गराई मोही हक प्रमाण पत्र बनाई दिने इन्साफ गरिपाऊँ भन्ने वादीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा वादीका पिता रित मियाले अनुसूची १ नं. फारम भरी २ नं. प्रकाशित भएको देखिन आएको र २०२१ सालमा मीनबहादुर शाहीले कपुर शम्सेरबाट लिएको राजिनामासमेतको मुल्याकन गरी पुनरावेदक उक्त जग्गाको मोही हो होइन भन्ने निराकरण गर्नुपर्ने देखिँदा सो को विवेचना नगरी भएको शुरु भूमिसुधार कार्यालय सुनसरीको इन्साफ त्रुटिपूर्ण भै फरक पर्नसक्ने भएकोले अ.व.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम विपक्षी भिकाउनु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६०।४।२० को आदेश ।

वादीले फिरादसाथ पेश गरेको कुरा बुझाएका भरपाईहरूको सक्कल प्रति र पुनरावेदकले निवेदनसाथ पेश गरेको लिखतको सक्कलप्रति समेत पुनरावेदक वादीबाट दाखिल गराई अ.व.७८ न. बमोजिम प्रत्यर्थी प्रतिवादीलाई सुनाउन नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको २०६०।८।१६।३ को आदेश ।

कर्ण शम्शेर र कपुर शम्सेरका नाउँबाट साविक जग्गाधनी जगतकुमारी देवी शाहीले र.नं. २०७६ मिति २०२१।१।३ मा मो.वि. मालबाट राजिनामा गरी लिएका २१ नं.कित्ताका जग्गाको २०२५ सालमा जगतकुमारी देवीले पुनरावेदनका

बाबुलाई भरपाई गरिदिने प्रश्नै आउदैन । भरपाई कीर्ते हो । भोजबहादुर शाहीले वाली बुभी भरपाई गरिदिएको होइन । सो भरपाईमा परेका सहिछाप कीर्ते हो । सहादत्त मिया बलरामको कामदार नरहेको र निजले वाली बुभी गरिदिएका ०४१ सालदेखि २०५६ सालसम्मका भरपाई सबै जालसाजबाट खडा गरेका हुन् भन्ने व्यहोराको प्रत्यर्थी वारेस माधवप्रसाद कोइरालाले गरेको अ.वं. ७८ नं. बमोजिमको बयान ।

मैले दाखिल गरेका भरपाईहरू जुनजुन व्यक्तिले सहीछाप गरेका हुन् सोही मितिमा लेखी सही गरिदिएका हुन । कीर्ते जालसाज गरेका होइनन् । सद्दे साँचो भरपाईहरू हुन् । प्रत्यर्थी वारेसले गरेको बयान सबै भुठ्ठा हो भन्ने व्यहोराको वादीले गरेको प्रतिउत्तर बयान ।

अ.वं. ७८ नं. बमोजिम भरपाई सनाखत गराउँदा जालसाजीमा पोलिएका बाठुलाल उराव, बच्चा मण्डल र सहादत्त मियाँका नाउँमा प्रतिवादीसरह म्याद जारी गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६०।१।२२ को पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

पुनरावेदकबाट पेश भएका मैले लेखेका भरपाईहरू २०३८, ०३९, ०४० सालको तत्कालिन जग्गावाला भोजबहादुर शाहीलाई मोही स्वर्गीय रितु मियाका छोरा जुमराती मियाले कुतबाली बुभाउँदा निजले कुत बुभी गरिदिनु भएको सद्दे साँचो भरपाई हुन् । २०४१ सालदेखि २०५६ साल तकको कुतबाली बलराम गुरुडको कामदाम गर्ने साहदत्त मियाले बुभ्नु भएको सो भरपाई पनि सद्दे साँचो हो । सद्दे भरपाई कागज र व्यवहारलाई जालसाजीको संज्ञा दिई भुठ्ठा बयान गर्ने प्रत्यर्थीहरूलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने जालसाजतर्फका प्रतिवादी बच्चा मण्डलले गरेको बयान ।

बलराम गुरुडको जग्गा जमिनको कामदाम गर्ने म सहादत्त मिया भएकाले विवादीत जग्गा २०४१ सालदेखि २०५६ साल तक जम्मा १६ वर्षको प्रत्येक सिजनको कुत धानबाली जुमराती मियाले पटक पटक मलाई बुभाउँदा मैले बुभी भरपाई गरिदिएको हुँ । मैले बुभ्नेको धानबाली पटक पटक तत्कालिन जग्गावाला बलराम गुरुडले बुभी लिई खानुभएको छ । सद्दे साँचो भरपाईलाई कीर्ते जालसाजको संज्ञादिने प्रत्यर्थीलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने जालसाजतर्फका प्रतिवादी सहादत्त मियाले गरेको बयान ।

मिति २०६१।२।१७ का आदेशानुसार मिति २०६१।३।१२ मा नाप नक्सा भई मिसिल सामेल रहेको ।

वादीले दावी गरेका कि.नं. ४४९, ४०, ४५१ को हकमा साविकका जग्गाधनी एवं दाता बलराम गुरुडले जेसुकै भने तापनि हालको जग्गाधनी सीतादेवी आचार्यले प्रतिउत्तरै नफर्काई वादीलाई मोही मानी दावी स्वीकार गरेको समेत बाट र कि.नं. ४५० र ४५२ को हकमा १ नं. अनुसूची २ नं. अनुसूची ४ नं. जो.अ.नि. तथा यस अदालतबाट भै आएको नक्साबाट समेत किल्ला मिले भिडेको हुँदा वादी दावी बमोजिम उपरोक्त कित्ताहरूमा स्वर्गीय रितु मियाँको नामबाट वादी जुमराती मियाका नाममा मोहियानी नामसारी भै मोहियानी हकको प्रमाण पत्र समेत निजले पाउने ठहर्छ । मोही नामसारी हुन नसक्ने भनी भूमिसुधार कार्यालय सुनसरीले मिति २०५९।५।२० मा गरेको इन्साफ उल्टी हुन्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति ०६१।३।३१ को फैसला ।

दावीको जग्गा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ लागू हुँदाका अवस्था २०२१।१।३ सम्मका जग्गाधनी कपुर सम्सेर राणा थिए । निजले राजिनामा दिए

पश्चात् जगतकुमारी शाहीका नाउँमा दर्ता हुन आयो । त्यसपछि २०२६।२।१३ का पारीत लिखत अनुसार भोजबहादुर शाहीका नाउँमा दर्ता हुन आयो । निजबाट बलराम गुरुडहुदै मेरा नाउँमा दर्ता भै मैले फिराद गर्नु अगावै दावीको कि.नं. ४४९ र ४५१ बावा पेपर मिल्स प्रा.लि. लाई दिइसकेकी छु । सो जग्गा मीनबहादुर शाहीबाट हस्तान्तरण भई आएको जग्गा होइन । वादीका बाबुबाट भरीएको १ नं. लगत, २ नं. प्रकाशित हेर्दा मीनबहादुरलाई जग्गाधनी भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । मीनबहादुर बाट जगतकुमारीका नाउँमा जग्गा आएको छैन । जग्गा दर्ता नै नभएका व्यक्तिलाई जग्गाधनी देखाई भरेको लगत र प्रकाशित २ नं. अनुसूचीको आधारमा भु.सु.ऐन, २०२१ को दफा २५(१) नं. बमोजिम मोही मान्न मिल्दैन । जगतकुमारिले गरीदिएको वाली बुफेको भरपाई वादीले पेश गर्न सकेका छैनन् । तसर्थ वादी विधिवत नभएको हुँदा दावीको जग्गाको मोही वादी नभएको स्थितिमा वादीलाई मोही कायम गरी मोही नामसारी हुने गरी भएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला बदर गरी शुरु भूमिसुधार कार्यालय सुनसरीको इन्साफ सदर गरिपाऊँ भन्ने पुनरावेदन प्रतिवादी सीतादेवी आचार्यको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

दावीको जग्गाको जग्गावाला जगतकुमारीलाई जग्गाधनी देखाई लगतै नभरेको स्थितिमा मीनबहादुरलाई जग्गाधनी देखाई भरेको लगतको आधारमा कित्ता नम्बर पनि नभिडेको र कीर्ते गरी खडा गरेका भरपाईलाई प्रमाणमा लिनै नमिल्ने कागज प्रमाणमा ग्रहण गर्नुका साथै मीनबहादुरका नाउमा नापी दर्ता नै नभएका दावीका जग्गा मीनबहादुरका नाउँमा दर्ता भै मीनबहादुर

भोजबहादुर हुदै प्रतिवादीका नाउँमा कायम भएका जग्गा हुन् । किल्ला भिड्छ, भन्दैमा किल्लालाई प्राथमिकता दिई लिखित प्रमाण र प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तको उपेक्षा गरी रितु मियाको मोही हक कायम नभएकोलाई कायम भएको भन्दै मोही कायमै नभएकोले मोही नामसारी हुन नसक्ने ठहराई कानूनसम्मत भु.सु.का.बाट भएको फैसला उल्टी गरी दावी बमोजिम मोही नामसारी हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरिपाऊँ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी मो.रहमान मिया, उपेन्द्रप्रसाद गुप्ता र उर्मिला देवी महतो समेतको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा पुनरावेदक प्रतिवादीको विवादित जग्गा साविकमा जगतकुमारी शाहीको नाममा रही तह तहको राजिनामाबाट आई २०४१।४।२४ मा भोजबहादुर शाहीबाट बलराम गुरुडले कि.नं. ४०, ४१, १५२, १५३ का जग्गाहरू राजिनामा पारीत गरी लिई निजका नामको जग्गाधनी प्रमाण पुर्जामा ती जग्गाहरूको जोतहा निज जग्गाधनीनै रहेको देखिएको, मीनबहादुर शाहीको नाममा सो जग्गाहरू २०२६ सालमा नापी भएपनि निजका नामको जग्गाधनी प्रमाण-पूजा कायम भएको, निस्सा देखिन नआएको मिति २०४१।२।२४ को राजिनामाबाट बलराम गुरुडका नाममा आएको, कि.नं. ४०, ४१, १५२, १५३ मध्ये कि.नं.१५२ को जग्गाको हकमा मोहीको विवाद पनि नरहेको तथा मीनबहादुर शाहीको नामको जग्गाको मोही १ नं. र २ नं. अनुसूची प्रकाशित भएको र निज मीनबहादुरका नाममा विवादका जग्गाहरूको जग्गाधनी श्रेस्ता कायम नभएको अवस्थामा निजलाई सोही आधारमा मोहीकायम गर्ने

गरी भएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला फरक पर्ने हुँदा अ.व. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको भ.भी आदेश ।

यसमा प्रत्यर्थी वादीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायी श्री देवीबहादुर घिमिरेले वादी दावीको विवादित कि.नं. ४४९, ४५१ र कि.नं. ४० का जग्गाका हालका जग्गाधनी बाबा पेपर मिल्सले यी वादी जुमराती मियालाई मोही स्वीकार गरी भु.सु.का. सुनसरीमा मोही बाँडफाँडका लागि निवेदन दिई कारवाही चलाई सकेको हुँदा उक्त कारवाही युक्त फाइल भिकाई प्रमाण लगाई पाऊँ भनी इजलास समक्ष व्यक्त गर्नु भएकोले उक्त पक्ष विपक्ष भएको जग्गा बाँडफाँड सम्बन्धी मुद्दाको मिसिल भु.सु.का. सुनसरीबाट भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

यसमा पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट मिति ०६१।३।१२ मा भएको विवादीत जग्गाको नक्साको न.न. ४, ५, ६ र १२ मा बाबा पेपर मिलको भोग चलन रहेको भनी उल्लेख भएको देखिँदा बाबा पेपर मिल विराटनगर-१२ मोरङलाई अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुझ्न सूचना पठाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

भोजबहादुर शाहीले विवादका जग्गाहरू विभिन्न मितिमा विभिन्न व्यक्तिहरूलाई बिक्री गरेको र उक्त जग्गा मध्ये कि.नं. ४०, ४१, १५२ को जग्गा २०४१।२।२४ मा बलराम गुरुङको नाउँमा बिक्री गरेको र कि.नं. ३६ को जग्गा कित्ताकाट भई कायम भएको, कि.नं. १५३ को जग्गा २०३२।७।२७ मा असूल मियाले खरिद गरेको र मिति २०३६।७।१६ मा असूल मियाबाट ऐनुल मियाको नाउँमा राजिनामा पास

भई उक्त कि.नं. १५३ को जग्गा भएको हो । कि.नं. ३६बाट कित्ताकाट हुँदा कायम भएको कि.नं. १५४ को जग्गा भोजबहादुर शाहीबाट वेदप्रसाद आचार्यको नाउँमा राजिनामा पारीत भई मिति ०५३।२।२८ मा निजबाट बाबा पेपर मिलका नाउँमा पास भई आएको हो । विवादित कि.नं. ४०, ४१, १५२, १५३ का जग्गा बलराम गुरुङबाट मिति ०४८।१।३ मा कि.नं. ४० को ससीम कित्ता ४१ मध्ये कि.का. भई कायम भएको ४५१ को जग्गा समेत सीतादेवी आचार्यको नाममा राजिनामा पारीत गराई आएको हो । सीतादेवीको नाउँबाट मिति ०५३।२।२८ मा कि.नं. ४०, ४४९, ४५१ को जग्गाहरू बाबा पेपर मिलका नाउँमा पास भई आएका हुन् । त्यस्तै कि.नं. ४१ को जग्गा कित्ता काट भई बाँकी रहेको कि.नं. ४५०, कि.नं. १५३ को जग्गा कित्ता काट भई बाँकी रहेको कि.नं. ४५०, कि.नं. १५३ को जग्गा कित्ता काट भई बाँकी रहेको कि.नं. ४५२ को जग्गा मिति ०५७।५।१४ मा बलराम गुरुङबाट मो.रहमान मिया, उर्मिला देवी महतो, उपेन्द्रप्रसाद गुप्ताको संयुक्त नाममा पारीत भई आएको समेतका विवादित कित्ताका जग्गा विपक्षी वादीको मोही हकको हो भनी हकभोग रहेको कुरा कहिकतैबाट नदेखिँदा मोही नामसारी हुन नसक्ने भनी अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका बाबा पेपर मिलस प्रा.लि.कोतर्फबाट यस अदालतमा भएको बयान ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशीसूचीमा चठी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन सहितका सम्पूर्ण मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरियो । पुनरावेदक प्रतिवादी मो.रहमान मिया समेतकातर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल र अधिवक्ता श्री जगन्नाथ महतो सिंहले विपक्षी वादीले कि.नं. ४०, ४१, १५२

र १५३ को जग्गाको साविक श्रोत मीनबहादुर शाहीको नामको जग्गा हो भन्ने कुरा कुनै पनि लिखतबाट पुष्टि गर्न सकेका छैनन् । वादीले आफू कति जग्गाको मोही हुँ भन्ने कुरा किटान गर्न सकेका छैनन् । केही कित्ता छाडी केही कित्तामा मात्र मोही हुँ भन्ने दावी गरेका छन् । यस्तो हचुवा दावी र वेप्रमाण मोही नामसारी हुन सक्तैन । मीनबहादुर शाहीलाई जग्गाधनी देखाई गरेको १ नं. लगत एवं २ नं. अनुसूचीको आधारमा जगतकुमारी शाही जग्गाधनी भएको जग्गाको मोहियानी हकमा दावी गर्न मिल्दैन । जग्गाधनी एउटालाई देखाई १ नं. लगत र २ नं. अनुसूची प्रकाशित भएको अवस्थामा अर्को व्यक्तिको जग्गामा मोही कायम गर्न नमिल्ने सिद्धान्त सम्मानित अदालत समेतबाट प्रतिपादित भइसकेका छन् । मीनबहादुर शाहीको नामबाट कुनै पनि जग्गा भोजबहादुर शाहीको नाममा हस्तान्तरण भएको कुरा कुनै पनि लिखतबाट वादीले देखाउन नसकेको अवस्था छ । वादीले बलराम गुरुङलाई प्रतिवादी बनाएको तर निजको दातालाई प्रतिवादी बनाउन सकेका छैनन् । मीनबहादुर शाही र जगतकुमारी शाही बाबु छोरी भएपनि भिन्न भएकी छोरी भनी २०२६।२।१३ को लिखतमा साक्षी बसी सनाखत गरेको अवस्था छ । मीनबहादुर शाही र भोजबहादुर शाही एकै पुस्तेवारी भित्रका व्यक्तिहरू होइनन् । वादीले पेश गरेका भरपाईलाई कीर्ते भनी प्रतिवादी वारेसले नामाकरण गरे पछि विशेषज्ञबाट जाँच गराउनु पर्नेमा सो समेत नगराई भएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी मोही नामसारी हुन नसक्ने ठहर गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसै गरी अ.व.१३९ नं. बमोजिम बयानका लागि भिकाइएका प्रतिवादी बाबा पेपर मिल्स प्रा. लि. कोतर्फबाट उपस्थित वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कमल नारायण दास र अधिवक्ता श्री शतिष भाले भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ सालमा लागू हुँदा भोक्ताहा मौजामा मीनबहादुरको कुनै जग्गा थिएन । यस कुराको पुष्टि मीनबहादुरले ०२२।१।८ मा पेश गरेको ७ नं. फाँटवारीबाट भएको कुरा सम्मानित अदालतमा पक्षले गरेको बयानबाट पुष्टि हुन्छ । मा.पो.का.मोरङको र.नं.२०७६ मिति २०२१।१।१३ को पारीत राजिनामाबाट साविक जग्गाधनी अमृतकुमारी राणा र कपूर शम्सेर राणाले २५-०-० विगाहा जग्गा जगतकुमारीलाई हक छाडी दिएको र सोही जग्गा मध्ये १६ विगाहा जग्गा जगतकुमारीले मिति २०२६।२।१३ मा र.नं.४१६७ मार्फत भोजबहादुर शाहीलाई हक छाडी लिखत पारीत गरिदिएको हो । सोही जग्गा भोजबहादुरले भोक्ताहा वडा नं. ३(क) कि.नं. ४०, ३६, ४१ समेतमा २०२६।१।१९ र २० का दिन जोत खाली र स्वामित्वमा निजको नाम उल्लेख भई नापी भएको देखिन्छ । साविक जग्गाधनीबाट हक टुटाई लिने जगतकुमारीको नाउँबाट रितु मियाले कुनै १ नं. अनुसूची नभर्नुका साथै २ नं. प्रकाशित नहुनुका साथै नापी गराउन नसकेको अवस्थामा भु.सं. ऐन २०२१ को दफा २५(१), ३४ र भु.सं.ऐन, २०२१ को नियम ३, ५, ६ को पूर्व अवस्था नै नपुगी मोही कायम हुन चाहिने आधारभूत प्रमाण बिना वादी दावी नपुग्ने हुन्छ । यस कारण जुन जग्गा मीनबहादुरको स्वामित्वमा आएकै छैन र साविक जग्गाधनी अमृतकुमारी / कपूर शम्सेरबाट जगतकुमारी र निजबाट भोजबहादुर हुँदै सीता आचार्य मार्फत बाबा उद्योगको नाउँमा आएको

जग्गामा ग्रैह व्यक्ति मीनबहादुर नाउँको अनुसूची देखाई मोही कायम हुन नसक्ने भएकोले दावी अनुसार निर्णय गर्न मिल्दैन भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसै गरी प्रत्यर्थी वादीकातर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री देवीबहादुर घिमिरे र श्री बोर्णबहादुर कार्कीले वादी जुमराती मियाको पिता रितु मियाले मोहीमा कमाएको जग्गाको जग्गाधनी अविवाहित जगतकुमारीदेवी शाही भएपनि जग्गा हेरविचार र भोग चलन गर्ने एकासगोलको पिता मीनबहादुर शाही भएकोले र २०२६ सालमा जग्गा बिक्रीगर्दा अविवाहिता जगतकुमारी भन्ने उल्लेख भइरहेको अवस्थामा मोहीको १ नं. लगत लिदा निजको नाम लेखिन गएको हो । पछि खास जग्गाधनी जगतकुमारी शाहीले वादीको पिता रितु मियालाई मोही स्वीकार गरी जग्गाको बाली बुझी २०२५।११।१६ गते भरपाई गरिदिएको अवस्थामा वादी मोही हुने निर्विवाद छ । वादीको पितालाई मोही स्वीकार गरी खास जग्गाधनी जगतकुमारीले अधिकारप्राप्त निकायमा बाली बुझी भरपाई गरिदिएको छिन । २०२१ सालमा जग्गा लिंदा साविक कि.नं. १४ बाटै कित्ताकाट गरी बाबु छोरीले जग्गा लिएको तथ्य २०२१ सालको राजिनामाबाट देखिन्छ । एका सगोलका परिवारको पिताबाट १ नं. अनुसूची भर्नु र २ नं. प्रकाशित हुनु अस्वभाविक होइन । वादीले ४ नं. अस्थायी निस्सा समेत प्राप्त गरिसकेका छन् । तसर्थ पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट फैसला कानूनसम्मत भएकोले सदर होस् भनी बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्त विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिर तथा वहाँहरूले आ-आफ्नो पक्षकातर्फबाट पेश गर्नु भएका तर्कयुक्त बहसनोट

तथा मिसिल प्रमाणसमेत अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ ? र प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने नसक्ने के हो ? सो सम्बन्धमा ठहर निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा भूमिसुधार लागू हुँदा मोहीको १ नं. लगत भरी २ नं. अनुसूची प्रकाशित भई ४ नं. अस्थायी जोताहा निस्सा रितु मियाले प्राप्त गरेको देखिन्छ । उक्त २ नं. अनुसूचीमा सुनसरी भोक्राहा वडा नं. ३ को पूर्वमा बाटो, पश्चिममा जगन्, उत्तरमा बाटो, दक्षिणमा अमिन मियाँ भएको यति ४ किल्ला भित्रको जग्गा उल्लिखित छ । उक्त अनुसूचीमा जग्गाधनीमा मीनबहादुर शाहीको नाम उल्लेख भएको देखिन्छ । यही अनुसूचीको आधारमा वादीले सुनसरी भोक्राहा ३ क को कि.नं. ४०, ४१, १५२ र १५३ को मोहियानी दावी गर्दै रितुको छोरा जुमरातीबाट यो कारवाही उठान भएको देखिन्छ । २०२६।१।२० को सर्भे नापीबाट कायम यी कित्ताहरू साविकमा कपुर शमशेर र अमृत शमशेरको स्वामित्वमा रही साविक कि.नं. १४ मा रहेको तथ्य पनि स्थापित छ । २०२१।११।३ मा पारीत लिखतबाट ज.वि. २५-०-० जगतकुमारी देवी शाही (र.नं. २०७६) र यसतै गरी ज.वि. ९-०-० मीनबहादुर शाहीका नाममा सोही मितिको र.नं. २०७५ बाट आएको देखिन्छ । जगतकुमारी मीनबहादुर बाबु छोरी भएको र छोरी जगतकुमारी त्यस बेलामा अविवाहित रहेको कुरामा पनि विवाद देखिन्छ । जगतकुमारी शाहीको नामको सो जग्गा नै विभिन्न मितिका लिखतद्वारा भोजबहादुर शाही, बलराम गुरुड असुल मियाँ, ऐनुल मियाँ हुँदै विभिन्न कित्ता हुँदै कि.नं. ४० सीतादेवी, कि.नं. ४१ को कित्ताकाट पछि कि.नं. ४४९ सीतादेवी

र कि.नं. ४५० रहमान मियां, उपेन्द्रप्रसाद गुप्ता र उर्मिलादेवी महतो तथा कि.नं. १५३ को कि.का. पछिको कि.नं. ४५१ सीतादेवी र कि.नं. ४५२ रहमान मियां, उपेन्द्रप्रसाद गुप्ता र उर्मिलादेवीका नाममा कायम रहेको पाइन्छ। कि.नं. १५२ फिरादीले फिरादको पेटबोलीमा उल्लेख गरे पनि माग खण्डमा उल्लेख नगरेबाट यसमा वादीको दावी रहेको मान्न मिलेन। बाँकी कित्तामा मोहियानी हक पाउन वादीको दावी देखिन्छ।

३. उक्त जग्गामा विपक्षीका पिताले मोहीको हैसियतले विपक्षीले कमाएको नहुँदा मोही नामसारी हुन सक्दैन भन्ने प्रतिवाद भएको जिकिरमा वादीका पिताले साविकमा जोतभोग गरी आएको जग्गा र प्रत्यर्थीका नाउँमा कायम भएको जग्गा एकै हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विवाद उत्पन्न हुँदा भुमि सुधार कार्यालय सुनसरीले रितु मियाका नाउँमा मोहियानी हक स्थापित भै सकेको भन्ने नदेखिँदा वादीले दावी लिएका कित्ता जग्गाहरूको मोहियानी हक वादीका नाउँमा नामसारी हुन नसक्ने ठहराई भएको निर्णयमा चित्त नबुझी वादी जुमराती मियाको पुनरावेदन पत्र पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा पर्दा सो अदालतले शुरु भु.सु.का.को निर्णय उल्टी गरी वादी दावी अनुसार मोही नामसारी हुने ठहराई भएको फैसलामा चित्त नबुझी प्रतिवादीहरूको छुट्टा छुट्टै पुनरावेदन यस अदालतमा पर्न आएको देखिन्छ।

४. प्रतिवादीहरूको हकको मूलस्रोत २०२१ सालमा पारीत राजिनामाको चार किल्ला हेर्दा पूर्व बाटो पश्चिम पति, उत्तर बाटो र दक्षिण कि.नं. २१ भनिएको छ। अर्थात पूर्व र उत्तर बाटो तथा अन्य किल्ला व्यक्तिका जग्गा समेत उल्लेख

छ। वादीका पिताका नामको अनुसूचीमा पनि पूर्व र उत्तर बाटो भन्ने जनिएको छ। दुवै लिखतका जग्गा वा.नं. ३ कै देखिन्छन्। जगतकुमारीले २०२५।१०।१६ मा सम्बन्धित गा.पं.को रोहवरमा निज रितु मियाबाट धानवाली बुझी भरपाई गरिदिएको मिसिल संलग्न भरपाइबाट देखिन आउँछ। र यो भरपाई तत्कालीन गा.पं. बाट प्रमाणित पनि छ। सम्बन्धित कार्यालयबाट प्रमाणित गरी राखिएको यी कागजातहरू अन्यथा नभएसम्म सही रूपमा रहेको भनी प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६ग बमोजिम अनुमान गर्नुपर्ने देखिन आयो।

५. बाटो भन्ने किल्ला प्रायः परिवर्तन हुँदैन भने व्यक्तिका जग्गा क हस्तान्तरणसँगै स्वामित्व परिवर्तन हुन सक्दछ। रितु मियाँको २ नं. अनुसूचीको चार किल्ला र पुनरावेदन अदालत विराटनगरको आदेशानुसार मिति २०६१।३।१२ मा भएको नक्सा कुण्डलीमा उल्लिखित चार किल्ला एक आपमास मिले भिडेको पुनरावेदन अदालतको विश्लेषण समेत देखिन्छ। साविकमा रहे भएको उत्तर र पूर्वको बाटो यथावत अवस्थामा कायमै रहेको पाइन्छ भने जग्गा २०२१ सालदेखि हालको अवस्थामा आउँदासम्म विभिन्न व्यक्तिको नाउँमा फरक फरक कित्ता कायम भई स्वामित्वमा फरवदली हुँदै आउनु स्वभाविक हो।

६. पुनरावेदन अदालत विराटनगरको आदेशानुसार अदालतमा पेश हुन आएका कुत बुझेका भरपाई लगायतका लिखतलाई सद्दे साँचो होइनन्, कीर्ते जालसाजीका तवरबाट खडा गरेका हुन् भनी प्रतिवादी वा.ले सद्दे साँचो हुन भनी वादीले बयान गरेकोमा कीर्ते जालसाजी गर्नुपर्ने कारण र प्रयोजन प्रतिवादीबाट खुल्न नआएको र ती लिखतहरू लिखतको रूप आकृतिबाट पनि अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन।

७. भूमिसुधारको टोलीले २०२३।४ मा बादीका बाबु रितु मियाको नाउँमा १ नं. फारम भर्दा विराटनगर निवासी मीनबहादुर शाहीको नाउँको ज.वि. ४-१०-० जग्गा मोहियानीमा कमाएको र सर्वेनापी हुनु पूर्वको अवस्थामा कित्ता नै नहुँदा कमाएको जग्गाको चार किल्ला पूर्व बाटो, पश्चिम जागेन, उत्तर बाटो, दक्षिण अमिन मिया भन्ने लेखिएको र सोही अनुरूप २ नं. अनुसूची प्रकाशित भएको पाइन्छ। जुन अनुसूची उपर जग्गाधनी वा अरु कसैको उजूर नपर्दा ४ नं. जोताहा अस्थायी निस्सा वितरण भई रितु मियाका नाउँमा मोहियानी हक कायम भएको देखिन्छ। लिखतले प्रष्ट पारी रहेकोछ। साथै रितु मियाले भरेको २ नं. अनुसूचीमा जग्गाधनी मीनबहादुर शाही विराटनगर अरुको अधियामा कमाएको भनी लेखाएको पाइन्छ, भन्ने १ नं. मोहीको लगतमा जग्गावालाको नाम मीनबहादुर शाही भनी लेखिएको अवस्था छ। मीनबहादुर शाही र जगतकुमारी शाही एका सगोलका बाबु छोरी हुन भन्ने कुरा माथि उल्लेख भैसकेको छ।

८. भूमि सम्बन्धी ऐन, नियम अन्तर्गतका १ नं., २ र ४ नं. अनुसूचीहरू शुन्यमा विलिन हुन सक्दैनन्। २ नं. अनुसूचीमा जग्गाधनी महलमा बाबु मीनबहादुरको नाम उल्लेख भएबाट विवादित जगतकुमारीको यी जग्गासँग तिनको सम्बन्ध छैन भन्ने पुनरावेदक तर्फका कानून व्यवसायीहरूको जिकिर रहेको छ। प्रतिउत्तरमा मीनबहादुर शाहीको नाममा सुनसरी भोक्राहा ३ मा जग्गा नै नभई वा.नं. २ र ५ मा छ भनिएको छ। तर, अनुसूची हेर्दा जग्गा वा.नं. ३ को देखिन्छ र पछिल्ला पारीत लिखतहरू हेर्दा पनि विवादित जग्गा

वा.नं. ३ कै देखिन्छन्। यसबाट समेत मोहीले जग्गाधनीको नाम खुलाउँदा अविवाहित छोरीको सट्टा बाबुको नाम लेखाएको देखिन्छ। यो हाम्रो सामाजिक अवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा अस्वाविक पनि होइन। जग्गाधनीको नाम फरक परेको अनुसूची अमान्य हुन्छ भन्ने पुनरावेदन तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको जिकिर छ। यस सन्दर्भमा उहाँहरूले ने.का.प. २०४३, पृष्ठ ११८, नि.नं. २६२० को नजीरलाई विशेषरूपमा उल्लेख गर्नु भएको छ। उक्त नजीरमा २०१६ सालमै वण्डा भई अलग भएका दाजु मध्ये जो जग्गाधनी होइन उनको नाम अनुसूचीमा उल्लेख छ। तर, यस मुद्दामा अविवाहित छोरीको नामको जग्गामा वावुलाई जग्गाधनी देखाइएको छ। २०२६।२।१३ को र.नं. ४१६७) जगतकुमारीले भोजबहादुरलाई गरिदिएको लिखतमा भिन्न भएकी छोरी लेखिएबाट सो लिखतपूर्व मिति २०२३।४ मा अनुसूची भर्दाको स्थितिमा बाबु छोरी भिन्न भएको मान्ने आधार देखिएन। २०२५।१।१६ मा जगतकुमारीले रितु मियाँलाई वाली बुभी तत्कालीन गा.पं. समक्ष गरिदिएको रसिदले पनि निज बाबु छोरी व्यवहार तथा सम्बन्ध देखाउँछ। यसका अतिरिक्त सो नजीर पछि २०६१।१०।२९ मा गोपीलाल लुइटेल समेत वि. वच्चा महतो भएको २०६० सालको दे.पु.नं. ९५५१ को मोही प्रमाणपत्र पाउँ भन्ने मुद्दामा यसै अदालतबाट बालकृष्ण लुइटेलका नाममा नापी दर्ता भएको जग्गाको परशुराम उपाध्यायका नामबाट प्रकाशित भएको २ नं. अनुसूचीका आधारमा विपक्षीलाई मोही कायम गर्न मिल्दैन भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको जिकिर रहेको देखिए पनि परशुराम र बालकृष्ण तत्काल एकापरिवारका अंशियार नाताका व्यक्ति थिए भन्ने

तथ्यलाई पुनरावेदक प्रतिवादीका वारेसले पुनरावेदन अदालतमा मिति २०५८।१।५ मा गरिदिएको कागजमा अन्यथा भन्न सकेको पाइदैन .. भन्दै मोहियानी हकको प्रमाण पत्र दिनुपर्ने निर्णय भएको पाइन्छ । यो नजीर यस मुद्दामा सान्दर्भिक देखिन्छ । यो जग्गाको मोही आफू रहेको दावी गर्दै अनुसूचीवाला व्यक्तिले दवाी लिएको स्थितिमा अनुसूचीसँग सम्बन्धित जग्गा अन्यत्र छ भन्ने व्यक्तिले नै प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २८ ले जिकिर लिने पक्ष मै सो जग्गा देखाउने कुराको प्रमाण भार हुन्छ । पुनरावेदक पक्षले यो दायित्व पुरा गर्न सकेको पनि पाइन्न ।

९. साविक जग्गाधनीबाट जगतकुमारीबाट २०२६।२।१३ मा भोजबहादुर, निजबाट २०४१।२।२४ मा बलराम गुरुडका नाउँमा स्वामित्व सरेको देखिन्छ । पुनः बलराम गुरुडले सो कि.नं. १५३ का जग्गा पनि असुल मियाँ, ऐनुल मियाँ तथा २०४८।१।३ को राजिनामाले उक्त जग्गा मध्ये कि.नं. ४० को ससिम, कि.नं. ४१ बाट कित्ताफोड गरी कि.नं. ४४९ मा ०-१९-४, कि.नं. १५३ बाट कित्ताफोड गरी कि.नं. ४५१ मा ०-०-९ समेत जम्मा ज.वि. १-४-४ जग्गा प्र. सीतादेवी आचार्यलाई हक छाडी राजिनामा गरी दिएको पाइन्छ । यसरी राजिनामा गर्दा लिने दिने कसैले पनि भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ को उपदफा ८ बमोजिम जग्गाधनी फेरिएको सूचना मोहीलाई दिनुपर्नेमा अनिवार्य कानूनी व्यवस्थाको पालना गरेको पनि देखिएन ।

१०. बलराम गुरुडले सीतादेवीलाई ०४८।१।३ मा राजिनामा गरी दिई कि.नं. ४१ को कित्ताफोडबाट बाँकी रहन आएको कि.नं.४५० को ०-१६-४ र कि.नं. १५३ को कित्ताफोडबाट बाँकी

रहन गएको कि.नं.४५२ को ०-३-६ जग्गा ०५७।५।१४ को राजिनामाले बलराम गुरुडबाट प्रतिवादी उपेन्द्रप्रसाद गुप्ता, उर्मिलादेवी महतो र मो.रहमान मियाका नाउँमा हक सरेको देखिन्छ । सो जग्गामा कुनै मोही थिएन भन्ने प्रतिवादीहरूको शुरु प्रतिवाद र पुनरावेदन जिकिर भएकोमा २०५७।५।१४ मा राजिनामा लिने लिएको जिकिरलाई त्यस अधिका साविक दाता, परदाता एवं दर्तावालाका पालामा भए गरेका काम कारवाही तथा सोही वेला स्थापित भएको हक र दायित्व समेतबाट विमुख गर्न कानूनतः मिल्दैन ।

११. विवादित कि.नं. का जग्गाको कुतबाली साविक जग्गाधनी भोजबहादुर शाहीले २०३८, २०३९ र २०४० सालमा बुभी भर्पाई गरिदिएको छ भने बलराम गुरुडको दामकाम गर्ने व्यक्ति सहादत मियाँले सोही जग्गाको २०४५, २०४६, २०४७ सालको बाली बुभेको भरपाई गरिदिएको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिन्छ । २०४८ सालमा कित्ताफोड गरिलिने सीतादेवीले भै २०५७ सालमा बाँकी जग्गा खरीद गर्ने उपेन्द्र, उर्मिला र मो.रहमानले पनि दाताले स्वकारेको मोहीलाई अस्वीकार गर्न पाउने कानूनी आधार हुँदैन । यस अदालतबाट २०६० सालको दे.पु.नं. ९५५१ को लक्ष्मी देवी लुइटेले वि.बच्चा महतो भएको मोही प्रमाण पत्र मुद्दामा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेत यस सन्दर्भ आकर्षित हुने देखिन आयो । उक्त प्रतिपादित सिद्धान्त हेर्दा “स्वयं जग्गाधनी पुनरावेदकले विपक्षी वादीसँग साल सालै बाली बुभी भरपाई गरीदिएको तथ्य समेतबाट पुनरावेदकले आचरणगत रुपमा निजलाई मोही स्वीकार गरेको देखिँदा” भन्ने आधार समेतमा मोही कायम भएको पाइन्छ । दाताले जे जस्तो हक

दायित्व हुन्छ, त्यो हक प्राप्त गर्ने व्यक्तिमा सर्दछ । तसर्थ वादी मोही नै होइन भन्न मिल्दैन ।

१२. अब वादी जुमराती मियाँको कति जग्गाको मोही हुने भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा निजले पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा दिएको पुनरावेदन पत्रको पृष्ठ नं. ८ को प्रकरण ४ मा भोक्राहा गा.वि.स. वडा नं.३(क) कि.नं. ४५० र ४५२ को जग्गाको मोही हक नामसारी गराई मोही प्रमाण पत्र बनाई दिने गरी न्याय पाऊँ भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । फिराद दावी गर्दा माग खण्डमा उल्लेख नगरेको कि.नं. १५२ का हकमा निजले दावी नगरेको मान्नु पर्ने हुन्छ । यसै गरी पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा पुनरावेदन गर्दा कि.नं. ४५० र ४५२ का हकमा मात्र मोही प्रमाण पत्र बनाई पाउने दावी वादी जुमराती मियाँले गरेको छ । पुनरावेदन गर्ने हक यस्तो हक हो जो परित्याग गर्न सकिन्छ । चित्त नबुझेको कुरामा पुनरावेदन गरिन्छ । आंशिक कुरामा मात्र पनि पुनरावेदन गर्न सकिन्छ । वादी दावी भन्दा वढी बोल्न नमिल्ने भन्ने मान्य सिद्धान्त हो । त्यसैगरी उही पुनरावेदकले आफ्नो पुनरावेदनमा कुनै पनि कित्तामा मोही कायम नगरेको निर्णय उपर कित्ता नै कित्तान गरी केवल दुई कित्ताको मात्र मोही कायम गरी माग्दछ, भने अन्य कित्ताका हकमा पुनरावेदन नपरेको मान्नु पर्ने हुन्छ । पुनरावेदनमा नमागिएका वा नपरेको कित्ताहरूका हकमा केही वोल्न उपयुक्त हुँदैन ।

१३. तसर्थ माथि उल्लिखित आधार कारण र प्रतिपादित सिद्धान्त समेतबाट वादी जुमराती मियाँले दावीका कित्ताहरू सुनसरी भोक्राहा वडा नं. ३(क) कि.नं. ४५० र ४५२ का कित्ताहरू वादीका स्वर्गीय बाबु रित्तु मियाँको नाउँबाट वादी जुमराती मियाँका नाउँमा मोहियानी नामसारी भई मोहियानी

हकको प्रमाण पत्र पाउने ठहर्छ । कि.नं.४५० र कि.नं.४५२ का जग्गाहरूमा मात्र मोही कायम गर्नुपर्नेमा मागदावी भन्दा वढी जग्गाको मोही कायम हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको इन्साफ केही उल्टी हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । अरुमा तपसील बमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला केही उल्टी भई जिल्ला सुनसरी भोक्राहा गा.वि.स. वडा नं. ३(क) कि.नं. ४५० , र ४५२ को जग्गाको मोही वादीका नाउँमा नामसारी भई स्थायी प्रमाण पत्र पाउने ठहर भएकोले उक्त जग्गाको मोही नामसारी गरी प्रमाण पत्र पाऊँ भनी वादी जुमराती मियाँको निवेदन परेमा फैसला बमोजिम गरिदिनु भनी भु.सु.का.सुनसरीमा लेखि पठाई दिनु ...१ प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ..२ उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् ०६५ चैत ३० गते रोज १ शुभम् ।
इजलास अधिकृत- परशुराम भट्टराई

निर्णय नं. ८०८५

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल
माननीय न्यायाधीश श्री रणबहादुर बम
फौ.पु.नं.२०६४- CR- ०८३१
फैसला मिति: २०६५।११।१९।१९

मुद्दा :- भ्रष्टाचार ।

पुनरावेदक /वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगका अनुसन्धान अधिकृत धुबकुमार
भट्टराईको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला बैतडी, दशरथचन्द्र न.पा
वडा नं.४ कुमाली स्थायी घर भई हाल
काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं.९ बस्ने कम्पनि रजिष्ट्रार कार्यालय
त्रिपुरेश्वरमा सहायक रजिष्ट्रार (शा.अ.)

पदमा कार्यरत उर्वादत्त भट्ट

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री कोमलनाथ शर्मा

मा.न्या.श्री चोलेन्द्र शम्सेर ज.ब.रा.

- दृश्य नभएको अभियोगपत्र साथ पेश भएको (सि.डि.) लाई मूल प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न नमिल्ने ।
- घूस मागेको कारणले पीडित भएको भन्ने दावी लिई उजुरी दिने स्वयं निज उजुरीकर्ताबाट उजुरीलाई खण्डित हुनेगरी अदालतमा बकपत्र गर्दछ भने त्यस्तो अवस्थामा अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि नभएसम्म प्रतिवादीले रिस्वत लिएको भनी ठहर गर्न न्यायसंगत नहुने हुदा शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउने भन्ने फौज्दारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त समेतको आधारमा आरोपित कसूर गरेको भनी ठहर गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- भ्रष्टाचार जस्तो गम्भीर अपराधमा अपराध स्थापित हुनको लागि आवश्यक पर्ने आधारभूत तत्वको विद्यमानता खम्बीर रूपमा प्रमाणित हुन नसकेको र अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि हुन नसकेको स्थितिमा भ्रष्टाचारको कसूरमा बिना प्रमाण दोषी करार गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक वादी: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री

मोहनबहादुर कार्की

प्रत्यर्थी प्रतिवादी:

अवलम्बित नजीर: ने.का.प. २०५३, अङ्क ११, नि.नं.

६२८६, पृष्ठ ७८४

सम्बद्ध कानून:

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१)(क)
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५

फैसला

न्या.गौरी ढकाल: विशेष अदालत

काठमाडौंको फैसला उपर पर्न आएको प्रस्तुत पुनरावेदन विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।

कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा जन सुरक्षा सेवा प्रा.लि. नामक सस्था दर्ता गर्न निवेदन दिएकोमा २०६४।७।१५ मा सस्था दर्ता गरी सदर भई प्रमाणपत्रमा सही समेत भई सकेकोमा पटक पटक प्रमाणपत्र लिन जादा उक्त कार्यालयका सहायक रजिष्ट्रार उर्वादत्त भट्टले नदिई रु.२०००।-घूस रिस्वत दिएमात्र

प्रमाणपत्र दिन्छु भनेकाले निजलाई दिने प्रयोजनका लागि आयोगबाट रकम उपलब्ध गराई आवश्यक कारवाही गरिपाऊँ भन्ने कुमार खड्काको उजूरी निवेदन ।

मैले कुमार खड्का नामक व्यक्तिबाट घूस रिस्वत मागे लिएको होइन । मिति २०६३।७।२८ देखि दर्ता शाखाबाट कानून शाखामा रही काम गर्न तोकिएकोले कानून शाखामा रही काम गरी आएको थिए । कार्यालयमा एउटा कोठामा दुई जना शा.अ. बस्छौ । सांचो छैन, लगाएको हुदैन । नोट कसरी बरामद भयो थाहा भएन । मैले घूस रिस्वत लिएको छैन । उपरजिष्ट्रारज्यूले नगदबरामद गराई दिनु भएको छैन । सो कागजमा पकाउ गर्ने कर्मचारीले सही गराएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी उर्वादत्त भट्टले आयोग समक्ष गरेको बयान ।

उजूरकर्ता कुमार खड्कालाई सहायक रजिष्ट्रार उर्वादत्त भट्टलाई दिने प्रयोजनका लागि रु.१०००।- दरको नं. क /५८ ३०४१७८ को नोट थान १, रु.५००।- दरको नं क /९४ ३२८८०२ को नोट थान १, रु.५००।- दरकै नं क /९० ७४४२९० को नोट थान १, गरी जम्मा रु.२०००।- आयोगबाट उपलब्ध गराइएको ।

उल्लिखित दर र नं. का नोटहरू कार्यालयमा निज उर्वादत्त भट्ट बस्ने गरेको टेबुलको दाहिनेतर्फ रहेको माथिबाट दोश्रो लक नगरेको घर्बाट श्री जानकी केवल टि.भि.नेटवर्क प्रा.लि.जनकपुरधाम नेपाल लेखिएको फायलको भित्रबाट बरामद भएको ।

जन सुरक्षा सेवा प्रा.लि. नामक संस्था दर्ता गरी प्रमाणपत्र दिने निर्णय कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट मिति २०६३।७।१५ मा भई सोही मितिमा प्रमाणपत्र समेत तयार गरी सकेकोमा उक्त

कार्यालयका सहायक रजिष्ट्रार प्रतिवादी उर्वादत्त भट्टले पटक पटक प्रमाणपत्र लिन जादा नदिई रु.२०००।- घूस रिस्वत दिए मात्र दिन्छु भनेकाले निजलाई दिने प्रयोजनका लागि आयोगबाट रकम उपलब्ध गराईपाऊँ भनी कुमार खड्काले उजूरी निवेदन दिएको देखिन्छ । निजको उजूरी निवेदन मागअनुसार घूस रिस्वत माग गर्ने उर्वादत्त भट्टलाई दिने प्रयोजनका लागि रु.१०००।- दरको नं. क /५८ ३०४१७८ को नोट थान १, रु.५००।- दरको नं क /९४ ३२८८०२ को नोट थान १, रु.५००।- दरकै नं क /९० ७४४२९० को नोट थान १, गरी जम्मा रु.२०००।- को ३ थान नोटको नम्बरहरू नोट गरी उजूरकर्ता कुमार खड्कालाई आयोगबाट उपलब्ध गराइएकोमा उल्लिखित दर र नम्बरका नोटहरू निज प्रतिवादी कार्यरत कार्यालयको निजले प्रयोग गर्ने घर्बाट बरामद भएको छ । लिलाबहादुर खड्काले संस्था दर्ता गर्न प्रस्तुत गरेको कागजात निजै उर्वादत्त भट्टले निर्णयको लागि पेश गरेको साथै निर्णयपश्चात् संस्था दर्ता सम्बन्धी पत्रहरू र मिति २०६३।७।१५ मा तयार भएको प्रमाणपत्रमा समेत निजैले हस्ताक्षर गरेको पाइदा जन सुरक्षा सेवा प्रा.लि. नामक संस्थाको फायल निजै उर्वादत्त भट्टको जिम्मारहेको समेत देखिन आएको छ । अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा घूस रिस्वत दिनको लागि उजूरीकर्तालाई आयोगबाट नम्बरहरू नोट गरी रु.२०००।-उपलब्ध गराइएको भर्पाइ बरामदी मुचुल्का लगायतका तथ्यगत प्रमाणहरूबाट निजको इन्कारी बयान असत्य देखिन आई निजले उजूरीकर्ताबाट रु.२०००।-घूस रिस्वत मागेको र लिएको सप्रमाण प्रमाणित हुन आएकोले निज प्रतिवादी उर्वादत्त भट्टलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) (क)

बमोजिमको कसूर गरेकोमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) (क) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको आरोप पत्र ।

म कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा सहायक रजिष्ट्रारको रुपमा कम्पनी स्थापना शाखामा कार्य शुरु गरी २०६३।७।२८ गते पछि कानून शाखामा काम गर्दै आएको थिए । कुमार खड्का भन्ने व्यक्तिलाई कम्पनी स्थापनाको लागि जाँदा रु.२०००।- घूस मागेको भनी उजुरी दिएका रहेछन् निज कुमार खड्का भन्ने व्यक्तिलाई मैले देखे चिने जानेको छैन । कुनै कामको शिलशिलामा पनि मसँग रिस्वत लिने दिने जस्ता निज सँग कुरा भएको छैन । निज उजूरवालाको काम दर्ता सँग सम्बन्धित भएको र सो दर्ता कार्य २०६३।७।१५ मा नै सकिएको छ । घूस लियो भन्ने कुरा २०६३।९।१५ मा भएको छ । सो समय भन्दा धेरै अगाडिदेखि म सो शाखामा नै छैन । बरामद भएको रु.२०००।- मेरा कार्य कक्षमा बरामद भएको हो । बरामद भएको शिलशिलामा धेरै मानिसहरू आउने जाने हुन्छन् । दराजका घराहरू खुला नै छोडिएको हुन्छ । सो दिन म दूरसञ्चार कार्यालय चावहिलमा टेलिफोन मर्मतको लागी गएको थिए । दराजमा रु.२०००।- कसले कुन बेला राखे त्यो मलाई थाहा छैन । सरोकार नभएको शाखा र व्यक्तिलाई घूस दिएको भन्ने कुरा निराधार हो । मैले रकम मागेको लिएको छैन र रकम म बाट बरामद भएको पनि होइन । मैले घूस लिनको लागी मैरै कामसँग सम्बन्धित हुनु पदछ । रकम बरामद सम्बन्धित फाइलबाट पनि भएको छैन । सम्बन्धित फाइल म सँग पनि छैन । करिब तीन महीना अगाडि म समेतले सो विषयको फाइल हेरिएको र दर्ता सदर भए पश्चात सोही मिति २०६३।७।१५ का दिन राजश्व समेत

बुझाई सकेको र कार्यालयबाट दिनु पर्ने प्रमाणपत्रहरू तयार भई हस्ताक्षर समेत भइसकेको अवस्थामा न त मैले घूस माग्ने कुरा हुन्छ, न त उसले दिने कुरा हुन्छ । म बाट कुनै किसिमको बदनियत नभएकोले कुनै घूस लिने खाने माग्ने कार्य नगरेको हुँदा सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी उर्वादत्त भट्टले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६३।८।२९ मा कम्पनी दर्ता गर्न निवेदन माग गरेकोमा उक्त कार्य गर्नको लागी मेरा मानिस चन्द्रकुमार ओलीलाई अनुरोध गरेकोमा लामो समयसम्म पनि निजले उक्त प्रमाणपत्र नल्याएकोले प्रमाणपत्र लिन म आफै उपस्थित भई सम्बन्धित कार्य बुझ्दा सम्बन्धित फाँटवालाले उक्त फायलको काम अधिकृत उर्वादत्त भट्टको पालामा भएकोले वहाँलाई नै बुझ्नुहोस् भनेकाले वहाँसँग बुझ्दा फायल म सँग छैन फाँटमा नै बुझ्नुहोस भनेकोले दुःख हैरान पाई कसैले पनि राम्रो व्यवहार नगरेकोले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गई जाहेरी गरेको हुँ । उक्त मेरो प्रमाणपत्र लिने समयमा सो प्रमाणपत्र सही गर्ने अधिकारी उर्वादत्त भट्ट हुनुहुन्थ्यो । सोही कारणबाट मेरो फायल वहाँसँग हुनसक्ने कुरा फाँटवालाले भनेकाले सोही आधारमा किटानी जाहेरी दिएको थिए । अख्तियारमा उजुरी दिएपछि अख्तियारले दिएको सल्लाह अनुसार हामी उक्त कार्यालयमा पुगी प्रतिवादीको टेबुल माथि राखेको फायलमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट उपलब्ध गराइएको बरामद भएका नोटहरू फायलमा राखेको र प्रक्रिया अनुसार बरामदी मुचुल्कामा सहीछाप भएको हो भन्ने व्यहोराको उजुरीकर्ता कुमार खड्काको बकपत्र ।

वादीका साक्षी प्र.ना.नि. रामहरि रिजाल, कुसुमाकर ढकाल, केशवकुमार थापा, राजन अधिकारी, दानबहादुर मिरिडिचिड, पुष्कर बस्नेत, दानध्वज बस्नेत र प्रतिवादीका साक्षी हिम्मत सिंह के.सीले गरेको बकपत्र ।

संस्था दर्ताको निर्णयको कार्य सम्पन्न भइसकेपछि प्रतिवादी अर्कै शाखामा बेग्लै काम कर्तव्य लिई सुरुवा भइसकेको स्थितिमा आफूसँग नभएको फाइलको सम्बन्धमा निज प्रतिवादीको चासो र जिम्मेवारीको विषय रहन्छ भन्न सकिने अवस्था पनि आउदैन । प्रतिवादी बेग्लै जिम्मेवारी लिई सुरुवा भई सकेपछि निजलाई घूस दिनु पर्ने र निजले घूस माग्नु पर्ने प्रयोजन रहेको पनि देखिन आउदैन । यस्तो अवस्थामा प्रतिवादीको कार्यमा घूस रिस्वत माग्ने बदनियत निहित रहेको छ भनी भन्न सकिने स्थिति देखिन नआएको र सबूद प्रमाणबाट भ्रष्टाचारको कसूर गरेको भन्ने पुष्टि नभएको हुँदा प्रतिवादी उर्वादत्त भट्टले दावीको कसूर गरेको नठहरी सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको विशेष अदालतको मिति २०६४।१।२३।२ को फैसला ।

कुनै काम गरिदिन वा गरीदिए बापत घूस रिस्वत लिने दिने कार्य हुने गर्दछ । राजस्व बुझाई सकदा पनि प्रमाणपत्र नदिनु नै रिस्वत लिएर मात्र प्रमाणपत्र दिने नियत रहेको देखिन्छ । उजूरकर्ताले प्रमाणपत्र पाउने काम बाँकी नै हुँदा प्रयोजन समाप्त भई सकेको भनी अर्थ गर्नु त्रुटिपूर्ण हुन्छ । प्रतिवादीको टेबुलको घर्माघर्मा रहेको फाइलबाट घुसको रकम बरामद भएको छ । उक्त रकम नलिएको भए कसरी सो रकम फाइल भित्र पाइयो यसको स्पष्ट जवाफ प्रतिवादीले दिन सकेको छैन । प्रतिवादीको टेबुलको घर्माघर्मा रकम बरामद हुनु र प्रतिवादीको भोला वा

निजी बाकसबाट बरामद हुनुमा कुनै अन्तर पर्दैन । अदालतले उजुरीकर्ताको बकपत्रलाई मात्र आधार लिएको छ । उजुरीकर्ताले आयोगमा गरेको उजुरी विपरीत घूस मागेको थिएन भनी बकपत्र गरेको भएतापनि रकम फाइलमा राखी दिएको भिडियो चित्रमा घटनालाई अन्यथा भनेको छैन । प्रतिवादीको प्रभावमा परी विपरीत साक्षी भई बकपत्र गर्ने व्यक्तिको बयानलाई मात्र आधार लिई सफाई दिएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दावी बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर ।

नियमबमोजिम पेशी चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारकोतर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री मोहनबहादुर कार्कीले यिनै प्रतिवादी उर्वादत्त भट्टले प्रयोग गर्ने टेबुलको घर्माघर्मा राखिएको फायलबाट रु.२०००।-बरामद भएको बरामदी मुचुल्काबाट देखिन्छ । प्रहरीले छापामार्दा जानकी केवल टि.भि. नेटवर्क प्रा.लि. जनकपुरको फायलबाट उक्त रकम फेला परेको छ । प्रतिवादीले जाहेरवालासँग घूस मागेको हुँदा निजले घुसको रकम लिने क्रममा भिडियो चित्र खिचिएको र त्यसको रेकर्ड भएको छ । भिडियो चित्रलाई प्रतिवादीले अन्यथा भन्न सकेको छैन । आरोपपत्र साथ भिडियो चित्रको चक्का (सि.डि.) पनि पेश भएको छ । रकम प्रतिवादीले प्रयोग गर्ने टेबुलको घर्माघर्मा रहेको फायलबाट बरामद भएको तथ्यलाई प्रतिवादीले अन्यथा भन्न सकेको छैन । संस्था दर्ता गर्ने क्रममा प्र. उर्वादत्त भट्टले घूस लिएको प्रमाणित भइरहेको स्थिति विद्यमान हुँदाहुँदै प्रतिवादीलाई सफाई दिने ठहर गरेको विशेष अदालतको फैसला नमिलेकोले

बदर गरी दावी बमोजिम प्रतिवादीलाई सजाय हुनुपर्दछ भन्ने बहस गर्नु भयो ।

यसमा वादी पक्षका सहन्यायाधिवक्ताको बहस जिकिर सुनी विशेष अदालतले अभियोग दावीबाट प्रतिवादीलाई सफाई दिने ठहर गरेको निर्णय मिलेको छ छैन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीले लिलाबहादुर खड्काले संस्था दर्ता गर्न प्रस्तुत गरेको जन सुरक्षा सेवा प्रा.लि. नामक संस्थाको फायल निजै उर्वादत्त भद्को जिम्मा रहेकोमा प्रमाणपत्र दिन निज प्रतिवादीले उजरीकर्ताबाट रु.२०००/- घूस रिस्वत मागेको र लिएको सप्रमाण प्रमाणित हुन आएकोले निज प्रतिवादी उर्वादत्त भद्लाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) (क) बमोजिमको कसूर गरेकोमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) (क) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग मागदावी भएकोमा प्रतिवादीले अभियोग माग दावीबाट सफाई पाउने ठहर गरेको विशेष अदालतको फैसला उपर चित्त नबुभाई वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश हुन आएको पाइयो ।

३. संस्था दर्ता गर्न प्रस्तुत गरेको जन सुरक्षा सेवा प्रा.लि. नामक संस्थाको फायलमा कारवाही भई प्रमाणपत्र प्रदान गर्नको लागी सबै काम सकिए पनि कुमार खड्काबाट माग गरेको रकम घूस रिस्वत प्राप्त नभएसम्म सहीछाप समेत भएको प्रमाणपत्र नदिएकोले रु.२०००/-रिस्वत निज प्रतिवादीलाई दिएको र निजले लिएको सप्रमाण प्रमाणित हुन आएकोले निज प्रतिवादी उर्वादत्त भद्लाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) (क) बमोजिमको कसूर गरेकोमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) (क) बमोजिम सजाय गरिपाउँ

भन्ने अभियोग मागदावी र प्रतिवादीको प्रभावमा परि जाहेरवालाले गरेको बकपत्रलाई मात्र आधार लिई सफाई दिएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दावी बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर रहेको देखिन्छ ।

३. जाहेरवालसँग घूस लिएको भन्ने आरोपित कसूरमा प्रतिवादी सम्पूर्ण रुपमा इन्कार रही अनुसन्धान अधिकारी र अदालतमा बयान गरेको देखिन्छ । बरामद भएको भनिएको रकम प्रतिवादीसँगबाट बरामद भएको नभई निजको कार्यकक्षबाट बरामद भएको तथ्य बयान एवं बरामदी मुचुल्काबाट खुल्न आउँछ । रकम आफूले लिएको नभई को कसले मेरो कार्यकक्षको टेबुलको घर्को फायलमा राखे सो थाहा नभएको भनी प्रतिवादीले प्रतिवाद गरेको देखिन्छ । आयोगको सल्लाहअनुसार आयोगले उपलब्ध गराएको नोटहरू प्रतिवादीको कार्यकक्षको टेबुलको घर्को फायलभित्र राखी सो फायलबाट बरामद गरेको हो भन्ने जाहेरवालाको भनाई रहेछ । बरामदी मुचुल्का अध्ययन गर्दा बरामदी मुचुल्काको प्रथम पृष्ठमा रङ्गेहात पकाउ परेको भन्ने र तेश्रो पृष्ठमा टेबुलको घर्मा रहेको फायल भित्रबाट बरामद भएको व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ । जाहेरवालाले स्वयं प्रतिवादीलाई रकम दिएको भन्न सकेको अबस्था छैन । जाहेरवाला एकलै गई प्रतिवादीलाई रकम दिएको नभई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका अनुसन्धानका कर्मचारी समेतको टोली खटिई जाहेरवाला सँग सगै कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा गई सोभै बरामदी मुचुल्का बनाएको जस्तो निजहरूको क्रियाकलापबाट देखिन आउँछ । यहाँ प्रतिवादीले रकम लिदालिदै पकाउ

परेको अवस्था पनि छैन । अर्कोतर्फ बरामद भएको भनिएको रकम प्रतिवादीलाई दिएको नभई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट उपलब्ध गराइएको मध्येकै रकम निज प्रतिवादीको कार्यकक्ष भित्र टेबुलको घर्नाको फायलमा राखेको भनी जाहेरवालाले अदालतमा बकपत्र गरेको पाइन्छ । अदालतमा बकपत्र गर्दा स्वयं प्रतिवादीलाई घुसको रकम दिएको र निजले लिएको भनी भन्न नसकेको अवस्थामा केवल आधारहीन उजूरीका आधारमा लिएको मागदावी सम्बद्ध प्रमाणको अभावमा भ्रष्टाचार जस्तो कसूरमा सजाय गर्न मिल्ने देखिदैन ।

४. प्रतिवादीले जन सेवा सुरक्षा प्रा.लि संस्थाको दर्ता निर्णय प्रक्रियामा घुस लिन संस्था दर्ताको निर्णय ढिला गरीदिएको भन्ने आरोप पनि छैन । संस्था दर्ता गर्ने निर्णय भई सकेपछि बेग्लै जिम्मेवारी लिई प्रतिवादी अर्कै शाखामा खटिई गएको देखिन आउछ । संस्था दर्ता गर्ने निर्णय भई सकेको र उजूरी पर्नु अगावै अर्कै शाखामा खटिई सकेको अवस्थामा सरोकार नभएको शाखाको कार्यलाई दखल पार्ने गरी घुस मार्ने बदनियत निज प्रतिवादीमा निहित रहेको थियो भनी अनुमान गर्न मिल्ने हुदैन । यसै सन्दर्भमा “भ्रष्टाचार हुनलाई बदनियतसाथ कार्य गरेको हुनु पर्दछ र सो कार्यबाट कसैलाई फाइदा वा नोक्सान भएको देखिनु पर्ने र भ्रष्टाचार जस्तो फौजदारी अपराधमा केवल शंका र अनुमानको भरमा कसूरदार ठहराउन नमिल्ने ”भनी ने.का.प. २०५३, अङ्क ११, नि.नं.६२८६,पृ ७८४ पुनरावेदक नेपाल सरकार विरुद्ध लक्ष्मण कुमार हमाल समेत भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा संयुक्त इजलासबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । संस्था दर्ता गर्ने निर्णय उजूरी पर्नु अगावै भएको र प्रतिवादी अर्कै शाखामा

खटिइसकेको अवस्थामा सरोकार नभएको शाखाको कार्यलाई दखल पार्ने बदनियत यी प्रतिवादीमा रहे भएको देखिन आउँदैन ।

५. भिडियो चित्रबाट पनि प्रतिवादीले आरोपित कसूर गरेको पुष्टि हुने भनी वादी पक्षले प्रस्तुत पुनरावेदन पत्रमा र विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले बहसको क्रममा जिकिर लिए पनि अभियोगपत्र साथ पेश भएको भिडियो चित्र (सि.डि.) इजलासबाट अवलोकन गर्दा खिचिएका दृश्यहरू प्रष्ट नभई धमिलो देखिएको र बरामद भएको भनिएको रकम स्वयं प्रतिवादीले आफैले बुझी टेबुलको घर्नाको फायल भित्र राखेको भन्ने कुरा भिडियो दृश्यबाट देखिन आएन । जाहेरवाला र वादी पक्षका गवाह भिडियो चित्र (सि.डि.) खिच्ने दानबहादुर मिरिङ चिरिङले अदालतमा बकपत्र गर्दा प्रतिवादीले नै आफूले घुसको रकम लिई टेबुलको घर्ना भित्रको फायलमा राखेको भनी किटानी पोल गर्न सकेका छैनन् । वादी पक्षका अन्य साँक्षीहरू (गवाह) ले अदालतमा बकपत्र गर्दा पनि तथ्य रूपमा किटानी साथ पोल गर्न सकेका छैनन् । यसरी दृश्य नभएको अभियोगपत्र साथ पेश भएको (सि.डि.) लाई मूल रूपमा प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्ने । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ ले आफ्नो दावी तथ्य रूपमा र शंका रहित तवरले पुष्टि गर्ने भार वादी पक्षमा रहने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले आरोपित कसूर गरेकै हो भनी शंका रहित ठोस प्रमाण वादी पक्षले गुजार्न सकेको देखिदैन । संस्था दर्ता गर्न आफूसँग प्रतिवादीले घुस मागेको कारणले पीडित भएको भन्ने दावी लिई उजूरी दिने स्वयं निज उजूरीकर्ताबाट उजूरीलाई खण्डित हुने गरी अदालतमा बकपत्र गर्दछ भने त्यस्तो अवस्थामा अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि नभए सम्म

प्रतिवादीले रिस्वत लिएको भनी ठहर गर्न न्याय संगत हुँदैन । तसर्थ शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउँने भन्ने फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त समेतको आधारमा प्रतिवादी उर्वादत्त भट्टले आरोपित कसूर गरेको भनी ठहर गर्न मिल्ने देखिएन ।

६. अतः भ्रष्टाचार जस्तो गम्भीर अपराधमा अपराध स्थापित हुनको लागि आवश्यक पर्ने आधारभूत तत्वको विद्यमानता खम्बीर रुपमा प्रमाणित हुन नसकेको र अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि हुन नसकेको स्थितिमा भ्रष्टाचारको कसूरमा बिना प्रमाण दोषी करार गर्न नमिल्ने हुँदा यी प्रतिवादी उर्वादत्त भट्टलाई अभियोग दावीबाट सफाई दिने ठहर गरेको विशेष अदालत काठमाडौंको इन्साफ मनासिब हुँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु । उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. रणबहादुर बम
इति संवत् २०६५ फागुन १८ गते रोज १ शुभम् ।
इजलास अधिकृतः दीपक ढकाल

निर्णय नं. ८०८६

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
संवत् २०५९ सालको दे.पु.नं. ८५३९
फैसला मिति: २०६५।११।१९।२
मुद्दा :- जग भत्काई खिचोला मेटाई चलन ।
पुनरावेदक वादी: जिल्ला पर्सा गा.वि.स. बेलवा ५
बस्ने सत्य नारायण राउत कुर्मी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला पर्सा गा.वि.स. बेलवा ५
बस्ने राम अयोध्याप्रसाद कुर्मी समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री जगन्नाथ ढकाल

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय

मा.न्या. श्री हरिबहादुर बस्नेत

- जग भत्काउनेतर्फ दावी लिई सकेपछि विवादित अवस्थामा प्रतिवादीले घर बनाउँछ भने त्यसको परिणाम प्रतिवादीले व्यहोर्नु पर्ने, जग भत्काई पाउँने भनी मुद्दापरी विचाराधीन अवस्थामा रहेकोमा घर निर्माण कार्य भएको देखिएको हुँदा घर निर्माण कार्य सम्पन्न हुनु पूर्वनै घरको जग भत्काई पाउँने भनी दावी परिसकेको अवस्थामा घर भत्काई पाउँने भनी छुट्टै दावी लिनुपर्छ भन्ने तर्क औचित्यपूर्ण नहुने ।

(प्रकरण नं.४)

- मुद्दा परी कारवाही चली विचाराधीन रहेको अवस्थामा घर निर्माण भएको देखिँदा जग बाहेकको बाँकी घरको भाग भत्काउनेतर्फ छुट्टै दावी लिनै पर्ने नभई जग भत्काई पाउँने भन्ने दावीबाट नै सो अवैध जगमाथि निर्माण भएको घर भत्काउन मिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक वादीतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री
उपेन्द्र अर्याल र उमेश गौतम

प्रत्यर्थी प्रतिवादीतर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: पुनरावेदन अदालत हेटौडाको फैसला उपर पर्न आएको प्रस्तुत पुनरावेदन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) ले यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ।

मेरो नाममा दर्ता रहेको जिल्ला पर्सा गा.वि.स. बेलवा वडा नं. ५ कि.नं. ३३८ को ज.वि. ०-१-७/३ जग्गा पूर्वतर्फ विपक्षीहरूको कि.नं. ३३७ को जग्गा पर्दछ। विपक्षीले केही जग्गा मसँग बिक्री गर्न माग गर्दा मैले उक्त जग्गा बिक्री गर्न इन्कार गरेकोमा सोही कुराबाट रिसइवी लिई मिति २०५७।१।५ गतेको दिन बिहान १० बजेको समयमा विपक्षीहरूले आफ्नोसँग साथमा ५-७ जना मिस्त्र जना मजदुर लगाई जग खन्ने कार्य शुरु गरी मेरो जग्गाको पूर्वतर्फबाट ज.वि. ०-०-२ समेत मिसाई जग खन्न लाग्दा मैले मनाही गर्दा विपक्षीहरूले मलाई कुटपिट गर्ने धम्की दिँदा मैले चुप लागि बसेपछि विपक्षीहरूले मिति २०५७।१।२५ गतेसम्म पक्की जग तयार गरी जग्गा खिचोला गर्नु भएकोले मेरो नाम दर्ताको जिल्ला पर्सा गा.वि.स. बेलवा वडा नं. ५ कि.नं. ३३८ को ज.वि. ०-१-७/३ जग्गा मध्ये पूर्वतर्फबाट रु २०००।- पर्ने जग्गा विगाहा ०-०-२ जग्गा च्यापी आफ्नो जग्गामा मिसाई पक्की जग बनाई खिचोला गर्नु भएकोले जग भत्काई खिचोला मेटाई चलन चलाई

लागेको कोर्टफी समेत विपक्षीबाट दिलाइ भराईपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको फिराद पत्र।

वादी दावी अनुसार हामीले वादीको जग्गा खिचोला गरी जग लगाएको होइन छैन। वादी दावी बमोजिम जग भत्काई खिचोला चलन चलाउनुपर्ने होइन छैन। मैले आफ्नो जग्गामा घर बसाई घरको वरिपरि खाली जग्गा करिब ८-९ फिट छाडी सो छाडिएको जग्गामा मैले आफ्नोतर्फबाट नै कि.नं. ३३७ को जग्गा मै आँपको रुख १ समेत अमलाको रुख १, अम्बाको रुख १, सजिवनको रुख १, समेत वृक्षारोपण गरी भोग चलन गरी आएको छु। विपक्षीको जग्गा मिची जग बनाएको होइन छैन। विपक्षीको जग्गा र मेरो जग्गा छुट्टा छुट्टै छ। मैले विपक्षीलाई जग्गा बिक्री गर भनी कहिले पनि भनेको छैन। वारदात मिति समयमा प्रतिवादी मध्येका महिरा राउत कुर्मी उक्त देखाइएको स्थानमा नभै एस.एल.सी. परीक्षा दिन गएका थिए। म परीक्षामा सम्मिलित भएको व्यक्तिले जग्गा खिचोला गर्ने कुरै आउँदैन। तसर्थ विपक्षीको दावी अनुसार हामीले खिचोला नगरेको हुँदा भुठा फिरादबाट फुर्सत गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र।

वादी दावी अनुसारको प्रतिवादीहरूले जग्गा कब्जा गरी खिचोला गरेको हेइन। वादीको फिराद दावी भुठा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको साक्षी रामबालक राउतले अदालतमा गरेको बकपत्र मिसिल संलग्न रहेको।

वादीको जग्गामा प्रतिवादीहरूले खिचोला गरेका हुन्। वादीले खिचोला मेटाई चलन पाउनु पर्ने हो भन्ने समेत व्यहोराको वादीका साक्षी जगरनाथ

राउत कुर्मीले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र मिसिल संलग्न रहेको छ ।

शुरु अदालतको आदेशानुसार मा.पो.का. पर्साको च.नं. ३०८५ मिति २०५७।८।५ को पत्रबाट प्राप्त भएको कि.नं. ३३७ र कि.नं. ३३८ को जग्गाको दर्ता श्रेस्ता उतार मिसिल संलग्न रहेको ।

शुरु अदालतको आदेशानुसार डोरबाट भै आएको नाप नक्सा मुचुल्का मिसिल संलग्न रहेको ।

शुरु अदालतको आदेशानुसार नापी शाखा पर्साको च.नं. १०३६ मिति २०५८।३।२५ को पत्रबाट प्राप्त हुन आएको ट्रायल चेक मिसिल संलग्न रहेको ।

क्षेत्रफल एवं नक्सा प्रकृति समेतको हिसाबबाट न.नं. ३ को जग्गा वादीको कि.नं. ३३८ भित्रको देखिएको र उक्त न.नं. ३ को जग्गामासमेत पर्ने गरी प्रतिवादीले जग बनाई हाल नक्सा हुँदा घर समेत भएको देखिएकोले उक्त न.नं. ३ भित्रको घर स्वयं जग हटाई वादीले खिचोला मेटाई चलन चलाई पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०५८।५।२० को फैसला ।

२० दिनको बीचमा विपक्षीको जग्गामा पर्ने गरी के कति कोठाको कति फिट मिटरको घर बनाएको हो सो तथ्य फिरादमा उल्लेख भएको छैन । हाम्रो पक्की घर सम्बन्धमा भई आएको नक्सा मुचुल्का समेतमा उल्लेख छ । उक्त नक्सा मुचुल्कामा दावी बमोजिम कुनै जग निर्माण भएको देखिदैन भने न.नं. ३ ले खपडाको घरको केहि भाग सम्म देखिएको र सो प्रतिवादीको न.नं.४ सँग जोडिएको एउटै घर भै सो प्रतिवादीको भोगमा रहेको भनी उल्लेख छ । सर्जमिन मुचुल्का समेत भएको छैन । घर ०४६ सालमा बनाई बसोबास गरी आएको भन्ने प्रष्ट देखिँदा देखिँदै पनि खिचोला ठहर गरेको शुरु फैसला

बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको संयुक्त पुनरावेदन जिकिर ।

यस्मा जग सम्बन्धि विवादमा घर समेतमा खिचोला ठहर्न्याएको तथा नक्सा ट्रायल र अदालत समेतको नापको फरक फरक अवस्था समेततर्फ विवेचना नगरी भएको शुरु फैसला फरक पर्न सक्ने भई विचारणीय हुँदा अ.वं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली २०४८ को नियम ४७ बमोजिम विपक्षी भिकाउनु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालतको मिति २०५८।१०।२२ को आदेश ।

प्रत्यर्थी वादीको मिति २०५८।१२।९ को लिखित प्रतिवाद मिसिल संलग्न रहेको ।

नक्सा प्रकृतिबाट नक्सा न.नं. १ र २ कि.नं. ३३८ को जग्गाको क्षेत्रफल ०-०-१८-६ र ०-०-५-१२ मात्र भई दर्ताभन्दा कम देखिएको र नक्सा नं. ४,५ र ६ कि.नं. ३३७ को जग्गाको क्षेत्रफल ०-१६-० भई दर्ताभन्दा बढी एकातर्फ देखिन्छ भने ट्रायल चेकबाट देखाइएको लम्बाई चौडाई र अदालतबाट भई आएको नक्साको नापबाट समेत भगडा जनिएको नक्सा नं. ३ को प्रत्यर्थी वादीको कि.नं. ३३८ भित्रको देखिँदा सो जग्गामा पुनरावेदक प्रतिवादीले खिचोला ठहर गरेको हदसम्म शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै हुँदा सदर हुने ठहर्छ । निर्माण भइसकेको घरतर्फ दावी नरहेकोमा घर समेत भत्काई दिने ठहर गरेको शुरुको फैसला फिराद दावी भन्दा बाहिरको अवस्था हुँदा र जगसम्म भत्काउने गरी ठहर गर्दा समेत सो फैसला कार्यान्वयन गर्दा घर नै भत्कन जाने हुँदा घर भत्काई पाऊँ भन्ने दावी नै नरहेकोमा घर समेत हटाई दिने ठहर गरेको शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०५८।५।२० को

फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला ।

मुल जग मै दावी परी विचाराधीन रहेको अवस्थामा जगको अंगको रुपमा विस्तार गरिएको गारो र छाना रुपी घर समेत भत्काउने जिल्ला अदालतको ठहरलाई माग बाहिरको विषय मानी पुनरावेदनले उल्टी गर्नु अन्याय हो । जगै भत्काई पाऊँ भन्ने मुल दावी भएकोमा सो दावीको अभिन्न भागलाई अलग्याई सो माथिको भाग भत्काई पाऊँ भन्ने माग दावीलाई अलग्याई सो माथिको भाग भत्काई पाऊँ भन्ने मागदावी सो मुद्दामा नभएको भन्दै हराउन पुगेको केही उल्टी गर्ने हदसम्मको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी मागदावी बमोजिम गरिपाऊँ भन्ने वादीको पुनरावेदन जिक्तिर ।

यसमा यसै लगाउको दे.पु.नं. ८५८४ को घर हटाई बाटो निकास चलन मुद्दामा आजै यसै इजलासबाट अ.वं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी भिककाउने आदेश भएको हुँदा सो मुद्दाको अन्तरप्रभावी हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा समेत छलफलको लागि अ.वं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी भिककाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ता श्री उपेन्द्र अर्याल र उमेश गौतमले विवादित जग्गामा प्रतिवादीहरूले जग निर्माण गरी मुद्दा विचाराधीन रहेको अवस्थामा घर निर्माण गरेकोमा जगसम्म भत्काउने तर सोही जगबाट उठाई निर्माण भएको घर नभत्काउने ठहर गर्नु न्यायसम्मत छैन । तसर्थ पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी वादी दावी

बमोजिम इन्साफ गरीपाऊँ भन्ने समेत बहस गर्नु भयो ।

यसमा पुनरावेदकतर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरूले गर्नु भएको बहस समेत सुनी मिशिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा जिल्ला पर्सा गा.वि.स.बेलवा वडा नं. ५ कि.नं. ३३८ को ज.वि. ०-१-७^१/_२ जग्गा को पूर्वतर्फ विपक्षीहरूको कि.नं. ३३७ को जग्गा पर्दछ । मेरो जग्गाको पूर्वतर्फबाट ज.वि. ०-०-२ समेत मिसाई जग खन्न थाली मिति २०५७/१/२५ गते सम्म पक्की जग तयार गरी जग्गा च्यापी आफ्नो जग्गामा मिसाई पक्की जग बनाई खिचोला गर्नु भएकोले जग भत्काई खिचोला मेटाई चलन चलाईपाऊँ भन्ने मागदावी भएकोमा घर हटाई खिचोला मेटाई चलन चलाई पाउने ठहर गरेको शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी गरी घरतर्फ दावी नपुग्ने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला उपर वादीको पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निम्न विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो:

- (१) वादी दावीको जग्गामा प्रतिवादीहरूले खिचोला गरेका हुन होइन ?
- (२) जग भत्काई पाऊँ भन्ने दावी भएकोमा मुद्दा विचाराधीन रहेको अवस्थामा निर्माण भएको घर भत्काउन मिल्ने हो वा होइन ?
- (३) पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला मिलेको छ छैन ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा जिल्ला पर्सा गा.वि.स. बेलवा वडा नं. ५ को कि.नं. ३३८ को ज.वि.०-१-७^१/_२ जग्गाको पूर्वतर्फबाट ०-०-२ समेत प्र.ले आफ्नो कि.नं. ३३७ मा मिसाई

२०५७१२५ गते सम्म पक्की घरको जग निर्माण गरी खिचोला गरेको भनी वादीले दावी लिएको देखिन्छ। वादी दावी बमोजिम खिचोला गरेको छैन भनी प्रतिवादीहरूले प्रतिउत्तर जिकिर लिएपनि वादीको कि.नं. ३३८ को क्षेत्रफल ज.वि. ०-१-७^१/_२ जग्गा र प्रतिवादीको कि.नं. ३३७ को क्षेत्रफल ०-०-१५^१/_२ जग्गा श्रेस्ताबाट र ट्रायल चेक समेतबाट देखिएको छ। ट्रायल चेक र अदालतबाट भई आएको नक्सा मुचुल्का हेर्दा वादीको कि.नं. ३३८ को निर्विवाद जग्गा देखाइएको न.नं. १ मा ०-०-१८-६ र न.नं. २ मा ०-०-५-१२ गरी जग्गा ज.वि.०-१-३-१८ देखिन्छ। जुन श्रेस्ता भन्दा कम रहेको छ। अर्कोतर्फ प्रतिवादीको कि.नं. ३३७ को न.नं. ४ मा ०-०-६-१२ न.नं. ५ मा ०-०-६-१४ र न.नं. ६ मा ०-०-३-० समेत गरी ज.वि ०-०-१६-६ जग्गा देखिन आएको छ। जुन प्रतिवादीको श्रेस्ता अनुसारको क्षेत्रफल भन्दा बढी देखिन्छ।

३. नक्सा मुचुल्कामा वादीको कि.नं. ३३८ को निर्विवाद न.नं. १ को दक्षिणतर्फ ७१ फिट देखिन्छ भने विवादित न.नं. ३ को दक्षिणतर्फ १५ फिट देखिन्छ। वादीको कि.नं. ३३८ को दक्षिणतर्फ ८६ फिट छ भन्ने कुरा मिति २०५८।२।१० मा प्राप्त ट्रायल चेकबाट देखिन्छ। सोही मुचुल्काको न.नं. १,२ र ३ को क्षेत्रफल जोडदा वादीको श्रेस्ता अनुसारको क्षेत्रफल पुग्न आउँछ। नक्सा र जग्गाको प्रकृति अनुसार पनि विवादित न.नं. ३ वादीको जग्गा भित्र देखिन्छ। त्यसकारण प्रतिवादीले उक्त न.नं. ३ को जग्गा आफ्नो भनी मिची खपडाको घर बनाएको देखिएकोले प्रतिवादीहरूले वादीले दावी लिएको विवादित जग्गा मिची खिचोला गरी घर समेत निर्माण गरेको देखिन आयो।

४. अब दोश्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीहरूले विवादित जग्गामा जग खनी ५७१२५ मा पक्की घरको जग तयार गरी खिचोला गरेको भन्ने वादी दावी भएकोमा सो मिति भन्दा अगाडि नै घर निर्माण गरेको भनी प्रतिवादीले हदम्याद सम्बन्धमा खण्डन गर्न सकेको पाइँदैन जग मात्र हालेको अवस्थामा प्रस्तुत फिराद परी मुद्दा विचाराधीन हुँदा घर निर्माण भएको देखिन्छ। मुद्दा विचाराधीन रहेको अवस्थामा घर निर्माण कार्य रोक्का गरिपाउँ भनी निवेदन दिएकोमा निर्माण कार्य रोक्का नरहेको कारणबाट घर निर्माण भएको देखिन्छ। जग भत्काउनेतर्फ दावी लिई सकेपछि विवादित अवस्थामा प्रतिवादीले घर बनाउँछ भने त्यसको परिणाम प्रतिवादीले व्यहोनु पर्ने नै हुन्छ। जग भत्काई पाउँ भनी मुद्दा परी विचाराधीन अवस्थामा रहेकोमा घर निर्माण कार्य भएको देखिएको हुँदा घर निर्माण कार्य सम्पन्न हुनु पूर्व नै घरको जग भत्काई पाउँ भनी दावी परिसकेको अवस्थामा घर भत्काई पाउँ भनी छुट्टै दावी लिनु पर्छ भन्ने तर्क औचित्यपूर्ण हुँदैन।

५. जग माथि नै घर अडेको हुन्छ। जग नै अवैध ढंगले अर्काको जग्गा मिची बनाएको देखिइरहेको अवस्थामा त्यस माथि जबरजस्ती बनाइएको घरतर्फ छुट्टै मुद्दा गर्न नसकेबाट जगतर्फको दावी निष्कृत हुन सक्दैन। घर निर्माणको प्रकृत्यामा समय लाग्ने हुन्छ। सामान्यतया जग देखि छत समेतको संरचनालाई घर भन्न सकिन्छ। तर पनि बस्न योग्य घरका लागि अन्य कामहरू (Finishing works) पनि गर्नुपर्ने हुन्छ। ती मध्ये कुनै एकको सम्बन्धमा उजूर नगरेको वा नपरेको भन्ने अर्थ गरी अवैध ढंगले गरिएको घर निर्माणको प्रारम्भिक कार्य पनि वैध हुन सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दा परी कारवाही

चली विचाराधीन रहेको अवस्थामा घर निर्माण भएको देखिँदा जग बाहेकको बाँकी घरको भाग भत्काउनेतर्फ छुट्टै दावी लिनै पर्ने नभई जग भत्काई पाऊँ भन्ने दावीबाट नै सो अवैध जग माथि निर्माण भएको घर भत्काउन मिल्ने नै देखिन्छ ।

६. उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिए अनुसार वादी दावीको कि.नं. ३३८ को न.नं. ३ को जग्गामा प्रतिवादीले जग खनी घर निर्माण गरेकोमा खिचोला ठहर गरी निर्माण गरिएको घर भत्काउने फैसला गर्नु पर्नेमा नगरी उक्त विवादित जग्गा सम्म खिचोला गरेको ठहर गरी पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला मिलेको देखिएन । तसर्थ वादीको हक दर्ताको कि.नं. ३३८ को विवादित न.नं. ३ मा निर्मित खपडाको घर समेत भत्काई दिने ठहर गरेको शुरु फैसला केही उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला सो हदसम्म उल्टी भई विवादित कि.नं. ३३८ को न.नं. ३ भित्र निर्मित जग सहितको घर हटाई वादीले खिचोला मेटाई चलन चलाई पाउने ठहराएको पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्छ । अरु कुराको हकमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला केही उल्टी भई वादी दावीको कि.नं. ३३८ को न.नं. ३ मा निर्मित घर जग समेत भत्काई वादीले चलन चलाई पाउने ठहरेकोले पुनरावेदन अदालत हेटौँडाले तपसिल खण्डको प्रकरण १ मा राखेको लगत कायम नरहने हुँदा उक्त लगत कट्टा गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा लेखी पठाई दिनु ...१

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम दावी बमोजिम जि.पर्सा गा.वि.स. बेलवा वडा नं. ५ कि.नं. ३३८ को न.नं. ३ को जग्गामा बनेको प्रतिवादीको घर हटाई वादीले खिचोला मेटाई चलन पाउने ठहरी फैसला भएकोले दण्ड सजायको ४३ नं. का म्याद भित्रमा उक्त घर जग हटाई चलन चलाई पाऊँ भनी वादीले दरखास्त दिएमा घर बनाउनेको ४ नं. बमोजिमको कार्यविधि अपनाई चलन चलाई दिनु भनी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतमा लगत दिनु २

वादीले फिराद दायरगर्दा पर्सा जिल्ला अदालतमा राखेको कोर्टफी रु.३००/- र यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा राखेको कोर्टफी रु ४५१/- समेत जम्मा कोर्टफी रु.३४५१/- प्रतिवादीहरूबाट भरी पाउने हुँदा उक्त कोर्टफी भराई पाऊँ भनी कोर्टफी ऐन, २०१७ को म्याद भित्र वादीले दरखास्त दिएमा प्रतिवादीहरूबाट वादीलाई उक्त कोर्टफी भराई दिनु भनी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतमा लेखिपठाई दिनु .. ३

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ४

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. कृष्णप्रसाद उपाध्याय

इति संवत् २०६५ फागुन १९ गते रोज २ शुभम् ।

इजलास अधिकृत: दीपक ढकाल

निर्णय नं. ८०८७

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
२०५८ सालको दे.पु.नं. ७९२८
फैसला मिति: २०६६/११/६।४

मुद्दा :- अंश ।

पुनरावेदक/ वादी: भक्तपुर जिल्ला चाँगु गा.वि.स
वडा नं. ९ बस्ने गणेशबहादुर खत्रीको मु.स.
गर्ने ऐ.ऐ. बस्ने रामगोपाल खत्री समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी: भक्तपुर जिल्ला चाँगु गा.वि.स
वडा नं. ९ बस्ने भक्तकुमारी खत्रीको
मु. स. गर्ने ललितपुर जिल्ला इमाडोल
गा.वि. स. वडा नं. २ बस्ने मन विष्ट
समेत

- सगोलमा रहनु र संयुक्त दर्ता हुनु दुई अलग-अलग अवस्था हुन् । अंश नलिई सगोलमा रहेको बेला कुनै अंशियारको परलोक भएमा निजको नामको सम्पत्ति कुनै एक अंशियारको नाममा नामसारी भए पनि त्यसबाट सबै अंशियारको भाग लाग्ने तर अंशबण्डा भईसकेपछि कुनै एक अंशियारको परलोक भएपछि निजको सम्पत्ति अन्य अंशियारहरूको संयुक्त नामसारी दर्ता गराएका छन् भने सो संयुक्त नामसारी दर्ता गराएकै आधारमा ती अंशियारहरूलाई सगोलको अंशियार भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

- भिन्न भएको बाबुको परलोकपछि निजका नामको बाँकी रहेको जग्गा वा अचल जेथामा कानूनबमोजिम अन्यथा भएमा बाहेक निजका जीवित

छोरा-छोरीहरू सबैको भाग लाग्नु स्वभाविकै हुनेहुदा संयुक्त नामसारी गराइएको जग्गामा सबै दर्तावालाहरूको बराबर भाग लाग्छ र आफूले चाहेको बेला आफ्नो भागसम्म छुट्याई लिन पाउने पनि हुन्छ । तर बाबुको नामको जग्गा निजको परलोकपछि पहिलादेखि भिन्न भई बसेका छोराहरूले सगोलमा वा संयुक्त रूपमा नामसारी गराएबाटै अंशबण्डाको प्रयोजनका लागि तिनीहरूको स्थिति सगोलको अंशियार जस्तो हुनजाने भनी अर्थ गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री देवेन्द्र राज शर्मा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री विनोदप्रसाद हुंगेल,

मा.न्या.श्री कोमल नाथ शर्मा

पुनरावेदकतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री कमलबहादुर
बोगटी

प्रत्यर्थीतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री इश्वरी भट्टराई
अवलम्बित नजीर:

-ने.का.प. २०४३, अङ्क ३, निर्णय नं. २६६४

-ने.का.प. २०५३, अङ्क ११, निर्णय नं. ६२९२, पृष्ठ ८०२

- ने.का.प. २०५६, निर्णय नं. ६८२४, पृष्ठ ८५५

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन अ.बं. ७८

- अंशबण्डाको ३० नं. र रजिष्ट्रेशनको १ नं

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५५।१२।२९ को फैसलाउपर वादीकोतर्फबाट परेको मुद्दा दोहोर्न्याई पाऊँ भन्ने निवेदनमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) (ख) अनुसार दोहोराउने निस्साप्रदान भै पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त टिपोट र ठहर यसप्रकार छ :-

बाबु उदयबहादुरका ४ छोरोमा जेठो म फिरादी, माहिलो रामबहादुर, साहिलो श्यामबहादुर र कान्छो मदनबहादुर भएकोमा बाबु उदयबहादुर, आमा, माहिलो रामबहादुर र साहिलो श्यामबहादुरको परलोक भइसकेको छ। हाल जीवित अंशियारमा जेठो म फिरादी-१ माहिलो रामबहादुरको हकखाने निजको श्रीमती भक्त कुमारी-१, साहिलो श्यामबहादुरको हकखाने निजको श्रीमती सीता देवी र छोराहरू बलबहादुर, भरतबहादुर, पवनबहादुर, प्रकाशबहादुर-१ र कान्छो मदनबहादुर गरी ४ अंशियार छौं। विवाह खर्च परसार्नु पर्ने छैन। बाबुको २०२८ सालमा मृत्यु भएपछि हामी दाजु भाईहरू चल सम्पत्ति सोहीबखत लिई मानो छुट्टीई वसेका छौं। अचल सम्पत्ति वण्डा नभईसँगोलमा नै छ। यसरी अचल सम्पत्ति सँगोलमा नै रही विपक्षीहरूले कब्जा गरिरहेको र मलाई जीविकाको लागि थोरै मात्र सम्पत्ति दिएको साथै सधैं अचल सम्पत्ति अवण्डा भै राखी राख्न उचित नभएकोले अचल सम्पत्ति पनि ४ वण्डा लगाई आ-आफ्नो भाग लिऊँ भनी विपक्षीहरूलाई भन्दा विपक्षीहरूले अंशवण्डा गर्न नमानेकोले सम्पूर्ण सम्पत्तिको ४ भाग लगाई ४ भागको १ भाग अंश छुट्ट्याई चलन समेत

चलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको गणेशबहादुर खत्रीको फिराद दावी।

सम्पूर्ण जग्गा म प्रतिवादी समेतको सँगोल तथा अवण्डामा रहेको भन्ने वादीको कथन सत्य होइन। सभै नापीमा वादी गणेशबहादुरको नाममा भक्तपुर जिल्ला चाँगुनारायण गा.वि.स वडा नं. ९ (ग) को कि.नं. २०, ६३ को जग्गा नापी भई दर्ता भएको छ। यसरी वादीको नाममा सभै नापीमा नै अलग अलग जग्गा नापी भई निजले अलगगै भोग गरी आएकोबाट दावी असत्य रहेको प्रमाणित हुन्छ। साथै वादीको नाममा निजले अन्य व्यक्तिको मोही भई कमाएको जि. भक्तपुर चाँगुनारायण गा.वि.स वडा नं. ९ (ग) को कि.नं. ३८, ऐ. वडा नं. ९ (क) को कि.नं. १८, १९, १९० को जग्गा निजको नाममा अलगगै दर्ता रहेको तथ्यबाट समेत अंशवण्डाको ३० नं. बमोजिम वादीको अंश भएको पुष्टि हुन्छ। अंशियार भनेका व्यक्तिहरू मध्ये श्यामबहादुरको नाममा चाँगुनारायण गा.वि.स वार्ड नं. ९ (ग) मा कि.नं. १८, २०, ६० मा जग्गा दर्ता रहेको र ऐ. वार्ड नं. ९ (क) को कि.नं. २० को जग्गा निजले मोही भै कमाउनु भएको छ। त्यस्तै, मदनबहादुर खत्रीको नाममा पनि चाँगुनारायण गा.वि.स. वडा नं. ९(ग) कि.नं. ६१, ६२, ७० र ऐ. वडा नं. ९ (घ) को कि.नं. २१४, २४९ र २५९ को जग्गा नापी भई दर्ता भएको र निजले ऐ. वडा नं. ९(क) को कि.नं. १८९ को जग्गा मोहीमा कमाई आएका छन्। साथै मेरो नाममा पनि ऐ. चाँगुनारायण गा.वि.स वडा नं. ९(घ) को कि.नं. ४३४, ४३५, २३८, २२०, २३१ र २३६ समेतका जग्गाहरू नापी भई दर्ता भएका छन्। यसरी सबै अंशियारको नाममा अलग अलग जग्गा दर्ता भएकोबाट अंश भएको तथ्य किटानी रूपमा प्रमाणित

हुन्छ । साथै मैले जग्गा हक हस्तान्तरण गर्दा मिति २०३३।१।२३ मा पारीत र.नं. ६६० को राजिनामा लिखतमा वादी “ऋणिको भिन्न भएको जेठाजु” भनी साक्षी वसेको र सो हक हस्तान्तरण गरेको जग्गामा अन्य कसैको हक नभै म प्रतिवादी भक्तकुमारीको मात्र हक भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएवाट अचल सम्पत्ति पनि अलग अलग भोग बिक्री व्यवहार गरी आएको प्रमाणित हुन्छ । भूमिसुधार लागू हुँदा एउटै लगत नभरी अलग अलग लगत भरिएको र वादीले पनि आफ्नो अंश भोगको सम्पत्ति बिक्री व्यवहार गरेकोवाट हामीहरू बीच अंश भइसकेको प्रमाणित हुने हुँदा वादी दावीवाट अलग फुर्सदपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी भक्तकुमारी खत्रीको प्रतिउत्तर पत्र ।

प्रतिवादीहरू सीतादेवी खत्री, बलबहादुर खत्री, भरतबहादुर खत्री, पवनबहादुर खत्री, प्रकाशबहादुर खत्री तथा मदनबहादुर खत्रीका नामको म्याद मिति २०५२।४।१९ मा तामेल भएकोमा शुरु म्यादै गुजारी प्रतिउत्तर नफिराई वसेको देखिन्छ ।

रं नं. ६६० मिति २०३३।१।२३ को राजिनामा लिखतमा वादी साक्षी वसेको र उक्त सहिछाप वादीको हो भन्ने समेत व्यहोराको वादीका वा. राम गोपाल खत्रीको सनाखत वयान मिसिल सामेल रहेको ।

२०२८ सालमा वादी मानोसम्म छुट्टिएको, अंशियारहरू ४ जनाका नाउँमा आ-आफ्नो जोत सम्म लेखिएको जग्गामा भोग चलन गरी बसी आएका छन् । वादी प्रतिवादीका बाबुका नाउँको पैत्रिक सम्पत्ति रीतपूर्वक अंशवण्डा भएको छैन । पैत्रिक सम्पत्ति मध्ये कि.नं. २२३ क्षे. फ. २-१३-० को जग्गा २०५२ साल सम्म वादी गणेशबहादुरले तिरो तिरी जोत भोग गरी आएको मलाई थाहा छ । अंशवण्डा नभएको

हुँदा चारै जनाले ४ खण्डको १ खण्ड पैत्रिक सम्पत्ति पाउनु पर्छ, भन्ने समेत व्यहोराको वादीका साक्षी चन्द्र नारायण भडेलको बकपत्र ।

उदयबहादुरका छोरा बुहारीको बीचमा २०२० साल भन्दा अघिदेखि नै चल अचल सम्पत्ति घरसारमा वण्डा गरी आ-आफ्नो जोत भोग गर्दै आएका र नापीको समयमा पनि सोही बमोजिम नाप नक्सा गराएका हुन् । भक्त कुमारीको लोग्ने पहिले नै परलोक भएको हुँदा निजको हकको जग्गा भक्तकुमारी कै नाउँमा नापी गराएका थिए । सबै अंशियारहरूले २०२० साल अगाडि नै आ-आफ्नो भाग भोग चलन गरी खाई आएको हुँदा वादीले अंश पाउनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी लालबहादुर थापाको बकपत्र ।

मिति २०३३।१।२३ को राजिनामालाई अ.व. ७८ नं. बामोजिम सद्दे कीर्तमा वयान गराउँदा वादी वारेश निजको छोरा राम गोपाल खत्रीले स.ज. २ मा “मेरो बुबा साक्षी वसेको र उक्त राजिनामा र राजिनामामा लागेको सहिछाप मेरै बुवाको हो” भनी प्रमाणित गरिदिएको तथा १ नं. अनुसूची अर्थात पारीवारिक लगत र ७ नं. अनुसूची वादी प्रतिवादीले वेगलावेग्लै भरेकोले सो समेतवाट वादी प्रतिवादीको परिवार भिन्न वसेको देखिन्छ, यसवाट प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ अनुसार वादी पक्ष विवन्धित देखिएकोले प्रतिवादीहरूवाट अंश पाऊँ भन्ने वादी दावी पुग्न सब्दैन भन्ने समेत व्यहोराको शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५४।५।१८ को फैसला ।

विपक्षी भक्तकुमारी बाहेकका अन्य अंशियारहरूले अंश पाऊँ भन्ने वादी दावीलाई स्वीकार गरेको र विपक्षीले छुट्टाछुट्टै दर्ता भनी देखाउनु भएका जग्गाहरू ४ अंशियारका नाउँमा संयुक्त दर्ता भएको

भन्ने बुझिएका दर्ता श्रेस्ता उतारबाट देखिन्छ । १ नं. र ७ नं. फाँटवारी वेग्ला वेग्लै भरेकोले भिन्ना भिन्नै वसेको देखिने भन्ने शुरु फैसलाको आधारतर्फ फाँटवारीमा म वादीको भनी फाराममा देखाएको जग्गा र अन्य अंशियारको फाँटवारीमा देखाएको जग्गाहरू विपक्षी भक्तकुमारी समेतका नाममा संयुक्त दर्ता भई पूर्जा प्राप्त गरेको दर्ता श्रेस्ता भएकोमा फाँटवारी वेग्लै भरेको भन्ने सो निर्णयाधार हचुवा छ । गुठीबाट प्राप्त मिसिल समेतबाट अंश नभएको देखिएको अवस्थामा बुझिएका प्रमाणको वेवास्ता गरि सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको विपरीत हुने गरि भएको शुरुको फैसला अ.व. १८४ (क), १८५ नं. तथा अंशवण्डाको महलको ३० नं. तथा प्रमाण ऐन २०३१ को दफा ३ को कानूनी व्यवस्थाको समेत विपरीत हुँदा उल्टी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी गणेशबहादुर खत्रीको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मिति २०३३११२३ मा र.नं. ६६० मा विपक्षीबाट भएका लिखतमा यी पुनरावेदकले ऋणीको भिन्न भई वसेको जेठाजु भनी सहिछाप गरी भिन्न भई वसेको स्वीकार गरेको देखिन आउँछ । वादी पुनरावेदकले समुच्चा अंश नलिई नपाएबाट ४ भागको १ भाग अंशतर्फ दावी लिई फिराद परेको र नापीकै अवस्थामा पुनरावेदकको नाममा विभिन्न कित्ता जग्गा नापी भै निजको हकमा कायम हुन आएको समेतमा विवाद देखिएन । पुनरावेदकको दावीमा अवण्डा रहन आएको जग्गासम्ममा वण्डा गरिपाउँ भन्ने नभै समुच्चा वण्डा गरिपाउँ भन्ने रहेको देखिँदा पुनरावेदकले अंशबापत केही नपाएको नलिएको एकासगोलमा रहेको भन्ने कथनको प्रमाणिक पुष्ट्याई भएको नदेखिएको अवस्था देखिनआएबाट

शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५४।५।१८ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५५।१२।२९ को फैसला ।

प्र.भक्तकुमारी बाहेकका अन्य प्रतिवादीहरूले प्रतिवाद नै नगरी वादी दावीलाई स्वीकारी वसेका छन् भने विपक्षीले प्रतिउत्तरमा मेरो नाममा रहेको भनी उल्लेख गरेको कि.नं. २० र ६३ को जग्गा मेरो नाममा एकलौटी दर्ता नभै विपक्षी समेतका ४ अंशियारको नाममा सँगोल दर्ता भएको छ भन्ने कुरा पुर्जा श्रेस्ताबाट देखिँदा देखिँदै सोतर्फ दृष्टी दिइएको छैन । कि.नं. ४३४, ४३५, २३८, २२०, २३१ र २३६ समेतका जग्गा आफ्नो नाममा छुट्टै दर्ता छ भन्ने विपक्षीको जिकीर भुट्टा हो किनभने उपरोक्त कित्ताहरू मेरो पिता उदयबहादुरको नाउँमा लगत दर्ता तिरो भएको जग्गा हो । अंशवण्डाको ३० नं. को प्रावधानले भिन्न भैसकेको भन्न सो दफाले वर्णित गरे अनुसार सबै अंशियारको छुट्टा छुट्टै दर्ता देखिनु पर्नेमा सो केही नदेखिएको अवस्थामा समेत अंशवण्डाको ३० नं. को गलत व्याख्या गरिएको छ । ७ नं. फाराम भु.सु. ऐनको प्रयोजनको लागि भरिएको हो । त्यतिकै आधारमा अंश भएको भन्न नमिल्ने भनी सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भएको अवस्थामा वादी दावी नपुग्ने गरि गरिएको शुरुको फैसला सदर गर्ने गरी गरिएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा अंशवण्डाको १, २, ५, २०, २१, २२, २३, ३०, र ३५ नं., प्रमाण ऐन २०३१ को दफा ३, अ.व. १८४ (क) १८५ नं. तथा श्री सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको गम्भिर त्रुटि हुँदा मुद्दा दोहोर्याई हेरी सो फैसला उल्टी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी गणेशबहादुर खत्रीको यस अदालतमा परेको निवेदन पत्र ।

वादी गणेशबहादुरले भिन्नभएको जेठाजु भनी मिति २०३३।१।२३ को लिखतमा साक्षी वसेको र व्यवहार प्रमाणबाट वादी प्रतिवादीहरू छुट्टिई भिन्न वसेको भन्ने आधारमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर भएको देखिन्छ । अंशवण्डाको लिखत भए नभएको र बाबु उदयबहादुरका नामको दर्ता फोड गरी वादीका नाममा के कति जग्गा दर्ता भएको हो सो नबुझि तथा मानो छुट्टिएकाले भिन्न भनी लेखेको भएतापनि अचल सम्पत्ति अंशवण्डा भएको छैन भन्ने वादी लेखलाई प्रमाण नबुझि भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा अंशवण्डाको ३० नं. प्रमाण ऐन २०३१ को दफा ५४ तथा ने.का. प. २०४७, भाग ३२, नि.नं. ४०८३, पृष्ठ १८५, पुनरावेदक कुदुस मुसलमान समेत र विपक्षी हसमती मुसलमाननी समेत भएको अंश मुद्दामा “प्रमाणको अभावमा वादी प्रतिवादीका नाममा जग्गा रहेको नाताबाट अंशवण्डा भएको भनी अनुमान गर्न नमिल्ने” भनी प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तको प्रतिकूल देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड (क) र (ख) को आधारमा मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ । प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदन दायरीमा दर्ता गरि विपक्षी भिकाई आएपछि वा अवधि भुक्तान भएपछि लगाउका नि.नं. ५६४१, ५६४२, ५६४३ र ५६४४ का मुद्दाहरू समेत साथै राखी नियमानुसार गरि पेशगर्नु भन्ने समेत यस अदालतको आदेश ।

वादी प्रतिवादीहरूका मूल पुर्खा उदयबहादुर खत्रीले मिति २०२१।१।२५ मा भूमिसुधार कार्यालयमा दाखिल गरेको ७ नं. फाँटवारीमा उल्लिखित भक्तपुर जिल्ला चाँगुनारायण गा.वि.स वडा नं. ९ कि.नं.

२९७३, २३४३, १७८४, २१११, ३१, ५१८, ५२३, ७२८, ७५८ र ८०२ समेतका जग्गा हाल सर्भे नापीमा कुन कुन कित्ता कायम भै कस कसका नाउँमा के कति कि नं. क्षेत्रफलको जग्गा दर्ता भएको छ सो सम्बन्धमा अ.वं. १३३ नं. बमोजिम वादी प्रतिवादीहरूको कागज गराई सो बमोजिमको जग्गाको दर्ता उतार प्राप्त भएको भए सोही अनुसार र प्राप्त नभएको भए खुलाएका कित्ता जग्गाहरूको दर्ता उतारको प्रतिलिपि सम्बन्धित कार्यालयबाट भिकाई आएपछि लगाउका मुद्दा साथै राखी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६१।६।१३ को आदेश ।

प्रमाणको नाउँसारी मुद्दाको मिसिलबाट स्व.पिता उदयबहादुरको जग्गा चारै जना अंशियारको नाउँमा संयुक्त नामसारी दाखिल खारेज भै आएको र भूमि सम्बन्धी नियमहरू, २०२१ को अनुसूची १ र ७ नं. का जग्गाहरू विधिवत् दर्ता फुटी अंशियारहरूको नाउँमा दर्ता भएको देखिँदैन । २०२८ सालमा मानो भिन्न भएको भन्ने फिरादको प्रकरण ३ मा उल्लेख भएकोमा प्रतिवादीहरूले सो कुरामा विवाद गरेको नहुँदा र २०२८ साल सम्म उल्लेख भएको साल महिना जनिएको अवस्था नहुँदा २०२८ साल चैत्र मसान्तलाई मानो छुट्टिएको मिति कायमगरि दुवै पक्षबाट अंश लाग्ने सम्पत्तिको मुलुकी ऐन अंशवण्डाको २०, २१, २२, २३ नं. बमोजिम तायदाती फाँटवारी लिई परस्परमा सुनाई कानूनन लाग्ने कोर्टफी लिई लगाउका मुद्दा साथै राखी नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६१।१।२४ को आदेश ।

यस अदालतको मिति २०६१।१।२४ को आदेश बमोजिम वादी गणेशबहादुर खत्रीको मु.स गर्ने राम गोपाल खत्री र सुरेश खत्रीले मिति २०६२।२।१६ मा पेश गरेको तायदाती फाँटवारी र प्रतिवादी मध्येकी

भक्तकुमारी खत्रीको मु.स गर्ने मन विष्टले मिति २०६२।३।३१ मा पेश गरेको तायदाती फाँटवारी मिसिल सामेल रहेको ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ता कमलबहादुर बोगटीले २०२८ साल देखि मानोसम्म छुट्टिएको वण्डा भएको छैन भन्ने पक्षको दावी भएर नै भिन्न बसेको भनी २०३३ सालमा लिखतमा लेखेको तथ्यलाई उल्टो अर्थ गरी अंश भैसकेको भनी ठहर गर्न मिल्ने होइन । वादी प्रतिवादी बीच दर्ता फुटेको छैन । अंश भएको लिखत प्रमाण छैन । मानो छुट्टिनु नै अंशवण्डा हुनु होइन । अंशवण्डाको ३० नं. को व्यवस्था अनुसार वण्डा भै सकेको मान्नुपर्ने आधार प्रमाण केही छैन । विना आधार अंश नपाउने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर हुनु पर्दछ भन्ने समेत लिखित बहसनोट पेश गर्नु भयो । प्रत्यर्थीतर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री इश्वरी भट्टराईले वादी प्रतिवादीहरू पहिला देखि भिन्न भई बसेका हुन् । भक्त कुमारीले जग्गा हक हस्तान्तरण गर्दा भिन्न भएको जेठाजु भनी यिनै वादी गणेशबहादुर खत्री साक्षी बसी सहीछाप गरी अलग बसेको स्वीकार गरेका छन् । अलग-अलग जग्गा नापी, दर्ता भई गुठीको जग्गामा मोहियानी हक पनि अलग-अलग जनिएको छ । २०२८ सालदेखि अलग रहेको भनी वादीले स्वीकार गरेको र गुठीको जग्गा प्रतिवादी भक्त कुमारीले निरन्तर रुपमा कमाएको जग्गा समेत वण्डा लाग्छ भन्न मिल्दैन । लिखत, भोग प्रमाण समेतबाट वादी र प्रतिवादीहरू सगोलको अंशियार नहुँदा वादीले अंशमा दावी गर्न मिल्दैन । पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

यसमा पुनरावेदकतर्फबाट प्रस्तुत भएको विद्वान अधिवक्ताको लिखित बहसनोट तथा प्रत्यर्थीतर्फका विद्वान अधिवक्ताको बहस जिकिर सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतले वादी दावी नपुग्ने ठहराई गरेको फैसला सदर हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा बाबु उदयबहादुरका ४ छोरोमा जेठो म फिरादी, माहिलो रामबहादुर, साहीलो श्यामबहादुर र कान्छो मदनबहादुर भएकोमा बाबु उदयबहादुर, आमा, माहिलो रामबहादुर र साहिलो श्यामबहादुरको परलोक भइसकेको छ । हाल जिवित अंशियारमा जेठो म फिरादी-१ माहिलो रामबहादुरको हक खाने निजको श्रीमती भक्त कुमारी-१, साहिलो श्यामबहादुरको हक खाने निजको श्रीमती सीता देवी र छोराहरू वलबहादुर, भरतबहादुर, पवनबहादुर, प्रकाशबहादुर-१ र कान्छो मदनबहादुर गरि ४ अंशियार भएकोमा बाबुको २०२८ सालमा मृत्यु भएपछि हामी दाजु भाईहरू चल सम्पत्ति सोही बखत लिई मानो छुट्टीई वसेका छौं । अचल सम्पत्ती वण्डा नभई सँगोलमा नै भएको र निजहरूले मलाई जीविकाको लागि थोरै मात्र सम्पत्ति दिएको हुँदा सम्पूर्ण सम्पत्तिको ४ भाग लगाई ४ भागको १ भाग अंश छुट्टयाईपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद दावी भएकोमा भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट वादी दावी पुग्न नसक्ने गरी भएको फैसला सदर हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उपर दोहो-याई पाऊँ भन्ने निवेदन परी दोहोच्याउने निस्सा

प्रदान भई निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निम्न विषयमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

(क) वादी दावी बमोजिम वादीले प्रतिवादीहरूबाट अंश पाउने हुन होइनन ?

(ख) पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचारगर्दा वादी प्रतिवादीहरू बीच नातामा विवाद नदेखिई मुख मिले तापनि मूल रूपमा अंशमा विवाद रहेको देखिन्छ । वादी तथा प्रतिवादीहरूका बाबुको २०२८ सालमा मृत्यु भएपछि दाजु भाईहरू चल सम्पत्ति लिई सोही बखतदेखि मानो छुट्टिई वसेको कुरा वादीले स्वीकार गरेको देखिन्छ । अचल सम्पत्ति मा अंशबण्डा नभएकोले त्यसबाट अंश पाऊँ भन्नेसम्म वादीको दावीतर्फ विचार गर्दा स्व.उदयबहादुर खत्रीका चार छोराहरू मध्ये यी वादी जेठा छोरा हुन् । निज उदयबहादुर २०२८ सालमा परलोक भएकोमा विवाद देखिदैन । तर २०२८ साल भन्दा अगावै २०२१ सालमा सर्वे नापी हुँदा उदयबहादुर लगायत निजका चारै छोराहरूका नाममा अलग-अलग नापी भई सोही अनुसार अलग-अलग जग्गा दर्ता भएको समेत देखिन्छ । यी वादीका नाममा पनि चाँगु नारायण गा.वि.स.वडा नं.९(ग) को कि.नं.२० र ६३ का रैकर जग्गा सर्वे नापीबाट नापी दर्ता भएको पाइन्छ । गुठी जग्गाधनी भएको सोही गा.वि.स. वडा नं. ९(क) कि.नं. १८, १९ र १९० का जग्गाहरू वादी गणेशबहादुरको मोहीमा दर्ता भएको समेत छ । अन्य अशियारहरूका नाममा पनि अलग-अलग जग्गा दर्ता रहेको छ ।

३. यसको अतिरिक्त नापीको समयमा १ नं. पारीवारिक लगत तथा सम्पत्तिको फाँटवारी ७

नं. अनुसूची पनि यी वादी तथा प्रतिवादीहरूले आ-आफ्नो नाममा अलग अलग भरी सोही अनुसार नापी दर्ता भई भोग गरी आएको तथ्य पेश भएका प्रमाण कागजातहरूबाट देखिएको छ । उदयबहादुरका माहिला छोरा रामबहादुर खत्रीको मृत्यु पश्चात् निजको अंश हकको जग्गा निजकी श्रीमती प्रतिवादी भक्त कुमारीको नाममा आएको अवस्था छ । सर्वे नापीको समयमा नै सम्पत्ति आ-आफ्नो नाममा गराई आफ्नो हकको हुन आएको जग्गा मध्ये भक्तपुर जिल्ला चाँगु नारायण गा.वि.स वडा नं. ९(घ) को कि.नं. २२३ को जग्गा मिति २०३३।१।२३ मा र.नं. ६६० बाट प्रतिवादी भक्तकुमारीले रामप्रसाद लुइटेलाई राजिनामा लिखत पारीत गरीदिंदा उक्त लिखतको साक्षीको महलमा यी वादीले आफूलाई दाता भक्त कुमारीका भिन्न बसेको जेठाजु भनी सहीछाप गरेको देखिन्छ । कुनै पनि अशियारले आफ्नो अंश भाग नलिएको अवस्थामा सगोलको सम्पत्ति एक अशियारले अन्य व्यक्तिलाई कुनै पनि व्यहोराले हक हस्तान्तरण गर्दा भिन्न बसेको भनी सहीछाप गर्ने प्रश्न नै उठ्दैन । वादीको मुद्दा सकार गर्ने निजको छोरा रामगोपाल खत्रीले अ.बं. ७८ नं. बमोजिम बयान गर्दा मिति २०३३।१।२३ को र.नं. ६६० को राजिनामा लिखतमा मेरो बुबा साक्षी बसेको र उक्त लिखतमा लागेको सहीछाप मेरो बुबाको हो भनी लिखत सद्दे भएको भनी स्वीकार गरेको पाइन्छ ।

४. अंशको हक जन्मबाटै व्यक्तिले प्राप्त गर्ने हुनाले यो कुण्ठित हुनु हुदैन तर जे जति भए पनि एक पटक अंश लिई सकेपछि सो हक समाप्त हुन्छ । अंशमा दोहोरो दावी गर्न पाउने अधिकार कानूनले कसैलाई पनि प्रदान गरेको छैन । अंशबण्डा सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था हेर्दा अशियारहरू

बीचको अंशवण्डाको लिखत रजिष्ट्रेशन पारीत हुनै पर्ने व्यवस्था अंशवण्डाको ३० नं. र रजिष्ट्रेशनको १ नं. ले गरेको छ जुन प्रस्तुत मुद्दामा यी वादी प्रतिवादी बीच भएको छैन । तर सोही अंशवण्डाको ३० नं. ले कानूनबमोजिमको लिखत नभएमा पनि भोग, व्यवहार प्रमाणबाट अंशवण्डा हुन सक्ने अवस्थालाई पनि कानूनी मान्यता प्रदान गरेको छ । अंशवण्डाको महलको ३० नं. मा मुलुकी ऐन सातौँ संशोधनले २०३४।१।२७ देखि भएको संशोधनबाट सो मितिसम्म घरसारमा नरम गरम मिलाई अचल अंशवण्डा गरी छुट्टिई आफ्नो-आफ्नो हिसाब भागशान्ति बमोजिम लिई पाई दाखिल खारेज समेत गराई सकेको वा वण्डाबमोजिम आफ्नो-आफ्नो भागको अचल छुट्टा छुट्टै भोग विक्री व्यवहार गरेकोमा व्यवहार प्रमाणबाट वण्डा भइसकेको ठहरेमा पछि वण्डापत्र रजिष्ट्रेशन भएको छैन वा वण्डा घटी बढी असल कमसल भयो भन्न नपाउने समेत कानूनी व्यवस्था गरिएको छ । प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा हेर्दा बाबु उदयबहादुर र निजका चार छोराहरूको नाममा अलग-अलग पारीवारिक लगत, ७ नं.फाँटवारी लगायत अलग-अलग २०२१ सालको सर्वे नापीमा नै नापी भई सोही बमोजिम अलग-अलग पक्ष भएर यी वादीले लिखित रुपमा आफू भिन्न भएको भनी स्वीकारी सकेपछि, अचल सम्पत्तिमा वण्डा भएको छैन भन्न सक्ने अवस्था रहेको देखिन आएन ।

५. अंशवण्डाको ३० नं. अनुसार वादी प्रतिवादी बीच पहिल्यै २०२१ सालमा सर्भे नापी हुँदाका बखत पैत्रिक सम्पत्ति आ-आफ्नो नाममा नापी गराई घरसारमा नरम गरम मिलाई हिसाब शान्ति भोग गरेको तथ्य पेश भएको प्रमाण कागजातबाट देखिन आएको छ । यसै सन्दर्भमा “

वादी स्वयंले आफू भिन्न भएको भनी उल्लेख गरे पछि, भिन्न भएको छैन भन्न विवन्धनको सिद्धान्त समेतले नमिल्ने” भनी ने.का.प. २०४३,अङ्क ३, नि.नं.२६६४, राम स्वरुप सहनी मलाह विरुद्ध राम सेवक सहनी मलाह समेत भएको लिखत बदर मुद्दामा संयुक्त इजलासबाट तथा “अंशवण्डाको ३० नं. ले आफ्नो आफ्नो भागको अचल छुट्टाछुट्टै भोग विक्री व्यवहार गरेकोमा व्यवहार प्रमाणबाट वण्डा भई सकेको ठहरेमा वण्डापत्र रजिष्ट्रेशन नभएको वा घटी बढी असल कमसल भएको भन्न नपाउने र वादी प्रतिवादीले आ-आफ्नो भागको अचल छुट्टा छुट्टै भोग विक्री व्यवहार गरेको प्रमाणबाट पुष्टि भएको देखिदा वादीले प्रतिवादीबाट अंश भाग छुट्टाई लिन पाउने अवस्था देखिन नआउने ” भनी ने.का.प.२०५३, अङ्क ११, नि.नं. ६२९२ पृ.८०२ संयुक्त इजलासबाट गंगाबहादुर महर्जन विरुद्ध राम महर्जन भएको अंश चलन मुद्दामा कानूनी सिद्धान्त प्रतिपादित भइसकेको छ । यस्तै “अन्य तथ्यबाट वादी प्रतिवादी भिन्न भई बसेको प्रमाणित भईरहेको अवस्थामा वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने नदेखिने ” भनी ने.का.प.२०५६, नि.नं. ६८२४ पृ.८५५ पूर्ण इजलास भीमराज गिरी विरुद्ध मु.स गर्ने मैया गिरी भएको अंश मुद्दामा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट सिद्धान्तहरू प्रतिपादन भएको देखिन्छ । उक्त सिद्धान्तहरूको आधारमा र प्रस्तुत मुद्दामा मिशिल सामेल अन्य प्रमाणहरूबाट यी वादी प्रतिवादी भिन्न नभई सगोलमा नै रहेको भनी मान्न मिल्ने देखिदैन ।

६. अब यी वादी, प्रतिवादीहरूका बाबु उदयबहादुरका नामको जग्गा निजको परलोक भए पछि सगोलमा नामसारी गराएको भन्ने पुनरावेदन

जिकिर तथा यस अदालतबाट दोहो-याउने निस्सा प्रदान गर्दा लिएका आधारतर्फ विचार गर्नु पर्ने हुन आउँछ। सो सम्बन्धमा हेर्दा प्रस्तुत फिराद पर्दासम्म यी वादी प्रतिवादीहरू सगोलमै रहे बसेको भन्ने वादीको भनाई नै छैन। २०२८ सालमा मानो छुट्टिए सम्मको कुरा फिरादपत्रमा स्वयं वादीले स्वीकार गरेको अवस्था छ। सगोलमा रहनु र संयुक्त दर्ता हुनु दुई अलग-अलग अवस्था हुन्। अंश नलिई सगोलमा रहेको बेला कुनै अंशियारको परलोक भएमा निजको नामको सम्पत्ति कुनै एक अंशियारको नाममा नामसारी भए पनि त्यसबाट सबै अंशियारको भाग लाग्छ। तर अंशबण्डा भई सकेपछि कुनै एक अंशियारको परलोक भएपछि निजको सम्पत्ति अन्य अंशियारहरूको संयुक्त नामसारी दर्ता गराएका छन् भने सो संयुक्त नामसारी दर्ता गराएकै आधारमा ती अंशियारहरूलाई सगोलको अंशियार भन्न मिल्दैन।

७. मिसिल सामेल रहेको नामसारी सम्बन्धी मिशिल हेर्दा उदयबहादुरको नामको जग्गा यी वादी प्रतिवादीहरूले सगोलमा संयुक्त दर्तासम्म गराएको देखिन्छ। भिन्न भएको बाबुको परलोकपछि निजका नामको बाँकी रहेको जग्गा वा अचल जेथामा कानूनबमोजिम अन्यथा भएमा बाहेक निजका जीवित छोरा-छोरीहरू सबैको भाग लाग्नु स्वभाविकै हो। त्यस्तो अवस्थामा संयुक्त नामसारी गराइएको जग्गामा सबै दर्तावालाहरूको बराबर भाग लाग्छ र आफूले चाहेको बेला आफ्नो भागसम्म छुट्याई लिन पाउने पनि हुन्छ। तर बाबुको नामको जग्गा निजको परलोक पछि पहिला देखि भिन्न भई बसेका छोराहरूले सगोलमा वा संयुक्त रूपमा नामसारी गराएवाटै अंशबण्डाको प्रयोजनका लागि तिनीहरूको

स्थिति सगोलको अंशियार जस्तो हुनजाने भनी अर्थ गर्न मिल्दैन। किनभने भोग, व्यवहारबाट होस वा अंशबण्डाको लिखत पारीत गराएर होस भिन्न भएका अंशियारहरू पुनः अंश जोडिएको लिखत पारीत नभए सम्म तिनीहरूलाई सगोलको अंशियारको संज्ञा दिन मिल्दैन। त्यस कारण सगोलमा नामसारी गराएको कारण प्रतिवादीहरूबाट यी वादीले अंश पाउनु पर्ने भन्ने निस्सामा लिइएको आधार र पुनरावेदन जिकिरसँग यो इजलास सहमत छैन।

अब दोश्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा वादी प्रतिवादीले १ नं. पारीवारिक लगत र ७ नं. फाराम छुट्टा छुट्टै भरेको देखिन्छ भने २०३३।१।२३ को रजिष्ट्रेशन पारीत राजिनामा लिखतमा यी वादी गणेशबहादुर खत्रीले भिन्न बसेको जेठाजु भनी सहीछाप गरेको समेत देखिदा वादी प्रतिवादीहरू सगोलका अंशियारहरू रहेछन् भनी मान्न मिल्ने देखिएन। लिखत प्रमाण, व्यवहार, भोग, बिक्री समेतबाट यी वादी प्रतिवादीहरूबाट अलग भिन्न भएको पुष्टि भएको अवस्थामा हाल आएर वादीले प्रतिवादीहरूसँग अंशमा दावी गर्न मिल्ने देखिएन। तसर्थ वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५५।१२।२९ को इन्साफ मनासिव हुँदा सदर हुने ठहर्छ। वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिशिल नियमानुसार बुझाईदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या. कृष्णप्रसाद उपाध्याय
इति संवत् २०६६ वैशाख १६ गते रोज ४ शुभम्।
इजलास अधिकृत (शा.अ.)-दीपक ढकाल

निर्णय नं. ६०६८

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
संवत् २०६० सालको दे.पु नं. ६९४४
फैसला मिति: २०६५।११।१९।२

मुद्दा :-अंश ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: रौतहट जिल्ला गा.वि.स रंगपुर
वडा नं ४ बस्ने राजवीर खाँ थारु

विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: रौतहट जिल्ला गा.वि.स रंगपुर वडा नं
४ बस्ने वहोरी खाँ थारु

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या. श्री एकराज आचार्य
पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. कल्याण श्रेष्ठ

मा.न्या.श्री आत्माराम भट्टराई

- अंशियारहरूको आफ्नो भोग ब्यवहार बमोजिम कानूनद्वारा उपलब्ध अनेक उपाय मध्ये कुनै पनि उपाय अवलम्बन गरी आफ्नो ब्यवहार मिलाउन स्वतन्त्र हुने तर यसको तात्पर्य बकसपत्रबाट पाएकोलाई अंशबण्डा नै हो भनी सामान्य अर्थ गर्नुपर्ने वा अंशबण्डा लिखतको विकल्पको रुपमा मान्यता प्रदान गर्न भने नहुने ।
- पाउनु पर्ने जति आफ्नो अंशहकको सम्पत्ति जुनसुकै माध्यमबाट प्राप्त

गरिसकेको ब्यक्तिले अर्को पक्षसँग रहेको उक्तै सम्पत्तिबाट पुनः आफ्नो अंश हक खोज्दै जान नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.३)

- अंशको हक जन्मबाटै ब्यक्तिले प्राप्त गर्ने हुनाले यो कुण्ठित हुनु हुँदैन तर जे जति भए पनि एक पटक अंश लिई सकेपछि सो हक समाप्त हुन्छ । जुन सुकै ब्यहोराबाट भए पनि आफूले प्राप्त गर्ने भाग जति प्राप्त गरे पछि अंशबण्डाको लिखत नभएको भन्ने आधारमा पटक पटक अंशमा दावी गर्न र अंश पाई रहने भन्ने स्थिति स्वीकार्य हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- बकसपत्र प्राप्त गर्नुपूर्व आफ्नो नाममा कायम रहेको जग्गा बिक्री गरेको अवस्थामा अंशबण्डाको लिखत कै अभावको कारणले मात्र अंशबण्डा नभएको भनी मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- ब्यक्तिले पैत्रिक सम्पत्ति पाउने हकबाट विमुख हुन नहुने, जुनसुकै ब्यहोराबाट भए पनि सम्पत्ति प्राप्त गरी सकेको छ भने त्यो अवस्थामा अंशबण्डाको लिखत पारीत नभएको भनी दावी गरी रहन पाउने र अदालतले अंश दिलाइ दिइरहने अवस्था हुनु नहुने ।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय
श्री शम्भु थापा र इन्द्र खरेल

प्रत्यर्था वादी: विद्वान अधिवक्ता श्री सत्यमोहन जोशी अवलम्बित नजीर:

- ने.का.प. २०६३, नि.नं. ७७६१ पृ. ११७६
  - ने.का.प. २०५३, अङ्क ११, नि.नं. ६२९२ पृ. ८०२
- सम्बद्ध कानून:
- अंशवण्डाको ३० नं. र रजिष्ट्रेशनको १ नं.

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: पुनरावेदन अदालत हेटौडाको फैसला उपर पर्न आएको प्रस्तुत पुनरावेदन न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ९ (१)(ग) ले यसै अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।

मुल पुरुष राम शरणको २ छोरोमा जेठा म वादीको बाबु सुखल खाँ र कान्छा राजवीर खाँ हुनुहुन्छ । जेठा सुखलको १ मात्र श्रीमती तथा १ मात्र छोरा म वादी वहोरी खाँ भई हजुरबुबा राम शरण, बुबा सुखल चौधरी लोग्ने-स्वास्ती आ-आफ्नो काल गतिले स्वर्गवास भई सकेपछि हामी वादी प्रतिवादीहरू सगोलमा बसी आएकोमा सगोलको सम्पत्तिहरू प्रतिवादीले हिनामिना गर्न लागेको र अंश माग्दा नदिएकोले फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सो दिन सम्मको चल अचल सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी प्रतिवादीबाट दाखल गराई २ भागको १ भाग अंश दिलाइ मेरा नाममा दर्ता समेत गराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको फिराद दावी ।

वादी मेरो सगोलको अंशियार नभएकोले अंश दिनु पर्ने होइन छैन । वादीको बाबु सुखल खाँ थारु तथा म प्रतिवादी दुबै दाजु भाइ सभै नापी हुनु भन्दा पहिले २०१६ साल बैशाख महीनामा नै उसै बखत

भएको सबै पैत्रिक सम्पत्ति जग्गा घर छोडी घरसारमा नै नरम गरम मिलाई बाँडफाँड गरी भिन्न भई बसी आएकोमा सभै नापी हुँदा आ-आफ्नो अंश भागको जग्गा एकलौटी भनी नापी गराएको हो । सोही बखत मोहीको १ नं. लगत, ७ नं. फाँटवारी छुट्टा छुट्टै भरेको छ । खरीद बिक्रीको व्यवहार समेत अलग-अलग गरेको प्रमाण समेतबाट वादी भिन्न भएको प्रमाणित भएको हुँदा वादीलाई अंश दिनु पर्ने होइन भन्ने प्रतिवादीको प्रतिउत्तर जिक्ति ।

वादी प्रतिवादी सगोलका अंशियार हुन । निजहरू बीच अंशवण्डा भएको छैन । वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउनु पर्ने हो भन्ने समेत व्यहोराको वादीका साक्षी सौखी चौधरीले गरेको बकपत्र ।

वादी अलगिया हुँदा निजले प्रतिवादीबाट अंश पाउनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी राम किसुन दासले गरेको बकपत्र ।

नापीका बखत वादी प्रतिवादीले जग्गा छुट्टा छुट्टै दर्ता गरी आफ्नो जग्गा बिक्री समेत गरेको देखिएबाट वादी प्रतिवादी घरसारमा नरम गरम मिलाई भाग छुट्टाई दर्ता गरी भोग चलन गरी बिक्री व्यवहार समेत गरेको देखिएको र अंशवण्डाको ३० नं. ले २०३४।९।२७ भन्दा अगाडि नै वादी र प्रतिवादी छुट्टै भिन्न भएको देखिन आएकोले वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने ठहर्ने भन्ने समेत व्यहोराको रौतहट जिल्ला अदालतको मिति २०५८।३।१९ को फैसला ।

मेरो बाबु सुखलको मोहीको १नं. लगत छैन भन्ने कुरा भूमिसुधार कार्यालयको पत्रबाट देखिएको र ७ नं. फाँटवारी पनि अलग नभएको र म वादी सगोलको अंशियार देखिएको अवस्थामा अंश नपाउने गरी ठहर गरेको जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी वादी दावी बमोजिम

अंश दिलाइ पाऊँ भन्ने समेत ब्यहोराको वादीको पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा पर्न आएको पुनरावेदन जिकिर ।

यसमा अंशियार अंशियार बीच ब्यवहार भएको नदेखिएको र अंश प्राप्त गरेको प्रमाण समेत नरहेको अवस्थामा अलग-अलग नापी भएको जग्गा बिक्री गरेको भनी ब्यवहार प्रमाणबाट अलग भएको भनी लिएको आधार अंशबण्डाको ३० नं. समेतको परिप्रेक्षमा मिलेको नदेखिदा शुरु फैसला फरक पर्न सक्ने भई विचारणीय हुँदा अ.बं. २०२ नं तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम विपक्षी भिकाई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौँडको आदेश ।

पुनरावेदक वादीको बाबु सुखल खाँ थारु र म प्रतिवादी दुवै दाजु भाइ सभै नापी अगाडि नै २०१६ साल बैशाख महीनामा नै पैत्रिक सम्पत्ति घरसारमा नै बाँडफाँड गरी भिन्न भई आ-आफ्नो हक भोगको जग्गा छुट्टा छुट्टै सभै नापी गराई मोहीको १ नं. लगत तथा ७ नं. फाँटवारी पनि छुट्टा छुट्टै भरी भोग चलन गरी आएका छौ । वादीले आफ्नो नाममा रहेका जग्गा विभिन्न मितिमा विभिन्न ब्यक्तिलाई सुकी बिक्री गरी सकेपछि बेइमानीको नियतले भुट्टा मुद्दा दिएका हुदा शुरु रौतहटको फैसला सदर कायम गरिपाऊँ भन्ने प्रतिवादीको लिखित प्रतिवाद ।

यसमा वादीको नाममा २०२१।२०२२ सालको नापीमा जग्गा दर्ता भएको भन्ने प्रतिवाद जिकिर बमोजिमका प्रमाणित फिल्ड बुक र तत्कालीन दर्ता उतार प्रतिवादीबाट पेश गर्न लगाई वादी बहोरी खाँ थारुले २०३९।३३० मा राजवीर खाँबाट हा.ब. गरी लिएको लिखतको प्रमाणित नक्कल वादीबाट पेश गर्न लगाउने, प्रतिवादी राजवीर खाँले २०२१ सालमा

पेश गरेको ७ नं. फाँटवारीमा उल्लिखित जग्गाहरू के कसरी दर्ता सदै आए सो विवरण प्रतिवादीबाट खुलाउन लगाई सके सम्म तत्सम्बन्धी लिखतहरू पनि प्रतिवादीबाट दाखेल गर्न लगाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौँडको आदेश ।

यसमा आदेशानुसार वादीबाट हा.ब. को लिखतको प्रमाणित नक्कल तथा प्रतिवादीबाट जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा र फिल्ड बुक समेतको प्रमाणित नक्कल पेश भएको ।

यसमा पुनरावेदक वादी र प्रत्यर्थी प्रतिवादी बीच नातामा विवाद नभई मुख मिलेकै देखिएको, भूमि सम्बन्धी ऐन नियमको प्रयोजनको लागि खडा भएको फिल्ड बुकमा उल्लेख भए बाहेक यी पुनरावेदक वादीले अंश बापत बाबु सुखल खाँ वा बाजे राम शरणका नामबाट जग्गा दर्ता नामसारी भई आएको मिशिलबाट नदेखिएको र अंशियार मध्ये कुनै एक ब्यक्तिले आफ्नो नाम दर्ताको जग्गा हक छोडी दिए उपर अर्को अंशियारले उजूरी गरी बदर वातिल नगराएको अवस्थालाई अंश भई सकेको भन्न मिल्ने समेत नदेखिदा कानूनबमोजिम अंशबण्डा भएको वा ब्यवहार प्रमाणबाट छुट्टि भिन्न भएको तथ्ययुक्त सबुद नभई सगोलका अंशियार देखिएको हुँदा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सोही दिन सम्मको बण्डा गर्नु पर्ने सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी अंशबण्डाको २०,२१,२२ र २३ नं. बमोजिम दुवै पक्षबाट दाखेल गराई सो को आधारमा नपुग कोर्टफी समेत पुनरावेदक वादीबाट लिई पेश हुन आएको जग्गाको दर्ता उतार समेत सम्बन्धित मालपोत कार्यालयबाट लिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौँडको आदेश ।

यसमा आदेशानुसार वादी प्रतिवादीबाट पेश भएको बण्डा गर्नु पर्ने चल अचल सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी र दर्ता उतार पेश भएको ।

अंशबण्डाको ३० नं. अन्तर्गत व्यवहार प्रमाणको आधारमा बण्डा छुट्टिएको ठहरिनलाई मुलुकी ऐन सातौँ संशोधन भन्दा अगावैको प्रमाणको आधार लिनु पर्ने हुन्छ । सो अगावैको अवस्थामा वादीको नाममा दाखेल दर्ता बिक्री व्यवहार आदी केही भएको पाइदैन । यसरी अंशबण्डाको ३० नं. को पूर्वावस्था नभएको अवस्थामा पछिका मितिमा अंशियारले आफ्नो नामको कुनै सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण गरेको आधारमा मात्र अंशबण्डाको ३० नं. बमोजिम भाग शान्ति बण्डा छुट्ट्याई भोग बिक्री व्यवहार गरेको मान्न नमिल्ने हुनाले वादीले अंश पाउन बाँकी नै देखियो । तसर्थ प्राप्त तायदाती बमोजिम ऋणको हकमा साहूको दावी परेका बखत ठहरे बमोजिम हुने र अरुमा तायदातीमा उल्लेख गरेको सम्पत्ति माग बमोजिम आधा अंश पाउने ठहर्छ । सो ठहराउनु पर्नेमा शुरुले वादी दावी नपुग्ने ठहराएको इन्साफ नमिलेकोले उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौडाको मिति २०५९।९।२४।२ को फैसला

विपक्षी वादीको बाबु सुखल खाँ थारु र म सर्भे नापी भन्दा अगाडि नै २०१६ साल वैशाखमा पैतृक सम्पत्ति घरसारमा नै वाडफाँड गरी भिन्न भै २०२१ । २०२२ सालको सर्भे नापीका बखत आ-आफ्नो हक भोगको जग्गालाई छुट्टा छुट्टै सर्भे नापी गराएकोबाट मोहीको १ नं. को पारिवारिक लगत तथा ७ नं. फाँटवारी समेतबाट हाम्रो सम्पूर्ण व्यवहार छुट्टाछुट्टै गरी आएका छौ । वादीले मबाट मिति २०३९।३।३० मा ज.वि.१-८-५ हालैको बकसपत्र लिखत पारीत गरी लिएको जग्गा मिति २०४५।२।४,

२०५७।२।१, २०५७।३।१२ मा बिक्री गरी खाई सम्पत्तिविहीन भएपछि अंशमा दावी गर्न आएकोमा पुनरावेदन अदालतले अंश पाउने ठहर गरेको मिलेको छैन । पहिले व्यवहारिक अहिले कानूनी अंशबण्डा गर्नु वा हुनुले वादीको व्यवहारलाई पटक पटक गरी छुट दिइएको कारणबाट प्रत्यक्ष रुपमा दोहोरो अंशको भार खेप्नु पर्ने कुनै कानून समेतले नमिल्ने हुँदा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुदा बदर गरी वादी दावीबाट फूसदपाऊँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर ।

यसमा पुनरावेदक प्रतिवादीले आफूसँग रहेको सम्पूर्ण सम्पत्तिको रोखपोख मिलाई आधा जति सम्पत्ति प्रत्यर्थी वादीलाई मिति २०३९।३।३० मा हालैको बकसपत्र पारीत गरी हक हस्तान्तरण गरेको देखिन आउँछ । बकसपत्रबाट पाएको उक्त सम्पत्ति अन्यत्र हक हस्तान्तरण गरी सकेपछि मात्र प्रत्यर्थी वादीले प्रस्तुत अंश मुद्दा दायर गरेको देखिदा उक्त बकसपत्रमा अंश बापत भन्ने व्यहोरा नजनिएको कारणले मात्र वादी प्रतिवादी बीच अंशबण्डा नभएको मानी वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौडाको फैसला त्रुटिपूर्ण भई फरक पर्न सक्ने देखिदा अ.ब. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी वादीलाई भिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीकातर्फबाट विद्वान अधिवक्ता शम्भु थापा र इन्द्र खरेलले वादीले प्रतिवादीबाट मिति २०३९।३।३० मा बकसपत्र प्राप्त गरेको जग्गा बकसपत्र पारीत गरी लिएको भोली पल्ट नै ज.वि.०-७-० र त्यसपछि विभिन्न मितिमा अन्य ब्यक्तिलाई बिक्री गरी आफ्नो नाममा १० धुर घडेरी जग्गा

मात्र बाँकी राखी अंश मुद्दा दायर गरेका छन् । अंश हक मर्नु हुँदैन तर नरम गरम मिलाइसकेको छ, भने पुनः अंशमा दावी गर्न मिल्दैन । वादी प्रतिवादीहरू व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टि भिन्न भइसकेको प्रमाणित भएको हुँदा वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नु भयो । प्रत्यर्थी वादीकातर्फबाट विद्वान अधिवक्ता सत्य मोहन जोशीले सेवा टहल गरेको कारणबाट प्रतिवादीले पहिला वादीलाई बकस गरी दिएको हो । अंश बापत भनी वादीले बकस गरी लिएको होइन । तायदाती फाँटवारी पेश गर्दा बण्डा लाग्ने सम्पत्ति यत्ति नै हो भनी प्रतिवादीले स्वीकार गरेको हुँदा निज विवन्धित हुनुहुन्छ । वादी प्रतिवादी बीच भिन्न भएको कुनै प्रमाण नहुँदा अंश पाउने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नु भयो ।

यसमा पुनरावेदक प्रतिवादी तथा प्रत्यर्थी वादीतर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूको बहस जिकिर सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा शुरु रौतटहट जिल्ला अदालतले वादी दावी नपुग्ने ठहराई गरेको फैसला उल्टी गरी वादी दावी बमोजिम वादीले प्रतिवादीबाट आधा अंश पाउने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला मिलेको छ, छैन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा राम शरणको २ छोरामा जेठा म वादीको बाबु सुखल खाँ र कान्छा राजवीर खाँ हुनुहुन्छ । जेठा सुखलको १ मात्र श्रीमती तथा १ मात्र छोरा म वादी बहोरी खाँ भई हजुरबुबा राम शरण, बुबा सुखल चौधरी लोग्ने-स्वास्नी आ-आफ्नो कालगतिले स्वर्गवास भई सकेपछि हामी

वादी प्रतिवादीहरू सगोलमा बसी आएकोमा सगोलको सम्पत्तिहरू प्रतिवादीले हिनामिना गर्न लागेको र अंश माग्दा नदिएकोले फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी २ भागको १ भाग अंश दिलाइ पाऊँ भन्ने समेत वादीको दावी भएकोमा रौतटहट जिल्ला अदालतबाट वादी दावी पुग्न नसक्ने गरी भएको फैसला उल्टी गरी वादी दावी बमोजिम वादीले प्रतिवादीबाट आधा अंश पाउने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला उपर प्रतिवादी राजवीर खाँ थारुको पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निम्न विषयमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।

(क) वादी दावीबमोजिम वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने हुन होइनन ?

(ख) पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला मिलेको छ, छैन ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा वादी र प्रतिवादी बीच नातामा विवाद नदेखिई मुख मिलेता पनि मूल रुपमा अंशमा विवाद रहेको देखिन्छ । अंश नै नपाएकोले आधा अंश पाऊँ भनी वादीले लिएको दावीतर्फ विचार गर्दा स्व. रामशरण खाँको २ छोोरामा जेठा सुखल खाँ र कान्छा राजवीर खाँ भएकोमा सुखल खाँको एक मात्र छोरा यी वादी भएकोमा विवाद देखिदैन । यिनै वादीले प्रतिवादीबाट मिति २०३९।३।३० मा र.नं. ८१७४ को हालैको बकसपत्र लिखत द्वारा कि.नं. १०, ११, १५८, ३४, १२५, २३५, ३२९ समेत ६ कित्ता जग्गा प्राप्त गरेको देखिन्छ । सोही कि.नं. मध्ये कि.नं. १० र ११ को जग्गा २०३९।३।३१ मा र.नं. ८२०५ बाट भिखनी थरुनीलाई, कि.नं. ३२९ को जग्गा २०४४।२।४ मा र.नं. ४९५४ बाट चन्द्रेश्वर चौधरीलाई, कि.नं. २३५ को जग्गा

२०५७२१ मा र.नं. ८६८३ बाट लसकरी राउतलाई, कि.नं. १५८ को जग्गा २०५७३१२ मा र.नं. ११०९१ बाट सुमित्रा देवीलाई र बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको बाहेक निजकै नाममा रहेको कि.नं ५६८ को जग्गा मिति २०५७२१० मा हेजनानारायण चौधरीलाई राजिनामा लिखतद्वारा सुकीबिक्री गरेको तथ्यलाई वादीले अन्यथा भन्न सकेको छैन ।

३. वादी र प्रतिवादीको भोगमा रहेको सम्पत्ति हाल समान नभए पनि यिनै प्रतिवादीबाट हालैको बकसपत्रद्वारा प्राप्त गर्दा दुवै वादी प्रतिवादीमा समान सम्पत्ति रहेको देखिएको छ । यसरी अंशबाट पाउन सक्ने जति जग्गा नै यी वादीले २०३१।३।३० मा प्रतिवादीबाट बकसपत्र द्वारा प्राप्त गरेकोलाई रिभ बापत पाएको भने तापनि एकै चोटी त्यत्रो जग्गा र अंश बापत पाउन सक्ने जति जग्गा प्रतिवादीले रिभ बापत दिएका हुन् भनी अनुमान गर्नु स्वाभाविक देखिदैन । अंशियारहरूको आफ्नो भोग व्यवहार बमोजिम कानूनद्वारा उपलब्ध अनेक उपाय मध्ये कुनै पनि उपाय अवलम्बन गरी आफ्नो व्यवहार मिलाउन स्वतन्त्र हुन्छन् । यसको तात्पर्य बकसपत्रबाट पाएकोलाई अंशबण्डा नै हो भनी सामान्य अर्थ गर्नुपर्ने वा अंशबण्डा लिखतको विकल्पको रूपमा मान्यता प्रदान गर्नु भने होइन । तर वास्तवमा पाउनु पर्ने जति आफ्नो अंश हकको सम्पत्ति जुनसुकै माध्यमबाट प्राप्त गरी सकेको ब्यक्तिले अर्को पक्षसँग रहेको उत्तिकै सम्पत्तिबाट पुनः आफ्नो अंश हक खोज्दै जान मिल्ने पनि होइन ।

४. प्रतिवादीबाट बकसपत्रद्वारा प्राप्त गरेको जग्गा नै पटक पटक भिन्न भिन्न मितिमा भिन्न भिन्न ब्यक्तिलाई राजिनामा गरी आफूमा केही हिस्सा बाँकी राखेको देखिएको हुँदा वादीले आफ्नो

भाग शान्ति लिए पाएको रहेनछ भन्न नमिल्ने हुन्छ । अंशको हक जन्मबाटै ब्यक्तिले प्राप्त गर्ने हुनाले यो कुण्ठित हुनु हुँदैन तर जे जति भए पनि एक पटक अंश लिई सकेपछि सो हक समाप्त हुन्छ । जुन सुकै ब्यहोराबाट भए पनि आफूले प्राप्त गर्ने भाग जति प्राप्त गरे पछि अंशबण्डाको लिखत नभएको भन्ने आधारमा पटक पटक अंशमा दावी गर्न र अंश पाई रहने भन्ने स्थिति स्वीकार्य हुन सक्दैन । अंशबण्डा सम्बन्धी कानूनी ब्यवस्था हेर्दा अंशियारहरू बीचको अंशबण्डाको लिखत रजिष्ट्रेशन पारीत हुनै पर्ने ब्यवस्था अंशबण्डाको ३० नं. र रजिष्ट्रेशनको १ नं. ले गरेको छ जुन प्रस्तुत मुद्दामा यी वादी प्रतिवादी बीच भएको छैन । तर सोही अंशबण्डाको ३० नं. ले कानूनबमोजिमको लिखत नभएमा पनि भोग, ब्यवहार प्रमाणबाट अंशबण्डा हुन सक्ने अवस्थालाई पनि कानूनी मान्यता प्रदान गरेको छ । आफ्नो-आफ्नो हिसाब भाग शान्ति बमोजिम लिई पाई दाखिल खारेज समेत गराई सकेको वा बण्डा बमोजिम आफ्नो-आफ्नो भागको अचल छुट्टाछुट्टै भोग बिक्री ब्यवहार गरेकोमा ब्यवहार प्रमाणबाट बण्डा भई सकेको ठहरेमा पछि बण्डापत्र रजिष्ट्रेशन भएको छैन वा बण्डा घटी बढी असल कमसल भयो भन्न नपाउने समेत अंशबण्डाको महलको ३० नं. मा कानूनी ब्यवस्था छ ।

५. प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा हेर्दा वादी प्रतिवादीबाट पेश भएको सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारीको विवरण र वादीले बिक्री गरेको जग्गाको राजिनामा लिखत समेतबाट २०३१।३।३० देखि दुवै पक्षका नाममा अलग-अलग जग्गाहरू दर्ता रही वादीले अनेक ब्यक्तिलाई भिन्न भिन्न मितिमा हक हस्तान्तरण गर्दै आएको देखिन्छ । वादीले प्रतिवादीबाट

बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको र बकसपत्र प्राप्त गर्नु पूर्व आफ्नो नाममा कायम रहेको जग्गा बिक्री गरेको देखिदा अंशबण्डाको लिखत कै अभावको कारणले मात्र वादी प्रतिवादी बीच अंशबण्डा नभएको भनी मान्न मिल्ने हुँदैन । यसै सन्दर्भमा “अंशबण्डाको ३० नं. ले आफ्नो आफ्नो भागको अचल छुट्टा छुट्टै भाग बिक्री व्यवहार गरेकोमा व्यवहार प्रमाणबाट बण्डा भई सकेको ठहरेमा बण्डापत्र रजिष्ट्रेशन नभएको वा घटी बढी असल कमसल भएको भन्नु नपाउने र वादी प्रतिवादीले आ-आफ्नो भागको अचल छुट्टाछुट्टै भाग बिक्री व्यवहार गरेको प्रमाणबाट पुष्टि भएको देखिदा वादीले प्रतिवादीबाट अंश भाग छुट्टाई लिन पाउने अवस्था देखिन नआउने” भनी ने.का.प. २०५३, अङ्क ११, नि.नं. ६२९२ पृ.८०२ संयुक्त इजलासबाट गंगाबहादुर महर्जन विरुद्ध राम महर्जन भएको अंश चलन मुद्दामा र “अंशबण्डाको ३० नं. ले व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टि भिन्न भएको देखिएको अवस्थामा बण्डा लिखत नै हुनु पर्ने भन्ने अनिवार्यता नहुने” भनी ने.का.प. २०६३, नि.नं. ७७६१ पृ.११७६ हरिहर पुरी विरुद्ध केशव पुरी समेत भएको अंश चलन मुद्दामा संयुक्त इजलासबाट कानूनी सिद्धान्त प्रतिपादित भई सकेको पाइन्छ ।

६. निर्णय गर्दा विवादको रोहमा जे बोलिन्छ, सो बोल्दा न्याय पर्दछ भने सोही कुरामा अदालतले न्यायको निरोपण गर्ने हो । ब्यक्तिले पैत्रिक सम्पत्ति पाउने हकबाट विमुख हुनु हुँदैन । जुन सुकै ब्यहोराबाट भए पनि प्रतिवादी सरह प्रतिवादीबाटै वादीले सम्पत्ति प्राप्त गरी सकेको छ भने त्यो अवस्थामा अंशबण्डाको लिखत पारीत नभएको भनी वादीले दावी गरी रहन पाउने र अदालतले अंश दिलाइ दिइरहने अवस्था हुनु हुँदैन । वादी प्रतिवादी समान

हैसियत राख्ने अंशियार भएकाले समान अनुपातको सम्पत्ति अंश बापत उपभोग गर्न पाउने हुन् । यी वादीले अंश बापत प्राप्त गर्न सक्ने जति प्रतिवादी सरहको सम्पत्ति प्राप्त गरेपछि आफूखुसी बिक्री गर्दै जाने र प्रतिवादीको सम्पत्ति बिक्री नभई सुरक्षित रही रहेको अवस्थामा सम्पत्ति सकिन लागेपछि प्रतिवादीको हकको सम्पत्तिबाट पुनः वादीले अंश प्राप्त गर्न सक्ने देखिदैन । प्रतिवादीको नाममा निजको अंश हकको मात्र सम्पत्ति बाँकी रहेको भए पनि प्रतिवादीको नाममा केही सम्पत्ति बाँकी छ भनी वादीले दावी गर्दै जाने र अदालतले दिलाइ दिँदै जाने हो भने त्यो न्याय हुँदैन । न्यायिक सदविवेक शुन्यतामा जान्छ, र न्यायिक तथा ब्यवहारिक न्याय दुबै परेको देखिदैन । वादीले प्रतिवादीबाट २०३९।३।३० मा प्राप्त गरेको सम्पत्ति ज.वि.१-८-५ देखिन्छ भने प्रतिवादीको नाममा ज.वि.१-६-१६ रहेको छ । यस्तो अवस्थामा वादीलाई सगोलको अंशियार कायम गरी अंश दिलाइ दिन कानूनसम्मत न्यायोचित देखिदैन ।

७. अब दोश्रो प्रश्नतर्फ विचारगर्दा वादीले प्रतिवादीबाट मिति २०३९।३।३० मा बकसपत्र लिखतद्वारा प्राप्त गरेको जग्गा र आफ्नो नाममा दर्ता रहेका अन्य कित्ता जग्गाहरू समेत स्वतन्त्र हैसियतले भिन्न-भिन्न ब्यक्तिलाई बिक्री गरेको समेत देखिँदा वादी प्रतिवादीहरू सगोलका अंशियारहरू रहेछन् भनी मान्न मिल्ने देखिएन । माथिका प्रकरणहरूमा विवेचना गरिए अनुसार लिखत प्रमाण, व्यवहार, भोग, बिक्री समेतबाट यी वादी प्रतिवादीबाट अलग भिन्न भई सकेको पुष्टि भएको अवस्थामा हाल आएर वादीले प्रतिवादीहरूसँग अंशमा दावी गर्न मिल्ने देखिएन र दावी अनुसार प्रतिवादीबाट वादीले अंश प्राप्त गर्न सक्दैनन् ।

८. तसर्थ वादीले प्रतिवादीबाट २ भागको १ भाग अंश पाउने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको मिति २०५९।१२।२४ को फैसला मिलेको नदेखिदा उक्त फैसला उल्टी भई वादीले अंश नपाउने ठहराएको रौतहट जिल्ला अदालतको फैसला मुनासिब हुँदा सदर हन्छ । अंश पाऊँ भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ ।

अरुमा तपसिल बमोजम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसला उल्टी भई वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहरी फैसला भएकोले पुनरावेदन अदालत हेटौंडाले फैसलाको तपसिल खण्डको प्रकरण १ मा बण्डा छुट्याई दिने भनी र प्रकरण २ मा कोर्टफी भराई दिने भनी राखेको लगत कायम नरहने हुँदा उक्त लगत कट्टा गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत हेटौंडामा लेखी पठाई दिनु ..१

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ..२
उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. कृष्णप्रसाद उपाध्याय

इति संवत् २०६६ वैशाख १६ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत: दीपक ढकाल

निर्णय नं. ८०८९

जेठ २०६६

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०६० सालको रिट नं. ३४०६
आदेश मिति: २०६६।१।१३।१

विषय :- उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: पाल्पा जिल्ला, देउराली गा.वि.स.८ घर
भई सहकारी विभाग अन्तर्गत सहकारी
अधिकृत पदमा कार्यरत रहेका बखत
सेवाबाट हटाइएको मानबहादुर वि.के
विरुद्ध

विपक्षी: प्रशासकीय अदालत, काठमाडौं समेत

- प्रशासकीय अधिकारीले निर्णय गर्दा तथ्य र कानूनको विवेचना गरी न्यायिक मनको प्रयोग गरी आधार र कारणसहितको तर्कपूर्ण (reasoned) निर्णय गर्नुपर्नेमा निवेदकलाई विभागीय सजाय गर्नुपर्ने भनी मातहत कर्मचारीले पेश गरेको राय टिप्पणी माननीय मन्त्रीबाट सदर भएको र सोही रायसाथ पेश भएको निर्णय आदेशको मस्यौदामा दस्तखतसम्म गरेको अवस्थामा उक्त निर्णय आदेशमा सो आदेश गर्ने अधिकार आफूलाई कुन कानूनले प्रदान गरेको हो भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट हुनुपर्ने ।
(प्रकरण नं.५)

- विभागीय सजायको आदेश दिने अधिकारी र स्पष्टीकरण माग गर्ने अधिकारीसमेत एकै र कानूनद्वारा अधिकारप्राप्त अधिकारी भएकोसमेत नदेखिँदा विभागीय सजाय गर्ने आदेश कानूनसँगत नदेखिने ।
(प्रकरण नं.६)

निवेदकतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री हरिप्रसाद
उप्रेती र श्री जगन्नाथ सिंह

विपक्षीतर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री राजेन्द्र पोखरेल

अवलम्बित नजीर: ने.का.प. २०६५, नि.नं. ७९३०, पृष्ठ १७१ र संवत् २०६० सालको रिट नं. ३४१८, उत्प्रेषणयुक्त परमादेश, अर्जुनसिंह थापा वि.कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय समेत सम्बद्ध कानून:

- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९(ख)(१)
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६२
- नेपाल प्रशासन सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन र नियुक्ति) नियमहरू, २०५० को नियम १०(१)
- श्री ५ को सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०५७ को अनुसूची २
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६ तथा ६७ आदेश

न्या.राजेन्द्रप्रसाद कोइराला: नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८(२) अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।

म निवेदक लोकसेवा आयोगबाट लिइएको खुला प्रतियोगितामा छनौट भई नियुक्तिका लागि भएको सिफारिस बमोजिम २०४७ सालमा नेपाल प्रशासन सेवाको रा.प.तृतीय श्रेणीको शाखा अधिकृत पदमा नियुक्त भई कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय अन्तर्गतको सहकारी प्रशिक्षण केन्द्रको सहकारी प्रशिक्षक पदमा कार्यरत रहँदैआएकोमा थप उच्च शिक्षा हासिल गर्ने इच्छा भएकोले निजी प्रयासमा चार्टर्ड एकाउण्टेण्ट कोर्स अध्ययन गर्नका लागि मैले स्वीकृति माग गरेअनुरूप श्री ५ को सरकार (सचिव स्तरीय) को मिति २०५३।१।१२ को निर्णय बमोजिम अध्ययन बिदा दिने स्वीकृति प्राप्त भएकोले

भारत कानपुरस्थित इन्स्टिच्यूट अफ चार्टर्ड एकाउण्टेण्टस अफ इण्डियामा भर्ना अनुमति प्राप्त भएको थियो ।

यसै बीच सन् १९९७ मे ५ देखि जुलाई ७ सम्म करीव २ महिना जापानमा एग्रिकल्चर को-अपरेटिभ तालिममा भागलिने पठाइएको हुँदा तालिम सम्पन्न भएपछि अध्ययन बिदा दिने स्वीकृति प्रदान भइसकेको हुँदा म जापानबाट सोभै भारत गई भारतबाटै तालीम सम्पन्न गरेको प्रतिवेदन पेश गर्नुका साथै अध्ययन बिदापाऊँ भनी लेखेको मिति २०५४।४।१९ को निवेदन मिति २०५४।५।१३ मा दर्ता गरी मिति २०५४।३।२९ देखि लागू हुने गरी निजामती सेवा नियमावलीको नियम ६१(५) बमोजिम तीन वर्षको अध्ययन बिदा स्वीकृत गरी पाउन अनुरोध गरी उक्त सि.ए.कोर्स अध्ययन गर्न लागेको थिएँ । तीन वर्षभित्र उक्त अध्ययन पूरा गर्न नसकी थप समय खर्चिनु परेको हुनाले बढी भएको अवधि मेरो संचित बिदाबाट कट्टा गरी मन्त्रालयमा हाजिर गराई पाऊँ भनी मिति २०५७।७।३ मा निवेदन दिएकोमा मिति २०५८।१२।१९ को पत्र तथा मिति २०५८।१२।२४ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाबाट मिति २०५८।१२।५ को निर्णयानुसार नोकरीबाट हटाइएको जानकारी भएकोले सो निर्णय बदरगरी पुनर्वहाली गरिपाऊँ भनी प्रशासकीय अदालतमा पुनरावेदन गरेको थिएँ ।

प्रशासकीय अदालतबाट मलाई भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य नठहरिने गरी नोकरीबाट हटाएको उक्त मिति २०५८।१२।५ को निर्णय सदर हुने र मेरो पुनरावेदन जिकिर नपुग्ने गरी मिति २०५९।१२।२० मा फैसला भयो ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २(ग), ९(१), ६२, निजामती सेवा नियमावलीको नियम १७, १२९ तथा नेपाल प्रशासन सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन र नियुक्ति) नियमहरू २०५० को नियम १० एवं श्री ५ को सरकार कार्य विभाजन नियमावली, २०५७ को नियम ४, अनुसूची २ को प्रकरण १९ को क्र.सं.२० बमोजिम मलाई नोकरीबाट हटाउने क्षेत्राधिकार सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा रहेकोमा कृषिमन्त्रीले गरेको निर्णयमा क्षेत्राधिकार सम्बन्धी गम्भीर त्रुटि हुँदाहुँदै पनि प्रशासकीय अदालतबाट त्यसतर्फ केही नबोली फैसला भएको छ। विभागीय कारवाहीका लागि लोकसेवा आयोगबाट परामर्श माग गर्दा पनि सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाटै माग गरिएको छ। निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६ र ६७ को प्रावधानको विपरीत अनधिकृत अधिकारीबाट आरोप प्रस्ताव नै नगरी एकै पटक सजाय प्रस्ताव गरी स्पष्टीकरण सोधिएको छ। नोकरीबाट हटाउने जस्तो निर्णय गर्ने अधिकारीले न्यायिकमनको प्रयोग गरी निर्णय गर्नुपर्नेमा राय पेश गर्ने अधिकारीबाट पेश भएको टिप्पणीमा दस्तखतसम्म गरी सदर गरेको निर्णय ने.का.प.२०४७ अङ्क १० पृ.६६६ मा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल छ। स्पष्टीकरण सोध्दा निजामती सेवा ऐनको दफा ६१(१)(छ) बमोजिमको आरोप उल्लेख गरी दफा ६१(१) को (च) समेत थप गरी गैरकानूनी रूपमा सजाय गरिएको छ। निजामती सेवा नियमावलीको नियम ६१(५) बमोजिम बेतलवी बिदा पाउने स्वीकृति दिइसकेकोमा पछि आएर त्यही आधारमा कारवाही हुनु प्रतिज्ञात्मक विवन्धन र वैधानिक अपेक्षाको सिद्धान्त विपरीत छ।

अतः कृषि तथा सहकारी मन्त्रीले दस्तखत गर्नुभएको मिति २०५८।१२।५ को निर्णय, सो

निर्णयबमोजिम जारी भएको मिति २०५८।१२।१९ को पत्र एवं मिति २०५८।१२।२४ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना तथा प्रशासकीय अदालतको मिति २०५९।१२।२० को फैसला समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकको मागबमोजिम अध्ययन बिदा स्वीकृत गरी निवेदकलाई सेवाबाट हटाएको मितिदेखि नै लागू हुने गरी पूर्ववत् सेवामा पुनर्वहाली गरी हटाएको मितिदेखि पुनर्वहाली गरेको मिति बीचको अवधिको कानूनबमोजिम पाउने तलब भत्ता तथा अन्य सुविधा समेत दिनु दिलाउनु भन्ने परमादेश वा अन्य उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदनपत्र।

निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुन नपर्ने आधार कारण भए १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पेशगर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६०।२।१६ को आदेश।

रिट निवेदकले मिति २०५३।१२।२६ मा दिएको निवेदनमा केवल अध्ययनको लागि फर्म भर्नसम्मको स्वीकृति माग गरेको र सो अनुसार गर्न श्री ५ को सरकारले स्वीकृति दिएको अवस्थालाई बिदा नै स्वीकृत भएको मान्न नमिल्नुका अतिरिक्त बिदा स्वीकृत भएको अवस्थामा बाहेक तालिममा गएको कर्मचारी तालिम समाप्त भएपछि ऐनका म्यादभित्र आफ्नो कार्यालयमा हाजिर हुनुपर्नेमा रिट निवेदकले सो बमोजिम भए गरेको भनी भन्न नसकेबाट समेत निज बिदा स्वीकृत नै नगराई बसेको अवस्था हुँदा निजको माग बमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था विद्यमान नभएकोले रिट निवेदन खारेजभागी छ, भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी प्रशासकीय अदालतको लिखितजवाफ।

सम्बन्धित मन्त्रालयबाट प्राप्त कारवाहीको प्रक्रिया र निर्णय समेत हेर्दा रिट निवेदक निजामती

सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१(१)(छ) बमोजिम लगातार ९० दिनभन्दा बढी अनुपस्थित भएकोमा आफ्नो सफाई तथा स्पष्टीकरण सहित हाजिर हुन आउनु भनी निजको घर ठेगानामा पत्राचार गर्दा र २ पटकसम्म गोरखापत्रमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गर्दा समेत हाजिर हुन आएको नदेखिएको तथा निजको हकमा कसूर अनुसार प्रस्तावित सजाय मनासिव नै देखिँदा उक्त सजाय गर्न परामर्श उपलब्ध गराइएको कानूनसम्मत छ। अतः रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी लोकसेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालयको लिखितजवाफ।

यस मन्त्रालयबाट विपक्षीको हक अधिकारमा आघात हुने कुनै काम कारवाही नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको लिखितजवाफ।

रिट निवेदकलाई सेवाबाट हटाउने गरी श्री ५ को सरकारबाट भएको निर्णय प्रशासकीय अदालतको फैसलाबाट समेत सदर भएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको लिखितजवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशीसूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरियो।

निवेदककातर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री हरिप्रसाद उप्रेती र श्री जगन्नाथ सिंहले निजामती सेवा ऐन, २०४९ तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० अनुसार नेपाल प्रशासन सेवा सामान्य प्रशासन समूहका निजामती अधिकृत रिट निवेदकलाई कृषि तथा सहकारी मन्त्राले विभागीय सजायको आदेश गर्न मिल्दैन। निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६ तथा ६७ बमोजिम विभागीय

सजायको आदेश दिन पाउने अधिकारीले नै स्पष्टीकरण सोध्नुपर्नेमा सचिवबाट स्पष्टीकरण सोधिएको समेत त्रुटिपूर्ण छ। तसर्थ निवेदकलाई सेवाबाट हटाउने गरी कृषि तथा सहकारी मन्त्रीबाट भएको विभागीय सजायको निर्णय तथा सोलाई सदर गरेको प्रशासकीय अदालतको फैसला समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो। विपक्षीकातर्फबाट उपस्थित विद्वान् सह-न्यायाधिवक्ता श्री राजेन्द्र पोखरेलले रिट निवेदक सफा हात लिई अदालत प्रवेश गरेको अवस्था छैन। निजले दावी गरेअनुसार निजको अध्ययन बिदा स्वीकृत भै बिदा पाएको होइन, अध्ययनका लागि फर्म भर्नसम्म स्वीकृति प्रदान भएको हो। लामो समय कार्यालयमा अनुपस्थित भई पछि आई हाजिर गराइपाउँ भनी निजले दायर गरेको २०५८ सालको रिट नं.३०८५ को रिट निवेदन समेत यस अदालतबाट मिति २०५८।१२।१६ मा खारेज भएको छ। अतः निजामती सेवा ऐन, २०४९ तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० बमोजिम विपक्षीलाई सेवाबाट हटाउने गरी भएको विभागीय सजायको निर्णय कानूनसम्मत भएकोले मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था विद्यमान छैन, रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

उल्लिखित बहस समेत सुनी निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनपर्ने हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपरेको छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदक मानबहादुर बि.के.नेपाल प्रशासन सेवा सामान्य प्रशासन समूह अन्तर्गत रा.प.तृतीय श्रेणीमा नियुक्त स्थायी कर्मचारी भई निजको कृषि मन्त्रालय सहकारी विभाग अन्तर्गत सहकारी अधिकृत पदमा पदाधिकार

रहेको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिएन । बिदा स्वीकृत नगराई लगातार ९० दिनभन्दा बढी कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको कसूरमा आफूलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ (ख)(१) अनुसार भविष्यमा सरकारी सेवाको लागि अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाउने भनी कृषि तथा सहकारी मन्त्रीबाट मिति २०५८।१२।५ मा भएको विभागीय सजायको निर्णय र सो निर्णयलाई सदर गरेको प्रशासकीय अदालतको मिति २०५९।१२।२० को फैसला समेत गैरकानूनी हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदकको मुख्य मागदावी रहेको छ ।

३. रिट निवेदकलाई उपरोक्त बमोजिम सेवाबाट हटाउने गरी मिति २०५८।१२।५ मा भएको विभागीय सजायको निर्णय माननीय कृषि तथा सहकारी मन्त्रीबाट भएको देखिन्छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६२ मा निजामती कर्मचारीलाई विभागीय सजायको आदेश दिने अधिकार अख्तियारवालालाई हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । ऐनको दफा २(ग) मा अख्तियारवाला भन्नाले दफा ९ बमोजिम नियुक्ति गर्नसक्ने अधिकारी सम्भन्धु पर्छ भन्ने व्यवस्था छ । ऐनको दफा ९ मा निजामती सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा श्री ५ को सरकारले नियुक्ति गर्नेछ भन्ने प्रावधान रहेको पाइन्छ । ऐनका उल्लिखित व्यवस्थाहरूबाट रा.प.तृतीय श्रेणीका अधिकृत यी रिट निवेदकलाई विभागीय सजायको आदेश दिनसक्ने अधिकार तत्कालीन श्री ५ को सरकारलाई भएको देखियो ।

४. नेपाल प्रशासन सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन र नियुक्ति) नियमहरू २०५० को नियम १०(१) मा नेपाल प्रशासन सेवा र सामान्य प्रशासन समूहको सञ्चालन र प्रशासन सामान्य

प्रशासन मन्त्रालयले गर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । त्यस्तै श्री ५ को सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०५७ को अनुसूची २ प्रकरण ६ मा कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको काम अन्तर्गत २४ नं.मा “कृषि सेवा अन्तर्गतका समूह र उपसमूह सम्बन्धी नियुक्ति, सरुवा, बढुवा, शुरु नियुक्तिको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता र बढुवामा गणना हुने सम्बन्धित विषयको शैक्षिक योग्यताको निर्धारण तथा विभागीय कारवाही आदि सम्बन्धी” भन्ने उल्लेख भएको देखिँदा नेपाल प्रशासन सेवा सामान्य प्रशासन समूहका कर्मचारी यी रिट निवेदकलाई विभागीय कारवाही र सजाय गर्ने अधिकार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय तथा माननीय कृषि तथा सहकारी मन्त्रीलाई भएको देखिएन । उक्त नियमावलीको अनुसूची २ प्रकरण १९ मा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको काम अन्तर्गत २० नं.मा “नेपाल प्रशासन सेवा तथा नेपाल विविध सेवा समूह सम्बन्धी नियुक्ति, सरुवा, बढुवा, शुरु नियुक्तिको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता र बढुवा हुने सम्बन्धित विषयको शैक्षिक योग्यता निर्धारण, निजामती सेवाका कर्मचारीहरूको विभागीय कारवाही आदि सम्बन्धी” भन्ने उल्लेख भएबाट रिट निवेदकलाई विभागीय सजाय गर्ने सम्बन्धी अधिकार सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई मात्र रहे भएको देखिन आएको माननीय कृषि तथा सहकारी मन्त्रीबाट भएको मिति २०५८।१२।५ को उक्त निर्णय अनधिकृत रहेको देखियो ।

५. प्रशासकीय अधिकारीले निर्णय गर्दा तथ्य र कानूनको विवेचना गरी न्यायिक मनको प्रयोग गरी आधार र कारणसहितको तर्कपूर्ण (reasoned) निर्णय गर्नुपर्नेमा निवेदकलाई विभागीय सजाय गर्नुपर्ने भनी मातहत कर्मचारीले पेश गरेको राय टिप्पणी माननीय मन्त्रीबाट सदर भएको र

सोही रायसाथ पेश भएको निर्णय आदेशको मस्यौदामा दस्तखतसम्म गरेको देखिन्छ। उक्त निर्णय आदेशमा सो आदेश गर्ने अधिकार आफूलाई कुन कानूनले प्रदान गरेको हो भन्ने सम्बन्धमा समेत केही उल्लेख भएको देखिँदैन। यस विषयमा निवेदक इन्दिरा भ्रा विरूद्ध जिल्ला प्रशासन कार्यालय धनुषा समेत भएको उत्प्रेषण मुद्दा (ने.का.प.२०६५ नि.नं.७९३० पृ.१७१) मा यस अदालतबाट “कानूनबमोजिम विभागीय कारवाही लगायतका कारवाही गर्दा कारवाही गर्ने अधिकारीसँग त्यस्तो कारवाही गर्ने अधिकार भए नभएको स्पष्ट हुनुपर्ने र अधिकारप्राप्त अधिकारीले कारवाही गर्दा पनि कानूनको उचित प्रक्रिया पूरा गरेको हुनुपर्ने। कानूनको स्पष्ट अधिकार नखुलाइकन दिएको आदेश निर्देशको अन्धाधुन्ध पालना गर्ने वा गर्न दिने हो भने कानूनको मर्यादा उल्लंघन हुने स्थिति सिर्जना भई व्यक्ति वा नागरिक असुरक्षित बन्ने अवस्था रहन्छ” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ।

६. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६ तथा ६७ मा निजामती कर्मचारीलाई विभागीय सजायको आदेश दिनुभन्दा पहिले त्यस्तो आदेश दिन पाउने अधिकारीले सफाई पेश गर्ने मौका दिई स्पष्टीकरण माग गर्नुपर्दछ भन्ने प्रावधान रहेको छ। तर मिसिल अध्ययन गर्दा रिट निवेदकसँग सोबमोजिम स्पष्टीकरण माग गर्ने कार्य माननीय मन्त्रीबाट भएको नभई सचिवस्तरीय निर्णयबाट भएको देखिन्छ। यस्तै प्रकृतिको विवाद समावेश भएको निवेदक अर्जुनसिंह थापा र विपक्षी कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय समेत भएको संवत् २०६० सालको रिट नं.३४९८ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा यस अदालतबाट “अख्तियारवालाबाट नै हटाउने निर्णय भए पनि कानूनबमोजिम सफाईको

मौका वा स्पष्टीकरण अख्तियारवाला बाहेकको सचिवको निर्णयबाट सोधिएको कार्य कानूनसँगत हुँदैन” भनी मिति २०६४।९।१९ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ। प्रस्तुत विवादमा विभागीय सजायको आदेश दिने अधिकारी र स्पष्टीकरण माग गर्ने अधिकारी समेत एकै र कानूनद्वारा अधिकारप्राप्त अधिकारी भएको समेत नदेखिँदा निवेदकलाई विभागीय सजाय गर्ने मिति २०५८।१२।१५ को उक्त आदेश कानूनसँगत रहेको देखिएन।

७. अतः माथि गरिएको विश्लेषण अनुसार निवेदकलाई भविष्यमा सरकारी सेवाको लागि अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाउने गरी माननीय कृषि तथा सहकारी मन्त्रिबाट मिति २०५८।१२।१५ मा भएको निर्णय उल्लिखित कानून तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल भई त्रुटिपूर्ण रहेको देखिएकोले सो निर्णय तथा सो निर्णयलाई सदर गरेको प्रशासकीय अदालतको मिति २०५९।१२।२० को फैसला एवं नोकरीबाट हटाइएको बारेको कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय सहकारी विभागको मिति २०५८।१२।१९ को पत्र समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ। अब निवेदकलाई पूर्ववत् सेवामा बहाल गर्नु भनी विपक्षी नेपाल सरकार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयका नाममा परमादेश समेत जारी गरिएको छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत् विपक्षीहरूलाई दिई मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६६ वैशाख १३ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत : मातृकाप्रसाद आचार्य